

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

FORVM

Acta Juridica et Politica

XII. évfolyam
1. szám

SZEGED
2022

Redigunt

TAMÁS ANTAL, ZSUZSANNA JUHÁSZ, KRISZTINA RÚZS MOLNÁR,
ZSOLT SZOMORA, NORBERT VARGA

Collegium scientiae actorum:

ATTILA BADÓ, MÁRTA DEZSŐ, ZSUZSANNA FEJES, KLÁRA GELLÉN,
ATTILA HARMATHY, JÓZSEF LICHTENSTEIN, BARNA MEZEY,
GÁBOR ROKOLYA, ARNDT SINN, BÉLA SZABÓ, ISTVÁN SZABÓ,
GERHARD THÜR

Redigit

MÁRIA HOMOKI-NAGY

Nota

FORVM Szeged

Szerkesztőbizottság:

ANTAL TAMÁS, JUHÁSZ ZSUZSANNA, RÚZS MOLNÁR KRISZTINA,
SZOMORA ZSOLT, VARGA NORBERT

A folyóirat tudományos testülete:

BADÓ ATTILA, DEZSŐ MÁRTA, FEJES ZSUZSANNA, GELLÉN KLÁRA,
HARMATHY ATTILA, LICHTENSTEIN JÓZSEF, MEZEY BARNA,
ROKOLYA GÁBOR, SINN ARNDT, SZABÓ BÉLA, SZABÓ ISTVÁN,
THÜR GERHARD

Főszerkesztő

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Műszaki szerkesztő

MARVANEK JUDIT

Kiadja

GÖRÖG MÁRTA

dékán

Kiadványunk rövidítése

FORVM Szeged

ISSN 0324-6523 Acta Universitatis Szegediensis
ISSN 2063-2525 FORVM Acta Juridica et Politica

TARTALOMJEGYZÉK

BLUTMAN LÁSZLÓ Jogértelmezési módszerek és irányok az Alkotmánybíróságon.....	5
BODA ZOLTÁN – BAGOSSY MÁRIA Vitaindító a bírák és a bíróságok tekintélyének védelme érdekében történő fellépésről.....	31
FANTOLY ZSANETT Mesterséges intelligencia a büntetőeljárás nyomozási szakaszában.....	49
FARKAS CSABA – IVÁN DÁNIEL A koncessziós szerződés helye a honi kötelmi jog rendszerében.....	63
GÁL ANDOR Az elektronikus bizonyítéktranszfer megvalósítási lehetőségei az Európai Unió bűnügyi együttműködésében.....	81
GYÉMÁNT RICHÁRD Az Egyesült Államok „legveszélyesebb” tagállamai a kriminálgeográfiai és kriminálstatisztikai adatok tükrében, különös tekintettel a személy elleni erőszakos bűncselekményekre.....	95
JUHÁSZ ZSUZSANNA Mesterséges intelligencia és börtönkörnyezet?.....	125
MEZEI PÉTER Digitális felsőoktatás, szerzői jog és COVID-19 pandémia.....	141
NAGY ZSOLT A jogszociológia poszt- <i>weberi</i> perspektívája.....	157
TELEGDY GERGELY Gyakorlati észrevételek egy elméleti problémához – A hagyatékból kivont vagyon elemek.....	175

BLUTMAN LÁSZLÓ*

Jogértelmezési módszerek és irányok az Alkotmánybíróságon

„Egy szöveg létrehozása
elkerülhetetlen kockázatot hordoz arra nézve,
hogy mit is fognak érteni alatta.”¹
(Tony Honoré)

I. Bevezetés

Annak vizsgálatakor, hogy az Alkotmánybíróság milyen megközelítéseket alkalmaz a jogértelmezés során, nem lehet eltekinteni attól a sajátos eljárási környezettől, melyben a vonatkozó megállapításait teszi. Így először az alkotmányi szintű jogértelmezési szabályok néhány jellemzőjét érdemes összefoglalni, mert nagy mértékben hivatkozási alapját jelentik a jogértelmezéssel kapcsolatos alkotmánybírósági megállapításoknak.

Először is, az Alaptörvény – szemben a hatályát veszített Alkotmánnyal – számos jogértelmezési szabályt tartalmaz. Ezen alkotmányi értelmezési szabályok több tekintetben keretet adnak az Alkotmánybíróság jogértelmezéssel kapcsolatos felfogásának. Különösen érdemes kiemelni az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdését és a 28. cikkét, melyek sokszor idézettek a gyakorlatban.²

Másodszor, a mai alkotmányos gyakorlatban a jogértelmezésnek két elkülönülő fajtája van: egyrészt az alkotmányértelmezés, másrészt a jogszabályok értelmezése. Ezt azért kell kiemelni, mert más értelmezési szabályok alkalmazandóak rájuk. Az előbbinél nagy jelentőségű az Alaptörvény R) cikke, míg az utóbbinál a 28. cikk.³

* egyetemi tanár, SZTE ÁJTK

¹ “To formulate a text is inescapably to run a risk about what it will be taken to mean.” HONORÉ, TONY: *Making Law Bind*. Oxford. Clarendon Press, 1987. 26. p. (a szerző fordítása).

² Egyes alkotmányi értelmezési szabályok nem kifejezetten jelennek meg az Alaptörvény szövegében, hanem az Alkotmánybíróság levezeti őket. *Például az Alaptörvény E) cikke* ugyan nem értelmezési szabály, de ebből következik az, hogy az uniós joggal összhangban kell értelmezni az Alaptörvényt és a jogszabályokat (kooperatív értelmezési kötelezettség), 2/2019. (III.5.) AB határozat (menedékjog), Indokolás [21].

³ Kérdéses ugyanakkor, hogy az előírt értelmezési szabályok között van-e alkalmazási hierarchia. Az Alaptörvény vonatkozó szövegeiből elvileg levezethető ilyen – *bár csak részleges* – hierarchia, különösen a jogsza-

Harmadszor, két alaphelyzet van, melyekben az Alkotmánybíróság kifejezetten reflektál jogértelmezési kérdésekre. Az egyik az, amikor maga értelmezi az Alaptörvényt, illetve próbálja meg feltárni az adott eljárásban elé kerülő normák tartalmát (ez utóbbi esetben természetesen hatásköri korlátokkal). A másik alaphelyzet az, amikor bírói határozatok alkotmányosságát vizsgálja felül, és a szóban forgó határozatban nyújtott bírói jogértelmezést értékeli. E megkülönböztetésnek ott van jelentősége, hogy az Alkotmánybíróságra és a bíróságokra részben más értelmezési szabályok vonatkoznak, és ez igaz mind az alkotmányértelmezésre, mind a jogszabályok értelmezésére.

Ez elméletileg furcsa helyzethez vezet. Például, az Alaptörvény 28. cikk első mondata alapján a jogszabályok értelmezése során a bíróságok kötelesek figyelembe venni a jogszabályok célját. Ilyen kötelezettség az Alkotmánybírósággal szemben nincs, amennyiben jogszabályt értelmez egy indítvány eldöntéséhez szükséges mértékben. Ugyanakkor, ha a bíróságok jogszabály-értelmezését vizsgálja meg alkotmányossági szempontból, nem tekinthet el ettől az alkotmányi értelmezési követelménytől, és számon kell kérnie a jogszabály céljának kellő figyelembe vételét. Az Alaptörvény 28. cikk harmadik mondata alapján, a bíróságoknak a jogszabályok értelmezése (és az Alaptörvény értelmezése során is) figyelemmel kell lenniük a józan észre, a közjóra, az erkölcsi és gazdaságossági célokra. Az Alkotmánybíróság nem esik ezen értelmezési szabály hatálya alá, rá nem terjed ki ez a kötelezettség.⁴ Jelenleg nem érzékelhető, hogy a kettős zsinórmérték gyakorlati problémát okozna.⁵

Negyedszer, jelenleg nem világos teljesen, hogy az Alaptörvényben foglalt értelmezési szabályok alkalmazásukban miképpen viszonyulnak a jogértelmezés más szabályaihoz. Itt különösen fontos a jogértelmezés iratlan, dogmatikai szabályainak megemlítése, melyek nem szerepelnek az alkotmányi értelmezési szabályok között (pl. logikai szabályok alkalmazása vagy egy olyan maxima, mint az *expressio unius est exclusio alterius*). A kérdés a gyakorlatban úgy vetődhet fel, hogy például egy jogszöveg értelmezése során az Alkotmánybíróság eltekinthet-e az *ejusdem generis* szabály alkalmazásától, ha például a jogszabály tételezett céljának érvényesítése ezt megkívánja. Erre a kérdésre jelenleg nincs általános válasz a gyakorlatban.⁶

bályok értelmezésére vonatkozóan (vö. a 28. cikk megfogalmazásával), l. még CHRONOWSKI NÓRA – DRINÓCZI TÍMEA – KOC SIS MIKLÓS: *What questions of interpretation may be raised by the new Hungarian constitution?* Vienna Journal on International Constitutional Law 2012/1. 47. p. *Úgy néz ki azonban, hogy az Alkotmánybíróság a gyakorlatban nem állított fel hierarchiát. Például – noha a jogszabályt mindig „elsősorban” annak céljára tekintettel kell értelmezni – ennek ellenére a bíróság a jogszabály céljának vizsgálata után hozhat azzal ellentétes tartalmú (megindokolt) döntést, 23/2018. (XII. 28.) AB határozat (MNB felügyeleti bírság), Indokolás [30].*

⁴ Pl. 2/2016. (II. 8.) AB határozat (3/2013.KJE jogegységi határozat), Indokolás [77] vagy 33/2021. (XII. 22.) AB határozat (nemi átalakító kezelések), Indokolás [31] vagy 3328/2022. (VII. 21.) AB határozat (ügyvédi ellenjegyzés), Indokolás [32]; l. még TILK PÉTER: *A kormányzás feletti alkotmányjogi kontroll sajátosságai az Alaptörvény hatálybalépését követően*. Dialóg Campus. Budapest 2020. 89. p.

⁵ Ezzel szemben volt alkotmánybíró, aki szerint a 28. cikk az Alkotmánybíróság jogértelmezésére is alkalmazandó, pl. 24/2017. (X. 10.) AB határozat (földszerzés örökléssel), Stumpf I. különvélemény [79].

⁶ Az itt említetteken kívül vannak más értelmezési szabályok is, melyeknek az alkalmazási feltételei e tekintetben kérdőjelesek, mint például a jogszabályokban rögzített vagy onnan levezethető (jogági) értelmezési szabályok, illetve az Alaptörvényből levezethető (bár kifejezetten meg nem fogalmazott), értelmezést érintő szabályok, erre l. pl. 30/2014. (IX. 30.) AB határozat (versenyjog), Indokolás [106].

II. Az Alkotmánybíróság és a jogértelmezési módszerek

Először azt érdemes megnézni, hogy az Alkotmánybíróság hogyan azonosítja az általa használt jogértelmezési módszereket.

I. A Savigny-féle jogértelmezési módszerek alkalmazása

A magyar jogirodalomban ma forgalomban lévő jogértelmezési megközelítések jelentős mértékben a *Savignyra* visszavezethető négy jogértelmezési irányra épülnek (grammatikai, logikai, történeti és rendszertani módszerek).⁷ Ez a séma ma már erős kritika alá vehető. Például önellentmondásos, ha az egyes értelmezési módszereket el akarjuk határolni egymástól. Ugyanakkor ez a sematikus megközelítés nem képes megközelítően sem leírni a jogértelmezés meglehetősen bonyolult folyamatát.⁸ A séma kereteiben nem helyezhetők el például sem a jogszabály céljára épülő, sem a megelőző bírói gyakorlatra alapozó jogértelmezések. Az Alaptörvény valamelyest túl is lépett ezen, hiszen a 28. cikk első mondata követelményként írja elő a jogszabály céljának figyelembe vételét, azaz a *teleologikus megközelítés* alkalmazását.⁹ Emiatt szokták ezt megkerülhetetlen, ötödik módszerként említeni.¹⁰

A négy jogértelmezési módszer közül az Alkotmánybíróság rendszeresen hivatkozik a grammatikai („nyelvtani”) és a rendszertani értelmezésre. Ez a kettő az, amely kiemelkedik a másik kettővel szemben. Az Alkotmánybíróság következő tétele ezt így fejezi ki: „... A bírói jogalkalmazás folyamatában a jogszabályok értelmezése egy olyan komplex indokolást igényel, amely a szintaktikai mellett a teleologikus és a rendszertani értelmezés szempontjait is felismeri, értékeli és egymásra tekintettel ütközteti.”¹¹

A történeti módszernek láthatóan nincs kiemelkedő és gyakori szerepe az alkotmánybírósági gyakorlatban. Az alkotmányértelmezésnél ezt – legalábbis részben – kiváltja az a követelmény, hogy a történeti alkotmány vívmányaira figyelemmel kell lenni. A jogszabályok értelmezése kapcsán pedig elsősorban akkor merül fel, ha egy bírósági határozat alkotmányossági felülvizsgálatánál, a bíróság ezt a módszert korábban alkalmazta, és döntését érdemben befolyásolta.

⁷ VON SAVIGNY, FRIEDRICH CARL: *System des heutigen Römischen Rechts*. Band I. Bei Veit und Comp. Berlin, 1840. 213. p.; l. még RÜCKERT, JOACHIM: *Friedrich Carl von Savigny, the Legal Method, and the Modernity of Law*. *Juridica International* XI (2006) 60–61. pp.

⁸ L. erre BLUTMAN LÁSZLÓ: *Hat tévhit a jogértelmezésben*. *Jogesetek Magyarázata* 2015/3. 90–91. pp.

⁹ A teleologikus értelmezést itt azonosnak veszem a célvezérelt értelmezéssel, bár vannak, akik közöttük látnak különbséget a bírói szabadság fokát illetően, pl. BROWNLIE, IAN: *Principles of Public International Law*. Oxford University Press. Oxford, 2003. 607. p. Az Alkotmánybíróság nem lát ilyen különbséget, l. 15/2014. AB határozat (ingatlanlízing), Indokolás [33].

¹⁰ Ennek ellenére van, amikor a *Savigny-féle* sémához ragaszkodás látókörön kívül hagyja a célvezérelt értelmezés alkotmányi követelményét [Alaptörvény R) cikk (3) bekezdés)], pl. „Ennek egyedüli és kizárólagos viszonyítási pontja az Alaptörvény, értelmezési módszere pedig az Alaptörvény szövegének grammatikai, történeti, rendszertani és logikai elemzése.” 2/2019. (III. 5.) AB határozat (menedékjog), Salamon L. különvélemény [122].

¹¹ 3179/2018. (VI. 8.) AB határozat (ügyvédi hivatás gyakorlása), Indokolás [81].

A „logikai módszerrel” az Alkotmánybíróság nem igazán tud mit kezdeni. Külön nem is alkalmazza, hanem más módszerekkel együtt hivatkozik rá, de ennek alapján szinte lehetetlen elkülöníteni, hogy a konkrét értelmezési folyamatban mit tekint „logikai” értelmezésnek.¹² Ez nem is meglepő, mert a jogértelmezés jellemzően és általában logikai műveletek végzéséhez kapcsolódik, így minden módszer egyben logikai jellegű is. A rendszertani vagy a történeti értelmezés nem képzelhető el logikai következtetések, a logika szabályainak alkalmazása nélkül. Még a nyelvtani értelmezés elválasztása sem egyszerű a logikaitól.¹³ Emiatt a jogirodalomban is nagy a bizonytalanság, hogy gyakorlati alkalmazás céljaira hogyan határolhatnánk körbe a „logikai módszert”. Azokon a helyeken, ahol az Alkotmánybíróság utal a logikai értelmezésre, nem nagyon látszik, pontosan mit ért alatta.

Az Alkotmánybíróság tehát rendszeresen és érdemben csak a „nyelvtani” és a rendszertani értelmezésre hivatkozik, bár a gyakorlat e tekintetben problémákat hordoz (I. ké-sőbb a III. pontot).

2. A célvezérelt (teleologikus) módszer

Az alkotmányi értelmezési szabályok megkövetelik, hogy az Alkotmánybíróság túllépjen a Savigny-féle elképzelésen alapuló módszereken. Sem az alkotmányértelmezésnél, sem a jogszabályok értelmezésénél nem lehet eltekinteni az értelmezett rendelkezés céljától, azt legalábbis kötelező figyelembe venni [az R) cikk (3) bekezdés az előbbi, míg a 28. cikk első mondata az utóbbi tekintetében, a bíróságokkal szembeni követelményként]. A célvezérelt (teleologikus) értelmezést csak erőltetetten vagy mesterkélten lehetne beilleszteni a Savigny-féle módszerek valamelyikébe, tehát bizvást tekinthetjük ötödik, és az alkotmánybírósági gyakorlatban igen gyakran felhívott és alkalmazott módszernek. Mivel a teleologikus módszerről több elemző tanulmány született a magyar szakirodalomban,¹⁴ itt csak négy problémakörre térnek ki.

Először is, nem teljesen világos, a teleologikus módszernek mi a viszonya a többihez. A különböző módszerek alkalmazása eltérő eredményekre vezethet az értelmezésben, így a közöttük fennálló esetleges hierarchia kérdése nem másodlagos. Az Alaptörvény 28. cikke erős pozíciót biztosít a teleologikus módszernek, hiszen kiemeli, hogy a jogszabályok értelmezése során (az alkotmánykonform értelmezés mellett) „elsősorban” erre kell tekintettel lenni a bíróságoknak. Az Alkotmánybíróság azonban az „elsősorban” szót nem a hierarchia jelének tekinti. Kinyilvánította ugyanis, hogy a bíróság – megfelelő indoklást nyújtva – a jogszabály céljával ellentétes értelmezési döntést is adhat. A 28. cikk e tekintetben csak a *figyelembevétel kötelezettségét* állítja a bíróságokkal szemben, azaz

¹² Például olyan fordulatokkal találkozunk, hogy: „...az Alkotmánybíróság ezt követően elvégezte az ... bekezdésében foglalt rendelkezés történeti, logikai és rendszertani értelmezését”, 32/2008. (III. 12.) AB határozat (EUN megállapodás), Indokolás V. pont.

¹³ A nyelvtani és logikai értelmezés megkülönböztetésének problémájára az Európai Bíróság gyakorlatából I. pl. a következő ügyet: 15/60 Gabriel Simon v Európai Bíróság ECLI:EU:C:1961:11, II. pont.

¹⁴ Pl. JAKAB ANDRÁS: *A bírói jogértelmezés az Alaptörvény tükrében*. Jogesetek Magyarázata 2011/4. különösen 86–91. pp.

nem mellőzhető értelmezési szempontként kell szerepelnie.¹⁵ Mindemellett az egyes bírói döntésekkel szemben benyújtott alkotmányjogi panaszok elbírálása során, ha jogértelmezési problémák merülnek fel, az Alkotmánybíróság rendszeresen számonkéri az eljárásban értelmezett jogszabályok céljának figyelembevételét.

Másodszor, a jogszabályi cél figyelembe vételével összefüggő kötelezettség megszegése a bíróság részéről a határozat alaptörvény-ellenességéhez, sőt egyenesen alapjogsérelemhez vezethet.¹⁶ Az Alaptörvény 28. cikkében foglalt értelmezési szabályok megsértése – így a jogszabályi cél nem kellő mérlegelése – különösen a tisztességes eljárás elvét sértheti az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdése értelmében. Az alapjogsérelem küszöbe azonban nem teljesen egyértelmű.

Az alkotmánybírói gyakorlatból úgy tűnik, hogy a jogszabályi cél figyelmen kívül hagyása önmagában még nem jelenti a tisztességes eljárás sérelmét. Ehhez kell valamilyen minősítő körülmény. Egy helyen az Alkotmánybíróság ezt úgy fogalmazta meg, hogy alkotmányossági probléma (és alapjogsérelem) abból adódott, hogy a bíróság „...az Alaptörvény 28. cikkében foglalt jogértelmezési szabályokat kifejezetten figyelmen kívül hagyta...”¹⁷ A „*kifejezett figyelmen kívül hagyás*” azonban nem egy szilárd és következetesen alkalmazott mérce. Van, ahol az Alkotmánybíróság szerint az is alapjogsérelmet okoz, ha a bíróság a jogszabály céljának megfelelő értelmezés követelményét „*nem veszi kellően figyelembe*”.¹⁸ Azért sem láthatunk ebben a kérdésben világosan, mert olyan hely is van, ahol az Alkotmánybíróság nem követel meg ilyen minősítő körülményt (kifejezett figyelmen kívül hagyás vagy a nem kellő mértékű figyelembevétel), és a 28. cikk szerinti értelmezési elvek (*egyszerű*) *figyelmen kívül hagyása* is elegendő lehet az alapjogsérelemhez.¹⁹ A jogszabály céljának figyelmen kívül hagyása tehát alapjogsérelemhez vezet, de nem teljesen világos, hogy milyen feltételek mellett.

Harmadszor, a teleologikus értelmezés kétszintű. Egyrészt a szabályozás célját meg kell konstruálni, másrészt az így megkonstruált cél alapján az adott jogi rendelkezés értelmezését el kell végezni. (A gyakorlatban a két szint nem választható jól szét, mert a jogszabályi cél sokszor egybeolvad az értelmezés eredményével, vagy egyszerűen az értelmezés eredményének általánosításaként jelenik meg.) A kétszintű szerkezet miatt, a teleologikus értelmezés a konkrét használat során sokszor egybeolvad más értelmezési módszerekkel. A logikai módszertől eleve elválaszthatatlan, hiszen a teleologikus módszer is logikai műveleteken alapszik. Ezen felül azonban a módszer alkalmazásához szükséges jogszabályi cél megkonstruálása során elkerülhetetlen más értelmezési módszer igénybevétele (pl. történeti vagy rendszertani vonatkozások elemzése).²⁰

¹⁵ 23/2018. (XII. 28.) AB határozat (MNB felügyeleti bírság), Indokolás [30].

¹⁶ Erről részletesebben I. HÖRCHERNÉ MAROSI ILDIKÓ – KOVÁTS BEÁTA: *Amikor a bíró visszaél a függetlenségével*. Acta Humana 2021/2. 29–31. pp.

¹⁷ 23/2018. (XII. 28.) AB határozat (MNB felügyeleti bírság) Indokolás [28], megerősítve pl. 10/2022. (VI.2.) AB határozat (Fudan - népszavazás), Indokolás [28].

¹⁸ 3328/2022. (VII. 21.) AB határozat (ügyvédi ellenjegyzés), Indokolás [38].

¹⁹ Pl. 11/2022. (VI. 2.) AB határozat (álláskeresői járadék), Indokolás [23] és [25].

²⁰ Az elhatárolás más értelmezési műveleteknél is nehéz lehet. Az értelmezés során gyakran találunk hivatkozásokat a *ratio legis*-re, amely elsősorban a szabályozás indokaira próbál meg rámutatni, bár hozzákapcsolhatók a jogszabályi célok is. A *ratio legis* azonosításán alapuló értelmezés bizonyosan nem tekinthető teleologikus értelmezésnek (ezzel ellentétes nézetre I. JAKAB 2011, 86. p.) Ugyanakkor a szabályozás indokainak

Negyedszer, az Alaptörvény módosítása jobban meg akarta kötni a bíróságok kezét a jogszabályi cél megkonstruálása tekintetében, így beillesztett a 28. cikkbe egy második mondatot. A kiegészítés meghatározta, hogy a jogszabály célját „elsősorban” a jogszabály preambuluma illetve az indokolásra alapozva kell meghatározni. Ez azt jelenti, hogy a jogszabályi cél megkonstruálásánál nem szabad elszakadni a jogalkotó által tételezett jogszabályi céltől, és kötelező használni a jogszabályi preambulomot és indokolást, melyben a jogalkotói elképzelés e tekintetben megnyilvánul. A 28. cikk első mondata önmagában talán inkább az objektív teleologikus értelmezés követelményét állította fel (itt értelmezési alap a jogszabály objektív célja).²¹ A kiegészítés viszont láthatóan a szubjektív teleologikus értelmezés előírása (itt alap a jogalkotó szándéka) felé mozdult el, bár ezt az új szabály nem említi. Azonban – ahogy az Alkotmánybíróság is rögzítette – a jogalkotó szándékát a jogszabályhoz fűzött indokolás tükrözi,²² tehát ennek kötelező figyelembe vétele a jogalkotói szándékot tolja előtérbe, függetlenül attól, hogy ezen keresztül továbbra is a jogszabály céljának megkonstruálása a kérdés. A módosítás az objektív és szubjektív teleologikus értelmezés egyfajta kevert előírását tartalmazza,²³ így az Alkotmánybíróság nem is bonyolódik elhatárolásokba az objektív és szubjektív teleologikus módszereket illetően, hanem csak egységesen teleologikus jogértelmezést említ.²⁴

Mindettől függetlenül, az Alkotmánybíróság már az Alaptörvény fenti módosítása előtt is sokszor hivatkozott a jogalkotó szándékára vagy akaratára egy-egy jogszabály értelmezésekor vagy felülértelmezésekor. A jogalkotó szándékát vagy akaratát pedig a legkülönbözőbb helyekről vezette le:

- az értelmezett jogszabály indokolásából,²⁵
- annak preambulumból,²⁶
- az értelmezett jogszabály, és a kérdést előzőleg rendező, hatályát veszett jogi rendelkezések különbségeiből,²⁷
- magából az értelmezett jogszabály szövegéből,²⁸
- az eljárásban az Alkotmánybíróság felhívására nyilatkozó hatóságok véleményéből, tájékoztatásából (!),²⁹

és céljainak elkülönítése sem egyszerű (a bírói gyakorlatból erre nézve I. pl. Hajdú-Bihar Megyei Bíróság 9.K.30.049/2011/9.)

²¹ Így értékeli JAKAB 2011, 86. p.; VARGA ZS. ANDRÁS: *Törvényjavaslatok indokolása – az Alaptörvény hetedik módosításának 8. cikkéről*. Pázmány Law Working Papers, 2018/13. 4. p.

²² 45/2012. (XII. 29.) AB határozat (az Alaptörvény átmeneti rendelkezései), Indokolás [56].

²³ Varga Zs. András alkotmánybíró *extra iudicium* úgy véli, hogy a preambulom kötelező használata az objektív, míg az indokolás kötelező használata a szubjektív teleologikus módszert jelenti, VARGA ZS. 2018, 3. p.

²⁴ A teleologikus értelmezés két fajtájának elméleti elhatárolása is nehéz, és gyakorlati jelentősége nincs is, tehát e megkülönböztetésnek elhanyagolható jelentősége van, I. BLUTMAN 2015, 89–90. pp.

²⁵ 3003/2022. (I. 13.) AB határozat (termőföld - szerződés érvénytelensége), Indokolás [61]; az indokolás is lehet többféleképpen értelmezhető, és volt, hogy az Alkotmánybíróság is csak „feltételezte” a jogalkotói szándékot a jogszabályi indokolás szűkszavúsága miatt, I. 3125/2015. (VII. 9.) AB határozat (ingatlan kisorsolása), Indokolás [32].

²⁶ Pl. 20/2014. (VII. 3.) AB határozat (szövetkezeti hitelintézetek integrációja), Indokolás [247].

²⁷ Pl. 3298/2021. (VII. 22.) AB határozat (magánindítvány hiánya), Indokolás [26].

²⁸ Pl. 3057/2015. (III. 31.) AB határozat (devizakölcsön), Indokolás [48].

²⁹ Pl. 2/2018. (IV. 6.) AB határozat (rokkantsági ellátás), Indokolás [20].

– az utólag elfogadott jogszabály-módosításból, mely a módosított jogszabály meghatározatlan rendelkezésének egyik értelmezését foglalta törvénybe.³⁰

A jogszabály célja mögötti jogalkotói akarat vagy szándék nem csak a preambulumból vagy az indokolásból állapítható meg, sőt az ideális az, amikor az a jogszabály szövegéből derül ki egyértelműen.³¹ Nem érzékelhető, hogy a 28. cikk második mondatának beillesztése érdemben változtatott volna az alkotmánybírósági gyakorlaton a teleologikus módszer alkalmazását tekintve.

3. További, megnevezett jogértelmezési módszerek

Az Alkotmánybíróság a fent áttekintett öt jogértelmezési módszeren túl viszonylag kevés más kifejezetten megnevezett, azonosítható és elkülöníthető módszerre hivatkozott.³² Az egyszer-kétszer jogértelmezési módszerként megemlített értelmezési eljárások vagy szempontok (pl. „nyelvi” vagy „dogmatikai” értelmezési módszerek) tartalmilag nem tisztázottak, és találgatni nem érdemes felőlük.

E tekintetben talán érdemes megemlíteni a többször hivatkozott az ún. *kontextuális értelmezést*, amelynek azonban szintén nem tisztázódott a mibenléte és tartalma a vonatkozó határozatokban. Ez a rugalmas fogalom alkalmas lenne a merev és sematikusá vált Savigny-féle konstrukció lazítására, hiszen minden olyan értelmezés leírható vele, mely az értelmezett jogszövegen kívül keres támpontokat az értelmezéshez (pl. más jogszöveg, jogszabályi cél, törvényelőkészítő anyagok, stb.). Ezzel szembeállítható a szöveg szokásos, bevett értelmét kereső és alkalmazó *textuális értelmezés*.³³ A *textuális / kontextuális értelmezés kettőssége* fogalmi keretet biztosítana ahhoz, hogy minden további jogértelmezési módszer azonosítható nélkül, egy határozat realisztikusabban adja vissza az adott döntést megalapozó értelmezési műveleteket.³⁴

Az Alkotmánybíróság azonban nem ilyen elképzeléssel utal a kontextuális értelmezésre. Volt olyan, hogy a kontextuális értelmezést egyszerűen egyenlőnek tekintette a rendszertani értelmezéssel.³⁵ Némileg ellentmondásosan, más határozatban pedig a kettőt

³⁰ 4/2020. (I. 29.) AB határozat (vízitársulati hozzájárulás), Indokolás [29]–[31].

³¹ 31/2015. (XI. 18.) AB határozat (engedtlenség hivatalos személlyel szemben), Indokolás [61].

³² Természetesen egy módszer többféle elnevezéssel is szerepelhet a gyakorlatban, pl. a nyelvtani értelmezés szintaktikai vagy grammatikai módszerként.

³³ Az Alkotmánybíróság egy-két határozata a *textuális értelmezést* is említi, de nem az általam használt tartalommal, hanem a nyelvtani vagy „szöveg szerinti” értelmezés alternatív jelöléseként (l. a későbbiekben).

³⁴ Talán ilyen elgondolással utalhatott a kontextuális értelmezésre Pokol Béla alkotmánybíró, aki azt a „nyelvi” értelmezéssel állítja szembe, és az adott kisebbségi véleményben a kontextuális értelmezés azt takarja, hogy az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdésében foglalt szabályt a „Szabadság és felelősség” fejezet többi rendelkezésére tekintettel értelmezi, 3264/2016. (XII. 14.) AB határozat (hírolvasói vélemény), Pokol B. párhuzamos indokolás [61]–[63].

³⁵ 3029/2021. (II. 2.) AB határozat (állategészségügyi intézkedés), Indokolás [22], [24].

egymástól jól elkülönülő értelmezési módszerek veszi.³⁶ Kifejezetten elhatárolja a teleologikus módszertől is.³⁷ Így nem lehet látni, hogy e módszerek mik a jellemzői.

A kontextuális értelmezés a dogmatikai értelmezés egy fajtájaként jön elő a 20/2020. AB határozatban,³⁸ de nem teljesen derül itt ki, mi a „dogmatikai” értelmezés. A határozat a dogmatikai értelmezést a nyelvtani mellett említette (tulajdonképpen azzal állította szembe). Nem látni viszont, hogy a dogmatikai értelmezés mennyivel más, vagy több mint a kontextuális értelmezés.

Itt még megjegyzendő, hogy az Alkotmánybíróság az Alaptörvény 28. cikkében meghatározott értelmezési szabályokat néhol értelmezési „módszereknek” tekinti,³⁹ (máshol némileg ellentmondásosan értelmezési elvekként vagy értelmezési szempontokként szerepelnek). A 28. cikkben azonban csak egy hagyományos értelemben vett értelmezési módszer szerepel, a teleologikus (a jogszabály céljára alapozott) értelmezés. A józan ész, az erkölcsi elvek, a közjó és a gazdaságosság szempontjainak kötelező érvényesülése az értelmezés során (a 28. cikk harmadik mondata), aligha tekinthető külön értelmezési módszernek.

4. Az Alkotmánybíróság megnevezett jogértelmezési módszerei és a jogdogmatika

A következő lépés az lenne, hogy a jogértelmezési módszerek körére és mibenlétére vonatkozó alkotmánybírósági gyakorlatot összevessük a tudományos kánonokkal. Itt azonban több leküzdhetetlen elméleti akadály mutatkozik, mindkét irányból.

A fentiekből látható, hogy az Alkotmánybíróság több ellentmondásos vagy homályos megállapítást tett ebben a vonatkozásban. Először is, nem látni, mit lehet kezdeni a mindössze egyszer-kétszer említett módszerekkel. Vajon egy-egy ilyen *hapax legomenon* beszámítható az Alkotmánybíróság kialakult gyakorlatába, vagy csak az előadó alkotmánybíró sajátos megközelítését tükrözték, amit aztán a testület *ad hoc* elfogadott, de nem vett át más ügyben? Másodsor, itt érdemes csak az Alkotmánybíróság által kifejezetten, többször megnevezett módszereket figyelembe venni, mert pusztán a jogértelmezési műveletek, szempontok vagy támpontok azonosítása valamilyen módszerként nagy bizonytalanságot hordoz, hiszen az értelmezés alapjaként szolgáló dogmatikai megközelítések is ellentmondásosak, azaz nincs megfelelő a mérce a minősítéshez.⁴⁰ Csak egyetlen példa: a

³⁶ 19/2017. (VII. 18.) AB határozat (*nullum crimen*), Indokolás [25]. Ugyanakkor ez a határozat korábban azt tekintette kontextuális értelmezésnek, hogy a Btk. 197. § (2) bekezdését az adott szakasz többi rendelkezésére tekintettel értelmezte, Indokolás [24].

³⁷ 15/2014. (V. 13.) AB határozat (ingatlanlízing), Indokolás [33].

³⁸ 20/2020. (VIII. 4.) AB határozat (bizonyíték beszerzése), Indokolás [76].

³⁹ Pl. 3173/2015. (IX. 23.) AB határozat (pénzügyi felügyelet), Indokolás [45]; hasonlóan 2/2016. (II. 8.) AB határozat (3/2013.KJE határozat), Czine Á. különvélemény [77]. Ugyanakkor máshol a jogértelmezési módszereket elválasztja a 28. cikkben foglalt értelmezési szempontoktól, 3106/2013. (V. 17.) AB határozat (önkéntes kölcsönös biztosító pénztárak), Indokolás [12].

⁴⁰ Például, az Alkotmánybíróság kifejezetten elismerte, hogy a 2019. évi CXXVII. törvény hatálybalépésével „*korlátozott precedens-rendszer*” jött létre a bírói jogalkalmazásban, 3353/2021. (VII. 28.) AB határozat, Indokolás [22], és maga az Alkotmánybíróság is állandóan saját precedensein alapuló alkotmányértelmezést végez. Ennek ellenére, ezt nem tekinti kifejezetten külön jogértelmezési módszernek; a magyar jogdogmati-

történeti alkotmány vívmányainak megfelelő értelmezés elkülönült jogértelmezési módszer, vagy csak egy jogértelmezési támpont?⁴¹ Harmadszor, az Alkotmánybíróság által megnevezett módszerek egymás közötti viszonya sokszor homályos, sőt esetenként ellentmondásos, mert az egyes módszerek tartalmilag sem tisztázottak. Külön problémát jelent, amikor az Alkotmánybíróság többféle elnevezéssel feltehetően ugyanarra a módszerre utal: például a nyelvtani és a grammatikai értelmezés tartalma valóban ugyanaz, vagy a rendszer-tani értelmezés, mint elnevezés ugyanazt jelöli-e, mint a kontextuális értelmezés?

A jogdogmatika irányából is nehezen fogható meg egy ilyen összehasonlítás. Itt ugyanis sok rendszere létezik a jogértelmezési módszereknek, és a listák e tekintetben nagyon különbözőek lehetnek. Ráadásul az is heves viták tárgya, hogy az alkotmányértelmezés és a jogszabályok értelmezésének módszerei mennyiben eshetnek egybe, és milyen különbségek vannak. Tehát összességében nincs megfelelő, általánosan dogmatikai mérce, mellyel az alkotmánybírói gyakorlatot értékelni lehetne.

Azonban egy formális, rövid összehasonlításnak helye lehet. Ehhez kiválasztottam egy olyan magyar jogelméleti rendszert, mely meghaladja a *Savigny*-féle megközelítést, modernnek tekinthető, és bizonyos elfogadottságot tükröz az idézettségé (*MacCormick – Summers – Pokol-féle* felosztás).⁴² Továbbá kiválasztottam egy viszonylag friss alkotmányjogi összefoglalót, mely talán a legkisebb közös nevezőt tükrözi a magyar alkotmányjogi elméleti jogértelmezési megközelítésekénél, és – bizonyos kivételekkel – alapvetően azonosnak tekinti az alkotmányértelmezés és jogszabály-értelmezés módszereit (Internetes Jogtudományi Enciklopédia).⁴³ Az összevetést ezek között teszem meg az *1. sz. táblázatban*.⁴⁴

kában pedig kétséges, hogy a precedensekre támaszkodás mely módszerhez sorolható. Hasonlóan, az alkotmányjogi analógiák, összehasonlítások hozzájárulnak az alkotmányértelmezéshez, pl. 32/2008. (III. 12.) AB határozat (EUIN), Indokolás V.2.1. pont. Kérdéses viszont a jogdogmatika szempontjából, hogy ez milyen jogértelmezési módszerhez sorolható (analogikus, kontextuális, történeti, vagy létezik önálló összehasonlító jogértelmezési módszer)?

⁴¹ Erről részletesen pl. RIXER ÁDÁM: *A vívmány-teszt*. Budapest. Dialóg Campus, 2018, 97–106. és 129. pp., aki végső soron önálló jogértelmezési módszernek tekinti. Ezzel szemben *Jakab András* a történeti „módszer” egy alfajának tartja, JAKAB 2011, 91. p.; míg *Vörös Imre* szerint e vívmányokhoz folyamodás önmagában nem jelent önálló jogértelmezési módszert, de valamely hagyományos módszer sajátos fajtáját sem, VÖRÖS IMRE: *A történeti alkotmány az Alkotmánybíróság gyakorlatában*. Közjogi Szemle 2016/4. 50–51. pp.

⁴² Talán a legtöbbet idézett, modern – a *Savigny*-féle megosztást meghaladó – magyar jogelméleti jogértelmezési kánon bevezetése *Pokol Béla* nevéhez fűződik, aki külföldi kutatások nyomán tizenkét jogértelmezési módszert azonosított és számos publikációjában népszerűsítette ezt (*MacCormick – Summers – Pokol-féle* felosztás), l. pl. POKOL BÉLA: *Jogelmélet*. Budapest. Századvég, 2005. 217–240. pp., POKOL BÉLA: *A jog elmélete*. Budapest. Rejtjel Kiadó, 2001. 232–258. pp. Ezen aztán további elemzések alapultak, pl. CSERVÁK CSABA: *A jogértelmezés és az alkotmányértelmezés egyes módszerei*. FORVM: Acta Juridica et Politica 2016/2. különösen 57–60. pp.

⁴³ Általános magyar alkotmányjogi kánon alatt a következő munkában adott felsorolást értem, mely széles szakirodalmi alapokon talán a legkisebb közös nevezőjét adja meg az egymástól elvileg el nem különülő jogértelmezési és alkotmányértelmezési módszereknek: FRÖHLICH JOHANNA: *Alkotmányértelmezés*. In: Internetes Jogtudományi Enciklopédia (szerk. Jakab András et al.) forrás: <https://ijoten.hu/szocikk/alkotmanyertelmez-es> (2019). 16–36. pontok (letöltve: 2022.09.19.).

⁴⁴ A különböző kánonokban az egyes módszerek egymásnak történő megfeleltetése vagy párhuzamba állítása természetesen bizonytalan, és tartalmilag jellemzően csak részleges, ami az adott módszer tartalmára, jellemzőire vonatkozó felfogásoktól függ.

1. sz. táblázat

A jogértelmezés módszereinek három kánonja

a jelenlegi alkotmánybírószági kánon	egy általános magyar alkotmányjogi kánon	bővített magyar jogelméleti kánon
nyelvtani (grammatikai, szintaktikai, stb.) értelmezés	„szövegszerű” értelmezés	a szöveg hétköznapi értelme szerinti, a szöveg speciális-technikai értelme szerinti
logikai értelmezés	--- (??)	joglogikai maximák szerinti
történeti értelmezés	--- (??)	---
rendszerint értelmezés		---
kontextuális értelmezés	rendszerint-kontextuális	kontextuális jogelveken alapuló
a jogszabály célja szerinti	objektív teleologikus szubjektív teleologikus	jogszabályi cél szerinti jogalkotó akarata szerinti
[jogértelmezési módszerként nem megnevezett, de gyakorolt]	precedenseken alapuló	precedenseken alapuló
[jogértelmezési módszerként nem megnevezett, de gyakorolt]	összehasonlító alkotmányjogi	analógián alapuló
[közjő, józan ész, gazdaságosság, erkölcsi elvek szerinti - ha ez módszer]	„szubsztantív”	etikai értékeken alapuló
[alkotmánykonform értelmezés - ha ez módszer]	---	alkotmányos alapjogok vagy alapelvek szerinti
---	---	doktrinális-jogdogmatikai

III. Terminológiai problémák

1. A „nyelvtani” értelmezés

A „nyelvtani” értelmezés elnevezéssel szemben komoly elvi problémák merülnek fel.⁴⁵ Vegyünk egy példát. A 3454/2021. AB határozat egy olyan törvényhelyet értelmezett, mely szerint pótmagánvádnál a vádindítványt „a jogi képviselő is ellátja aláírásával” [Be. 793. § (3) bekezdés]. Ezután megállapította, hogy az „is” szó kettős aláírásra utal a „nyelvtani” értelmezés alapján, tehát valaki másnak is alá kell írnia a dokumentumot.⁴⁶ A probléma az, hogy az „is” szó eme jelentésének nincs köze a nyelvtanhoz. A szó jelentését (alapjelentését) itt a nyelv szemantikai vonatkozásai adják meg, és nem a nyelvten. A nyelv és az általa jelölt valamilyen jelenség közötti viszonyt nem a nyelvten, hanem *jelentéstan (szemantika)* alapozza meg.⁴⁷ A *nyelvtan (szintaktika vagy szintaxis)* ezzel szemben a nyelv egységeinek viszonyára, formális szerveződési szabályaira utal. Amennyiben a jogszövegben valamely

⁴⁵ L. erre pl. BLUTMAN LÁSZLÓ: *Egy empirikus jogértelmezéstan szükségessége*. Jogtudományi Közlöny 2008/1. 3–4. pp.

⁴⁶ 3454/2021. (XI. 3.) AB határozat (pótmagánvád), Indokolás [35].

⁴⁷ PI. SZABÓ MIKLÓS: *Szó szerint ... a jog és nyelv interferenciájáról*. In: *Jog és nyelv.* (szerk. Szabó Miklós – Varga Csaba) Budapest. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2000. 8–15. pp.

szó vagy kifejezés jelentését akarjuk megállapítani, akkor elsődlegesen a szemantikai vonatkozásokat kell elővenni és nem a nyelvtant.⁴⁸ Az „is” szónak megvan a maga jelentése, (és használata a jogszövegben szereplő mondat értelmét jelentősen módosította), de a jelentést nem „nyelvtani” értelmezéssel lehet megállapítani.⁴⁹

Természetesen a jelentésnek sokszor vannak nyelvtani eredetű, de az alapjelentéshez képest járulékos összetevői. Nem mindegy, hogy (ő) jön vagy (ők) jönnek. A *kifejezések* jelentésénél például jellemző a (járulékos) nyelvtani vonatkozás, mert a kifejezést alkotó szavak kapcsolódása és viszonya nyelvtani szabályokat tükrözhet, mely beépül a kifejezés jelentésébe. Az „élettársi viszony” jelentésének van nyelvtani aspektusa, de ez mégis szemantikai kérdés, hiszen az „élettárs” és a „viszony” szavak alapjelentései nélkül nem tudnánk, miről van szó. Így az, hogy ez a kifejezés világos jelentésű, nem nyelvtani szempontú megállapítás (ahogy az Alkotmánybíróság gondolta), hanem elsősorban szemantikai jellegű.⁵⁰

Vannak példák az alkotmánybírósági gyakorlatban, amikor a jelentés nyelvtani eredetű vonatkozásai az értelmezés során szerepet kapnak, de a nyelvtani értelmezés elnevezést ekkor sem lehet helyesnek tekinteni, ez szemantikai kérdés marad. A 16/2015. AB határozatban értelmezési kérdésként merült fel, hogy az állami földvagyon kezeléséről szóló törvény módosítása csak deklarálta, hogy bizonyos, állami tulajdonú földrészek a Nemzeti Földalap részét képezik, vagy egyenesen a jogszabállyal kerültek e földrészek a földalaphoz. Mivel a törvénymódosításban úgy szerepelt, hogy e földrészek „a Nemzeti Földalapba kerülnek” (és nem múlt időben úgy, hogy korábban oda kerültek) joggal vonta le azt a szóban forgó határozat, hogy a törvénymódosítás e tekintetben nem deklaratív, hanem konstitutív hatályú.⁵¹ A következtetéshez persze tudni kellett a „kerülnek” és a „kerültek” szavak jelentéseit.⁵²

A fentiekből egyenesen következik, hogy egy szónak vagy kifejezésnek nincs „nyelvtani értelme” sem,⁵³ és „nyelvtani jelentése” sem.⁵⁴ Mindezekkel a pontatlan, sőt helytelen utalásokkal az Alkotmánybíróság egy terminológiai hiányt próbál betölteni. Nincs ugyanis rövid és pontos kifejezésünk arra, amikor az értelmezés során az értelmezést adó szó vagy kifejezés *szokásos, bevett jelentését* (vagy szótári jelentését) használja; mondatoknál pedig a mondat értelmét az azt alkotó szavak szokásos, bevett jelentése alapján alakítja ki.

⁴⁸ Ahogy *Eco* megfogalmazta, a nyelvet szintaktikai szempontból tanulmányozni olyan, mintha úgy határoznánk meg a hálókocsit, hogy az szokásosan két személyvagon között helyezkedik el, *ECO, UMBERTO: Az értelmezés határai*. Budapest. Európa, 2013. 396. p.

⁴⁹ Hasonló érveket már *Szászy-Schwarz Gusztáv* is felhozott a *Parergában*, *SZÁSZY-SCWARZ GUSZTÁV: Parerga: vegyes jogi dolgozatok*. Budapest. Athenaeum, 1912. 84–85. pp.

⁵⁰ 32/2010. (III. 25.) AB határozat (bejegyzett élettársi kapcsolat), Indokolás III.7. pont.

⁵¹ 16/2015. (VI. 5.) AB határozat (állami földvagyon), Indokolás [34].

⁵² A nyelvtani értelmezéssel kapcsolatban előhozott érvek természetesen alkalmazandóak azon esetekre is, amikor az Alkotmánybíróság például „szintaktikai” vagy „grammatikai” értelmezésre utal.

⁵³ Pl. 15/2014. (V. 13.) AB határozat (ingatlanlízing), Indokolás [33].

⁵⁴ 13/2022. (VI. 2.) AB határozat (rokkantsági ellátás), Indokolás [30] vagy 3051/2022. (II. 11.) AB határozat (jöhímvé megsejtése), Indokolás [51].

Ezt próbálják leírni a nyelvtani (grammatikai, szintaktikai) értelmezéssel, de sokszor használják ezek egyfajta helyettesítéseként a *szűk*,⁵⁵ *strikt*,⁵⁶ *szigorú*⁵⁷ (vagy *szoros*) értelmezés fogalmát is.⁵⁸ A harmadik helyettesítő csoport az, amikor „szöveg szerinti” vagy *textuális értelmezést* említene a határozatok. Vannak olyan helyek, ahol az Alkotmánybíróság a nyelvtani értelmezést egyszerűen „textuális” értelmezésnek tekinti.⁵⁹ Ez utóbbinál az a probléma, hogy az értelmezés különböző formáit nem érdemes a szöveghez viszonyítani. Ugyanis minden értelmezés „szöveg szerinti”, mert az értelmezésnek a tárgya a jogszöveg.⁶⁰ Ezt világossá teszi az Alaptörvény 28. cikkének első mondata is, bár a bíróságoknak címezve. Mivel az értelmezés tárgya a jogszöveg, így az értelmezés minden „módszere” (a rendszertani vagy a történeti is) „szöveg szerinti” (tkp. textuális), csak az értelmezési folyamatban juthat az értelmező különböző eredményre az alkalmazott eljárástól függően. Abban az esetben, ha az értelmezés már nem szöveg szerinti (tehát a szöveg már nem az értelmezés tárgya), akkor viszont felmerül a kérdés, hogy mit is értelmezünk.

Úgy néz ki tehát, hogy az egyetlen helyes megoldás az lehetne, ha az értelmezést a szokásos, bevett jelentéshez mérnénk, és nem a szöveghez, vagy nem a jelentés szempontjából irreleváns vagy másodlagos jelentőségű nyelvtanra utalással jellemeznénk.

2. A „rendszertani” értelmezés

Van olyan alkotmánybírósági határozat, mely a rendszertani értelmezéshez sorolja, amikor a bíróság a szabályokat egymásra tekintettel értékeli.⁶¹ Szinte mindennapos eset a jogalkalmazásban, amikor egy jogszabály értelmezési lehetőségeinek számát más jogszabály vagy az Alaptörvény releváns rendelkezéseinek figyelembe vétele leszűkíti. Jogi szabályok együttes, egymásra tekintettel történő értelmezése és alkalmazása egy tényállás jogi értékelésekor banális helyzet. Azonban ez miért lenne rendszertani értelmezés?

A rendszertani értelmezés lényege ott fogható meg, hogy egy rendelkezés értelme szempontjából jelentőséget kap *ennek elhelyezkedése* az adott jogszabály szerkezetében, vagy annak van jelentősége, hogy az értelmezést befolyásoló más jogszöveg hol helyezkedik el az értelmezendő rendelkezéshez képest. Az Alkotmánybíróság gyakorlata nyújt szép példákat a hagyományos értelemben vett rendszertani értelmezésre. Itt felhozható a már előzőleg hivatkozott példa. Amikor a Be. arról szól, hogy a pótmagánvádnál a „vádindítványt a jogi képviselő is ellátja aláírásával” [Be. 793. § (3) bekezdés], akkor értelmezési kérdés, hogy ki az a másik személy, akinek ugyancsak alá kell írnia. Mivel a Be.

⁵⁵ 1208/B/2010. AB határozat (fizetési meghagyás), Indokolás 3.1. pont.

⁵⁶ 15/2014 (V.13.) AB határozat (ingatlanlízing), Indokolás [33].

⁵⁷ 27/2014. (VII. 23.) AB határozat (vallási közösségek egyesületi bejegyzése), Indokolás [73].

⁵⁸ Ez problematikus lehet, mert a bírósági joggyakorlat bizonyítja, hogy esetenként a szokásos („nyelvtani”) jelentéshez képest szűkebb jelentést tulajdonít a bíróság a jogvita eldöntése során egy szónak vagy kifejezésnek, tehát strikt vagy szűk értelmezés nem feltétlenül azonos a „nyelvtani értelmezéssel”, pl. Legf. Bír. Kfv.V.35.442/2010/7.

⁵⁹ Pl. 18/2021. (V. 27.) AB határozat (munkaidőkeret), Indokolás [90] vagy 13/2022. (VI. 2.) AB határozat (rokkantsági ellátás), Indokolás [30].

⁶⁰ Hasonlóan CSERVÁK 2016, 56, 60. pp.

⁶¹ 3179/2018. (VI. 8.) AB határozat (ügyvédi hivatás gyakorlása), Indokolás [81].

ezen szakaszában a megelőző rendelkezések a pótmagánvádlóként fellépő sértettről szólnak, az aláírásra vonatkozó rendelkezés helyéből arra lehet következtetni, hogy a pótmagánvádlóként fellépő sértett az a másik személy, akinek kell az aláírása, tehát az „is” szó rá utal.⁶² Nem egyszerűen arról van szó, hogy egy rendelkezést egy másik rendelkezés segítségével értelmezzük, hanem sajátlagosan arról, hogy a két érintett rendelkezés egymáshoz viszonyított elhelyezkedése (a jogszabály vonatkozó részének szerkezete) teszi lehetővé az egyik felhasználását a másik értelmezésénél.⁶³

Ugyanakkor az Alkotmánybíróság sokszor azt is rendszertani értelmezésnek veszi, ha az értelmezendő jogszövegnek más jogszöveget alapul véve tulajdonítanak valamilyen jelentést anélkül, hogy különösebb jelentősége lenne a másik jogszöveg helyének.⁶⁴ Pedig az értelmezés alapja a rendszertani értelmezésnél a két rendelkezés egymáshoz viszonyított elhelyezkedése, és nem pusztán az, hogy egy másik szabályt használunk az értelmezéshez. Például semmilyen rendszertani kérdést nem vet fel, amikor a bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló 2009. évi XXIX. törvény 3. § (1) bekezdés *b*) pontjára tekintettel,⁶⁵ a Ptk. 8:1. § (1) bekezdése szerinti „közeli hozzátartozó” fogalmát úgy kell érteni, hogy abba – bizonyos kivételekkel – beleértendő a bejegyzett élettárs is, noha a Ptk. felsorolása ezt a hozzátartozót nem említi.⁶⁶ Nincs jelentősége annak, hogy a 2009. évi XXIX. törvény hogy helyezkedik el a jogrendszerben a Ptk.-hoz képest, amelyben az értelmezendő kifejezés található. Egyszerűen csak az egyik rendelkezés alapján értelmezzük egy másikat. Éppen ezért található, ha az ilyen esetet nem rendszertani, hanem *kontextuális értelmezésnek* minősítjük, amely általánosabb kifejezés. Ugyanakkor magában foglalja a rendszertani értelmezést, mely a kontextuális értelmezés egy sajátlagos fajtájának tekinthető.

Ez a megoldás azonban nem jellemző az Alkotmánybíróság felfogására. Az előbbieken már utaltam rá, volt olyan, hogy a kontextuális értelmezést egyszerűen egyenlőnek tekintette a rendszertani értelmezéssel, más határozatban pedig – némileg ellentmondásosan – a kettőt egymástól jól elkülönülő értelmezési módszereknek veszi.

⁶² 3454/2021. (XI. 3.) AB határozat (pótmagánvád), Indokolás [35].

⁶³ Ilyen, valódi rendszertani érvelést számos alkotmánybírószági határozat tartalmaz, pl. 873/B/2008. AB határozat (jogalkotás során vélemény kikérése), Indokolás III.1.1. pont vagy 26/2019. (VII. 23.) AB határozat (képmáshoz való jog), Indokolás [25] vagy 1/2020. (I. 2.) AB határozat (összbüntetésbe foglalás), Indokolás [89].

⁶⁴ Pl. 3291/2021. (VII. 22.) AB határozat (adóeljárás - bizonyítékok), Indokolás [87]; 2/2019. (III. 5.) AB határozat (menedékjog), Indokolás [44]–[45]; 3304/2020. (VII. 24.) AB határozat (Állami Számvevőszék jelentése), Indokolás [56]–[57]; 1/2016. (I. 29.) AB határozat (kormánytisztviselő felmentése), Indokolás [59]. Ilyen nézet a szakirodalomban is van, pl. SZLADITS KÁROLY (főszerk.): *Magyar magánjog I.* Budapest. Grill, 1939. 155. p.; IMREGH GÉZA: *Interpretatio. Jogesetek Magyarazata* 2014/3. 97. p. A bírósági gyakorlatban l. pl. EBH 2004. 1170.

⁶⁵ A rendelkezés szerint, bizonyos kivételekkel alkalmazni kell „a házastársra vagy házastársakra vonatkozó szabályokat a bejegyzett élettársra vagy bejegyzett élettársakra”.

⁶⁶ 3003/2021. (I. 14.) AB határozat (közeli hozzátartozó fogalma), Indokolás [61]–[65]; ugyanakkor itt ezt az értelmezést az Alkotmánybíróság nem is nevezte rendszertani értelmezésnek.

3. Jogértelmezési módszerek?

A *Savigny* elképzelésén alapuló jogértelmezési módszerekkel szemben – melyre az Alkotmánybíróság jogértelmezési felfogása is épül – legalább négyféle (részben már említett) kritika hozható fel.⁶⁷ (i) Először is, e módszerek nem takarják le a komplex jogértelmezési folyamat egészét, tehát hiányosak. (ii) Másodszor, az egységes jogértelmezés úgy esik szét különböző „módszerekre”, hogy a jogértelmezési folyamat leírása sematikus, élettelené válik. (iii) Harmadszor, az egyes módszerek mibenléte és tartalma meghatározatlanná vált; így komoly elméleti viták vannak abban a tekintetben, hogy például mi a „logikai” értelmezés, vagy mi tartozik a „rendszerint” értelmezéshez. (iv) Negyedszer, mivel az egységes jogértelmezési folyamat módszerekre esett szét, az egyes módszerek elhatárolása egymástól rendkívül problematikusá vált (például a logikai és rendszerint értelmezés viszonya).⁶⁸

A fenti kritikák megkérdőjelezzik, hogy egyáltalán beszélhetünk-e elkülönült értelmezési „módszerekről” az egységes jogértelmezési folyamaton belül. Az egységes jogértelmezési folyamaton belül elválaszthatatlanok a különböző „módszerek”. Aligha tartható az olyan megállapítás, hogy a „bírósg jelen ügyben az Étv. 30. § (1) bekezdésének értelmét kizárólag nyelvtani ... értelmezéssel állapította meg.”⁶⁹ Még a nyelvtani értelmezés sem megy logikai műveletek alkalmazása nélkül,⁷⁰ sőt elképzelhető, hogy az értelmezést a bíró ekkor is valamely külső tényezőre alapozta (pl. szótárra), ami behozza a kontextuális elemet. Azt is nehéz például állítani, hogy a bíró csupán rendszerint értelmezést végez, amikor az irányadó jogi szabályokat egymásra tekintettel értelmezi,⁷¹ mikor egy ilyen komplex művelet elkerülhetetlenül a grammatikai és logikai „módszer” alkalmazását is jelenti.

Mindezek miatt – legalábbis ebben a fogalmi keretben – terminológiai problémának látom, hogy a jogértelmezési „módszerekről” szólnak egyes határozatok. Talán az olyan megállapítások helyett, mint például „... az Alkotmánybíróság ezt követően elvégezte a ... rendelkezés történeti, logikai és rendszerint értelmezését...”,⁷² érdemes lenne úgy fogalmazni, hogy az Alkotmánybíróság elvégezte a szóban forgó rendelkezés értelmezését (mely értelmezésnek természetesen lehetnek egymástól elválaszthatatlan történeti, rendszerint, logikai, stb. vonatkozásai).

⁶⁷ Átfogóan és részletesen l. BLUTMAN 2008, 3–7. pp.

⁶⁸ Kiemelendő, hogy *Savigny* eredeti elképzelései nem jogértelmezési „módszerekről” szóltak, ő csak az egységes jogértelmezés grammatikai, logikai, stb. *elemeit* próbálta elkülöníteni, l. VON SAVIGNY 1840, 213. p. Az ő elképzelése alapján nem lehetne például olyan megállapítást tenni, hogy a bíró történeti értelmezési módszert alkalmazott, mert attól elválaszthatatlan a grammatikai és logikai elem is. E kritika tehát inkább azon felfogásnak szól, amellyé *Savigny* eredeti elképzelése később vált a magyar jogéletben és oktatásban.

⁶⁹ 15/2014. AB határozat (ingatlanlízing), Indokolás [33].

⁷⁰ Ezt az Alkotmánybíróság esetenként úgy hidalja át, hogy „*nyelvi-logikai módszerről*” beszél, 3057/2019. (III. 25.) AB határozat (közterület), Indokolás [17].

⁷¹ 3179/2018. (VI. 8.) AB határozat (ügyvédi hivatás gyakorlása), Indokolás [81].

⁷² 32/2008. (III. 12.) AB határozat (EUI), Indokolás V. pont.

A fentiekben elsősorban az alapkoncepciót illető terminológiai problémákat emeltem ki. Hozzá kell azonban tenni, hogy számos olyan apróbb terminológiai probléma mutatkozik a határozatokban, melyekre itt részletesebben nem érdemes kitérni, de érdemes jelezni, hogy vannak ilyenek.⁷³

IV. Mikor kell, és mikor nem kell egy rendelkezést értelmezni?

Lehetséges, hogy egy jogi rendelkezést nem lehet vagy nem szükséges értelmezni.

1. Mikor nem lehet értelmezni egy jogszabályt?

Az Alkotmánybíróság ismer olyan eseteket, amikor egy jogi rendelkezés *értelmezhetetlen*,⁷⁴ vagy olyan *belső ellentmondás* van benne, mely értelmezéssel ki nem küszöbölhető.

A *belső ellentmondás* léte még nem alkotmányossági probléma, az igazán fontos kérdés az, hogy mikor lesz ez az ellentmondás értelmezéssel kiküszöbölhetetlen.⁷⁵ Ez nagyrészt *ad hoc* mérlegelésen múlik. Úgy tűnik, hogy az alapügy az 1/1999. AB határozat, ahol az ellentmondás azért vált kiküszöbölhetetlenné, mert a támadott jogszabály egyrészt létre nem jött szervezetre, másrészt el nem fogadott (nem létező) jogi rendelkezésre utalt vissza.⁷⁶ Itt az ellentmondások kirívóan súlyosak voltak, és végletes példáját adták a jogszabály alkalmazhatatlanságának.

Az *értelmezhetetlenséget* könnyen lehetne a kiküszöbölhetetlen *belső ellentmondás*-hoz kötni, de értelmezhetetlenség alatt az Alkotmánybíróság mégsem ezt érti, hanem azal szemben külön esetnek tekinti. Egy jogi rendelkezés akkor értelmezhetetlen, ha túl általános, hatását tekintve nem kiszámítható.⁷⁷ Azonban akkor, ha az alapügyet, a többször hivatkozott 42/1997. AB határozatot vesszük példának, az „értelmezhetetlenség” végső soron a szabályozás *belső ellentmondásait* takarta.⁷⁸ Tehát a 42/1997. AB határozat,

⁷³ Pl. az Alkotmánybíróság beszél „szöveg szintjén felmerülő ellentmondásról”, pl. 3029/2021. (II. 2.) AB határozat (állategészségügyi intézkedés), Indokolás [22], [23]. Látni kell azonban, hogy szövegek (mint nyelvi jelek csoportjai) között nem lehet ellentmondás, hanem csakis egy szövegnek tulajdonított értelem lehet konfliktusos egy másik szövegnek tulajdonított értelemmel.

⁷⁴ Pl. „Az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlata értelmében nem felel meg a követelménynek, ha a norma semmilyen értelmezési módszerrel nem értelmezhető ..., vagy ha az értelmezhetetlenség a norma hiányos jellegeből fakad ..., illetve ha a norma olyan kifejezéseket tartalmaz, amelyek a jelenlegi társadalmi-gazdasági berendezkedés folytán váltak értelmezhetetlen kategóriává ...” 3038/2016. (III. 3.) AB határozat (közterület elnevezése), Indokolás [35].

⁷⁵ 9/2022. (V. 25.) AB határozat (pótmagánvád), Indokolás [28].

⁷⁶ 1/1999. (II. 24.) AB határozat (szervezett bűnözés elleni törvény), Indokolás III.3. pont; ez amiatt történt, mert a törvény azon részeit nem tudta az Országgyűlés elfogadni, amely kétharmados többséget igényelt, így több (egyszerű többséggel elfogadott) rendelkezés értelmetlen maradt.

⁷⁷ Pl. 31/2021. (XII. 1.) AB határozat (pszichoaktív anyagok), Indokolás [67], 3003/2021. (I. 14.) AB határozat (közeli hozzátartozó fogalma), Indokolás [63].

⁷⁸ Itt a gond az volt, hogy a támadott törvényi rendelkezés alapján a társas vállalkozásnál a járulékbefizetési kötelezettség elmulasztásának következményei kiszámíthatatlanná válhatnak, mert olyan jogalkalmazási

és az e tekintetben ráépülő gyakorlat nem igazán ad választ arra a kérdésre, hogy a túl általános, kiszámíthatatlan szabályozás miatt „értelmezhetetlen”.⁷⁹ Talán éppen ezért, van olyan határozat, mely különveszi a kettőt, és van egyrészt az értelmezhetetlen rendelkezés, másrészt van a túl általános rendelkezés, mely utat nyit a szubjektív, önkényes jogalkalmazásnak.⁸⁰ Ez viszont rejtve hagyja, hogy mi lenne így az értelmezhetetlenség ismerve.

Mindettől függetlenül is, a gyakorlatnak egy másik iránya számol azzal a lehetőséggel, hogy egy jogszabály *olyan mértékben homályos* (vagyis túl általános és kiszámíthatatlan), hogy ennek feloldására az értelmezés nem elegendő – ezt talán köthetjük az értelmezhetetlenséghez.⁸¹ Azonban a jogszabály homályos, túl általános és kiszámíthatatlan jellege a jogszabályt még nem teszi értelmezhetlenné. Egy jogrendszerben számos olyan jogi rendelkezés van, mely elfogadása pillanatában joggal minősíthető túl általánosnak, és hatásában kiszámíthatatlannak, de a ráépülő joggyakorlat határozott irányt ad a jövőbeni értelmezésnek, tehát javítja a szabály eredendő meghatározatlanságát.⁸² Ugyanakkor az ilyen rendelkezésre épülő, ellentmondásos bírói gyakorlat ismét megnyitja a meghatározatlanság és jogbiztonság kérdését.⁸³

A homályos rendelkezéseknél kontrollt a normavilágosság követelménye és az önkényes jogértelmezés lehetőségének kizárása jelenthet. Azonban az önkényes jogértelmezés lehetősége éppenséggel ellentmond az értelmezhetetlenségnek. Sőt, ha a jogszabály sokféle illeszkedő értelmezést enged, akkor ezek között lehet számos ésszerű alternatíva is, tehát még az értelmezés önkényességének mércéjét is nehéz megtalálni.⁸⁴

A kulcskérdés természetesen az, hogy mikor válik értelmezhetlenné egy jogi rendelkezés. Ez is *ad hoc* mérlegelés kérdése.⁸⁵ Számos ügy volt az Alkotmánybíróság előtt, melyben az indítványozó értelmezhetetlennek (vagy ellentmondásosnak) látta a szabályt, az Alkotmánybíróság viszont megmutatta, hogy miképpen értelmezhető mégis.⁸⁶

A másik irányból megközelítve a kérdést, az általános tétel valahogy úgy fogalmazható meg, hogy a jogértelmezést el kell végezni, ha a jogszabály nem olyan mértékben

gyakorlat is „kialakulhat”, hogy „járulékfizetéssel megalapozott időt szolgálati időnek egyáltalán nem ismernek el, a szerzett szolgálati időt is figyelmen kívül hagyják olyan körülmények miatt, amelyek csak utóbb és a tag által befolyásolhatatlan okból keletkeztek.” 42/1997. (VII. 1.) AB határozat (szolgálati idő), Indokolás II.2. pont.

⁷⁹ Mindemelllett az önkényes jogértelmezés lehetővé tétele miatt egy ilyen jogi rendelkezés elfogadása sértheti a jogbiztonság követelményét, pl. 4/2013. (II. 21.) AB határozat (ötágú vörös csillag), Indokolás [59].

⁸⁰ Pl. 3/2016. (II. 22.) AB határozat (ingóságok közterületen), Indokolás [11].

⁸¹ Pl. 3296/2021. (VII. 22.) AB határozat (szakképzés), Indokolás [44].

⁸² Ilyesmire utal pl. 3284/2017. (XI. 14.) AB határozat (kábitószert mennyiség meghatározása), Indokolás [42].

⁸³ 4/2013. (II. 21.) AB határozat (ötágú vörös csillag), Indokolás [64]. Azonban az még nem probléma önmagában, ha a jogszabályt a különböző fokon eljáró bíróságok eltérően értelmezik az ügyben, 15/2015. (V. 29.) AB határozat (vallási egyesület), Indokolás [39].

⁸⁴ Úgy tűnik, hogy ebben az esetben az önkényességet az *ellentmondásos bírói gyakorlat kialakulásának lehetősége* támaszthatja alá, mint például az „életvitelszerű lakhatás” meghatározatlan fogalmánál, 38/2012. (XI. 14.) AB határozat (közterület életvitelszerű használata), Indokolás [58].

⁸⁵ Például egy szabálysértési tényállásban a „közterület belterületén” kitétel értelmezhetetlennek minősül-e, vagy megengedhető, hogy a bíróság helyesen „belterületi közterületen” formában értelmezze (és helyesbítse)? L. 38/2012. (XI. 14.) AB határozat (közterület életvitelszerű használata), Indokolás [57].

⁸⁶ Pl. 3047/2013. (II. 28.) AB határozat (rendőri intézkedés 14 éven aluliakkal szemben), Indokolás [20].

homályos vagy ellentmondásos, hogy értelmezhetetlenek vagy alkalmazhatatlannak lehetne minősíteni.⁸⁷

2. Mikor nem szükséges értelmezni egy szabályt?

A kérdés arra irányítja a figyelmet, hogy az egyértelmű, világos rendelkezéseket valóban nem szükséges értelmezni (*in claris non fit interpretatio*)?

Az elv alkalmazásának feladása ahhoz vezethet, hogy az alkalmazandó jogszöveg furcsa értelmet kap egy-egy ügy eldöntése során, vagy annak a veszélye is fennáll, hogy a jogalkalmazás elszakad a szöveg köznapri értelmétől, (bármit is jelentsen ez). A *contra legem* értelmezés pedig alkotmányi szempontból legalábbis problematikus, ha nem is mindig alaptörvény-ellenes.⁸⁸ Másrészt viszont az alkotmányi értelmezési szabályok számos kötelezően figyelembe jövő szempontot támasztanak a jogértelmezéssel szemben (például figyelembe kell venni a jogszabály célját, a közjót, a gazdaságosságot, a nemzetközi jogi szabályokat, az uniós jogot, stb.) – melyek a világos szöveg további értelmezésének irányába húzzák a gyakorlatot.

A mai alkotmánybírósági gyakorlat nem teljesen világos az egyértelmű jogszövegek kezelésében, azonban láthatóan az alkotmányi értelmezési követelmények fennállása olyan irányban hat, hogy kiterjedt szempontrendszert kell alkalmazni – tehát a kontextualitás az egyértelmű rendelkezések esetében is követelmény. Ennek megfelelően, „az adott ügyben alkalmazandó jogszabályoknak pusztán a nyelvtani értelmezése nem felel meg az indokolt bírói döntéssel szemben támasztott alkotmányos követelményeknek. ... A bírói jogalkalmazás folyamatában a jogszabályok értelmezése egy olyan komplex indokolást igényel, amely a szintaktikai mellett a teleologikus és a rendszertani értelmezés szempontjait is felismeri, értékeli és egymásra tekintettel ütközteti. A jogértelmezés ezen bíró által érvényesített, komplex folyamatában az irányadó jogi normákat a rendszertani értelmezés keretében nemcsak egymásra tekintettel, hanem a jogalkotó céljára és az Alaptörvényre figyelemmel is értékelni kell a konkrét ügyben.”⁸⁹

Az Alkotmánybíróság időnként be is mutatja, hogy a látszólag egyértelmű jogszöveg sajátos értelmet kap, ha az értelmezési szempontrendszert kitágítjuk. A 3534/2021. AB határozatban a lakásbérleti jog folytatásával kapcsolatban a hitelszerződésből eredő kötelezettségeiknek eleget tenni nem tudó természetes személyek lakhatásának biztosításáról szóló 2011. évi CLXX. törvény volt terítéken, mely az elhunyt bérlő együttélő gyermekének biztosította a lakásbérlet folytatását, míg az együttélő unokának nem. A bírói

⁸⁷ 3047/2013. (II. 28.) AB határozat (rendőri intézkedés 14 éven aluliakkal szemben), Indokolás [20].

⁸⁸ Az Alkotmánybíróság szerint „a *contra legem* jogértelmezés és jogalkalmazás ... önmagában nem alapozza meg az alkotmányellenességet”; Pl. 23/2018. (XII. 28.) AB határozat (MNB felügyeleti bírság), Indokolás [25]–[28]; 3280/2017. (XI. 2.) AB határozat (termőföld vagyonátruházási illetéke), Indokolás [38]; 3280/2017. (XI. 2.) AB határozat (illetékmentesség - termőföld), Indokolás [32]. Máshol az szerepel, hogy „kivételesen, kellően súlyos esetekben” alapozza meg, pl. 5/2022. (IV. 14.) AB határozat (környezetszennyezés miatti kártérítés), Indokolás [65], vagy akkor, ha a bíró „*alapos ok nélkül* hagyja figyelmen kívül a hatályos jogot”, 20/2017. (VII. 18.) AB határozat (vadkár), Indokolás [18].

⁸⁹ 3179/2018. (VI. 8.) AB határozat (ügyvédi hivatás gyakorlása), Indokolás [81]; megerősítve pl. 3024/2019. (II. 4.) AB határozat (megváltozott munkaképességűek ellátása), Indokolás [70].

kezdeményezés éppen ezen helyzet alaptörvény-ellenességét vetette fel. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a kérdéses törvényi rendelkezés célja, hogy biztosítsa az adósok, valamint az egy háztartásban élő, meghatározott személyek lakhatását. Ebből kiindulva, úgy értelmezte a látszólag egyértelmű, vonatkozó jogszabályi rendelkezést, hogy a lakásbérleti törvény alapján a gyermekek közé kell számítani a nevelt gyermeket is, és a következő lépésként a Ptk. 4:199. § (2) bekezdéséből azt vezette le, hogy az együttélő unoka nevelt gyermeknek minősíthető, azaz jogosult lehet a lakásbérleti jog folytatására.⁹⁰ Ezzel lényegében a bérlővel együttélő unoka behelyezhető volt a bérlővel együttélő gyermek fogalmába.

Ennél az esetnél a józan ész értelmezési szempontja nem jött elő. Volt azonban olyan határozat is, ahol a világos, egyértelmű rendelkezéssel a józan ész szempontja (Alaptörvény 28. cikk harmadik mondat) került ellentétbe. E határozatban végül olyan álláspont körvonalazódott, mely szerint, ha egy világos, egyértelmű jogi rendelkezés alkalmazása abszurd, a józan észszel ellentétes eredményre vezetne, akkor az Alaptörvény 28. cikk alapján „értelmezni” kell az egyértelmű jogi rendelkezést is, és ha lehetséges, összhangba hozni egy ésszerű megoldással.⁹¹

V. Normakonfliktusok és jogértelmezés

Az előzőekben látható volt, hogy egy jogi rendelkezés homályossága vagy belső ellentmondásai csak akkor vetnek fel alkotmányossági problémát a jogbiztonság elve szempontjából, amennyiben ezek a hiányosságok értelmezéssel nem orvosolhatók a jogalkalmazásban. A bíróságoknak mindent meg kell tenni a jogértelmezés során, hogy e hiányosságokat kiküszöböljék. A bíróságok azonban ezt nem tehetik *contra legem*.

Ilyen problémák azonban nemcsak egy jogi rendelkezés tekintetében (vagy egy jogszabályon belül) merülhetnek fel, hanem konfliktus, ellentmondás adódhat több jogszabály között is. Előfordulhatnak egy konkrét tényállás jogi értékelésénél „ellentmondani látszó normák” vagy „inkompatibilisnek látszó normák” vagy „a szöveg szintjén felmerülő ellentmondás”.⁹²

Az általános tétel itt is az, mint amit láthattunk az előzőekben: *a rendelkezésre álló jogértelmezési eszközök használatával mindent meg kell tenni az ellentmondás ésszerű kiküszöbölésére*. Természetesen egyes ügyekben a konkrét körülmények döntenek el, hogy ez megtehető-e és miképpen. Ha az ellentmondás kiküszöbölése így sem sikerül, csak akkor merül fel valamely ellentétes szabály alaptörvény-ellenessége. A normakonfliktusok azonban további, sajátos kérdéseket is felvetnek.

⁹⁰ 3534/2021. (XII. 22.) AB határozat (lakásbérleti jog folytatása).

⁹¹ 3002/2021. (I. 14.) AB határozat (vizuális kultúra). Megjegyzendő, a határozatnak lehet olyan értelmezése is, hogy nem lehet ugyan a jogszöveget értelmezéssel szétfeszíteni, de ekkor *contra legem* méltányosságot kell alkalmazni. Az ügyre l. még HÖRCHERNÉ MAROSI – KOVÁTS 2021, 33. p.

⁹² 3029/2021. (II. 2.) AB határozat (állategészségügyi intézkedés), Indokolás [22]–[23].

1. A normakonfliktus léte, mint jogértelmezési kérdés

(1) Sok esetben értelmezés kérdése, hogy egyáltalán van-e normakonfliktus két jogszabály között. Jól mutatja ezt a 3029/2021. AB határozattal lezárt ügy. A méhész indítványozóval szemben kártalanítás nélkül elrendelték beteg méhcsaládjainak és egyes méhészeti eszközöknek a megsemmisítését. A jogvita a kártalanítás körül forgott. Az élelmszerláncról és hatósági felügyeletéről szóló 2008. évi XLVI. törvény csak korlátozott kártalanítást tett lehetővé egyes, az állatbetegségek felszámolására irányuló intézkedések miatt, és az indítványozó ez alapján nem kaphatott kártalanítást. Ezzel szemben a méhállományok védelméről szóló 70/2003. (VI. 27.) FVM rendelet ilyen intézkedéseknél feltétel nélküli állami kártalanítást írt elő. A közigazgatási bíróság érdemben nem érzékelt ellentmondást a két rendelkezés között, mert az FVM rendelet *lex specialis* volt a törvényhez képest (csak a méhészetre vonatkozott), tehát ezt kellett alkalmazni.⁹³ A Kúria szerint viszont a *lex specialis* elv nem alkalmazható különböző szintű szabályok között. A két jogszabály között ellentét volt, tehát a *lex superior* elv alapján (sőt a *lex posterior* elv alapján is) a törvényi rendelkezés érvényesül, mely alapján nincs kártalanítás.⁹⁴

Az Alkotmánybíróság – ugyancsak normakonfliktust tételezve – megállapította, hogy a Kúria nem járt el alaptörvény-ellenesen, mert az alkotmányi jogforrási hierarchiát nem törheti át a *lex specialis derogat legi generali* elv alkalmazása.⁹⁵ Az igazán érdekes kérdés az lett volna, hogy ha az FVM rendelet valóban *lex specialis* volt a törvényhez képest, akkor milyen feltételekkel érvényesülhetett volna a törvénnyel szemben (mely feltételek az ügyben láthatóan nem álltak fenn). A közigazgatási bíróság ellentmondásos érvelése (volt-e vagy nem volt normakonfliktus) elterelte a figyelmet erről a kérdésről.

Nézetem szerint ebben a helyzetben az alacsonyabb szinten elhelyezkedő *lex specialis* szabályok lényege az, hogy az általánosabb, és magasabb szintű felhatalmazó szabályt (vagy más jogszabályt is) e felhatalmazás alapján kiegészíthetik, pontosíthatják, esetleg eltérő rendelkezést is megállapíthatnak. A normakonfliktus létét vagy nem-létét ekkor az dönti el, hogy mire terjedt ki a felhatalmazás. A szóban forgó FVM rendelet meghozatalára a felhatalmazás az állategészségügyről szóló 1995. évi XCI. törvényen alapult. Így ebben az ügyben a normakonfliktus létét az dönthette volna el, hogy a korábbi törvényi felhatalmazásból levezethető-e az FVM rendelet olyan szabályozása, mely eltér (az öt évvel később

⁹³ A közigazgatási bíróság ítélete e tekintetben ellentmondásos volt. *Lex specialis*nak tekintette az FVM rendeletet a törvényhez képest (ez nem feltételez ellentmondást, hiszen a rendelet felhatalmazással kiegészítheti vagy konkretizálhatja az általánosabb jogszabályt). Utána viszont megemlítette a *lex specialis derogat legi generali* elvet, ami már feltételezi a normakonfliktust, hiszen az elv éppen ennek kiküszöbölésére szolgál. Budapest Környéki Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság 12.K.27.318/2017/31. (forrás: birosag.hu – 2022.09.14.)

⁹⁴ A *lex superior*, a *lex posterior* elvek itt érdektelenek, mert ezek nem jogértelmezési eszközök, hanem normakonfliktus esetén az egyik jogszabály alkalmazásának kizárását megalapozó elvek. Ez vonatkozik a *lex specialis derogat legi generali* elvre is.

⁹⁵ Már korábban is, I. 3241/2017. (X. 10.) AB határozat (telekalakítási engedély), Indokolás [30].

elfogadott) 2008. évi XLVI. törvény azonos tárgyú szabályozásától. Ha erre kiterjedt a felhatalmazás, akkor *lex specialis*nak tekinthető (és nincs normakonfliktus), ha nem, akkor ellentétben áll a két jogszabály egymással (és így nem tekinthető *lex specialis*-nak).⁹⁶

(2) A *lex specialis* szabályoknál tehát a normakonfliktus kezelése sajátos kérdéseket vethet fel. Az Alkotmánybíróság gyakorlata a *lex specialis* tekintetében néhány tételben összefoglalható. A *lex specialis* / *lex generalis* kapcsolat egyaránt megalapozható a jogforrási hierarchia azonos vagy különböző szintjén elhelyezkedő jogszabályok között, egy jogszabályon belül, sőt egy jogszabály egy szakaszán belül is. Lehetséges, hogy a *lex specialis* jellegű szabály ellentétben áll a *lex generalis* szabállyal, és az is lehetséges, hogy nem. Ezt mindig a konkrét ügyben kell vizsgálni.⁹⁷ A *lex specialis derogat legi generali* elv alkalmazása akkor merül fel, ha ilyen normakonfliktus adódik. Az elv csak azonos jogforrási szinten elhelyezkedő szabályok közötti normakonfliktus feloldására használható. A különböző jogforrási szinten elhelyezkedő jogszabályok között – ahol a *lex specialis* az alacsonyabb szintű szabály – az ellentét feloldására az elv nem használható, mert az elv alkalmazása nem törheti át a jogforrási hierarchiát (és egyben a *lex superior* elvet). Azonos szintű jogszabályok között – amennyiben a *lex specialis* / *lex generalis* kapcsolat megalapozható – viszont a *lex specialis* szabályt nem ronthatja le a *lex generalis* szabály.⁹⁸

A *lex specialis* / *lex generalis* kapcsolat megállapítása nyilvánvalóan jogalkalmazói döntés, azaz jogértelmezés kérdése, (mint ahogy az is, hogy létezik-e normakonfliktus ebben a kapcsolatban.) Azzal, hogy egy szabályt a jogalkalmazó *lex specialis* szabálynak tekint, egyben tárgyi hierarchiát alapoz meg a *lex generalis* jellegű szabállyal szemben.

Van, amikor a *lex specialis* / *lex generalis* kapcsolat kézenfekvő, például egy magasabb szintű jogszabály felhatalmazást ad bizonyos kérdéskör részletesebb, alacsonyabb szinten megvalósuló jogszabályi rendezésére. A tárgyi hierarchiát azonban nem csak kifejezett jogszabályi felhatalmazás alapozhatja meg. Az Alkotmánybíróság gyakorlatára is tekintettel, a *lex specialis* jelleg megalapozásánál a következő tényezőket lehet megkülönböztetni: (i) felhatalmazás (mindennapi jogalkotási elem a végrehajtó jogszabályok tekintetében); (ii) a *lex generalis* szabály megengedi az eltérést, konkrét felhatalmazás nélkül; (iii) a *lex specialis* jelleg levezethető a két, ugyanazon jogszabályban szereplő rendelkezés között, azok rendszertani helyéből;⁹⁹ (iv) harmadik jogszabály rendelkezése

⁹⁶ Egy kormányrendelet rendelkezésének *lex specialis* jellegét az Alkotmánybíróság is a felhatalmazáshoz, annak terjedelméhez kötötte, pl. 12/2019. (IV. 8.) AB határozat (hulladékgyűjtési bírság), Indokolás [20].

⁹⁷ L. erre pl. „Ebből adódóan – másrészt – a Ctv. és a régi Pp. egymáshoz való viszonyának fent írt áttekintéséből az is megállapítható, hogy a régi Pp. *lex generalis* szabályaihoz képest a Ctv. *lex specialis* rendelkezéseket tartalmaz, így a közöttük esetlegesen felmerülő kollízió a *lex specialis derogat legi generali* jogértelmezési elv alkalmazásával feloldható. 3155/2018. (V. 11.) AB határozat (cégeljárás), Indokolás [34].

⁹⁸ 3373/2017. (XII. 22.) AB végzés (szövetkezeti hitelintézeti tagság), Indokolás [38].

⁹⁹ 3139/2017. (VI. 8.) AB végzés (flashmob), Indokolás [19]; itt az Alaptörvény VIII. cikk (1) bekezdés *lex specialis* a IX. cikk (1) bekezdéshez képest. Hasonlóan a régi Pp. iratbetekintései szabályainál, 3056/2015. (III. 31.) AB határozat (anonimizált másolatok), Indokolás, [24].

alapján lehetőség van az eltérésre;¹⁰⁰ (v) azonos szintű jogszabály bizonyos kiemelt eseteket utólag másként szabályoz.¹⁰¹

Ezen alkotmánybíróági gyakorlathoz érdemes két megjegyzést fűzni. Az egyik, hogy az Alkotmánybíróság (véleményem szerint helyesen) az azonos szintű szabályok konfliktusára szorítja vissza a *lex specialis derogat legi generali* elv alkalmazását. Ugyanakkor ez a kör, az azonos szintű szabályok konfliktusa a *lex posterior derogat legi priori* elv érvényesülési területe is. (Ez utóbbi elv alkalmazási köre szűkebb, mert nem alkalmazható egy jogszabályon belüli normakonfliktusok feloldásánál, míg a *lex specialis* elv igen). Azonban az azonos szinten lévő jogszabályok közötti konfliktusnál a két elv konkurálhat egymással, és az Alkotmánybíróság nem nyilatkozott meg abban a kérdésben, hogy melyik alkalmazása érvényesül a másikkal szemben.¹⁰²

A másik megjegyzés, hogy a *lex specialis* szabályok kezelésében van egy mélyen húzódó fogalmi ellentmondás. Amennyiben egy *lex specialis* jogszabály például egy magasabb szintű jogszabály felhatalmazása alapján rendez egy kérdést, és normakonfliktus állapítható meg a felhatalmazó szabállyal, akkor feltehetően túllép a felhatalmazás keretein. Így a konfliktusos részben nem a felhatalmazás alapján szabályoz, tehát e részében megkérdőjelezhető, hogy *lex specialis* jellegű lenne, mert nem az általános szabály keretein belül marad. A *lex specialis* / *lex generalis* kapcsolat más megalapozásánál is előjön ugyanez a probléma. Ha a jogalkalmazó megállapítja a kapcsolatot, és ugyanakkor a normakonfliktust is, akkor bizonyos mértékig önellentmondásba kerül, mert a konfliktusban álló jogszabályi elemeknél aligha alapozható meg a *lex specialis* / *lex generalis* kapcsolat (ugyanis a *lex specialis* nem marad az általános szabály keretein belül). Ez az ellentmondásos helyzet oda vezet, hogy mire a *lex specialis derogat legi generali* elv alkalmazására sor kerülne, a normakonfliktusból tulajdonképpen eltűnik a *lex specialis*.¹⁰³

2. A normakonfliktusok fajtái és feloldásuk

A *prima facie* normakonfliktusokat a bíróságok a következőképpen kezelhetik: (i) ésszerű jogértelmezéssel megteremtik az érintett jogszabályok között az összhangot – láthattuk, az ésszerűség határáig ez az Alkotmánybíróság által megállapított kötelezettségük is; (ii) a konfliktusban álló jogszabályok egyikének alkalmazását valamilyen alapon kizárják az ügy eldöntéséből; ez lehet időbeliségi szempont (*lex posterior derogat legi priori*); jogforrási hierarchia (*lex superior derogat legi inferiori*); szabályozási tárgyak hierarchiája

¹⁰⁰ 3235/2017. (X. 3.) AB végzés (közbeszerzési szerződés semmissége), Indokolás [10], (a Kúria álláspontja: ahol az uniós jogra tekintettel minősülnek *lex specialis* jellegűnek a közbeszerzési szerződések érvénytelenségére vonatkozó szabályok a közbeszerzésekről szóló törvényben, a Ptk. általános érvénytelenségi szabályaival szemben).

¹⁰¹ 34/2014. (XI. 14.) AB határozat (devizakölcsön) Indokolás [85] (a Ptk. tisztességességről szóló generálklauzuláját konkretizálják ágazati törvények).

¹⁰² Pl. 3042/2021. (II. 19.) AB határozat (kulturális javak visszaadása), Indokolás [80] vagy 1/2001. (I. 17.) AB határozat (jogalkotási törvény), Indokolás III.4. pont.

¹⁰³ Kiss László alkotmánybíró közvetetten utalt ilyesmire: a *lex specialis* jelleg nemigen fér össze az általános szabállyal fennálló kollízióval, 3056/2015. (III. 31.) AB határozat (anonimizált másolatok), Kiss L. különvélemény [65].

(*lex specialis derogat legi generali*); (iii) alkotmányossági kérdést felvető, fel nem oldható normakonfliktus esetén, egyedi normakontrollt kezdeményeznek a konfliktusban álló jogszabályok valamelyikének tekintetében.

Prima facie normakonfliktusok különböző helyzetekben és formákban merülhetnek fel, és az általános tételen túl (ti. jogértelmezéssel törekedni kell az összhang megteremtésére), eltérő mértékű kötelezettségek is terhelik a bíróságokat e tekintetben.

(1) *Prima facie normakonfliktus az Alaptörvény és egy jogszabály viszonyában.* Ebben a helyzetben az Alaptörvény 28. cikkében foglalt, alkotmánykonform értelmezés kötelezettsége működésbe lép, tehát a jogszabály ésszerű összehangolása az Alaptörvénnyel alkotmányi kötelezettség.¹⁰⁴ Ha ez lehetséges, a jogszabály alkalmazása ezen okból nem mellőzhető, és a bíróságoknak nem kötelező az Alkotmánybírósághoz fordulniuk a jogszabály alaptörvény-ellenességének megállapítása iránt.¹⁰⁵

(2) *Különböző szintű jogszabályok közötti prima facie normakonfliktus.* A konfliktus ésszerű értelmezéssel történő kiküszöbölésének kötelezettsége itt is *alkotmányi kötelezettség*, mely a jogszabályok közötti hierarchiát biztosító alkotmányi rendelkezésekre vezethető vissza. Az Alkotmánybíróság ezt így fogalmazta meg: „ az Alaptörvény 18. cikk (3) bekezdése kimondja, hogy a Kormány tagjának rendelete törvénnyel nem lehet ellentétes, egyúttal azt az értelmezési kötelezettséget is a bíróságokra ruházza, hogy a szöveg szintjén felmerülő ellentmondás esetén a miniszteri rendeletet úgy értelmezzék, hogy az ne mondjon ellent az ügyben releváns törvényi rendelkezésnek.”¹⁰⁶

(3) *Azonos szintű szabályok közötti prima facie normakonfliktus.* A normakonfliktus ésszerű értelmezéssel történő feloldása itt már nehezebben vezethető vissza kifejezett alkotmányi kötelezettségre. Alkotmányi kötelezettséget a bíróságok oldalán inkább az érinthet, hogy a bíróság *milyen módon* próbálja feloldani az ellentétet (e tekintetben szóba jön az alkotmányi értelmezési szabályok betartása, esetlegesen a jogbiztonság elve, és az, hogy a bíróságok a jogszabályoknak alá vannak vetve.)

3. Ellentétes jogszabály alkalmazásának kizárása, mint jogértelmezési kérdés?

Az előzőekben foglaltak alapján megalapozottan gondolhatná bárki, hogy egy normakonfliktus megállapítása jogértelmezési kérdés, de a normakonfliktus feloldása az egyik érintett jogszabály kizárásával, már nem. Az Alkotmánybíróság viszont ezt is jogértelmezési kérdésnek tekinti: „egymásnak ellentmondó, de az ügyben elvileg egyaránt releváns

¹⁰⁴ Az alkotmánykonform értelmezés ágas-bogas problémáira I. pl. CHRONOWSKI NÓRA: *Az alkotmánykonform értelmezés és az Alaptörvény*. Közjogi Szemle 2017/4. 7–15. pp.; FRÖHLICH JOHANNA: *Az Alkotmánybíróság és a Kúria alkotmányértelmezése: az Alaptörvény 28. és R) cikkei*. In: Gábor Zsolt (szerk.): *Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban*. 3. kötet Budapest. HVG-ORAC, 2019. 342–364. pp.

¹⁰⁵ 3029/2021. (II. 2.) AB határozat (állategészségügyi intézkedés), Indokolás [24].

¹⁰⁶ 3029/2021. (II. 2.) AB határozat (állategészségügyi intézkedés), Indokolás [23].

jogi rendelkezések feloldását a több lehetségesen alkalmazandó jogi rendelkezés valamelyike alkalmazásának mellőzésével végzik el, nem több mint pusztán jogértelmezés”.¹⁰⁷

Ez azonban nincs teljesen összhangban az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlatával. E gyakorlat szerint, amennyiben egy bíróság valamely alkalmazandó jogszabály alkalmazását tévesen, helytelenül mellőzi, akkor az *contra legem* jogalkalmazásnak minősül. Az ilyen, *contra legem* jogalkalmazás viszont már nem minősül jogértelmezésnek, a kettőt számos alkalommal szembeállította az Alkotmánybíróság.¹⁰⁸ Ha egy alkalmazandó jogszabály téves, helytelen mellőzése nem jogértelmezés, akkor a jogszabály helyénvaló és megalapozott kizárása az ügy megítéléséből sem lesz jogértelmezési kérdés.¹⁰⁹

Az Alkotmánybíróság fenti megállapításának van még egy fontos következménye. A különböző jogforrási szinten álló jogszabályok közötti normakonfliktus esetén, az így alaptörvény-ellenesnek minősülő alacsonyabb szintű jogszabály miatt nem kell a bíróságnak az Alkotmánybírósághoz fordulni. A *lex superior* elv használatával ugyanis kizárja az ellentétes alacsonyabb jogszabály alkalmazását az ügyben. Így nem áll be az egyedi normakontroll kezdeményezésének feltétele, nevezetesen az, hogy az ügyben alkalmazandó jogszabály alaptörvény-ellenessége merüljön fel. Ennek az a hátránya, hogy a *lex superior* elv alkalmazása miatt számos, látszólag alaptörvény-ellenes jogszabály maradhat a jogrendszerben.

VI. Záró megjegyzések

Ez a tanulmány csak néhány olyan általános és alapvető téma elemzésére vállalkozott, melyen keresztül az Alkotmánybíróság jogértelmezési felfogása – bizonyos szempontból – jellemezhető. Az itt rendelkezésre álló terjedelem többet nem is enged. Önálló tanulmányokat (esetenként könyveket) lehet írni külön-külön is az Alaptörvényben konkrétan megjelenő jogértelmezési szempontokról, és azok alkalmazásáról az Alkotmánybíróság által. Ilyen tanulmányok születtek is a magyar szakirodalomban, különösen az alkotmánykonform értelmezés kötelezettségéről, de említhetnénk a nemzetközi joggal vagy az uniós joggal összhangban álló jogértelmezés követelményének kiterjedt elemzéseit, vagy éppen a történeti alkotmány vívmányainak szerepéről vallott nagyszámú, egymással is vitatkozó munkát.

Az Alkotmánybíróság jogértelmezéssel kapcsolatos jelenlegi gyakorlatának rövid összegzésként – egyben az előzőek egyfajta konklúziójaként – négy általános megállapítás

¹⁰⁷ 3029/2021. (II. 2.) AB határozat (állategészségügyi intézkedés), Indokolás [24].

¹⁰⁸ Több határozat szembeállítja a (*contra legem*) jogértelmezést az ügyben kötelezően alkalmazandó jogszabály alkalmazásának mellőzésével (mely utóbbi már a *contra legem* jogalkalmazáshoz tartozik), pl. 29/2021. (XI. 10.) AB határozat (vadkár2), Indokolás [32]; másol a „*normatartalom mellőzését*” említi az Alkotmánybíróság, pl. 9/2016. (IV. 6.) AB határozat (gyermekgondozási díj), Indokolás [30] vagy 3031/2019. (II. 13.) AB határozat (telekadó), Indokolás [43].

¹⁰⁹ Megjegyzendő, az Alkotmánybíróság nemcsak a jogértelmezésen túlnyúló „*contra legem* jogalkalmazás” fogalmát ismeri, hanem a „*contra legem* jogértelmezés” fogalmát is. Ez utóbbi alatt körülbelül azt érti, hogy a jogalkalmazó indokolatlanul elszakad az értelmezett jogszöveg jelentésétől, pl. 3453/2021. (XI. 3.) AB határozat (tartós ápolást végzők időskori támogatása), Indokolás [45]; 29/2021. (XI. 10.) AB határozat (vadkár2), Indokolás [38]; 3095/2016. (V. 12.) AB végzés (földgázkereskedelem különadó), Indokolás [11]; 3031/2019. (II. 13.) AB határozat (telekadó) Dienes-Oehm E. különvélemény [68].

kívánczik ide. Először is látható, hogy az alkotmánybíróági gyakorlat a vizsgált területen tartalmaz ellentmondásos megállapításokat, és sok értelmezési probléma kapcsán szilárdabb tételek kialakulása legfeljebb a jövőben várható. Ez nem meglepő, hiszen olyan alapvető jogalkalmazási kérdésben, mint a jogértelmezés, minden alkotmánybírónak megvannak a saját dogmatikai és praktikus elképzelései,¹¹⁰ melyeket érvényesíteni akar, és egy-egy konkrét jogértelmezési feladat során ezeket közös nevezőre hozni nem egyszerű feladat. Az alkotmánybíróági gyakorlat tehát forrásban van, bár több vonatkozásban szilárdan kialakultak az általános alaptételek (például a jogszöveg ellentmondásainak kiküszöbölésére, vagy az egyértelmű, világos jogszövegek komplex megközelítésére).

Második, hogy az Alkotmánybíróság az értelmezési folyamatok leírására és jellemzésére hagyományos, konzervatív terminológiát használ (a Savigny-féle jogértelmezési módszerek némileg javított fogalomrendszere). Ez olyan következménnyel jár, hogy a fogalomrendszerrel szemben felhozható kritikák felmerülhetnek az Alkotmánybíróság jogértelmezéssel kapcsolatos általános megállapításaival szemben is. Különösen fontos kiemelni a megnevezett módszerek tartalmi bizonytalanságát, egymással való kapcsolatuk tisztázatlanságát és azt, hogy ezek nem alkalmasak az értelmezési folyamatok realizitikusabb leírására.

Harmadik, hogy az Alkotmánybíróságnak vannak kétséges, nehezen védhető megállapításai az alkotmányi értelmezési szabályok használata tekintetében. Érdemes e tekintetben megemlíteni az Alaptörvény 28. cikkének alkalmazásával összefüggő egy-két kétséges értelmezési tendenciát, melyek egyben az alkotmányi szövegtől való eltávolodást is jeleznek. Ilyen a 28. cikk hatályának kiterjesztése,¹¹¹ vagy a harmadik mondatban foglalt értelmezési támpontok önálló használata.¹¹²

Negyediként megemlítendő, hogy ugyan az alkotmánybíróági gyakorlat bizonyos értelemben tükrözi a jogdogmatikában a jogértelmezéssel kapcsolatban észlelhető (hagyományos) fogalmi zavarokat, de ez a gyakorlat megmarad a *Savigny*-féle alapokon, és nem kívánja használni az elmélet újabb, azoktól eltérő megközelítéseit (l. korábban az 1. sz. táblázatban tett összevetést.)

¹¹⁰ Ezek jól tükröződnek egyes kisebbségi véleményekben, melyek önmagukban is egy jogértelmezési tanulmány alapvetésének felfoghatók. Pl. 28/2013. (X. 9.) AB határozat, Pokol B. párhuzamos indokolása [39]–[50]; 33/2021. (XII. 22.) AB határozat (nemi átalakító kezelések), Czine Á párhuzamos indokolás [49]–[65]; 20/2017. (VII. 18.) AB határozat (vadkár), Hörcherné Marosi I. különvélemény [37]–[45].

¹¹¹ E tekintetben ilyen aggályos megállapítás a következő, melyet az Alkotmánybíróság egy alkotmányértelmezést tartalmazó bírósági határozattal szemben fogalmazott meg: „... Az Alaptörvény 28. cikke pedig az alkotmánykonform értelmezés követelményét támasztja az Alaptörvény 8. cikk (3) bekezdése szerinti tiltott tárgykörök tekintetében ...” 10/2022. (VI. 2.) AB határozat (Fudan-népszavazás), Indokolás [28]. A probléma az, hogy a 28. cikk első két mondata kifejezetten *jogszabályok* értelmezési elveire vonatkozik (így az alkotmánykonform értelmezés követelménye is). Az Alaptörvény T) cikk (2) bekezdése alapján maga az Alaptörvény nem jogszabály [annak más rendelkezései is külön kezelik a jogszabályokat, l. pl. az R) cikk (2) bekezdését]. Tehát alaptörvényi rendelkezés bírósági értelmezésére az Alaptörvény 28. cikkének első két mondata nem lenne alkalmazható.

¹¹² E szerint az ott felsorolt négy értelmezési szempont (közjó, józan ész, gazdaságosság, erkölcsi elvek) a jogszabályi cél, mint elsődleges értelmezési támpont megállapításához kapcsolódnak, azt szolgálják (másodlagos értelmezési támpontokként). Volt azonban, hogy az Alkotmánybíróság elválasztotta a jogszabályi céltől, és önálló (elsődleges) értelmezési támpontként vette figyelembe (pl. a józan észnek megfelelő megoldás követelményét), pl. 3002/2021. (I. 14.) AB határozat (vizuális kultúra), Indokolás [50]–[52], de l. szintén 9/2016. (IV. 6.) AB határozat (gyermekgondozási díj), Indokolás [37].

LÁSZLÓ BLUTMAN

LEGAL INTERPRETATION: METHODS AND APPROACHES OF
THE HUNGARIAN CONSTITUTIONAL COURT

(Summary)

This study concerns the analysis of some general and basic topics in the field of legal interpretation through which the Constitutional Court's understanding of legal interpretation can be characterized - at least, from a certain point of view. Above all, this includes the question of what methods of legal interpretation the Constitutional Court uses, how it identifies these methods, what content it attributes to them; when a legal provision should and should not be interpreted, as well as what is the role of legal interpretation in dealing with conflicts of legal norms. The Constitutional Court uses traditional, conservative terminology to describe and characterize the processes of interpretation (a somewhat improved conceptual system of Savigny's approach). Its practice reflects the conceptual inconsistencies and contradictions we can observe in the (traditional) theories of legal interpretation, but the rulings remain based on the foundations of Savigny's ideas and the Constitutional Court does not seem to intend to use more contemporary and complex approaches applied by modern legal theoretical doctrines. In the rulings of the Court we can run into some contradictory points concerning the methods and terminology of legal interpretation, and the development of more sound and coherent statements, in connection with some interpretation problems, can only be expected in the future. The Constitutional Court also has a couple of doubtful and debatable findings regarding the use of constitutional interpretation rules, especially in connection with the application of Article 28 of the Fundamental Law.

BODA ZOLTÁN – BAGOSSY MÁRIA*

Vitaindító a bírák és a bíróságok tekintélyének védelme érdekében történő fellépésről**

I. Problémafelvetés, bevezetés

„Őn a nemzeti bünszervezetként működtetett nemzeti „igazságszolgáltatás” lelkes és oszlopos nemzeti tagja, így felvetődhet a logikus kérdés, hogy akkor mit várok én öntől. Bevallom őszintén, hogy egy magát komplett nemzeti idiotának láttató gazember nemzeti bűnözőtől józan ésszel semmit – főleg semmi jót – nem vár az ember, ennek ellenére mégis úgy éreztem, hogy meg kell írnom ezt a beadványt. Egyrészt azért, hogy lássam, hogy annak tartalma vált-e ki önből bármiféle érdemi reakciót, és ha igen, az milyen tartalommal bír. A másik indok pedig az, hogy látni szeretném, hogy elég tökössé nemzeti gyerek-e ön – vagy bármelyik megnevezett nemzeti egyed – ahhoz, hogy ellenem – a beadvány szándékosan sértő, ugyanakkor a nemzeti valóságot hünen feltáró hangvétele miatt – eljárást kezdeményezzen...”¹

A fenti részletet tartalmazó beadvány a bírósági levelezőrendszeren keresztül érkezett és 144 szervezeti címre került megküldésre. Ha egy bírót verbálisan bántalmaznak, vagy a bíróságot igaztalanul gyalázzák, gondolhatjuk úgy, hogy bölcsőbb a hallgatás. Méltóbb talán a bírói karhoz, ha csöndben, visszavágás nélkül felülemelkedik a gyalázkodók erkölcsstelenségén. De van-e határ, amelyen átlépve már cselekedni kell? Amikor a hallgatás már nem erkölcsi magaslat, hanem a közöny, kényelem, konfliktuskerülés, gyávaóság vagy félelem látszata, mert a gyalázkodás miatt a hivatás mindennapi gyakorlása kerül veszélybe, s a bírák önbecsülése, társadalmi tekintélye sérül.²

* Boda Zoltán PhD-hallgató, DE MG DI, bírósági titkár, Debreceni Törvényszék; Bagossy Mária PhD, bírósági titkár, Debreceni Törvényszék

** A tanulmány „A büntetőbíráskodás tekintélye, annak védelme, a társadalmi értékítélet és ezek összefüggései” című, a 2020. évi Mailáth György Tudományos Pályázatra benyújtott pályaműben foglaltakat is részben alapul veszi (szerző: Boda Zoltán).

¹ Idézet V.Gy. S.T-nek írt, 2012. január 6. napján kelt gyalázkodó beadványából.

² KAHLER ILONA – SZURDI BÉLA – KOCSÁN ANNAMÁRIA: *Az igazságszolgáltatást vagy annak tagjait támadó „gyalázkodó” jellegű ügyfélbeadványok és egyéb megnyilvánulások esetén célszerű intézkedésekről és eljárásról a bírák és a bíróság védelme érdekében* (kézirat). 2021. 1. p. (A munkaanyag az előkészítésében való közreműködésem okán kerülhetett hozzám – B.Z.).

Szükséges azt hangsúlyozni, hogy a bírakat és a bíróságokat nagy számban érik jogsértő, rágalmozó, becsületsértő, gyalázkodó jellegű megnyilvánulások és egyre gyakoribbak a kifejezetten provokatív beadványok is, ugyanakkor elenyésző mindezekkel szemben a határozott és hatékony fellépés. Ebből fakadóan a negatív tendencia erősödik, hiszen az ügyfeleket felbátoríthatja annak tudata, hogy büntetlenül gyalázhatják a bírakat, a bíróságot. Ez a folyamat már rövid távon is alááshatja a bírói hivatás tekintélyét, a bírák társadalmi megbecsülését.³

A független és pártatlan bírósághoz való jog, mint alapvető emberi jog univerzális⁴ és regionális⁵ nemzetközi dokumentumok sokaságában jelenik meg. Az e tárgykörben kidolgozott nemzetközi elvárások nagy hangsúlyt fektetnek például a bírák kinevezésére, képzésére és elmozdíthatatlanságára, a megfelelő javadalmazásra, vagy a törvényhozó és a végrehajtó hatalmi ágak befolyásának kiküszöbölésére. Mindezek mellett azonban a bírák személyét ért támadásokról, az elhárításuk érdekében teendő vagy tehető intézkedésekről kevés szó esik. Ez a hiányosság különösen annak fényében feltűnő, hogy a bírák éppen az általuk ellátott igazságszolgáltatási tevékenységénél fogva számtalan kritika kereszttüzében állhatnak. Mailáth György a következőképpen szövelt erről: „A bíró állása amugy sem irigylendő. Ha lelkiismeretes, barátokat aligha fog szerezni, míg ellenben ellenségre igen könnyen tehet szert, mert minden befejezett per után rendesen egy félig elégyült és egy érdekeiben mélyen sértett féllel áll szemben.”⁶

Kétségtelen tény, hogy egyre erőteljesebb az igény az igazságszolgáltatás működésének és a bírák „teljesítményének” külső ellenőrzésére, értékelésére. A társadalomnak ugyanis jogos igénye azt megismerni, hogy a közhatalom gyakorlására jogosult szervek

³ KAHLER – SZURDI – KOCSÁN 2021, 1. p.

⁴ Az univerzális dokumentumok körében megtalálhatjuk ezt a jogosultságot az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 10. cikkében vagy a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 14. cikkében. Az Egyesült Nemzetek Szervezete (továbbiakban: ENSZ) a VII. Bünt megelőzési és a Bünelkövetőkkel Való Bánásmódról Vonatkozó Kongresszusán fogadta el az igazságszolgáltatás függetlenségéről szóló alapelveit. Ugyancsak az ENSZ keretében került megalkotásra a bírói magatartás bangalore-i alapelvei, mely dokumentum a bírák által követendő értékek sorában első és második helyen a függetlenséget és a pártatlanságot említi. Megjegyzendő továbbá, hogy 1994 óta az ENSZ égisze alatt működik a bírák és az ügyvédek függetlenségét vizsgáló speciális rapporteur, aki a hozzá benyújtott egyéni panaszok alapján megkeresést intézhet a bepanaszolt államokhoz, illetve meghívás alapján országlátogatásokat is lefolytathat. Special Rapporteur on the Independence of Judges and Lawyers. <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Judiciary/Pages/SRJudgeslawyersIndex.aspx> (2022-07-18)

⁵ Az Emberi Jogok Európai Egyezménye (továbbiakban: EJE vagy Egyezmény) 6. cikkében a tisztességes tárgyaláshoz való jog részeként rögzíti a bíróság függetlenségének és pártatlanságának kívánalmát, majd alább, a 10. cikk (2) bekezdése körében a véleménynyilvánítás szabadságának korlátjaként is utal a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartására. Mindezekről a II. fejezetben bővebben is szó esik. Az Egyezményhez hasonlóan az Európa Tanács keretében született meg a Miniszteri Bizottság Rec (2010) 12. számú ajánlása a bírák függetlenségéről, hatékonyságáról és felelősségéről. A független bírósághoz való alapjogot további regionális emberi jogi katalógusokban is megtalálhatjuk [Emberi Jogok Amerikai Egyezménye 8. cikk (1) bekezdés, Délkelet-Azsiai Nemzetek Szövetsége Emberi Jogi Nyilatkozata 20. cikk (1) bekezdés, Ember és Népek Jogainak Afrikai Chartája 7. cikk (1) bekezdés d) pont], melyek közül az Emberi Jogok Arab Chartáját tartjuk kiemelendőnek. Ennek 12. cikke nem csupán azt a kötelezettséget rója a részes államokra, hogy a bíróságok függetlenségét garantálják, hanem azt is, hogy megfelelő védelmet biztosítsanak a bírák számára az őket érő beavatkozással, kényszerrel vagy fenyegetéssel szemben.

⁶ *Főrendházi Napló*, 1872. III. kötet, 277. p.

– köztük a bíróságok – miképp élnek a felhatalmazással, a sajtónak⁷ pedig kötelessége a közösség tagjait az eligazodásban segíteni.⁸ A szabad sajtónak, mint a jogállamiság alapvető követelményének⁹ nélkülözhetetlen szerepe, hogy az igazságszolgáltató hatalmi ágat érintő bármilyen burkolt vagy nyílt befolyásszerzési kísérletet még e korai stádiumában leleplezze, a bírák tekintélyét a közvélemény szemében megőrizze¹⁰, visszatartó erőt jelentve ezáltal a politikai hatalmat birtokló közösséggel szemben is.¹¹ A jelen tanulmány nyil is érintett probléma akkor adódik, ha a sajtóban olyan publicisztikák jelennek meg, amelyek akár az ítélethozatal menetének befolyásolására, akár az eljáró bíróság megsértésére irányulnak, melynek eredményeként kollízióba kerülhet egymással az igazságszolgáltatás függetlensége és a sajtószabadság.¹² A sajtó irányából érkező „támadások” azért különösen veszélyesek, mivel a közvélemény leggyakrabban a sajtóorgánumból, a médiából értesül a bírósági döntésekről, hiszen a lakosság jelentős részének nincs személyes, közvetlen tapasztalata a bírósági eljárásokról.¹³

Kérdésként fogalmazható meg, hogy vajon meddig terjedhet a bírók és a bíróságok bírálhatósága, hol húzódik az a határ, amelyen túl már a bírák személyiségi jogait, az ítélkezés pártatlanságát és az igazságszolgáltatás tekintélyét védelemben kell részesíteni. Ahogyan az Országos Bírósági Hivatal (továbbiakban: OBH) elnöke fogalmazott, a „[...] / [b]írói ítéletek kritikáival együtt kell élnünk”.¹⁴ Jómagunk is úgy véljük, hogy a bíróságok ítélkező tevékenysége természetesen lehet bírálat tárgya, azonban a bírók szakmai tevékenységét valótlan színben feltüntető és személyiségi jogaikat sértő módon, bírói függetlenségüket alaptalanul megkérdőjelezve megfogalmazott kritikákat a leghatározottabban vissza kell utasítani.

Jelen tanulmány célja a bíróságok függetlenségének és tekintélyének megóvására szolgáló nemzetközi, illetve nemzeti jogszabályi keretrendszer bemutatása, valamint olyan javaslatok megfogalmazása, melyek e rendszer megfelelő működését akadályozó tényezők felszámolására és hatékonyságának előmozdítására szolgálhatnak. Így a II. fejezetben előbb az Emberi Jogok Európai Bíróságának (továbbiakban: EJEB vagy Bíróság) az Emberi Jogok Európai Egyezménye 10. cikkéhez kapcsolódó ítélkezési gyakor-

⁷ Harkai szerint a sajtószabadság a bírói függetlenség külső garanciája. Lásd bővebben: HARKAI ISTVÁN: *A sajtószabadság, mint a bírói függetlenség külső garanciája*. Jogelméleti Szemle, 2022/1. 186–194. pp.

⁸ BÁRD KÁROLY: *A bírák méltóságának és a bíróságok tekintélyének büntetőjogi védelme az Alkotmánybíróság és az Európai Emberi Jogi Egyezmény döntéseinek tükrében*. In: Fleck Zoltán (szerk.): *Igazságszolgáltatás a tudomány tükrében*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 2010. 50. p.

⁹ BURGER, WARREN E.: *The Interdependence of Judicial and Journalistic Independence*. The Georgetown Law Journal 1975/6. 1195. p.; Vö.: ANDERSON, DAVID A.: *The press and political community*. In: Koltay András (szerk.): *Comparative Perspectives on the Fundamental Freedom of Expression*. Wolters Kluwer. Budapest, 2015. 43. p.

¹⁰ BARNES, ROBIN D.: *Natural Legal Guardians of Judicial Independence and Academic Freedom*. Fordham Law Review 2009/4. 1468. p.

¹¹ CRABTREE, CHARLES – NELSON, MICHAEL J.: *New Evidence for a Positive Relationship between De Facto Judicial Independence and State Respect for Empowerment Rights*. International Studies Quarterly (61)2017, 212. p.

¹² Lásd még: FARR, PAUL C.: *Judicial Independence and Freedom of the Press*. Utah Bar Journal 2019/2. 27. p.

¹³ VAN DIJK, FRANS: *Judicial Independence and Perceptions of Judicial Independence*. In: van Dijk, Frans (szerk.): *Perceptions of the Judicial Independence of Judges in Europe. Congruence of Society and Judiciary*. Palgrave Macmillan. Utrecht, 2021. 13. p.

¹⁴ https://index.hu/belfold/2020/02/05/obh_elnok_senyei_gyorgy_bemutatkozas_miniinterju_birosagok_biroi_fuggetlenseg_itelkezesi_gyakorlat/ (2022-07-18).

latát ismertetjük, kifejezetten azon ügyekre fókuszálva, melyekben a bíróságok tekintélyének védelme és a véleménynyilvánítás alapvető szabadságjoga került összeütközésbe. Ezt követően a magyar Alkotmánybíróság által ugyanezen tárgykörben kidolgozott elvi tételeket, majd pedig – csupán a tanulmány témája által indokolt mértékben – a vonatkozó büntető- és polgári jogi rendelkezéseket tekintjük át. A tanulmány V. fejezete mutatja be mindazokat a problémákat – és a megoldásuk érdekében megfogalmazott javaslatokat –, amelyek jelenleg gátolhatják a kellően hatékony fellépést a bíróságok tekintélyét romboló megnyilvánulásokkal szemben.

II. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata

Az EJEE 10. cikkében a következőképpen rendelkezik a véleménynyilvánítás szabadságáról:

„1. Mindenkinnek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a véleményalkotás szabadságát és az információk, eszmék megismerésének és közlésének szabadságát országhatárokon tekintet nélkül és anélkül, hogy ebbe hatósági szerv beavatkozhasson. Ez a Cikk nem akadályozza, hogy az államok a rádió-, televízió- vagy mozgókép vállalatok működését engedélyezéshez kössék.

2. E kötelezettségekkel és felelősséggel együtt járó szabadságok gyakorlása a törvényben meghatározott, olyan alakszerűségeknek, feltételeknek, korlátozásoknak vagy szankcióknak vethető alá, amelyek szükséges intézkedéseknek minősülnek egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a területi sértetlenség, a közbiztonság, a zavargás vagy a bűnözés megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások jó hírneve vagy jogai védelme, a bizalmas értesülés közlésének megakadályozása, vagy a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából.”

A véleménynyilvánítás szabadságára vonatkozó rendelkezés már az Egyezmény eredeti, 1950. november 4. napján Rómában aláírt szövegében is ily módon szerepelt, majd az Emberi Jogok Európai Bírósága évtizedeken átívelő ítélkezési gyakorlata töltötte meg további tartalommal.¹⁵ E szabadságjog korlátozása akkor minősülhet egy demokratikus társadalomban szükséges intézkedésnek, ha az legitim célt szolgál, a cél elérésével arányos, illetőleg a korlátozás alapjául szolgáló indokok relevánsnak és elégségesnek tekinthetők.¹⁶ Az alábbiakban vázoljuk azokat a szempontokat, amelyeket az Emberi Jogok Európai Bírósága a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartására, mint legitim cél elérésére irányuló, a véleménynyilvánítás szabadságával összeütközésbe kerülő intézkedések kapcsán figyelembe vesz.

¹⁵ Bővebben: BAYER JUDIT: *Az Emberi Jogok Európai Bíróságának 10. cikkel kapcsolatos joggyakorlatának egyes súlypontjai*. Állam- és Jogtudomány 2017/4. 117–128. pp.

¹⁶ *Handyside v. the United Kingdom* (Application no. 5493/72) ECtHR, Judgment of 7 December 1976, Ser A. No. 24, 48–50.; *Sunday Times v. the United Kingdom (No. 1.)* (Application no. 6538/74) ECtHR, Judgment of 26 April 1979, Ser A. No. 30., 62.

A véleménynyilvánítás szabadsága nem csupán azokat az információkat, gondolatokat védi, amelyek kedvező, vagy legalábbis semleges fogadtatásban részesülhetnek, hanem azokat is, amelyek sértő, sokkoló vagy zavaró jellegűek. Ezek elfogadása nélkül ugyanis demokratikus társadalomról sem beszélhetnénk. Ebből fakadóan az Egyezmény 10. cikkének 2. bekezdése csak szűk körben teszi lehetővé a véleménynyilvánítás korlátozását olyan tárgykörökkel szemben, amelyek közérdeklődésre tarthatnak számot. A bíróságok működése egyértelműen ilyen tárgykörnek tekinthető.¹⁷ Az EJEB szerint az igazságszolgáltató hatalom működésével kapcsolatos kérdések a demokratikus közvita tárgyát képezik, ezáltal a sajtó feladatai közé tartozik, hogy ezekről tájékoztasson. Ily módon valósulhat meg ugyanis a bírák közvélemény és politikusok általi ellenőrzése abból a szempontból, hogy megfelelően látják-e el a tevékenységüket. Mindazonáltal figyelemmel kell lenni a bírának a társadalomban betöltött különleges szerepére is: a bírakat meg kell védeni a megalapozatlan, romboló hatású támadásoktól, mivel a jogállamiság elvein alapuló államban alapvető fontosságú szerepet töltenek be, hiszen az igazságszolgáltatás garantőrei. Kiemelkedően fontos ezért, hogy élvezzék a köz bizalmát.¹⁸

A bíróságok igazságszolgáltatási tevékenységéhez fokozott közbizalom fűződik, amelynek fenntartása még a véleménynyilvánítás szabadsága ellenében is megkívánja, hogy a minden alapot nélkülöző támadásokkal szemben a bírák védelemben részesüljenek. Ennek biztosítása azért is nélkülözhetetlen, mert a bírák az őket ért támadásokra – tisztségükönél fogva – nem reagálhatnak.¹⁹ Tekintettel azonban arra, hogy a bírák az igazságszolgáltatás, mint államhatalmi ág letéteményesei, velük szemben nem kizárólag elvont és általános jellegű, hanem individuális, személyes kritika is megfogalmazható. Sajátos helyzetüknél fogva tehát – hivatalos minőségükben – szélesebb körben kötelesek eltűrni az őket ért támadásokat, mint a közéleti szereplést nem vállaló állampolgárok, ugyanakkor túrészi kötelezettségük nem olyan mértékű, mint a politikusoké; utóbbiakhoz képest többletvédelem illeti meg őket.²⁰ A bírák emellett a bírósági tevékenységükön kívül sem kerülhetik el a sajtó figyelmét, főként, ha bírói minőségük felhasználásával cselekednek: az ilyen, közérdeklődésre számot tartó esetekről való tájékoztatással a sajtó hozzájárul az igazságszolgáltatás működésével kapcsolatos közvitához.²¹

Az Emberi Jogok Európai Bírósága – hasonlóan a magyar Alkotmánybírósághoz – különbséget tesz tényállítások és értékítéletek között. Ezek elhatárolása az eset összes körülménye, illetve a kijelentés stílusa, hangneme alapján lehetséges. A közügyekkel kapcsolatos értékítéletek korlátozásának arányossága attól függ, hogy az értékítéletnek van-e bármilyen ténybeli alapja: amennyiben ez teljes mértékben hiányzik, az értékítélet

¹⁷ *Morice v. France* (Application no. 29369/10) ECtHR, Grand Chamber Judgment of 23 April 2015, Reports of Judgments and Decisions 2015, 124–125. pp.

¹⁸ *Präger and Oberschlick v. Austria* (Application no. 15974/90) ECtHR, Judgment of 26 April 1995, Ser A. No. 313., 34. p.; *De Haes and Gijssels v. Belgium* (Application no. 19983/92) ECtHR, Judgment of 24 February 1997, Reports 1997-I, 37. p.; *Skalka v. Poland* (Application no. 43425/98) ECtHR, Judgment of 27 May 2003, 34.; *Falter Zeitschriften GmbH v. Austria (No. 2.)* (Application no. 3084/07) ECtHR, Judgment of 18 September 2012, 38–39. pp.

¹⁹ *Karpetas v. Greece* (Application no. 6086/10) ECtHR, Judgment of 30 October 2012, 68. p.

²⁰ *July and Sarl Libération v. France* (Application no. 20893/03) ECtHR, Judgment of 14 February 2008, Reports of Judgments and Decisions 2008 (extracts), 74. p.

²¹ *Sabou and Pircalab v. Romania* (Application no. 46572/99) ECtHR, Judgment of 28 September 2004, 38. p.

kívül eshet az EJEE 10. cikke által védelemben részesített kijelentések körén.²² Bár az EJEB gyakorlata szerint a bírakat bizonyos mértékben erősebb védelem illeti meg, az őket érő kritikák mércéjeként a megfelelő ténybeli alap jelölhető meg.²³ Az előbb kifejtettekén túl a korlátozás arányosságát befolyásolja az is, hogy milyen jellegű, milyen súlyosságú szankció alkalmazására került sor a véleményének hangot adó személlyel szemben. E körben képezi vizsgálat tárgyát az, miszerint a szankció alkalmas volt-e arra, hogy dermesztő hatást (chilling effect) fejtessen ki a szabadságjog gyakorlásával szemben.²⁴

A bírák tehát olyan állami tisztviselők, akiket hivatásukkal kapcsolatban magasabb tűrési kötelezettség terhel,²⁵ tevékenységük pedig indokolt kritika tárgya lehet, azaz nem mentesülnek a kritika és az alapos vizsgálat alól.²⁶ Az alábbi ügyek példaként szolgálnak arra, miképpen alkalmazza az Emberi Jogok Európai Bírósága a szükségességi-arányossági tesztet a bírakkal szemben megfogalmazott véleménynyilvánítások értékelése során.

A *Mustafa Erdogan és mások kontra Törökország ügyben* egy alkotmányjoggal foglalkozó egyetemi professzor publikált cikket a török alkotmánybíróság egyik határozata tárgyában. Tanulmányában megkérdőjelezte az alkotmánybírák szakmai kompetenciáját, illetve utalt arra is, hogy a határozat nem a testület tagjainak szabad akaratából, hanem katonai hatalmi körök befolyása alatt született meg. Az alkotmánybíróság valamennyi tagja polgári peres eljárást kezdeményezett a professzorral, a folyóirat szerkesztőjével, valamint a folyóirat kiadásáért felelős részvénytársasággal szemben. Keresetük jogalapjaként a török polgári törvénykönyv 24. cikkére, illetve a kötelmi törvény 49. cikkére hivatkoztak, amelyek a személyiségi jogok jogellenes megsértése esetére nem vagyoni kártérítés megfizetéséről rendelkeznek. Az EJEB-hez benyújtott kérelem három olyan ítéletet sérelmezett, amelyek egy-egy bíró javára 2.000 euró, 1.755 euró és 1.557 euró²⁷ tőkeösszeg, valamint kamatai megfizetésére kötelezték az alpereseket. Utóbbiak a strasbourgi bíróság eljárásában a véleménynyilvánítás szabadságának sérelmét panaszolták, amelynek az EJEB helyt adott. A Bíróság álláspontja szerint ugyanis a nemzeti bíróságok nem adták kellő indokát annak, hogy a kártérítések kiszabása miért volt szükséges az alkotmánybíróság tekintélyének fenntartása érdekében. Így nem értékelték elkülönítve a publikációban írt tényállításokat és értéktételeket, nem vizsgálták, hogy az alperesek az EJEE 10. cikk 1. bekezdése szerinti kötelezettségekkel és felelősséggel együtt járva gyakorolták-e az őket megillető szabadságjogot. Mindemellett nem vették figyelembe a köz-

²² *De Haes and Gijssels v. Belgium*, 42–49. pp. Így például nem részesülhetnek az Egyezmény 10. cikke által biztosított védelemben azok a közlések, melyek nem a bírósági döntés érvelésének kritikájára irányulnak, hanem kizárólag a bírói tanács laikus tagjainak személyét becsmérlik. *Barfod v. Denmark* (Application no. 11508/85) ECtHR, Judgment of 22 February 1989, Ser A. No. 149., 35–36. pp.

²³ *Präger and Oberschlick v. Austria*, 37.; *De Haes and Gijssels v. Belgium*, 47.; *Kobenter and Standard Verlags GmbH v. Austria* (Application no. 60899/00) ECtHR, Judgment of 2 November 2006, 30. p.

²⁴ *Morice v. France*, 127. p.

²⁵ *July and Sarl Libération v. France*, 74. p.

²⁶ *Skalka v. Poland*, 34. p.

²⁷ A kártérítési összegek az összehasonlíthatóság végett minden esetben euróban kifejezve szerepelnek, nem az adott állam nemzeti valutájában.

lés módját sem, hiszen a publikáció közzétételére egy tudományos folyóiratban, nem pedig egy közéleti újságban került sor. Tekintettel arra, hogy a szankcionálás nem volt szükséges, az EJEB a kiszabott kártérítések összegének arányosságát már nem is vizsgálta.²⁸

Ezzel szemben a Bíróság szükségesnek és arányosnak ítélte a kártérítést a *Poyraz kontra Törökország ügyben*. A kérelmező az igazságügyi minisztérium részére vizsgálatot végzett egy bíró szakmai tevékenységével kapcsolatban. Az erről készült jelentés a vizsgált bíró által a női munkatársak sérelmére elkövetett szexuális visszaélésekről is beszámolt. A jelentés nyilvánosságra került, amelyet követően a vizsgálatot végző személy a sajtóhoz címzett nyilatkozatában felfedte például azt is, hogy az érintett bíróval szemben 15 különböző vizsgálat van folyamatban. A bíró által indított polgári peres eljárásban a nemzeti bíróság 15.000 euró összegű kártérítés megfizetésére kötelezte a kérelmezőt, aki ugyan az ítélettel szemben az EJEB-hez fordult, azonban a Bíróság nem állapította meg az EJEE 10. cikkének sérelmét.²⁹

Az *L.P. és Carvalho ügyben* két ügyvéd fordult a Bírósághoz a portugál állammal szemben. Előbbi kérelmező egy bíróval szemben panaszt nyújtott be a portugál országos bírói tanácshoz, mivel álláspontja szerint a bepanaszolt bíró és egy védő között túl barátságos volt a hangnem egy előkészítő ülésen. A tanács a panasz tárgyában nem tett intézkedést, a bíró azonban polgári pert kezdeményezett, amelynek folytán az ügyvédet 5.000 euró kártérítés megfizetésére kötelezte az eljáró bíróság. A második kérelmező ügyfelei képviseletében eljárva előbb feljelentéssel, majd vádindítvánnyal élt egy bíróval szemben faji megkülönböztetésre és becsületsértésre hivatkozással. A bíró – arra tekintettel, hogy az ügyvéd megalapozatlan feljelentést tett vele szemben – keresettel élt, amely alapján a nemzeti bíróság 10.000 euró kártérítést ítél meg részére. Az EJEB mindkét kérelmező vonatkozásában azt állapította meg, hogy a kártérítések a bírák tekintélyének megóvása érdekében sem szükségesek, sem pedig arányosak nem voltak, ellenben dermesztő hatással járhattak az ügyvédi hivatásrendre nézve.³⁰

Elmarasztalta a Bíróság Portugáliát a *Pais Pires de Lima ügyben* is, amely némi hasonlóságot mutat az előbb említett ügy első kérelmezőjének esetével. A kérelmező úgyszintén az országos bírói tanácshoz fordult, sérelmezve, hogy abban az ügyben, amelyben védőügyvédként járt el, a bíró elfogult, korrupt és megvesztegethető volt. A panaszban írtakra tekintettel az érintett bíró polgári peres eljárást indított, amelynek eredményeként a védőt 50.000 euró kártérítés megfizetésére kötelezték. A védő ezt követően fordult az Emberi Jogok Európai Bíróságához, hivatkozva a véleménynyilvánítás jogának indokolatlan korlátozására. Kérelmével szemben a Bíróság azt állapította meg, hogy az alapügyben az alperes semmilyen ténnyel nem tudta azt alátámasztani, miszerint a bíró valóban vesztegetést fogadott volna el bárkitől. A nemzeti bíróságok ezt szem előtt tartva elégséges indokát adták a szankció szükségességének. Mivel azonban a panasz egy bizalmas levél formájában érkezett az országos bírói tanácshoz, annak esetleges kiszivárgása pedig nem volt a kérelmező terhére róható, az EJEB a kártérítés összegét eltúlzottnak találta, ekként a szankció aránytalansága miatt állapította meg az EJEE 10. cikkének megsértését.³¹

²⁸ *Mustafa Erdoğan and Others v. Turkey* [Application no(s). 346/04, 39779/04] ECtHR, Judgment of 27 May 2014.

²⁹ *Poyraz v. Turkey* (Application no. 15966/06) ECtHR, Judgment of 7 December 2010.

³⁰ *L.P. and Carvalho v. Portugal* [Application no(s). 24845/13, 49103/15] ECtHR, Judgment of 8 October 2019.

³¹ *Pais Pires de Lima v. Portugal* (Application no. 70465/12) ECtHR, Judgment of 12 February 2019.

A kérelmezett állam elmarasztalásával végződött a *Narodni List D.D. kontra Horvátország ügy* is. A kérelmező részvénytársaság által kiadott magazinban 2008 októberében került publikálásra a „*B. bírót pellengérré kellene állítani*” című cikk. A szerző az érintett bíró szemére vetette, hogy megjelent egy helyi vállalkozó által szervezett estélyen, megsértve ezáltal a bírói etikai kódex rendelkezéseit. A cikk utalt továbbá arra is, hogy a bíró két évvel korábban jogellenesen hozott határozatot a részvénytársaság helyiségeiben történt házkutatás elrendeléséről, amely a nyugati demokráciákban példa nélküli intézkedés volt. A bíró által a jóhírnevének megsértése miatt benyújtott kereset alapján a hetilapot megjelentető részvénytársaságot 6.870 euró összegű kártérítésre kötelezték. Az ezt követően eljáró strasbourgi bíróság ezzel szemben úgy foglalt állást, hogy a cikk értékítéletet tartalmazott, amely ugyan erős kritikával és éles szóképekkel élt, azonban nem volt sérelmes jellegű. Megállapította továbbá, hogy a megítélt kártérítés kétharmada annak, amelyet a horvát bírói gyakorlat a testvérét káresemény következtében elvesztítő személy részére a mentális gyötrelmem kompenzálására alkalmasnak talál. A nyilvánvalóan eltúlzott és szükségtelen szankció tehát sértette a véleménynyilvánítás szabad gyakorlásának jogát.³²

A *Bono kontra Franciaország ügy* tényállása szerint a kérelmező ügyvéd egy terrorista csoportban való részvétellel vádolt személy védelmét látta el. A vádlott kihallgatására Szíriában került sor, amelynek okán ugyan egy francia nyomozási bíró a kihallgatás helyszínére utazott, azonban azon nem vehetett részt, arra semmilyen befolyása nem volt. A terheltet a kihallgatása során megkínózták. A védő írásbeli beadványaiban a vallomás kirekesztését indítványozta, utalva arra, hogy a nyomozási bírák eljárása hozzájárult a Szíriában történt kínzási cselekményekhez. A védővel szemben ezen kijelentése miatt fegyelmi eljárás indult, amelynek eredményeként megrovásban részesítették, illetve öt évi időtartamra kizárták a közhatalmi szervek tevékenységéből. Az EJEB egyetértőleg állapította meg, hogy a védő részéről nem volt szükséges a nyomozási bírák eljárásának bírálata, tekintve, hogy a vádlott vallomását az eljáró bíróságok kirekesztették a bizonyítékok köréből. Mindemellett a kérelmező a védelemből fakadó feladatait látta el, megfogalmazásával nem a nyomozási bírót vádolta kínzás elkövetésével, hanem az általuk választott eljárási formával nem értett egyet. A kijelentései a bíróságok részére benyújtott írásbeli beadványokban öltöttek testet, ekként arra nem voltak alkalmasak, hogy a bíróságok tekintélyét a közvélemény előtt is megkérdőjelezzék. A kifejtettek alapján a Bíróság aránytalannak találta a védővel szemben alkalmazott fegyelmi büntetést.³³

III. Az Alkotmánybíróság gyakorlata

A hazai Alkotmánybíróság esetjogában a 7/2014. (III.7.) AB határozat³⁴ tekinthető mérőföldkőnek, ugyanis ebben a határozatában fektette le a testület a korábbi gyakorlatához képest új álláspontját, miszerint a bírakkal kapcsolatos kritika határai szűkebbek, mint a

³² *Narodni List D.D. v. Croatia* (Application no. 2782/12) ECtHR, Judgment of 8 November 2018.

³³ *Bono v. France* (Application no. 29024/11) ECtHR, Judgment of 15 December 2015.

³⁴ A határozat részletes elemzését lásd: BALOGH ÉVA: *Az Alkotmánybíróság határozata a közéleti szereplők bírálhatóságáról, A véleménynyilvánítás szabadsága, a demokratikus vita és az emberi méltóság*. Jogesetek Magyarazata 2014/3. 3–11. pp.

más közszereplőket érintő közlések esetében. Érvelésében az EJEB ítélkezési gyakorlatát is felhasználva rögzítette, hogy a bírák magasabb védelmének indoka az, hogy a szolgálati viszonyuknál fogva rájuk vonatkozó szabályok miatt kevésbé tudják megvédeni magukat a nyilvánosság előtt. Az ítéletek széles körű nyilvánosság előtti megvitatásán kívül a bírák személyére vonatkozó alaptalan, szélsőséges támadásoktól ezért meg kell védeni őket, mivel a jogállam működéséhez elengedhetetlen közbizalmat kell, hogy élvezzék.³⁵

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában³⁶ több olyan ügy is fellelhető, amelyekben a személyiségi jogok büntetőjogi védelme állt szemben a véleménynyilvánítás szabadságával; az indítványozók más személyt sértő megnyilvánulásai miatt büntetőjogi szankcióban részesültek, és azt támadták meg a testület előtt. Az Alkotmánybíróság számára a mérlegelés szempontja minden esetben az volt, hogy a bírói döntés érintette-e az indítványozó véleménynyilvánítási szabadságát, vagyis, hogy a közlés az Alaptörvény IX. cikkének oltalmi körébe vonható-e, illetve ha igen, akkor a szólásszabadság korlátozásához vagy gyakorlásának biztosításához fűződik-e erősebb alkotmányos érdek. A mérlegelés tárgyilagosságát biztosítandó, a 3329/2017. (XII. 8.) AB határozatban került kidolgozásra az a teszt, amelyet a bírókat sértő megnyilvánulások esetében is alkalmazni szükséges. Először azt kell vizsgálni, hogy az adott közlés a közügyekben való megszólalást, a közérdekű vitában kifejtett álláspontot tükröz-e, vagyis a közügyek szabad vitatásával áll-e összefüggésben. A második lépés arról döntést hozni, hogy a közlés tényállításként vagy értékítéletként minősül-e: a közügyeket érintő értékítéletek szabad folyása biztosított, hiszen a tényállításokkal szemben az értékítéletek közös sajátossága, hogy igazságtartalmuk nem ellenőrizhető és nem igazolható. Harmadik lépésként pedig azt szükséges mérlegelni, hogy a közlés nem lépte-e át a véleménynyilvánítás határát, ugyanis „[...] [a] vélemény szabadság már nem nyújt védelmet az olyan öncélú, a közügyek vitatásának körén kívül eső, így a magán-, vagy családi élettel kapcsolatos közlésekkel szemben, amelyek célja puszta megalázás, illetve a bántó vagy sértő kifejezések használata, vagy más jogsérelem okozása.”³⁷

Fontos utalni az Alkotmánybíróság értelmezési gyakorlatának azon szegmensére is, amely szerint a pusztán sértegető gyalázkodásra az Alaptörvény IX. cikke nem ad szabadságot, a „[...] [c]sak és kizárólag az érintett személy lejáratására irányuló, egyfajta szitokszóként megjelenő forma nem tartozik a véleménynyilvánításhoz való jog gyakorlásának alkotmányosan védett körébe”³⁸. Mindazonáltal az AB a közlést az Alaptörvény IX. cikkének védelmi körébe vonja, ha az a sértett – személyét kétség kívül sértő, de – magatartásának közösségi hatására vonatkozó utalásként értelmezhető.³⁹ Abban az esetben ugyanis, ha egy közlés nem öncélú gyalázkodás, hanem egy közéleti kérdés megvitatása, akkor „[...] [a] sértő, erős kifejezések (adott esetben a trágár kifejezések is) a védelmi körbe tartoznak, a véleménynyilvánítás korlátját ez esetben csak az emberi méltóság érinthetetlen magva jelenti”⁴⁰.

³⁵ 7/2014. (III. 7.) AB hat. ABH 2014, 135, [58], [61].

³⁶ Pl.: 1/2015. (I. 16.) AB hat., ABH 2015, 1; 3048/2020. (III. 2.) AB hat., ABK 2020/5. 312; 3329/2017. (XII. 8.) AB hat., ABK 2017/34. 1956; 3322/2019. (XI. 26.) AB hat., ABK 2019/32. 2158; 3093/2019. (V. 7.) AB végzés, ABK 2019/14. 777.

³⁷ 3329/2017. (XII. 8.) AB hat., ABK 2017/34. 1956, [30]-[32].

³⁸ 1/2015. (I. 16.) AB hat., ABH 2015, 3, [35]; 3093/2019. (V. 7.) AB végzés, ABK 2019/14. 777, [17].

³⁹ 3048/2020. (III. 2.) AB hat., ABK 2020/5. 312, [30].

⁴⁰ 3322/2019. (XI. 26.) AB hat., ABK 2019/32. 2158, [25].

A téma szempontjából kifejezetten ismertetésre érdemes a 3214/2022. (V. 11.) AB határozat, amely úgyszintén a személyiségi jogok büntetőjogi oltalmához kapcsolódik. Az alkotmányjogi panaszt előterjesztő indítványozó egy jog- és érdekvédelmi egyesület tagjaként perképviselőként látott el egy családjogi ügyben. Az eljárást követően egy közösségi oldalon egy 17 perc 14 másodperc időtartamú felvételt tett közzé „*Családjogi bíró durva szereptévesztésben!*” címmel, amelyet 2017 márciusáig 400 alkalommal tekintettek meg. A felvételen az indítványozó utalt a családjogi ügyben eljáró bíró származására, alacsony értelmi képességére, továbbá arra, hogy az eljárás során gyógyszer vagy hallucinogén anyag hatása alatt állhatott. A felvétel közzétételét követően a Pesti Központi Kerületi Bíróság elnöke feljelentést tett, a sértett bíró pedig magánindítványt terjesztett elő. Az indítványozó a vád tárgyát szolgáló tényeket nem vitatta, bűnösségét azonban igen, mivel álláspontja szerint az elhangzott közlések a véleménynyilvánítás szabadságának hatálya alá esnek. Az elsőfokon eljáró bíróság az indítványozó vádlottat felmentette arra hivatkozással, hogy a szóban forgó közléseket a véleménynyilvánítás szabadsága védi: a kritika megengedhetőségének határai a kormányzat és a közhivatalnokok esetében tágabbak, mint a magánszemélyek vonatkozásában. A másodfokú bíróság az elsőfokú ítéletet megváltoztatva az indítványozót bűnösnek mondta ki becsületsértés vétségében és őt egy évre próbára bocsátotta, emellett elrendelte az elektronikus adat (a vitatott közlés) hozzáférhetetlenné tételét. A másodfokú bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy az indítványozó cselekménye tényállásszerű (ez lényegében nem is volt vitatott), továbbá jogellenes is, mivel az átlépi a védett véleménynyilvánítás határát. A BH2019.68. számú eseti döntés alapján rámutatott, miszerint nem védett a közlés, ha a célja önmagában a másik bántása, megaláztatása vagy közügyekkel össze nem függő öncélú támadása. A harmadfokon eljáró bíróság a másodfokú bíróság ítéletét helybenhagyta. A jogerős ügydöntő határozat értelmében az indítványozó egyes kifejezései, mint a „botcsinálta”, „ultrafeminista” és a „férfigyűlölő” valóban a véleménynyilvánítás szabadságának védelmi körébe tartoznak, de e kereteket túllépte az indítványozó azzal, hogy a sértett származását összefüggésbe hozta a bírói alkalmasságával, illetőleg esetében az intelligencia hiányára is utalt.⁴¹

Az indítványozó az ezt követően előterjesztett alkotmányjogi panaszában előadta, hogy a támadott bírói döntés a véleményének szabad kinyilvánítása miatt szankcionálta. Érvelése szerint a kritikával illetett bíró közszereplő, és a közhatalmat gyakorló közszereplők kritikálhatósága a demokratikus társadalom fokmérője; a kritikába pedig bizonyos mértékű túlzás és provokáció is bele kell, hogy férjen. Kifejtette továbbá, hogy a bíró származása jelentőséggel bír az ügyben, mivel az közvetlen összefüggésben áll az ítélező tevékenységével, kihatott a jogértelmezésére. Mindezeket túl a tisztességes eljárás-hoz való jog sérelmére is hivatkozott, ugyanis a büntetőügyben nem idézték meg tanúként a sértett bírót, aki – az indítványozó állítása szerint – külső befolyás hatására nyújtotta be a magánindítványt. Sérelmezte azt is, hogy a kifogásolt közlést a bíróságok nem tekintették meg, hanem elfogadták azt, ami a vádiratban szerepelt.⁴²

Az Alkotmánybíróság az ítéletábla végzése alaptörvény-ellenességének megállapítására és megsemmisítésére irányuló indítványt elutasította.

⁴¹ 3214/2022. (V. 11.) AB hat., ABK 2022/13. 1240, [2]-[6].

⁴² 3214/2022. (V. 11.) AB hat., ABK 2022/13. 1240, [10]-[11].

Az AB a 3329/2017. (XII. 8.) AB határozatban foglalt mérlegelési teszt első lépéseként rögzítette, hogy más megítélés alá esik a bírói döntés tartalmának és a bíró személyének a kritikája. Az előbbivel összefüggésben kiemelte, hogy „[a] bírói döntés helyesége, megfelelősége nem csupán az eljárásban részt vevő felek érdeke, hanem végső soron közügy: az egész társadalom érdeke, hogy a bíróságok megfelelő, jogszerű és társadalmi mércével mérve igazságos döntéseket hozzanak. A bírói döntések így természetesen kritizálhatóak, e kritika során bárki hangot adhat szubjektív, esetleg bántó vagy provokatív véleményének is. A bírói döntések médiában történő, tudományos vagy bármilyen más fórumon való kritizálása a véleménynyilvánítás szabadságának körébe tartozik, amely csak egészen kivételes esetekben korlátozható.” A testület rámutatott, hogy „[n]incs azonban társadalmi indoka annak, hogy a kritika a bíró személyére (származására vagy értelmi képességére) kiterjedjen. A véleménynyilvánítási szabadság gyakorlásának a bíró személye is tárgya lehet, az ilyen esetre viszont – társadalmi igazolás hiányában – nem vonatkozik a kiemelt védelem. Erre tekintettel az Alkotmánybíróság azt állapította meg, hogy jelen ügyben az indítványozó nem közügyben nyilvánított véleményt.”⁴³

Az Alkotmánybíróság ezt követően egyértelműsítette, hogy az indítványozó a bíróról alkotott véleményét fejezte ki. A mérlegelés eredményeként a testület arra az álláspontra helyezkedett, hogy az indítványozó által használt, a becsületet sértő, illetve bántó kifejezések nem a közügyek megvitatását szolgálták, hanem a sértett személyét öncélú módon gyalázták. Ennek következtében pedig az indítványozó véleménye a sértett emberi méltóságának sérelmére volt alkalmas.

IV. A bírák és a bíróságok tekintélyének védelmét biztosító magyar szabályozás

Az EJEB, illetve az Alkotmánybíróság gyakorlatának ismertetését követően jelen fejezetben röviden áttekintjük a bírák és a bíróságok tekintélyének megóvására szolgáló magyar jogi szabályozást. A büntetőjogi védelmet illetően előljáróban kiemelés érdemel, hogy a természetes személyek, a jogi személyek, illetve a jogi személyiséggel nem rendelkező személyösszességek társadalmi megbecsülése, becsülete és méltósága büntetőjogilag védett tárgy. A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (továbbiakban: Btk.) 226. §-a a rágalmazás, a 226/A. §-a a becsület csorbítására alkalmas hamis hang- vagy képfelvétel készítése, a 226/B. §-a a becsület csorbítására alkalmas hamis hang- vagy képfelvétel nyilvánosságra hozatala, a 227. §-a pedig a becsületsértés tényállását szabályozza. Ezen jogszabályhelyek hívhatóak fel a bírók védelmére is a büntetőjog területén. A Btk. 231. § (2) bekezdése szerint a kódex 221-228. §-aiban meghatározott bűncselekmények csak magánindítványra büntethetők. Mindazonáltal a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (továbbiakban: Be.) 53. § (3) bekezdése szerint a becsületsértés és rágalmazás közzéadásra üldözendő, ha bíró sérelmére, annak hivatalos eljárása alatt, illetve emiatt követik el.

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (továbbiakban: Ptk.) értelmében a bírói igényérvényesítésnek az általános, mindenki másra is irányadó szabályok

⁴³ 3214/2022. (V. 11.) AB hat., ABK 2022/13. 1240, [31]-[33].

alapján van helye: a személyiségi jogok megsértésének megállapítására, illetve jogkövetkezményeinek alkalmazására irányuló peres eljárás kezdeményezésének lehetőségével élhetnek. A Ptk. 2:51. § (1) bekezdése szerint, akit személyiségi jogában megsértenek, a jogsértés ténye alapján követelheti: a) a jogsértés megtörténtének bírósági megállapítását; b) a jogsértés abbahagyását és a jogsértő eltiltását a további jogsértéstől; c) azt, hogy a jogsértő adjon megfelelő elégtételt, és ennek biztosítson saját költségén megfelelő nyilvánosságot; d) a sérelmes helyzet megszüntetését, a jogsértést megelőző állapot helyreállítását és a jogsértéssel előállított dolog megsemmisítését vagy jogsértő mivoltától való megfosztását; e) azt, hogy a jogsértő vagy jogutódja a jogsértéssel elért vagyoni előnyt engedje át javára a jogalap nélküli gazdagodás szabályai szerint (objektív szankciók). A Ptk. 2:52. § (1) bekezdése értelmében pedig akit személyiségi jogában megsértenek, sérelemdíjat követelhet az őt ért nem vagyoni sérelemért.

A polgári jogi védelemhez kapcsolódó szabályozás kapcsán megemlítendő, hogy a Ptk. 2:54. § (1) bekezdése szerint a személyiségi jogokat személyesen lehet érvényesíteni. A személyek polgári jogi védelmével kapcsolatos perben az illetékekről szóló 1990. évi XCIII. törvény 62. § (1) bekezdésének f) pontja alapján a felet az illetékfeljegyzési jog kedvezménye illeti meg.

Megjegyzést érdemel, miszerint a polgári jogi védelem hasonlóságot mutat a büntetőjoggal a tekintetben, hogy az nem kizárólag a természetes személyekre, azaz a bírakra terjed ki. A Ptk. 3:1. § (3) bekezdéséből következően a jogi személyiséggel rendelkező bíróságok személyhez fűződő jogaira a személyiségi jogokra vonatkozó szabályokat kell alkalmazni, kivéve, ha a védelem jellegénél fogva csupán az embert illetheti meg. A következőket bírói gyakorlat alapján egyértelmű, hogy ilyen, védelemben részesített személyhez fűződő jog a jóhírnévhez való jog.⁴⁴ Mindemellett több eseti döntés alátámasztja azt is, hogy a jogi személyiséggel nem rendelkező jogalanyok úgyszintén rendelkezhetnek személyhez fűződő jogokkal,⁴⁵ ekként a jogi személynek nem minősülő járásbírók (és kerületi bíróságok)⁴⁶ jóhírre is védelmet élvez.

V. Az igazságszolgáltatást vagy annak tagjait támadó, gyalázkodó jellegű megnyilvánulások elleni fellépésről

Az igazságszolgáltatást vagy annak tagjait támadó beadványok és egyéb ügyfél-megnyilvánulások jellegük alapján a következők szerint csoportosíthatók:⁴⁷

- a bíró/bírósági vezető személyét, személyiségét érintő;
- a bíró/bírósági vezető munkáját, tudását, hozzáértését kifogásoló;
- a bíró/bírósági vezető pártatlanságát, tisztességét megkérdőjelező;
- a bíróság függetlenségét érintő, zömében politikai szempontú vélemények, bírálatok.

⁴⁴ Lásd például: BDT2018. 3833., BDT2017. 3733., BDT2008. 1860.

⁴⁵ Lásd például: BH1987. 11., Kecskeméti Törvényszék P.21.600/2017/72., Fővárosi Törvényszék P.24.957/2016/21.

⁴⁶ 2011. évi CLXI. törvény a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról, 18. § (3) bekezdés.

⁴⁷ KAHLER – SZURDI – KOCSÁN 2021, 1. p.

A fennálló büntető és polgári jogi jogszabályi védelem ellenére a probléma okai a következők:⁴⁸

Az általános emberi természetből fakad a konfliktus- és stresszkerülés, amely a lelki béke, nyugodt élet alapja, ezért az ember alaptermészetével ellenkezik a pereskedés, feljelentés megtétele.

A bírák kevésbé kezdeményeznek büntető- vagy polgári eljárást a személyüket ért, gyalázkodó támadásokkal szemben, mivel joggal tartanak az ezzel járó procedúrától, így különösen:

- idő- és munkaigényes a feljelentés, magánindítvány megtétele, keresetlevél megírása;
- lelki terhet jelent a folyamatos találkozás, szembesülés a „gyalázkodó” ügyféllel az idézésre megjelenés, tárgyaláson való részvétel során, különösen a konfliktuskerülő személyiséggel rendelkezőknek, amelyet tetéz, ha az eljárás elhúzódik;
- időigényes és megterhelő az utazás, hiszen az eljárásokat a bíró kollégák által bejelentett elfoglaltság okán az érintett bíróságtól távoli bíróságon tárgyalhatják;
- nyomasztó, hogy az eljárási cselekmények elveszik az időt a munkavégzéstől és a pihenéstől egyaránt;
- problémás, hogy a bírónak saját személyében, saját magának kell megvédeni a jogait, alátámasztani az igényét, pedig a támadások nem magánemberként, hanem hivatásának gyakorlása miatt érték;
- folyamatban levő ügy esetén a féllel szembeni eljárás kezdeményezése egyúttal elfoglaltság bejelentését is indokolhatja, amely az időszerű ítélezés ellen hat és az ügyfél részéről visszaélésre, időhúzásra is alkalmas;
- az eljárások kezdeményezése miatt a bírók tarthatnak attól, hogy további támadásnak, gyalázkodásnak lesznek kitéve az ügyfelek részéről, folytatódhatnak az atrocitások;
- mindezekben túl fennáll annak a veszélye is, hogy a feljelentés, keresetindítás kontraproduktívvá válhat és a bírót/bírósági vezetőt érintő negatív állítások még nagyobb nyilvánosság elé kerülhetnek. A gyalázkodók között lehetnek olyan, provokatív személyiséggel rendelkezők, akik kifejezetten a figyelem középpontjába kívánnak kerülni, amelyre lehetőséget ad a hivatalos útra terelés.

A fentiekben ismertetett okok hozzájárulhatnak ahhoz is, hogy a bírósági vezetők úgyszintén „passzivitást” mutathatnak az általuk vezetett bíróságot ért, gyalázkodó megnyilvánulásokkal szemben.

Mindemellett fennáll a társadalom negatív értékítéletének veszélye is, mely az alábbiakban ragadható meg:

- túlzottan súlyos büntetést kapnak az elkövetők, mert a bírák „védik egymást”;
- túlzottan magas összegű sérelemdíjat állapítanak meg az ügyfél terhére, mert a bírák „segítik egymást”;
- a bírák a sérelemdíjon „nyerészkednek”;
- a fenti feltételezéseket eltúlozhatják a média különböző felületei.

⁴⁸ KAHLER – SZURDI – KOCSÁN 2021, 5–7. pp.

A sérelmet szenvedett bíró tarthat az eljárás esetleges „eredménytelenségének” veszélyétől, illetve a munkatársak részéről várható esetleges negatív értékítéllettől egyaránt, így például:

- a terhelt bűnösségének megállapítása esetén a bíróság vélhetően megrovást vagy próbára bocsátást alkalmaz, mely intézkedések esetlegesen nem bírnak kellő viszatartó erővel;
- ha a kereseti kérelem kizárólag a Ptk. 2:51. § (1) bekezdésében felsorolt objektív szankciók alkalmazására irányul, a pervesztesség nem feltétlenül⁴⁹ jár érzékelhető hátránnyal az alperes számára;
- ha nem garantált a „látványos” következmény, akkor talán felesleges energiát fektetni az eljárásba.

Álláspontunk szerint a hivatás megbecsültsége érdekében történő fellépés során a következő alapelveket szükséges figyelembe venni: a bírák (jogaik) védelme, a bírák kímélete, mindezek mentén pedig a bírói munka értékének és értékességének kifejezésre juttatása. A bírónak és személyiségi jogainak, valamint ezzel egyidejűleg akár a bíróságok tekintélyének a súlyos megsértését megvalósító cselekményekkel szembeni fellépés korántsem öncélú, az nem kizárólag a sérelmet szenvedett személy jogainak védelmét szolgálja. A határozott igényérvényesítés és jogvédelem annak okán is szükséges, hogy fennartsuk az ítélkezésbe vetett társadalmi közbizalmat. Azonban talán még ennél is fontosabb lehet, hogy a bírák részére biztosított jogvédelem igazolja munkájuk kiemelkedő értékét. A bírói munka ezen értékességéből fakadóan hangsúlyos szerep hárul a bírák érdekeinek és személyiségének megóvására, az ezzel kapcsolatban részükre nyújtott támogatásra.

E célok érvényesítése megkívánja tehát a hatékony jogvédelmet akadályozó tényezők kiküszöbölését. Így különösen szükséges meghatározni azoknak a kifejezéseknek, cselekményeknek a körét, amelyek esetén indokolt fellépni a bírák és a bíróságok tekintélyének, társadalmi megbecsülésének megóvása érdekében. A bíróra/bírósági vezetőre háruló, fentiekben felsorolt lelki terheket, munkaterhet, nyomasztó körülményeket, félelmet kívánatos minimalizálni, illetőleg megszüntetni. Központi vagy helyi igazgatási segítséget kell nyújtani, avagy teljesen átvállalni a bírákra háruló kötelezettségeket (pl. a sérelmezett nyilatkozat, cselekmény előzetes véleményezése; a kezdeményező iratok elő/elkészítése; a személyes közreműködés, jelenlét helyett írásbeli nyilatkozattétel, távmeghallgatás lehetősége; központi, helyi igazgatási vagy meghatalmazott ügyvédi támogatás és képviselet; soronkívüliség, stb.). A kifejtettek mellett pedig szükséges „érdekeltté” tenni a bírákat/bírósági vezetőket, hogy minél nagyobb számú, őket vagy a szervezetet ért jogellenes megnyilatkozással szemben fellépjenek, melyet azonban nyilvánvalóan nem lehet kötelezővé tenni.⁵⁰

⁴⁹ Mindazonáltal megjegyzendő, hogy ennek lehet komoly következménye is, pl.: egy már kiadott könyv valamennyi példányának megsemmisítése.

⁵⁰ Mivel egy bíró polgári perben felperesként teljes perbeli cselekvőképességgel rendelkezik, büntetőeljárásban pedig, mint sértett szintén eljárási cselekvőképességgel bír, ezért nem is zárható el attól, hogy saját jogai érvényesítése érdekében polgári vagy büntetőeljárás kezdeményezése révén fellépjen. Azonban az OBH támogató közreműködése olyan esetekre terjedhetne ki, amikor a bíró nem kizárólag a saját, hanem a teljes bírósági szervezet tekintélyét alaptalanul és súlyosan sértő megnyilvánulásokkal szembesül.

Előzőek érdekében szükséges a témával foglalkozó munkacsoport (vagy kabinet) felállítás, amelynek keretében a bírák/bírósági vezetők szélesebb körének bevonásával az esetleges megoldási javaslatok összegyűjtésére és kidolgozására kerülhet sor. Ezt követően indokolt lehet „próbaperek”, büntetőeljárások megindítása, nyomon követése és értékelése, azon okból, hogy az eljárást kezdeményező bírók/bírósági vezetők tapasztalatai megismerhetővé váljanak, azokból további következtetéseket lehessen levonni. Egy ilyen munkacsoport tevékenységének előfeltételét képezi a megelőző 10-15 év gyalázkodó jellegű megnyilvánulásai folytán indult büntető- és polgári eljárások eredményeinek, tapasztalatainak számbavétele, a hazai jogirodalom feldolgozása, valamint a társszervek gyakorlatának (ügyészség, rendőrség) és a külföldi példáknek az elemzése is.

A fenti folyamatban hangsúlyosnak tartjuk a szervezeti kommunikációt is, amely képzési vagy felvilágosítási programok elindítását is magában foglalhatja a bírák felé megvalósítandó „szemléletformálás” érdekében. A kommunikáció kiemelt szereppel bír a tekintetben egyaránt, hogy az a generálprevenció elősegítését szolgálhatja a társadalom és a média tájékoztatása révén, a bírák/bíróságok védelme céljából indított eljárásokról és azok következményeiről. A megvalósítási szakaszt követően ugyancsak szükséges a folyamatos társadalmi felmérés a bíróság bizalmi indexe változásának vizsgálatára.⁵¹

Véleményünk szerint nem csupán a sajtóban megjelenő, illetve a politikai közszereplőktől elhangzott megnyilatkozások vizsgálata indokolt. Azon beadványokkal kapcsolatban is kívánatos lehet a fellépés (és ezzel összefüggésben az ilyen fellépés központilag szabályozott rendjének esetleges meghatározása), amelyeket bármely foglalkozást, hivatást gyakorló személyek, bármilyen formában a bírák, bírósági vezetőknek címeznek, gyalázkodó, minden ténybeli alapot nélkülöző rágalmakat megfogalmazva, kizárólag a sértegetés céljával. Mindezt a bíróságok tekintélye ellen irányuló, megalapozatlan, destruktív támadásokkal szembeni védelem szükségessége indokolja, kivált arra figyelemmel, hogy a bírák diszkrécióra kötelezettek, ezáltal nincs módjuk a válaszadásra.

VI. Záró gondolatok, további javaslatok

A demokratikus jogrendszereknek lényegi eleme a közügyek minél szélesebb körű megvitatása – ebben pedig a szólásszabadság és a szabad, befolyásmentes sajtó szerepe nélkülözhetetlen –, amelynek fontos részévé vált az az alkotmányos alapelv, hogy a közszereplőknek magasabb a tűrési kötelezettségük az őket érintő nyilvános bírálatokkal szemben, mint a magánszemélyeknek. Ugyanakkor a közéleti személyiségek (és ilyenek a bírák is) a nyilvános diskurzusban megfogalmazott olykor valótlan állítások, illetve kíméletlen vélemények állandó kereszttüzében vannak, melyek valós sérelmeket és károkat is okozhatnak számukra. A szólás és a sajtó szabadsága kiemelt szerepet játszik a bírák társadalom általi megítélésében is. A személyüket érintő sértő közlések hatására elveszíthetik a társadalmi megbecsülést és tiszteletet, melynek következtében további, morális és anyagi káruk is keletkezhet.⁵²

⁵¹ KAHLER – SZURDI – KOCSÁN 2021, 7–8. pp.

⁵² BALOGH ÉVA: *Közszereplőkről csak pontosan és szépen? Elemzés az Emberi Jogok Európai Bírósága és az alkotmánybíróságok közötti kölcsönhatásról*. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen, 2019. 99. p.

Molnár Péter azon megállapítása, miszerint a közszereplők részéről nagyfokú önmérséklet és tolerancia szükséges, hogy ne használják fel hatalmukat és ismertségüket a velük szembeni bírálatok elfojtására⁵³, álláspontunk szerint igaz a bírókra is. Természetesen a bírósági határozatokkal kapcsolatban – és általában a bíróságokkal szemben is – a véleménynyilvánítás (ebből kifolyólag azok kritikája is) megengedett, mi több, a jogállami demokrácia alapja.⁵⁴ A bírói függetlenség biztosítása mellett egyre inkább előtérbe kerül a bírák felelősségének, beszámoltatásának a kérdése is: melyek azok az eszközök, intézmények, amelyek a bírói függetlenség sérelme nélkül garantálhatják, hogy a bírák ne szigetelődjenek el azon személyektől, akiknek ügyeiben határoznak, és a közösségnek számot adjanak döntéseikről?⁵⁵

A nyilvánosság az ítélkezés felett álló társadalmi kontroll. Emellett azonban a bíróságok kezében is egy eszközt jelent az igazságszolgáltatáshoz fűződő közbizalom megőrzése érdekében azáltal, miszerint garanciaként szolgálhat arra, hogy az ítélkezés nem zárt ajtó mögött folyik és ami ott történik, az ellenőrizhető.⁵⁶ Az igazságszolgáltatás nyilvánosságának megteremtése és biztosítása olyan demokratikus igény, amelynek érvényesítése céljából meg kell valósítani a szükséges „fejlesztéseket”, és adott esetben el kell tűrni a bíróságok függetlenségét nem érintő kritikákat is (egyidejűleg tanulva belőlük). Azonban a bíróságok függetlenségét, a bírák személyiségét súlyosan sértő, durva támadásokkal szemben már szükséges lehet a fellépés a tekintély megóvása érdekében. A személyes véleményt természetesen nem lehet megtiltani, de jogi lépéseket kell tenni annak érdekében, hogy ne lehessen a bíróságokat korlátlanul, felelőtlenül véleményezni.⁵⁷

Az Európai Bírák Konzultatív Tanácsa és az Európai Ügyészek Konzultatív Tanácsa az Európa Tanács Főtitkára részére 2016. március 24. napján nyújtott be jelentést a bírói függetlenség és pártatlanság kihívásai tárgyában. A jelentés megállapította, hogy a kritikával illetett, sérelmet szenvedett bírák sok esetben a függetlenségük és a pártatlanságuk fenntartása érdekében vonakodnak megvédeni magukat. A bírói tekintély védelmének megoldatlanságát jól mutatja, hogy e dokumentum felhívta az Európa Tanács tagállamai bíráinak, bíróságainak figyelmét arra, miszerint szükséges megvitatni a megalapozatlan kritikával szembeni bírósági fellépés módozatait, az azokra vonatkozó javaslatokat.⁵⁸

⁵³ MOLNÁR PÉTER: *Gondolatbátorság: Szólásszabadság és közbeszélgetés az Egyesült Államokban és Magyarországon*. Új Mandátum. Budapest, 2002. 15–21. pp.

⁵⁴ „Az igazságszolgáltatás nem állhat a társadalom felett, akitől végső soron a legitimitációja is ered, az állampolgároknak látniuk kell, hogy a bíróságok alkalmasak feladatuk ellátására, és ítélkezésük a törvények, illetve más jogszabályok rendelkezéseinek megfelelően történik. Ez képezi alapját a bírói hatalom iránti közbizalomnak.” (SZOBOSZLAI JUDIT: *A bírói hatalom átláthatósága*. Belügyi Szemle 2003/11-12. 94. p.)

⁵⁵ BÁRD KÁROLY: *Bírói függetlenség az európai unió társult országaiban. Hol állunk mi, magyarok?* Fundamentum 2002/1. 5. p.

⁵⁶ KÓNYA ISTVÁN: *Iustitiana a szeme van bekötve, nem a szája*. Ügyvédek Lapja 2016/1. 6. p.

⁵⁷ SZILÁGYI NÁNDOR IMRE: *Az igazságszolgáltatás nyilvánossága, különös tekintettel a tárgyalóterem nyilvánosságára és a sajtóval való kapcsolatra*. 35–36. pp. http://www.mabie.hu/attachments/article/48/tanulm%C3%A1ny_0.doc (2022-07-18)

⁵⁸ Challenges for judicial independence and impartiality in the Member States of the Council of Europe, 24 March 2016. 92. p.

A bíróságokkal szembeni közbizalom megléte mind magának a bíróságnak, mind pedig az állampolgároknak alapvető érdeke, azonban ennek megerősítéséhez a bírói szervezetnek is erőfeszítéseket kell tennie. Jelentősen továbbá az, hogy ezen közbizalom indokolatlan, durva támadások révén ne legyen megingatható. Az ilyen támadásokkal szembeni fellépés módozatait meg kell vitatni, szükség esetén felhívva a törvényhozó figyelmét az indokolt módosításokra.

A bírák és a bíróságok tekintélyét a hatályos magyar jogrendszer mind a büntető-, mind a polgári jog eszközeivel védelmezi. Ezek mellett azonban szükségesnek mutatkozik a bírák tekintélyét sértő megnyilatkozások – amelyek nem a bíró közhivatali tevékenységére vonatkoznak elsősorban, hanem már az illető személyiségét érintik – elleni intézkedések kereteinek kidolgozása. Kiemelést érdemel, hogy ez nem öncél, hiszen a bíróságokba vetett bizalom fenntartása magában foglalja az eljárásokban részt vevők jogainak védelmét is, ezért a véleménynyilvánítás szabadságának a bíróságok tekintélyének megóvása céljából történő korlátozására valójában egy másik alapvető jog védelmében kerülhet sor. A bíróságok tekintélyének megóvása tehát az állam érdeke is.

Fontosnak tartjuk, hogy mindazok, akik a bírói hivatás legfőbb értékeinek – becsületének, tisztességének, tekintélyének – védelmében fellépnek, a bírósági szervezet teljeskörű támogatását élvezzék, ideértve a bírósági dolgozók által tanúsított tiszteletet és megbecsülést is. A legnagyobb eredmény ugyanakkor az lenne, ha a bírák a társadalom elismerését és erkölcsi támogatását is maximálisan kivívhatnák, hiszen a hatékonyan és hitelesen működő igazságszolgáltatás legnagyobb nyertese a jogkövető állampolgár. Ám ha a bírósági szervezet nem tesz semmit, joggal kérdezzük majd: vajon milyen igazságot szolgáltat az a bíróság, amely a saját igazát sem tudja vagy képes megvédeni? S vajon a jogrend legfőbb őrzőjének milyen jövője van, ha tehetetlen és kiszolgáltatott a gyalázkodó, gyakran provokatív jogsértésekkel szemben?⁵⁹

ZOLDÁN BODA – MÁRIA BAGOSSY

LAUNCHING A DEBATE ON ACTION TO PROTECT THE AUTHORITY OF JUDGES AND COURTS

(Summary)

The public trust with the courts is also interest of the judge's and the citizen's too. To reinforce this trust, it is obvious that the court need to make efforts. And also important that this trust shouldn't be swayed by unjustified, rough attacks. We should make a discussion about the initiators about the defense against the attacked judges and the court's authority and we should draw the legislator's attention, if this topic needs modification.

⁵⁹ KAHLER – SZURDI – KOCSÁN 2021, 8. p.

FANTOLY ZSANETT*

Mesterséges intelligencia a büntetőeljárás nyomozási szakaszában¹

Bevezetés

Az európai bűnüldöző hatóságok számára jelenleg a három legkomolyabb kihívást a migráció, a terrorizmus, és a járványhelyzet kezelése jelenti.² Ezen problémák megoldása mára már elképzelhetetlen lenne a mesterséges intelligencia bűnüldözésben történő felhasználása nélkül. Mesterséges intelligencia (MI) alatt a kreatív, deduktív gondolkodás – azon belül is elsődlegesen a tanulás – képességét értjük gépek, illetve az azokat működtető entitás mögött álló programok, algoritmusok által, amely programok segítségével a gépek önálló döntéshozatalra lesznek képesek.³ Az MI és a hagyományos számítógépek közötti különbség tehát abban rejlik, hogy míg a számítógép az ismert „ha-akkor” („if-then”) kapcsolat alapján hoz döntést, tehát előre beprogramozzák neki az adható választ, addig az MI képes olyan ismeretek kifejlesztésére, amelyet előzetesen nem programoztak bele a fejlesztők, így szinte végtelen számú lehetőségből adja meg reakcióit.⁴ A mesterséges intelligencia rendszerszinten értelmezendő: szoftveralapú vagy hardvereszközökbe

* egyetemi tanár, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar Bűnügyi Tudományok Intézete

¹ A kutatást a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klaszterének IKT és Társadalmi Kihívások Kompetenciaközpontja támogatta. A szerző a Mesterséges Intelligencia és a jogrend kutatócsoport tagja. The research was supported by the ICT and Societal Challenges Competence Centre of the Humanities and Social Sciences Cluster of the Centre of Excellence for Interdisciplinary Research, Development and Innovation of the University of Szeged. The author is a member of the Artificial Intelligence and the Legal Order (AILO) research group.

² BARTKÓ RÓBERT: *Az illegális migráció és a terrorizmus kapcsolata az Europol és a Frontex jelentéseire tekintettel.* <https://dfk-online.sze.hu> [Letöltés ideje: 2022. július 26.]; PECHNYÓ PÉTER – PETRUSKA FERENC: *A migráció megváltozott szabályozása pandémia következtében.* <https://hkk.uni-nke.hu> [Letöltés ideje: 2022. július 26.]; CZEBE ANDRÁS: *Az európai szervezett bűnözés alakulása a COVID-19 járvány okozta krízishelyzet tükrében.* <https://real.mtak.hu> [Letöltés ideje: 2022. július 26.]

³ MARR, BERNARD: *The Complete Beginners' Guide to Artificial Intelligence.* <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2017/04/25/the-complete-beginners-guide-to-artificial-intelligence/?sh=fda0e364a835> [Letöltés ideje: 2022. július 26.]

⁴ STAFFER, L. – JANY, O.: *Künstliche Intelligenz und Strafrechtsflege – eine Orientierung.* Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatic. 15(4), 164-167. p. idézi: HERKE CSONGOR: *A mesterséges intelligencia kriminalisztikai aspektusai.* Belügyi Szemle, 69(10) szám 1711. p. <https://doi.org/10.38146/BSZ.2021.10.2>.

ágyazott rendszer, amely intelligenciát szimuláló viselkedést mutat többek között az adatok gyűjtése és feldolgozása, környezetének elemzése és értékelése, valamint azáltal, hogy konkrét célok elérése érdekében – bizonyos mértékben autonóm módon – cselekszik.⁵

A mesterséges intelligencia büntetőeljáráásban történő alkalmazásától azt várjuk, hogy szűrje ki és szorítsa vissza a bűnözés meghatározott fajtáit (például emberkereskedelem, a gyermekek szexuális kizsákmányolása; pénzmosás, kiberbűnözés; vagy a terrorizmus); és szolgálja a büntető ügyekben eljáró hatóságok munkamódszereinek fejlesztését; illetve járuljon hozzá a bűnüldöző hatóságok általi döntéshozatal hatékonyságához. Az MI-rendszerek a szakértői feladatok ellátása során is önálló döntési kompetenciák birtokában vannak; és lényegesen gyorsabban dolgoznak, mint a hagyományos, humán erőforrások. Elég csak arra utalni, hogy a bűnjel azonnal a releváns szakértő elé kerülhet: az ujjnyomok és arcképek okostelefonnal történő továbbítása a szakértő részére akár fél órára is lecsökkentheti a szakértői válasz idejét.⁶

A mesterséges intelligenciáról a büntetőjogban, és annak a rendőrség és az igazságügyi hatóságok általi felhasználásáról büntetőügyekben szóló, az Európai Parlament állásfoglalására irányuló indítvány felsorakoztatja azokat a területeket, ahol a büntetőeljáráásban folytatott nyomozás során hasznos alkalmazott eszköz lehet az MI.⁷ Ide tartoznak: a különböző arcfelismerő technológiák; a DNS profilalkotás; az automatizált rendszámfelismerés; és a gyanúsítottak/sértettek adatbázisaiban történő keresés. Ide soroljuk továbbá az algoritmusok általi beszédazonosítást; a különböző szájról olvasási technológiákat; illetve a hallás utáni megfigyelést (lövésfelderítő algoritmusok) is. Szintén e körbe sorolhatók az azonosított adatbázisok kutatása és elemzése során kifejlett MI tevékenységek; az előrejelzés (vagyis a prediktív rendfenntartás és bűnügyi forró nyomos elemzés); és a viselkedésfigyelő eszközök; továbbá a pénzügyi csalás és terrorizmus-finanszírozás azonosítására szolgáló eszközök. Nem elhanyagolható a közösségimédia-figyelés (vagyis adatgyűjtés adatbányászati kapcsolatokhoz); illetve az automatizált megfigyelési rendszerek különböző észlelési képességekkel történő alkalmazása sem (például szívritmusfigyelés, vagy hőkamerák).⁸

Kétségtelen, hogy a mesterséges intelligencia eszközei nem csupán a nyomozásban, hanem a büntetőeljárás bírósági szakaszában is nagy lehetőségeket rejtenek magukban, elég csak a visszaesés valószínűségét meghatározó, vagy a megfelelő büntetés kiszabását segítő algoritmusokra gondolnunk; ezek azonban nem képezik jelen tanulmány tárgyát; mint ahogyan az on-line vitarendezés, illetve a különféle, a joghoz való könnyebb állampolgári hozzáférést biztosító eszközök sem.

Jelen tanulmány azt vizsgálja, milyen alkalmazási lehetőségek rejlenek a mesterséges intelligenciában a nagy mennyiségű bizonyítékok felkutatása, összegyűjtése és elemzése

⁵ Az Európai Parlament 2021. január 20-i állásfoglalása a mesterséges intelligenciáról: az állami hatóságok szerepét, valamint az MI polgári és katonai felhasználása területén az EU-ra vonatkozó nemzetközi jog értelmezését és alkalmazását érintő kérdések, a büntető igazságszolgáltatás hatályán kívül. (2020/2013(INI)) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-009_HU.htm [Letöltés ideje: 2022. augusztus 5.]

⁶ MÉSZÁROS BENCE – PETRÉTEI DÁVID: *Úti beszámoló a 2022. június 8 -10 közötti CEPOL Research & Science Conference kapcsán*. Kézirat. 2022.

⁷ Jelentés a mesterséges intelligenciáról a büntetőjogban, és annak a rendőrség és az igazságszolgáltatási hatóságok általi felhasználásáról büntetőügyekben. 2020/2016(INI) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2021-0232_HU.htm [Letöltés ideje: 2022. július 26.]

⁸ https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2021-0232_HU.htm [Letöltés ideje: 2022. július 26.]

során; illetve a bűncselekménnyel érintett személyek (terheltek vagy sértettek) beazonosítási folyamatában. Az MI ugyanis jelentős mennyiségű bizonyítási eszközből származó adat – akár különböző forrásokból származó – gyűjtésére és feldolgozására képes, a számítógépes algoritmusok és megfelelő adatfeldolgozási technikák nagy mennyiségű adathalmaz rövid idő intervallumon belüli kiértékelését és elemzését teszik lehetővé. A tanulmány bemutatja azokat a „jó gyakorlatokat” is, amelyek a nemzetközi kriminalisztikában, különböző projectek keretében már bevezetésre kerültek; és ajánlásokat fogalmaz meg a hazai ezirányú tovább fejlődés lehetséges irányvonalainak kijelölése által, szem előtt tartva a mesterséges intelligencia világának alapjogi kihívásait.

I. Merre tovább digitális világ?

A digitalizált korszak digitalizált társadalma elképzelhetetlen digitalizált bűnüldözés nélkül. A tanulmány a következőkben néhány olyan mesterséges intelligenciára épülő eszközt, módszert és stratégiát ismertet, amelynek alkalmazása hozzájárulhat a büntető igazságszolgáltatás terén a nyomozási szakasz hatékonyságának növeléséhez; illetve a rendészeti és jogi képzettségben, oktatásban is hasznosítható elemeket tartalmaz.

1. Arcképzonosítás

A mesterséges intelligencia bűnüldözésben történő felhasználási területei közül hazánkban is kiemelkedő jelentőséggel bír az *állóképes arcképzonosítás*, amelyet a Nemzeti Szakértői és Kutató Központban végeznek. Egyes szerzők szerint világtendencia, hogy mindenütt – különböző formában ugyan –, de vagy már bevezették vagy bevezetni tervezik az arcfelismerő rendszerek széleskörű alkalmazását.⁹ Hazánkban az állóképes arcképzonosítás elemzési tevékenysége során a felismerési feladatot együttesen végzik az informatikai rendszer és a humán adatelemzők. A szoftver egy lehetséges jelölt-listát (kandidátusi lista) generál a rendszerben fellelhető, és a keresett arcképpel leginkább hasonlóságot mutató fényképekből, majd – az egymás tevékenységét nem ismerő – két független arcképelemző saját szakmai álláspontja alapján választja ki a szoftver által megadott potenciális jelöltek listájáról azokat a képeket, amelyeket lehetséges találatként megjelöl és továbbít a megkereső rendőri szervhez.¹⁰

Az Interpol által működtetett *Face Recognition System (IFRS)* 179 országból rendelkezik arckép-állománnyal; és ugyancsak – az előzőekben ismertetett – emberi, humán erőforrás és informatikai rendszer interakcióján alapuló kiválasztási módszert alkalmazza. A számítógép elkészíti a jelölt-listát, majd az Interpol szakértői ebből a listából

⁹ KOVÁCS GÁBOR – NAGY KLÁRA: *Kriminalisztikai eszközök a terrorizmus elleni harcban*. In: Bartkó Róbert (szerk.): *A terrorizmus elleni küzdelem aktuális kérdései a XXI. században*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2019. 183–197. pp. Idézi: GÁRDONYI GERGELY: *Az állóképes arcképzonosítás Magyarországon*. Belügyi Szemle, 69(7), 1137. p. <https://doi.org/10.38146/BSZ.2021.7.3>. [Letöltés ideje: 2022. július 27.]

¹⁰ GÁRDONYI GERGELY: *Az állóképes arcképzonosítás Magyarországon*. Belügyi Szemle, 69(7), 1141–1142. pp. <https://doi.org/10.38146/BSZ.2021.7.3>. [Letöltés ideje: 2022. július 27.]

szelektálnak tovább. Az állóképes arcképelemzés során azonban az Interpol szakértői felhívják a figyelmet arra, hogy – ellentétben az ujjnyom- és DNS mintákkal – az arcképelemzéshez szükséges egyes azonosítási faktorok az évek haladtával, plasztikai beavatkozás által, kozmetikai kezelésekkal, kábítószer vagy dohányzás hatására, illetve az alany „pózolása” következtében könnyen megváltozhatnak, illetve megváltoztathatók. Emellett nagyon fontos, hogy jó minőségű fényképfelvétel álljon az elemző rendelkezésére, hiszen csak annak birtokában adható hiteles állásfoglalás. Az elmosódott vagy az arcot csak részben ábrázoló (például félprofilos) fényképfelvétel nem feltétlenül alkalmas a vizsgálatra.¹¹

Alapjogi szempontból az automatikus arcképfelismeréssel kombinált prediktív szoftverek legnagyobb hibája, hogy azok diszkriminációt eredményezhetnek. Ezért csak a szükségesség-arányosság tesztje mellett alkalmazhatóak, és kizárólag emberi koordináció és felügyelet mellett működtethetők. A büntetőügyekben a lényegi kérdésben történő döntési felelősség ugyanis mindig emberhez kötött, a döntéshozatal végső felelősségét a természetes személy viseli, csak így biztosítható az emberi-, és alapjogoknak történő megfelelés. A biometrikus adatok személyazonosításra történő felhasználása a bűnüldözés során egyébként is mindig „magas kockázatú” besorolással érintett, alkalmazásuk során törekedni kell az ezen adatokkal történő visszaélések kockázatának csökkentésére. (Ez a követelmény egyebekben az arcképelemzés mellett érinti – a teljesség igénye nélkül – az automatizált viselkedésfigyelési szoftvereket; a profilalkotásra használt algoritmusokat; illetve a prediktív rendszet egyes elemeit is.)¹²

2. A KISTRA-AI project

A német *KISTRA-AI project*¹³ keretei között mesterséges intelligenciával történik meg a gyűlöletbeszéd bűncselekményéhez köthető tartalmak kiszűrése a közösségi média különböző felületein. A hároméves project 2020. július 1-jén indult, kilenc partner-szervezettel, amelyek között a tudományos élet, a gazdasági szektor, illetve a végfelhasználók egyaránt jelen vannak. A project keretei között kifejlesztésre került egy MI-vezérelt algoritmus, amely képes megszűrni a közösségi médiába feltöltött képeket meghatározott szempontok alapján. A képfelismerő szoftver azonosítja és összesíti például a fegyvereket vagy önkényuralmi jelképeket a feltöltött képeken; az arcfelismerő szoftver kiszűri példának okáért a Harmadik Birodalom vezetőit ábrázoló képeket; a kulcsszavas szövegfelismerő pedig rákeres és összegyűjti a közösségi médiában megjelenő, gyűlöletkeltésre alkalmas kifejezéseket (szövegbanlyászmódszerrel, kulcsszavas kereséssel).¹⁴ A project

¹¹ Interpol: Facial Recognition. <https://www.interpol.int/How-we-work/Forensic/Facial-Recognition> [Letöltés ideje: 2022. július 28.]

¹² Jelentés a mesterséges intelligenciáról a büntetőjogban, és annak a rendőrség és az igazságszolgáltatási hatóságok általi felhasználásáról büntetőügyekben. 2020/2016(INI) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2021-0232_HU.htm [Letöltés ideje: 2022. július 26.]

¹³ KISTRA – Use of Artificial Intelligence for Early Detection of Crimes. <https://www.comm.rwth-aachen.de/cms/COMM/Forschung/Projekte/jeohm/KISTRA/lidx/1/> [Letöltés ideje: 2022. július 28.]

¹⁴ MÉSZÁROS BENCE – PETRÉTEI DÁVID 2022.

célja a közösségi médiában megvalósított vagy előkészített gyűlöletbűncselekmények korai felderítése a mesterséges intelligencia felhasználásával. Az interneten naponta megjelenő információk feldolgozása és meghatározott szempontok szerinti szűrése elképzelhetetlen lenne az MI alkalmazása nélkül, a politikai gyűlöletbeszéd bűncselekményének felderítését nagyban elősegíti a project.¹⁵

3. A 3D képrögzítés és a virtuális valóság alkalmazása

A 3D képrögzítés szintén hasznos MI eszköz lehet a bűnüldözés során. Lényege szerint – a hagyományos fényképfelvételekhez képest – a látott valósághoz közelebb álló, térhatású felvételek készítésére törekszik.¹⁶ A lézeres háromdimenziós képalkotó eszköz lézerezellel vagy ún. strukturált fényvel tapogatja le az adott felületet, és a visszavert sugarakból a képalkotóban található kis számítógép elkészíti a letapogatott felszín térbeli, 3 dimenziós képét. A technológia tehát egy olyan radar működésére hasonlít, amely kibocsátja a lézersugarakat, és a visszavert lézersugár távolságából állapítja meg, rakja össze azt a felszínt, ahonnan a sugarak visszaverődtek.¹⁷ Ez a módszer a büntetőeljárásban a helyszínelők és a szakértők munkáját segíti leginkább, a bűncselekmény rekonstrukciója; a bizonyítékok reprodukálása; az azonosíthatatlan holttest személyazonosságának megállapítása; illetve az arc rekonstrukciós folyamatai során.¹⁸

Az angliai büntető igazságszolgáltatás egyik híres ügyében a 3D technológia segítségével sikerült bizonyítani a terhelt bűnösségét egy büntető eljárásban. 2014-ben az elkövető, *Lorenzo Simon* megölte a sértettet, *Michael Spalding*-ot, majd a holttestet feldarabolta és a feldarabolt testrészek nagy részét két bőröndbe tette. A maradék csontokat megpróbálta elérni, de ez a próbálkozása javarészt sikertelennek bizonyult. Az emberi testmaradványokkal teli bőröndöket a helyi csatornába dobta. A terhelt kemencéjében a rendőrség megtalálta a sértett felkarcsontjának egy darabját, a csatornában talált bőröndökben pedig a sértett további maradványait, összesen 9 darab emberi csontot. A kirendelet szakértők a 9 csontdarabból 3D szkennelési technikával röntgenfelvételt készítettek és létrehozták a felkarcsonthoz feltehetően illeszkedő és az egyik bőröndben talált csont teljes képi változatát is. A tárgyaláson bemutatott ezen, 3D képalkotási lézerezellel készített bizonyítékok alapján az esküdtszék a vádlottat bűnösnek mondta ki az emberölés büntetettében.¹⁹

A mesterséges intelligencia alkotta *virtuális valóságot (virtual reality – VR) létrehozó eszközök* ugyancsak segítik a bűnüldöző hatóságok munkáját. A VR lényege, hogy a valós

¹⁵ KISTRA – Use of Artificial Intelligence for Early Detection of Crimes. <https://www.comm.rwth-aachen.de/cms/COMM/Forschung/Projekte/jeohm/KISTRA/lidx/1/> [Letöltés ideje: 2022. július 28.]

¹⁶ PETRÉTEI DÁVID: *Háromdimenziós képalkotás a kriminalisztikában*. *Belügyi Szemle* 2016/7-7. <https://real.mtak.hu/120520/PetreteiBelugyiSzemle2016.evi7-8.szam76-86.pgd> [Letöltés ideje: 2022. július 29.]

¹⁷ SZÉKELY ANNA: *Már 3D-ben szkennelik be a bűnügyi helyszínt a nyomozók – Bármikor megnézhetik újra a tetthelyet*. Interjú Petrétei Dávid rendőr őrnaggyal. <https://tudas.hu/mar-3d-ben-szkennelik-be-a-bunugyi-helyszint-a-nyomozok-barmikor-megnezhetik-ujra-a-tetthelyet> [Letöltés ideje: 2022. július 29.]

¹⁸ RUBY J. CHASE – GERALD LAPORTE: *The Next Generation of Crime Tools and Challenges: 3D Printing*. <https://nij.ojp.gov/topics/articles/next-generation-of-crime-tools-and-challenges-3d-printing> [Letöltés ideje: 2022. július 29.]

¹⁹ RUBY J. CHASE – GERALD LAPORTE

jelenléti helyzetben lévő személy érzetében a virtuális valóság által ábrázolt hely és környezet elevenedik meg; és a felhasználó arra az eseményre reagál, amelyet a virtuális világ kreál számára. A *Gender-Otte-Luciano* szerzői trió tanulmányukban a bűnözői és sértetti magatartásformák alaposabb megértését célzó VR kutatásokat ismertetnek. Az egyik kutatásban a virtuális valóság megteremtése egy betöréses lopás szimulálására irányult abból a hipotézisből kiindulva, hogy a bűnözés vagy látens jelenség marad vagy csak utólag, bizonyítékok által, azaz közvetett úton rekonstruálhatók az események. A tényleges elkövetési magatartás (és az elkövető tudatában lejátszódó történések) ily módon nem válnak teljes mértékben megismerhetővé, tehát a szisztematikus empirikus folyamat elemzése nem lehetséges és ezáltal a bűnözés elleni fellépés hatékonysága is csorbat szenved. (Még ha a hatóság rendelkezésére áll is a terhelt vagy a tanú vallomása, az akaratlan kognitív torzítások miatt nehéz megállapítani, hogy ténylegesen mi és hogyan történt.²⁰) Az empirikus vizsgálat során az (ál)betöréses lopás virtuális térben való elkövetésekor a kontrollcsoportok részben joghallgatók, részben betöréses lopás miatt elítéltek voltak. A kontrollcsoportok előbb egy valós házban, majd a virtuális térben követték el a bűncselekményt. A kutatás annak vizsgálatára irányult, hogy a „szaktudásbeli” különbség hogyan valósul meg a gyakorlatban, azaz a valós vagy a virtuális térben tájékozódnak-e jobban az érintett kontrollcsoportok tagjai; illetve melyik kontrollcsoport valószínűsíthetően eredményesebben a betöréses lopást (például rövidebb idő alatt nagyobb értékek eltulajdonítására képesek-e a „gyakorlattal” rendelkező elítéltek, mint a joghallgatók).²¹

A másik VR kutatás az áldozattá válás kockázati tényezőit vizsgálta. A virtuális valóság helyszíne egy város volt, ahol a résztvevők feladata abban állt, hogy mielőbb jussanak el „A” pontból „B” pontba. A lehetséges útvonalak azonban több választási lehetőséggel voltak kombinálva, így például ha mindenképpen sikátoron kellett áthaladni, ott lehetett annak szélesebb vagy keskenyebb fajtáját is választani (utóbbi rövidebb utat jelentett). A kutatás azzal az eredménnyel zárult, hogy a női résztvevők magasabb arányszámot mutatnak az áldozattá válás kockázata vonatkozásában, mint a férfiak.²²

A közbiztonsági tényezők mérésére ugyancsak folytattak kísérleteket a VR eszközeivel. A résztvevőknek mind valós, mind pedig virtuális térben utcai sétát kellett tenniük egy olyan helyen, ahol a vandalizmus jeleit (szemetelés, graffiti, autófeltörések, megrongált térfigyelő kamerák) – hol társuló hanghatásokkal, hol anélkül – észlelték; ezáltal kellett tesztelniük a környezet biztonságos vagy kevésbé biztonságos voltát, illetve élıhetőségét. A kísérlettel érintett alanyok személyes biztonságérzetének vizsgálata azzal az eredménnyel zárult, hogy mind a valós, mind a virtuális térben a vandalizmusra utaló

²⁰ A kognitív torzítások büntetőeljárásban történő hatásairól lásd: FANTOLY ZSANETT: „Csőlátás” a nyomozásban. Kézirat.

²¹ NEE, C. – WHITE, M. – WOOLFORD, K. – PASCU, T. – BARKER, L. – WAINWRIGHT, L.: *Expertise in residential burglars: an empirical test*. *Psychol Crime Law*. Megjelenés alatt. Idézi: GENDER, J-L. – OTTE, M. – LUCIANO, E.C.: *Using virtual reality in criminological research*. <https://crimesciensejournal.biomedical.com/articles/10.1184/s40163-014-0010-5> [Letöltés ideje: 2022. július 29.]

²² PARK A, CLARE J, SPICER V, BRANTINGHAM CALVERT T, JENION G: *Examining context-specific perceptions of risk: Exploring the utility of "human-in-the-loop" simulation models for criminology*. *Journal of Experimental Criminology* 2012, 8: 29–47. 10.1007/s11292-011-9132-x. Idézi: GENDER, J-L. – OTTE, M. – LUCIANO, E.C.: *Using virtual reality in criminological research*. <https://crimesciensejournal.biomedical.com/articles/10.1184/s40163-014-0010-5> [Letöltés ideje: 2022. július 29.]

jelek csökkentik a környezethez kapcsolódó személyes biztonságérzetet; azonban az emberek az apróbb, lényegtelennek tűnő dolgokra erőteljesebben koncentrálnak a virtuális térben, mint a valós életben.²³

A kutatások értékeléseként összegzésképpen az állapítható meg, hogy – mivel az emberi reakciók ugyanazon hatásokra azonosak a valós és a virtuális környezetben –, azok tudatosítása által nevelési és reszocializációs hatás érhető el. *Ticknor* és *Tillinger* a virtuális valóság kriminológiai hasznosítása kapcsán azzal érvelnek, hogy a bűnüldözésre fordítható költségek csökkenése, továbbá a börtönök, illetve az elítéltek számának a növekedése mellett a büntető igazságszolgáltatási rendszer komoly hasznot húzhat a VR technológiából. Ennek segítségével ugyanis a kutatók és a jogalkalmazók változatos, biztonságos, költséghatékony és átlátható környezetet tudnak létrehozni, amely – a hagyományos módszerek mellett – segítheti a bűnözés jelenségét vizsgáló kutatásokat; a rendészeti-, illetve jogtudományi képzést; továbbá az elítéltek reszocializációját.²⁴

4. A deepfake videohamisítások elleni büntetőjogi küzdelem

A *deepfake* videohamisítás a képszintézis azon formája, ahol egy meglévő képet egy videóba helyeznek abból a célból, hogy megváltoztassák a videóban szereplő személyek személyazonosságát.²⁵ A technológia 2017-ben jött létre, azóta azonban olyan programok születtek, amelyek lehetővé teszik annak egyszerű, (utcai) felhasználói szintű alkalmazását. A mélyhamisítások által a videók mindenféle manipulálása megvalósítható, de a büntetőjog szempontjából különösen jelentős az ún. bosszúpornó készítése, amikor az elkövető egy adott személy arcát átviszi egy már létező, pornográf tartalmú videóra.²⁶ A mesterséges intelligencián és mélytanulási algoritmusokon alapuló videohamisítási, dezinformációs technológia előre törése elengedhetetlenné teszi, hogy a büntető igazságszolgáltatásban dolgozó igazságügyi szakértők olyan videoelemző technológiákkal rendelkezzenek, amelyek képesek kiszűrni és elkülöníteni a valós és manipulált tartalmakat.²⁷

A holland rendőrség egy 2003-ban „döglött ügy”-ként félretett emberölési nyomozás során készített 19 évvel később, 2022. májusában egy mélytanulási technológiával mani-

²³ TOET A, - VAN SCHAİK MG: *Effects of signals of disorder on fear of crime in real and virtual environments*. Journal of Environmental Psychology 2012, 32: 260–276. 10.1016/j.jenvp.2012.04.001. Idézi: GENDER, J-L. – OTTE, M. – LUCIANO, E.C.: *Using virtual reality in criminological research*. <https://crimesciencejournal.biomedical.com/articles/10.1184/s40163-014-0010-5> [Letöltés ideje: 2022. július 29.]

²⁴ TICKNOR B. - TILLINGHAST S.: *Virtual reality and the criminal justice system: new possibilities for research, training and rehabilitation*. Journal of Virtual Worlds Research 2011, 4: 3044.

²⁵ KIRCHENGAST, TYRONE: *Deepfakes and image manipulation: criminalisation and control*. https://www.researchgate.net/publication/343011848_Deepfakes_and_image_manipulation_criminalisation_and_control [Letöltés ideje: 2022. augusztus 5.]

²⁶ A hazai szakirodalomban a témáról lásd: SORBÁN KINGA: *A bosszúpornó és a deepfake pornográfia büntetőjogi fenyegetettségének szükségességéről*. Belügyi Szemle 2020/10. szám 68 (10), 81–104. pp.

²⁷ SCHAFER, JOSEPH: *Deepfake, forensic science and police investigations*. <https://www.police1.com/technology/articles/deepfakes-forensic-science-and-police-investigations-8PLOqdYGwBp5svYE> [letöltés ideje: 2022. augusztus 5.]

pulált videófelvételt, amelyen az egykori sértett tinédzser szimulációja látható, aki a lakosság segítségét kéri az elkövető nyomra vezetéséhez. A deepfake videófelvétel kapcsán több bejelentés is érkezett a rendőrséghez, amelyek hatására a nyomozó hatóság új bizonyítékok birtokába jutott és ismét aktív nyomozásba kezdett.²⁸ Az esetből láthatóan a deepfake videók nem csupán bűncselekmény (például – a már említett – bosszúpornó) elkövetésére alkalmasak, hanem a bűnüldöző hatóságok munkájának megkönnyítését is szolgálhatják.

5. A TRACE project és annak klaszter-projectjei

A TRACE project a gyanús pénzmozgások kiszűrését, megfigyelését és nyomon követését biztosítja mesterséges intelligencia felhasználásával, az Európai Unió területén.²⁹ A 2021. július 1. és 2024. június 30. között működtetett, és az Európai Unió által finanszírozott project mesterséges intelligencia által vezérelt technológiákat fejleszt a nyomozás hatékonyságának javítása érdekében. A TRACE 8 európai országból összesen 17 partnerrel rendelkezik: egyetemek, kutatóintézetek, és bűnüldöző szervek egyesítették erőiket innovatív rendészeti eszközök kifejlesztésére a határokon átnyúló bűnözés felszámolása érdekében. A project keretében kifejlesztett informatikai rendszer lehetővé teszi a bűnüldöző hatóságok és pénzügyi hírszerző egységek számára, hogy felderítsék az illegális pénzmozgásokat, és eredményesen lépjenek fel a pénzmosás, a terrorizmus, és a szervezett bűnözés finanszírozását célzó pénzügyi műveletek ellen; az információmegosztás hatékonyságának növelésével, vagyis különböző forrásból származó adatok összegyűjtése és koordinált elemzése által.³⁰

A TRACE project három területen eszközöl MI fejlesztéseket: az illegális pénzmozgások beazonosítása, nyomon követése és dokumentálása során (1); az illegális pénzáramlás akadályozása folyamatában (2); és a bűncselekményből származó vagyon visszaszerzése céljából (3). Mindhárom terület eredményes fejlesztéséhez elengedhetetlen az e-bizonyítékok uniós szintű, közös nyomon követése és értékelése.³¹ Az illegális pénzáramlás visszaszorítása céljából a TRACE számos területen hoz létre konkrét innovációkat: fellép a terrorizmus finanszírozását célzó illegális pénzmozgások ellen; fejleszti az on-line térben alkalmazható kriminalisztikai eszközöket; akadályozza az internetes zsarolást; nyomon követi a kriptovaluták ingatlanpiaci tranzakciókban történő felhasználását; lenyomozza a képzőművészeti tárgyakat és régészeti leleteket érintő pénzmosást; igyekszik visszaszorítani az on-line térben történő illegális szerencsejátékok üzését.³²

²⁸ <https://www.theguardian.com/world/2022/may/23/dutch-police-create-deepfake-video-of-murdered-boy-13-in-hope-of-new-leads> [Letöltés ideje: 2022. augusztus 5.]

²⁹ MÉSZÁROS BENCE – PETRÉTEI DÁVID 2022.

³⁰ <https://www.trace-illcit-money-flows.eu> [Letöltés ideje: 2022. július 30.]

³¹ A LIBE bizottság kompromisszumos javaslata az e-bizonyítékokról. <https://www.trace-illcit-money-flows.eu> [Letöltés ideje: 2022. július 30.]

³² https://www.explore.oceanair.eu/search/project?projectId=corda_h2020::0df870b31fb5c0386126f2174fe97408 [Letöltés ideje: 2022. augusztus 3.]

A TRACE project létrehozói hamar felismerték, hogy a szervezett bűnözés és a terrorizmus elleni fellépés kapcsán közös célokkal rendelkeznek kilenc másik, szintén az Európai Unió által támogatott projecttel, így klasztert alakítottak ki az érintettekkel.³³

A *ROXANNE project* a bűnözők lehallgatott telefonbeszélgetéseiben említett nevek, helyszínek, tárgyak (entitások) kulcsszavas felimerése által vázolja fel azt a speciális, telefonos kapcsolati hálózatot, amely segíti a nyomozó hatóságokat az összefüggések, bűnözői kapcsolatrendszerek feltárásában. A *CC-Driver project* célja, hogy megismerje a kiberbűnözés mögötti mozzatórugókat; kiemelve azokat a tényezőket, amelyek a fiatalokat a kibertérben megvalósított bűncselekmények elkövetésére ösztönözhetik. A *COPKIT project* MI által vezérelt rendészeti technológiákat fejlesztett ki abból a célból, hogy támogassa a bűnüldöző hatóságok munkáját az új információs és kommunikációs technológiák szervezett bűnözés általi felhasználásának elemzésében, és segítse e szerveket a terrorizmus megelőzésében. A *DARLENE project* proaktív biztonsági megoldást kínál a bűnüldöző szervek számára, amely lehetővé teszi nagy mennyiségű adat rendszerezését a bűncselekmények megelőzése érdekében. Ennek érdekében a project egyesíti a virtuális valóság (VR) által biztosított gépi tanulási algoritmusok, az érzékelő információ-fúziós technikák, és a 3D-s eszközök által nyújtott lehetőségeket, az ún. AR-szemüvegek előállítására keretében. Utóbbiak lényege, hogy kijelzővé alakítják a hagyományos szemüveget, így annak viselője pillanatról pillanatra friss információt lát maga előtt akár egy rendőri intézkedés folyamatában is. Az *INSPECTr project* célja egy közös, mesterséges intelligencia által vezérelt platform létrehozása a büntetőeljárásokban kulcsfontosságú adatok összegyűjtésére és elemzésére, amely élvonalbeli eszközökkel segíti a bűnüldöző hatóságok munkáját. Ezáltal lehetővé válik például, hogy a vizsgáló kiemlje az ügyben jelentősnek minősülő bizonyítékokat és közvetlenül exportálja azokat az általa elkészített jelentésbe. A *LOCARD project* a digitális bizonyítékok összegyűjtésével és feldolgozásával foglalkozik, illetve azok könnyen elérhetővé tételét segíti elő a bűnüldöző hatóságok számára. A *PREVISION project* valós idejű, big data támogatást nyújt a bünyügyi elemző munkát végzők számára azáltal, hogy önfejlesztő tudásgrafikonokat készít. A tudásgrafikonok által a nyomozók eredményesebben képesek kezelni a kibertámadásokat. A program öt védelmi vonalat tartalmaz, ilyen például a közterületvédelem vagy a tiltott régiségkereskedelem elleni küzdelem. A *PROTAX project* megoldásokat kínál az adózással kapcsolatos bűncselekmények megelőzésére és felderítésére. Célja szakpolitikai iránymutatások és új eszköztárak létrehozása az adóbűnözés elleni fellépés harmonizálására és a különböző európai hatóságok közötti információmegosztás fokozására. A *RAYUELA project* összehozza a különböző bűnüldöző hatóságokat, jogi szakértőket, pszichológusokat és informatikusokat olyan módszerek kifejlesztése céljából, amelyek által jobban megérthetővé válnak a kiberbűnözés új formáival kapcsolatos online viselkedésformák, illetve az azokat befolyásoló tényezők. Ezen túl a fiatalokat arra ösztönzik, hogy tudásukat az online térben pozitív változások előidézésére fordítsák, elősegítve ezáltal a kiberbiztonság növelését.³⁴

³³ A kilenc másik project: CC-Driver; COPKIT; DARLENE; INSPECTr; LOCARD; PREVISION; PROTAX; RAYUELA; ROXANNE. Az egyes projectek részletes ismertetését lásd: <https://www.trace-illcit-money-flows.eu> [Letöltés ideje: 2022. július 30.]

³⁴ <https://www.trace-illcit-money-flows.eu> [Letöltés ideje: 2022. július 30.]

6. A Datacros cégfigyelő és kockázatelemző rendszer

A *Datacros project* olyan MI eszköz kifejlesztésére jött létre, amely a cégek, nagyvállalatok tulajdonosi szerkezetének áttekintése során kiszűri az összejátszás, korrupció és pénzmosás magas kockázatú tényezőit. A projectet az Európai Unió Belső Biztonsági Alapja finanszírozta 2019. márciusa és 2021. februárja között. A project életre hívói abból a hipotézisből indultak ki, hogy a jogi személyek, vállalkozások kulcsfontosságú szerepet játszanak a korrupciós rendszerek működtetésében és az illegális bevételek pénzmosásának elősegítésében, mivel az összetett és átláthatatlan vállalati struktúra gyakran szabad teret enged az illegálisan szerzett jövedelem eltitkolására. A project keretében összesített elemzést végeztek 29 európai országban a vállalati struktúra kockázatelemzése vonatkozásában. Ennek eredményeként a nyomozó hatóságok, pénzügyi hírszerző egységek, vagyon-visszaszerző hatóságok, adóhatóságok, stb. számára kifejlesztésre került egy olyan prototípus eszköz, amely alkalmas a vállalkozások tulajdonosi szerkezetében jelentkező azon kockázati tényezők kiszűrésére, amelyek nagy valószínűséggel vezetnek később korrupcióhoz vagy pénzmosáshoz.³⁵

A project második szakasza, a *Datacros II.* 2022. januárjában indult, és a *Datacros I.*-ben kifejlesztett eszköz továbbfejlesztését célozza.³⁶

7. Az NFT (non-fungible token)

Az *NFT (non-fungible token)*, vagyis „nem helyettesíthető zseton” 2017 óta létezik a virtuális pénzpiacon, működése az Ethereum kriptovaluta blokklánc technológiáján alapul.³⁷ A csak digitálisan létező „vagyon tárgyak”, azaz az NFT-k képhez, animációhoz, hang-, vagy videofájlhoz kapcsolt kódsorok, amelyek az eredetiség igazolására szolgálnak.³⁸ A blokklánc tulajdonképpen az NFT „tulajdoni lapja” vagyis eredetigazolása, amely számos, a konkrét NFT-t érintő adatot (például az NFT-hez köthető egyes, korábbi tranzakciókat) tartalmaz; ezen blokklánc megváltoztathatatlansága biztosítja az NFT eredetiségét és „értékállandóságát”.³⁹

Az NFT esetében ugyanaz a kérdés merülhet fel, mint a kriptovaluták esetében: ki adna egy virtuális térben létező tárgyért (pénzért) komoly dollár-, vagy eurómilliókat? És itt kapcsolódik be a büntetőjog: néha az egyetlen cél, hogy valaki rendkívül magas áron vásároljon NFT termékeket, nem más, mint a pénzmosás. Az illegálisan szerzett pénz tulajdonosa ugyanis generálhat magának egy névtelen NFT vásárlást, ezáltal akár saját magától, akár másoktól megvásárolhat például egy NFT műalkotást, és máris tisztára mosta a bűncselekményből származó pénzt. Az NFT vásárlás/eladás egyebekben felhasználható adócsalás elkövetésére is. Ezért a tipikus NFT piacterek (OpenSea, Rarible,

³⁵ <https://transcrime.it/datacros> [Letöltés dátuma: 2022. augusztus 5.]

³⁶ <https://transcrime.it/datacros> [Letöltés dátuma: 2022. augusztus 5.]

³⁷ <https://in.hu/szellem/kepzo-muveszet/elmagyarazzuk-mi-az-az-nft> [Letöltés: 2022. augusztus 5.]

³⁸ MÉSZÁROS BENCE – PETRÉTEI DÁVID 2022.

³⁹ LEBOCZ NOÉMI: *NFT-k: blockchain egy kis művészettel*. <https://www.retivarszegipartners.hu/nft-k-blockchain-egy-kis-muveszettel/> [Letöltés ideje: 2022. augusztus 5.]

Foundation, Nifty Gateway) igyekeznek olyan szabályozók kialakítására, amelyek gátolják a pénzmosás és adócsalás megvalósítását az NFT termékek felhasználásával.⁴⁰

8. A Container 42 project

Az *okoskonténerek* a tengeri szállításban és a vámkezelésben hasznosítják a mesterséges intelligenciát, áttörést okozva ezáltal a tengeri kereskedelemben.⁴¹ A *Container 42* egy olyan, a rotterdami kikötőből induló prototípus, amely érzékelőkkel („lát, hall, szagol, ízlel, érez”⁴²) és kommunikációs technológiával van felszerelve. Két évig fogja járni a világot abból a célból, hogy összegyűjtse azokat az adatokat (rezgések, hangmagasság, pozíció, zaj, légszennyezettség, páratartalom, hőmérséklet), amelyek eddig – legalábbis ilyen összefüggésrendszerben – nem képezték kutatások tárgyát. A cél – az önvezető szárazföldi járművekhez hasonlóan – az autonóm hajók bevezetése, amelyek hiperbiztonságos és pontos információk alapján önállóan végzik feladataikat.⁴³

Az okoskonténerek a bűnüldözés egyéb területein is jól hasznosíthatók: képesek kiszűrni azokat a termékeket, amelyek forgalmazása tiltott (például kábítószer vagy fegyver); és képesek észlelni a nyílt tengeren megvalósuló jogellenes cselekményeket (például környezetszennyezés).

9. Az AP4AI project

Az *Accountability Principles for Artificial Intelligence (AP4AI) project* az EU állampolgárainak hozzáállását vizsgálta a mesterséges intelligenciát használó rendszerekhez és büntető igazságszolgáltatáshoz, hangsúlyozva az MI használatának a társadalom tagjai felé történő elszámoltathatóságát és átláthatóságát.⁴⁴ Megállapítást nyert, hogy a vizsgált 30 országban (többnyire EU-s országok és az USA) az emberek döntő többsége üdvözlö az MI eszközöket a bűnüldözésben (különösen a gyermekek online védelme vonatkozásában); és lényegesen kevesebben fogalmaztak meg aggályokat az innovatív stratégiák, alkalmazási módszerek ellen. Szintén kevesen érveltek a szigorú humán felügyelet állandó biztosítása mellett.⁴⁵

A project fontos célkitűzése, hogy meghatározott elvek mentén kidolgozza azt a globális keretrendszert, amely alapján a mesterséges intelligencia bűnüldözésben történő alkalmazása nyomon követhető és átlátható. A projectet az Európai Unió több intézménye, így többek között az Europol, a Centric és a Cefpol működteti.⁴⁶ Jelentősége azért is ki-

⁴⁰ <https://blog.alfa.cash/hu/2021/10/23/sotet-oldal-nfts-csalasok-penzmosas-szennyezes/> [Letöltés ideje: 2022. augusztus 5.]

⁴¹ MÉSZÁROS BENCE – PETRÉTEI DÁVID 2022

⁴² [https://www.youtube.com/This is Container 42](https://www.youtube.com/This%20is%20Container%2042). [Letöltés ideje: 2022. augusztus 3.]

⁴³ <https://www.weare42.io> [Letöltés ideje: 2022. augusztus 3.]

⁴⁴ <https://ap4ai.eu>. [Letöltés ideje: 2022. augusztus 6.]

⁴⁵ MÉSZÁROS BENCE – PETRÉTEI DÁVID 2022.

⁴⁶ <https://ap4ai.eu>. [Letöltés ideje: 2022. augusztus 6.]

emelkedő, mert minden bizonnyal jelentős hozzáadott értéket biztosít a készülő EU-s szabályozási keretrendszerhez, amely a mesterséges intelligencia alkalmazhatóságát fogja érinteni.

10. Az LDCA és az arra adható MI-s válaszstratégiák

Az LDCA (*life distance child abuse*) bűncselekmény sértettjei azok a gyermekek, akik önként közzéteszik a Facebook-on, Tik-Tok-on vagy más hasonló közösségi platformokon a saját magukról készített táncoló, sportoló, éneklő, stb. (ún. „élőző”) videókat. Az elkövetők a csevegőfalán küldenek számukra ismerkedési célzatú üzenetet, adataik kicserélése végett. Ezt követően – tipikusan dicsérő szavakkal – arra igyekeznek rábírni a gyermeket, hogy levetkőzzön vagy erotikus tevékenységet végezzen. Az LDCA köré egész digitális elkövetői hálózat épült ki, amelynek tagjai adják/veszik a lementett videókat, és a gyakran „élőző” gyermekek elérhetőségeit. Közös stratégiákat dolgoznak ki például a nyelvi nehézségek leküzdésére, vagy annak folyamatos figyelemmel kísérésére, hogy mikor nincs moderátor az üzenőfalán.⁴⁷

Láthatóan a bűnözők is törekednek a mesterséges intelligenciában rejlő lehetőségek kiaknázására. A nyomozó hatóságoknak tehát nem csupán fel kell zárkózniuk ezen digitális kihívásokra, hanem az alkalmazott innovációk tekintetében lehetőség szerint a bűnelkövetők előtt kell járniuk egy lépéssel.

Összegzés

Szerte a világban a digitalizáció újabb kihívások elé állította a büntető igazságszolgáltatási rendszereket. A mesterséges intelligenciában rejlő potenciál kihasználása nélkül bármely bűnüldöző hatóság mára már eredménytelenül venné fel a harcot a bűnözés kifinomult formáival szemben. Az igazságszolgáltatási szervekbe vetett bizalom szem előtt tartása megkívánja annak tudatosítását is, hogy az MI rendszerek nem tévedhetetlenek és gyakran nem is tárgyilagosak. Az algoritmusok átláthatósága azért is fontos, mert ezek csupán segítők az emberi döntéshozatalnak. Ahogyan *Petrétei Dávid* fogalmaz: „Számos részfeladatnál gyorsít, segít a mesterséges intelligencia, de a nyomozói munkában az emberi intuíció és a logikus gondolkodás sajátos elegye még semmivel sem helyettesíthető.”⁴⁸ Ennek megfelelően az MI rendszereket úgy kell kialakítani, hogy azok a társadalom valamennyi tagjának védelmét és javát szolgálják (beleértve a kiszolgáltatott és marginalizált csoportokat is); hogy diszkrimináció-mentesek és biztonságosak legyenek; továbbá döntéseiknek megmagyarázhatónak és átláthatónak kell lenniük. Mindezek mellett tiszteletben kell tartaniuk az emberi autonómiát és az alapvető jogokat annak érdekében,

⁴⁷ A bűncselekménnyel érintett gyermekek közül az amerikai, a kanadai, és az orosz sértett a leggyakoribbak; és szinte egyáltalán nem fordulnak elő távol-keletiek. MÉSZÁROS BENCE – PETRÉTEI DÁVID 2022.

⁴⁸ SZÉKELY ANNA

hogy a mesterséges intelligenciával foglalkozó szakértői csoport etikai iránymutatásaiban leírtak megfelelően biztosítva legyenek.⁴⁹ Ilyen etikai elvek például az emberi autonómia tiszteletben tartása; a kár-megelőzés; a méltányosság; és a megmagyarázhatóság követelménye, amelyeket – többek között – az emberi felügyelet biztosításával; az átláthatóság megteremtésével; és az elszámoltathatóság követelményével lehet biztosítani.”⁵⁰

ZSANETT FANTOLY

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN CRIMINAL INVESTIGATIONS

(Summary)

This paper is aimed at analysing the potential use of Artificial Intelligence when collecting and analysing high volume of evidence, as well as identifying persons of interest (offenders and victims alike). AI can be used to collect and process a significant amount of data even coming from different sources, thus computer algorithms and adequate data processing techniques make the evaluation of big data under short time possible. The paper demonstrates international good practices from criminalistics, which have already been implemented abroad and sets out recommendations for future Hungarian developments, while also keeping an eye on the fundamental rights challenges of AI.

⁴⁹ Az Európai Parlament 2021. október 6-i állásfoglalása a mesterséges intelligenciáról a büntetőjogban, valamint annak a rendőrség és az igazságügyi hatóságok általi használatáról a büntetőügyekben (202/2016(INI)) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0405_UN.htm [Letöltés ideje: 2022. augusztus 10.]

⁵⁰ Az Európai Bizottság által 2018. júniusában létrehozott mesterséges intelligenciával foglalkozó magas szintű független szakértői csoport megbízható mesterséges intelligenciára vonatkozó etikai iránymutatása. https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/plmrep/COMMITTEES/JURI/DV/2019/11-06/Ethics-guidelines-AI_HU.pdf [Letöltés ideje: 2022. augusztus 10.]

FARKAS CSABA – IVÁN DÁNIEL *

A koncessziós szerződés helye a honi kötelmi jog rendszerében

I. Bevezetés

A koncessziós szerződés kötelmi jogi rendszerben történő elhelyezése kapcsán dogmatikai értelemben alapvetően három lehetőség jöhet szóba: ad1) a koncessziós szerződés a közjogi szerződésekhez sorolandó; ad2) a koncessziós szerződés a magánjogi szerződések körébe tartozik; ad3) a koncessziós szerződés egyes jogági szerződésnek minősül. E kérdés eldöntéséhez szükséges bizonyos konceptusok meghatározása, méghozzá azoké, amelyek keretei között a koncessziós szerződés fogalmisága értelmezhető.

II. Közjogi (közigazgatási) szerződés

Elsőként a közjogi (közigazgatási) szerződés fogalmával foglalkozunk. A közjogi (közigazgatási) szerződésekkel kapcsolatban mindenekelőtt azt szükséges kiemelni, hogy a két oldal – magánjog és közjog – jogtudósai évek óta szorgalmazzák a közjogi (közigazgatási) szerződések definiálását, annak, a közjogi, közigazgatási jogi dogmatikába illesztését, illetve a magánjogi szerződésektől történő elhatárolását és normatívvá tételét. A közjogi szerződések problematikáját jól szemlélteti, hogy már a szóhasználat tekintetében sem mutatkozik egyetértés a szerzők között. Vannak, akik közjogi szerződésként aposztrofálják (Ádám Antal,¹ Bencsik András,² Olajos István,³ tág értelemben említi Szilágyi

* Farkas Csaba egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete – Iván Dániel tanársegéd, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Lőrincz Lajos Közigazgatási Jogi Tanszék.

¹ ÁDÁM ANTAL: *A köztisztviselők és a közjogi szerződések a postmodern társadalom és állam kapcsolataiban*. Acta Humana 1995/21. pp. 16–30.; ÁDÁM ANTAL: *A közjogi szerződésekről*. Jura 2004/1. 5–18. pp. A rendszerváltás előtt jellemzően államjogi vagy államigazgatási szerződés, ld. a 31–32. lj.

² BENCSIK ANDRÁS: *A közigazgatási szerződésekről, különös tekintettel a hatósági szerződésekre*. Jura 2009/2. 191–199. pp.

³ OLAJOS ISTVÁN: *A közjogi szerződés, mint a támogatásokkal kapcsolatos jogalkalmazás egy útja*. Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica 2011/2. 503–514. pp.; OLAJOS ISTVÁN: *A közjogi*

András),⁴ mások közigazgatási szerződésként hivatkoznak rá (Bándi Gyula,⁵ Berényi Sándor,⁶ F. Rozsnyai Krisztina,⁷ Harmathy Attila,⁸ Horváth M. Tamás,⁹ Kovács László,¹⁰ Molnár Miklós és Margaret Tabler,¹¹ Nagy Marianna,¹² Németh János,¹³ Papp Tekla,¹⁴ Patyi András,¹⁵ Rácz Lilla,¹⁶ Seereiner Imre Alfonz,¹⁷ Siket Judit,¹⁸ Strihó Krisztina,¹⁹ Szilágyi András,²⁰

szerződések jelentősége az agrár-és környezetjogban. A támogatási szerződések eljárásjogi helye és szerződési létszakai. Pázmány Law Working Papers 2012/1. 1–10. pp.

⁴ SZILÁGYI ANDRÁS: *Hatósági szerződések Magyarországon.* Jura 2005/2. 135–145. pp.

⁵ BANDI GYULA: *A együttműködés elve a környezetvédelemben és a közigazgatási szerződés.* In: Imre Miklós – Lamm Vanda – Máthé Gábor (szerk.): *Közjogi tanulmányok Lőrincz Lajos 70. születésnapja tiszteletére.* Aula, Budapest, 2006. 27–34. pp.

⁶ BERÉNYI SÁNDOR: *A közigazgatási aktus.* In: Ficzer Lajos – Fazekas Marianna (szerk.): *Magyar közigazgatási jog. Általános rész.* Osiris, Budapest 2002. 293–325. pp.

⁷ F. ROZSNYAI KRISZTINA: *A közigazgatási szerződések.* In: Fazekas Marianna (szerk.): *Közigazgatási jog. Általános rész III. A közigazgatási jog elméleti kérdései. A közigazgatási hatósági eljárásjog. A közigazgatási szankció.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2017. 100–118. pp.; F. ROZSNYAI KRISZTINA: *A közigazgatási szerződések.* In: Fazekas Marianna (szerk.): *Közigazgatási jog. Általános rész III. A közigazgatási jog elméleti kérdései. A közigazgatási hatósági eljárásjog. A közigazgatási szankció.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2020. 98–110. pp.

⁸ HARMATHY ATTILA: *Szerződés, közigazgatás, gazdaságirányítás.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 210.

⁹ HORVÁTH M. TAMÁS: *A Közigazgatási szerződések szabályozási koncepciója.* Magyar Közigazgatás 2005/3. 142–147. pp.

¹⁰ KOVÁCS LÁSZLÓ: *IV. könyv. A közigazgatási szerződések. Bevezetés.* Pro Publico Bono 2017/2. klsz. 134–137. pp.

¹¹ MOLNÁR MIKLÓS – TABLER, MARGARET: *Gondolatok a közigazgatási szerződésekről.* Magyar Közigazgatás 2000/10. 597–610. pp.

¹² NAGY MARIANNA: *Közigazgatási szerződés az európai uniós eljárásjogban, avagy szabályozás Székely és Kharübdisz között.* Jogtudományi Közlöny 2017/9. 386–393. pp.; NAGY MARIANNA: *Szerződés a közigazgatási jogban.* Jogtudományi Közlöny 2022/4. 137–146. pp.

¹³ NÉMETH JÁNOS: *A közigazgatási szerződésből eredő jogviták elbírálása.* In: Kisfaludi András (szerk.): *Liber amicorum: ünnepi előadások és tanulmányok Harmathy Attila tiszteletére.* ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2007. 67–75. pp.; NÉMETH JÁNOS: *A közigazgatási szerződésből eredő jogviták elbírálása.* Jura XIV. 2008/2. 89–93. pp.

¹⁴ PAPP TEKLA: *A koncessziós szerződés.* *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica* 1998/14. 1–19. pp.; PAPP TEKLA: *A koncesszió.* [s.n.], Szeged, 2003. 254. [Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar]; PAPP TEKLA: *A koncesszió.* Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2006. 176.; PAPP TEKLA: *A szerződések tipizálása a magyar magánjogban.* In: Homoki-Nagy Mária – Hajdú József (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Czucz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára.* Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2016. 493–500. pp.; PAPP TEKLA: *A közigazgatási szerződés egy magánjogász szemszögéből.* Jogtudományi Közlöny 2018/7-8. 313–323. pp.; PAPP TEKLA: *Atipikus szerződések.* HVG-ORAC, Budapest, 2019. 278.; PAPP TEKLA: *A közbeszerzési szerződés tipizálása.* Közbeszerzési Értesítő Plusz 2020/4. 47–58. pp.

¹⁵ PATYI ANDRÁS: *A közigazgatási jogviszony.* In: Patyi András – Varga Zs. András (szerk.): *Általános közigazgatási jog (az Alaptörvény rendszerében).* Dialog Campus, Budapest–Pécs, 2012. 243–258. pp. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 253–255. pp.)

¹⁶ RÁ CZ LILLA: *A közigazgatási szerződés.* In: Menyhárd Attila – Varga István (szerk.): *350 éves az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara: a jubileumi év konferenciasorozatának tanulmányai. I-II.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2018. 813–823. pp.

¹⁷ SEEREINER IMRE ALFONZ: *A közigazgatási szerződések.* Nemzeti Közszerződések, Budapest, 2021. 46.

¹⁸ SIKET JUDIT: *Lehet-e „hintázni” a köz- és magánjogi jogviszonyok között? A helyi közhatalom gyakorlója tulajdonosi szerepben.* *Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica* 2021/3. 377–384. pp.

¹⁹ STRIHÓ KRISZTINA: *Nem magánjogi (közjogi) szerződések: a közigazgatási szerződés és a hatósági szerződés.* In: Papp Tekla (szerk.): *Atipikus szerződések.* Opten, Budapest, 2015. 461–467. pp.

²⁰ SZILÁGYI ANDRÁS: *Hatósági szerződések Magyarországon.* Jura 2005/2. 135–145. pp.

Török Gábor,²¹ Vétesy László,²² Várhomoki-Molnár Márta),²³ de akadnak olyanok is, akik közszerződésnek nevezik (Petrik Ferenc,²⁴ Szilvássy György Péter,²⁵ de előfordul Horváth M. Tamásnál is).²⁶ Az egyet nem értést eklatánsan példázza, hogy még a bírói gyakorlatban sem egységes a fogalomhasználat, ugyanis ott is találunk példát a közjogi szerződés,²⁷ a közigazgatási szerződés²⁸ és a közszerződés²⁹ kategóriákra. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy az utóbbi idők ítélkezési gyakorlatában a közigazgatási szerződés kifejezés inkább használatos, tekintettel arra, hogy a *közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény* (a továbbiakban: Kp.) normatív fogalommá tette a közigazgatási szerződés fordulatot, jöllehet – mint azt majd látni fogjuk – az eddigi, közjogi és magánjogi gondolkodásban meghonosodni látszó dogmatikájához képest szűkebb tartalommal. Megjegyezzük továbbá, hogy a rendszerváltást megelőzően, a szocializmus idején jellemző volt az államjogi (Ádám Antal)³⁰ vagy államigazgatási szerződés (Szamel Lajos)³¹ alkalmazása is, bár ennek oka az önkormányzati igazgatási alrendszer nemlétének volt köszönhető. Ezzel összefüggésben kiemeljük továbbá, hogy a közjogi és közigazgatási szerződések közötti distinkciók sem kerültek megfogalmazásra, és a szakirodalmat tanulmányozva sem mutatkozik lényeges különbség a kettő között: hisz, mint említettük, vannak szerzők, akik csak a közjogi szerződés szófordulatot használják, tehát értelemszerűen az általuk használt közjogi szerződés fogalomnak egyes dogmatikai elemeit más szerzők a közigazgatási szerződés fogalom dogmatikai komponensének tekintik. Abban azonban többé-kevésbé egyetértés mutatkozik, hogy a közjogi szerződés tágabb kategória, mint a közigazgatási szerződés.

²¹ TÖRÖK GÁBOR: *A közigazgatási szerződés*. In: Imre Miklós – Lamm Vanda – Máthé Gábor (szerk.): *Közjogi tanulmányok Lőrincz Lajos 70. születésnapja tiszteletére*. Aula, Budapest, 2006. 427–430. pp.

²² VÉRTESY LÁSZLÓ: *A közigazgatás cselekményei*. In: Temesi István (szerk.): *Közigazgatási Jog*. Dialog Campus, 2018. 223–242. pp.

²³ VÁRHOMOKI-MOLNÁR MÁRTA: *IV. könyv. A közigazgatási szerződések. Modellszabályok a IV. könyvben. I. Általános rendelkezések*. Pro Publico Bono 2017/2. klsz. 137–143. pp.; VÁRHOMOKI-MOLNÁR MÁRTA: *IV. könyv. A közigazgatási szerződések. Modellszabályok a IV. könyvben. VIII. A közigazgatási szerződések szerepe az uniós és tagállami közigazgatási eljárásjogok rendszerében – a modellszabályok értékelése és javaslatok megfogalmazása a közigazgatási szerződések szabályozását illetően*. Pro Publico Bono 2017/2. klsz. 177–179. pp.; VÁRHOMOKI-MOLNÁR MÁRTA: *A közigazgatás szerződesei és a koncessziók Európában*. [s.n.], Budapest, 2020. 312. p. [Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar]; VÁRHOMOKI-MOLNÁR MÁRTA: *A közigazgatás szerződesei és a koncessziók Európában*. Wolters Kluwer, Budapest, 2021. 388. p.

²⁴ PETRIK FERENC: *A közigazgatási szerződés alakváltozása, a közszerződés*. Magyar Közigazgatás 2005/5. 267–275. pp.; PETRIK FERENC: *Közszerződés a közjog és a polgári jog határán*. Gazdaság és Jog 2005/11. 3–8. pp.

²⁵ SZILVÁSSY GYÖRGY PÉTER: *IV. könyv. A közigazgatási szerződések. Modellszabályok a IV. könyvben. V. Az uniós szerződések teljesítése és érvényessége*. Pro Publico Bono 2017/2. klsz. 153–161. pp.

²⁶ HORVÁTH M. TAMÁS: *Csendes fordulat, A közszolgáltatásokkal kapcsolatos uniós politika változásának eredete és hatása*. Jogtudományi Közlöny 2013/4. 173–182. pp.

²⁷ Kúria Kfv.I.35.347/2011/4., Kúria Pfv.V.20.475/2020/10., EBH 2005.1231., BH 2005.295.

²⁸ Kúria Köf.5033/2017/4., Kúria Kfv.IV.35.429/2020/6., Kúria Kfv.IV.35.433/2020/6., Kúria Kpkf.I.40.441/2021/2., Kúria Köf.5010/2021/4., KGD 2015.90.

²⁹ Kúria Kfv.IV.35.689/2013/8., Föv.Ít.5.Pf.20.304/2010/4., Föv.Tv.3.Kf.650.007/2017/6., Eg.Tv.4.G.20.409/2008/26., NYKMB.6.M.757/2015/24., KGD 1997.15., BH 1997.208. EBH.2015.K.22.

³⁰ ADÁM ANTAL: *Az államjogi és az államigazgatási jogi szerződések problémáiról*. Jogtudományi Közlöny 1968/3. 121–129. pp.

³¹ SZAMEL LAJOS: *A közigazgatás fejlesztésének komplex tudományos vizsgálata, Az államigazgatási szerződés*. Állam és Igazgatás 1984/6. 522–541. pp.

Mindezek okán nem kívánjuk eldönteni, hogy a közjogi vagy a közigazgatási szerződés kategória használható-e elsődlegesen (dacára annak, hogy a normatív – alapvetően processzuális szabályozás – inkább a közigazgatási szerződés irányába indult el), hiszen egy dogmatikai, fogalomhasználatbeli polémia feloldása jelen dolgozat kereteit szétfeszítené. Annyit ugyanakkor megjegyeznénk: úgy véljük a közszerződés kifejezés behozatala és tovább élése további zavarokat okoz(hat) mind a jogdogmatika, mind pedig a normativitás terén. Elsőként a közjogi (közigazgatási) szerződés dogmatikai fogalmával foglalkozunk, majd ezt követően térünk át a tételesjogi meghatározottságára. Ahhoz, hogy a közjogi (közigazgatási) szerződés dogmatikai fogalmához eljussunk, a közjogból, közigazgatási jogból, egész pontosan a közigazgatási aktustanból³² indulunk ki. Tesszük

³² Az aktustan és közigazgatási szerződés relációjára részletesebben ld.: BERÉNYI 2002a *op.cit.* 293–325. pp.; VÉRTESY 2018. *op.cit.* 225–241. pp.; BALÁZS ISTVÁN: *A közigazgatás cselekvésének eszközrendszere*. In: Balázs István (szerk.): *Közigazgatás-elmélet*. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2017. 79–95. pp. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 91–94. pp.); BALÁZS ISTVÁN – NAGY MARIANNA – F. ROZSNYAI KRISZTINA: *La reconnaissance des actes administratifs étrangers en Hongrie*. In: Muñoz, Arana – Rodríguez, Jaime (eds.): *Recognition of foreign administrative acts*. Springer, New York, 2016. 193–217. pp. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 194. p.); BERÉNYI SÁNDOR: *Az államigazgatási aktusok*. In: Beck György – Czéh György (szerk.): *Magyar államigazgatási jog. Általános rész*. BM, Budapest, 1984. 573–614. pp.; BERÉNYI SÁNDOR: *A közigazgatás hatósági jogalkalmazó tevékenysége, a közigazgatási aktus*. Rejtjel, Budapest, 1997. 45. p.; ENGERT, MARCUS: *Die historische Entwicklung des Rechtsinstitut Verwaltungsakt*. Peter Lang, Frankfurt am Main, 2002. 247.; EREKY ISTVÁN: *Közigazgatási jogi jegyzetek*. Szent István Társulat, Szeged, 1931. 438. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 165–214. pp.); CHEVALLIER, JACQUES – LOSCHAK, DANIELE: *Science administrative. Théorie générale de l'institution administrative*. LGDJ, Paris, 1978. 562. p.; GAMERO CASADO, EDUARDO – FERNÁNDES RAMOS, SEVERIANO: *Manual Básico de Derecho Administrativo*. Tecnos, Madrid, 2016. 942. p. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 507–542. pp.); GARCIA, JOSE ANTONIO – TREVIANO, FOX: *Los actos administrativos*. S. L. Civitas Ediciones, Madrid, 1991. 456. p.; JUNGKIND, VERA: *Verwaltungsakte zwischen Hoheitsträgern*. Duncker und Humblot, Berlin, 2008. 303. p.; LESAGE, MICHEL: *Actes administratives*. In: Lesage, Michel (ed.): *L'administration soviétique*. Economica, Paris, 1981. 71–98. pp.; LIPATOV, E.G.: *Административное право. Курс лекций*. Экзамени, Moscow, 2006. 509. p.; MADARÁSZ TIBOR: *Közigazgatás és jog*. KJK, Budapest, 1987. 423. p. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 292–317. pp.); MADARÁSZ TIBOR: *A magyar államigazgatási jog alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. 535. p. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 301–351. pp.); MAGYARY ZOLTÁN: *Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. sz. államban a magyar közigazgatás szervezete működése és jogi rendje*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1942. XV. 667. p. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 587–588. pp.); MÁRFFY EDE: *Magyar közigazgatási és pénzügyi jog*. Athenaeum, Budapest, 1925. XV. 719. p. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 33–40. pp.); MÁRFFY EDE: *Magyar közigazgatási és pénzügyi jog*. Athenaeum, Budapest, 1926. XV. 748. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 33–40. pp.); MILHAT, CÉDRIC: *L'acte administratif: entre procédure et processus*. Papyrus, Paris, 2007. 295. p.; Paris, Timothée: *La reconnaissance des actes administratifs étrangers au droit français*. In: Muñoz, Arana – Rodríguez, Jaime (eds.): *Recognition of foreign administrative acts*. Springer, New York, 2016. 115–137. pp.; MUÑOZ, ARANA – RODRIGUEZ, JAIME – GARCÍA PÉREZ, MARTA: *Foreign administrative acts: general report*. In: Muñoz, Arana – Rodríguez, Jaime (eds.): *Recognition of foreign administrative acts*. Springer, New York, 2016. 1–14. pp. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 1. p.); LAPSÁNSZKY ANDRÁS: *A hatósági döntések*. In: Patyi András (szerk.): *A közigazgatási hatósági eljárás jogintézményei*. Dialóg Campus, Budapest 2019. 293–306. pp. (különös tekintettel ld.: 303–306. pp.); MAYER, OTTO: *Deutsches Verwaltungsrecht I-II*. Duncker und Humblot, München, 1895–1896., 382. p. 409. p.; PATYI ANDRÁS: *Közigazgatás – Alkotmány – Bíráskodás*. Universitas-Győr, Győr, 2011. 271. p. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 142–187. pp.); PATYI ANDRÁS: *A közigazgatási aktustan alapkérdései*. In: Patyi András – Varga Zs. András (szerk.): *Általános közigazgatási jog (az Alaptörvény rendszerében)*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2012. 197–242. pp.; PATYI ANDRÁS: *A közigazgatási működés jogi alapjai. Institutiones administrationis. A magyar közigazgatás és közigazgatási jog általános tanai II*. Dialóg Campus, Budapest, 2017. 214. p. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 105–189. pp.); RIZO OYANGUREN, ARMANDO: *Manual Elemental de Derecho Administrativo*. Universidad Nacional Autónoma de Nicaragua, León, 1991. 435. p. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 102–119. pp.); REITZ, JOHN: *Recognition of foreign administrative acts in the United States*. In: Muñoz, Arana – Rodríguez, Jaime (eds.): *Recognition of foreign administrative acts*. Springer, New York, 2016. 369–388. pp. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 370. p.); RIVERO,

mindezt azért, mert a közjogi aktustan semmilyen formában sem honosodott meg a honi közigazgatási jogi dogmatikában, pedig létjogosultsága, mint elméleti konstrukció éppen-séggel lehetne. Hangsúlyozzuk ugyanakkor, hogy jelen dolgozatnak nem lehet célja a közjogi aktusok tipizálása, így nem kívánunk a közjogi szerződés kategóriájából a közjogi aktus tetejéig induktív módon egy komplex közjogi aktustipológiát kidolgozni. A közigazgatási aktusok lényegében a közigazgatás jogi és nem jogi hatású cselekvései, minket ugyanakkor jelen esetben csak azok a cselekvések érdekel(het)nek, amelyek alkalmasak joghatás kiváltására. Ezek kétféleképpen lehetnek: normatív vagy egyedi aktusok. A normatív aktusok kategóriájával szintén nem foglalkozunk, ugyanis azok csupán a közigazgatási szerződések kereteit határozzák meg amellet, hogy normatív tartalommal történő megtöltésére is szolgálnak; de maga a közigazgatási szerződés (illetve a közjogi szerződés) önmagában nem jogszabály és nem közjogi szervezetszabályozó eszköz. Ennek megfelelően a közigazgatási szerződés csak az individuális (egyedi, konkrét) aktusok részét kell, hogy képezze. Az individuális aktusok között beszélhetünk egyoldalú vagy többoldalú közigazgatási aktusokról. Az egyoldalú individuális közigazgatási aktusok lényegében a – hatósági (közigazgatási bírósági) hatáskörben (jogkörben) meghozott – egyedi hatósági (közigazgatási bírósági) döntések (határozatok, végzések), amelyek nem az ügyfél, jogalany egyetértése vagy egyet nem értése alapján születnek (még egyezség esetén sem, hisz a hatóság az egyezségről szóló döntést határozatba,³³ a bíróság pedig végzésbe³⁴ foglalja). Ehhez képest megkülönböztethetünk többoldalú közigazgatási aktusokat is, amelyeknek

JEAN: *Droit Administratif*. Précis Dalloz, Paris, 1990. 654. p. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 113–123. pp.); SCHMIDT-DE CALUWES, REIMUND: *Der Verwaltungsakt in der Lehre Otto Mayers*. Mohr Siebeck, Tübingen, 1999. XXII. 333. p.; STUDENIKIN, SEMION SEVASTINOVIC: *Соемское административное право*. Gosjurizdat, Moscow, 1949. 308. p. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 106–130. pp.); SZONTAGH VILMOS: *A közigazgatási jogtudomány tankönyve I. Jogtudományos alapvetés*. Debreceni Tudományegyetem, Debrecen, 1948. 148. p. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 82–86. pp.); SZAMEL KATALIN: *Közigazgatási aktustan*. In: Lőrincz Lajos (szerk.): *Közigazgatási jog*. HVG-ORAC, Budapest, 2007. 174–206. pp. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 174–195. pp.); SZÜCS ISTVÁN: *Az államigazgatási hatósági eljárás főbb elméleti kérdései*. KJK, Budapest, 1976. 279. p. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 32–47. pp.); TAMÁS ANDRÁS: *A közigazgatási jog elmélete*. Szent István Társulat, Budapest, 2005. 499. p. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 399–423. pp.); TEMESI ISTVÁN – PATYI ANDRÁS: *A közigazgatás tevékenységfajtái*. In: Temesi István (szerk.): *A közigazgatás funkciói és működése*. Nemzeti Közszerzői és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2013. 165–241. pp. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 213–241. pp.); TOLDI FERENC: *Államigazgatási aktustan*. In: Berényi Sándor – Madarász Tibor – Toldi Ferenc (szerk.): *Államigazgatási jog. Általános rész*. 1975. 308–344. pp.; TOMCSÁNYI MÓRIC: *A közigazgatási jogviszony*. Politzer, Budapest, 1912. 100.; TÓTH JÓZSEF: *A rendészeti ténykedés alakjai különös tekintettel a közigazgatási aktusokra*. Szent János Nyomda, Eger, 1939. 204. pp.; VESZPRÉMI BERNADETT: *A közigazgatási aktusok*. In: Balázs István (szerk.): *Magyar közigazgatási jog. Általános rész*. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2013. 19–37. pp.

³³ FORGÁCS ANNA: *Egyezség. Hatósági szerződés*. In: Barabás Gergely – Baranyi Bertold – Kovács András (szerk.): *Nagykommentár a közigazgatási eljárási törvényhez*. Complex, Budapest, 2013. 614–633. pp.; FORGÁCS ANNA: *Az egyezségi kísérlet*. In: Barabás Gergely – Baranyi Bertold – Fazekas Marianna (szerk.): *Kommentár az általános közigazgatási rendtartásról szóló törvényhez*. Wolters Kluwer, Budapest, 2018. 474–479. pp.; FORGÁCS ANNA: *Az egyezség jóváhagyása*. In: Barabás Gergely – Baranyi Bertold – Fazekas Marianna (szerk.): *Kommentár az általános közigazgatási rendtartásról szóló törvényhez*. Wolters Kluwer, Budapest, 2018. 552–557. pp.; FORGÁCS ANNA: *Az egyezség és a közvetítés*. In: Barabás Gergely – F. Rozsnyai Krisztina – Kovács András György (szerk.): *Kommentár a közigazgatási perrendtartáshoz*. Wolters Kluwer, Budapest, 2018. 372–387. pp.

³⁴ DARÁK PÉTER: *Egyezség a közigazgatási perben*. Magyar Közigazgatás 1995/11. 625–629. pp.; HORVÁTH EDIT ÍRISZ: *Az elsőfokú eljárás; Egyezség*. In: Horváth Edit Írisz – Lapsánszky András – Wopera Szusza (szerk.): *Közigazgatási perjog*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2019. 245–250. pp.; POKOL BÉLA: *A jog elkerülésének útjai. Mediáció és egyezségkötés*. Jogelméleti Szemle 2002/1. 2–17. pp.

egy része csak a közigazgatási szerződés. Megjegyezzük ugyanakkor, hogy a Kp.-beli közigazgatási szerződés fogalomnak a megjelenésével a jogalkotó számos olyan, egyébként nem feltétlenül biztos, hogy dogmatikailag – vagy éppen a Kp. közigazgatási szerződés fogalma első fordulatának megfelelően – a közigazgatási szerződés kategóriájába sorolható szerződést is a közigazgatási szerződés fogalom tárgyi hatálya alá vonhat. Éppen ezért kérdéses, hogy létezik-e egyáltalán olyan individuális többoldalú közigazgatási aktus (a besorolását illetően vitatott állami támogatási szerződést és a közbeszerzési szerződést leszámítva, ha és amennyiben ide soroljuk őket), amely ne közigazgatási szerződésnek minősülne. A közjogi aktus / közjogi szerződés problémakörhöz végezetül még annyit kívánunk hozzáfűzni, hogy amennyiben elfogadjuk azt a tételt, hogy a közjog egy nagyobb halmaz, aminek a közigazgatási jog pusztán egy szegmense, akkor világossá válik, hogy a közigazgatási szerződés – mint individuális többoldalú közigazgatási aktus – egyben közjogi szerződés is, noha ez *vice versa* nem jelenthető ki. A szakirodalom jellemzően a közigazgatási szerződésnek nem a fogalmát, hanem a fogalmi elemeit határozza meg, jóllehet az egyes fogalmi elemek jogáganként és sok esetben szerzők tekintetében is különböznek. E fogalmi elemeket *Fazekas Marianna*³⁵ és *Nagy Marianna*³⁶ legújabb tanulmányai alapján foglaljuk össze, ugyanis náluk már szintetizáltan – néhány főlősleges dogmatikai elemtől tisztázottan – jelennek meg az egyes komponensek, annak ellenére, hogy egy-egy lényegi elem a kérdéskörrel korábban foglalkozó szerzők munkájában is megjelent a fentebb említett eltérésekkel (ld.: *Ádám Antal*,³⁷ *Berényi Sándor*,³⁸ *F. Rozsnyai Krisztina*,³⁹ *Harmathy Attila*,⁴⁰ *Horváth M. Tamás*,⁴¹ *Molnár Miklós* és *Margaret Tabler*,⁴² *Olajos István*,⁴³ *Papp Tekla*,⁴⁴ *Petrik Ferenc*,⁴⁵ *Rácz Lilla*,⁴⁶ *Siket Judit*,⁴⁷ *Strihó Krisztina*,⁴⁸ *Szilágyi András*,⁴⁹ *Török Gábor*,⁵⁰ *Lamm Vanda* és *Peschka Vilmos* által szerkesztett Jogi lexikon).⁵¹ A közigazgatási szerződés közigazgatási jogi fogalmi komponensei az alábbiak: i) az egyik vagy mindegyik fél közigazgatási szerv (szervezeti

³⁵ FAZEKAS MARIANNA: *Közigazgatási szerv*. In: Barabás Gergely – F. Rozsnyai Krisztina – Kovács András György (szerk.): *Kommentár a közigazgatási perrendtartáshoz*. Wolters Kluwer, Budapest, 2018. 94–124. pp. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 127–129. pp.)

³⁶ NAGY 2022 *op.cit.* 140–141. pp.

³⁷ ÁDÁM 1995 *op.cit.* 28–29. pp.; ÁDÁM 2004 *op.cit.* 6–7. pp.

³⁸ BERÉNYI 2002a *op.cit.* 298–310. pp.

³⁹ F. ROZSNYAI 2017 *op.cit.* 100–118. pp.; F. ROZSNYAI 2020 *op.cit.* 98–110. pp.

⁴⁰ HARMATHY 1983. *op.cit.* 13–14. pp., 31. p., 125. pp.

⁴¹ HORVÁTH M. 2005 *op.cit.* 142–143. pp.

⁴² MOLNÁR – TABLER 2000 *op.cit.* 597–610. pp.

⁴³ OLAJOS 2011 *op.cit.* 503–504. pp., 510–511. pp.; OLAJOS 2012 *op.cit.* 1–3. pp.

⁴⁴ PAPP 1998 *op.cit.* 8–9. pp.; PAPP 2003a *op.cit.* 54–55. pp.; PAPP 2006 *op.cit.* 41–42. pp.; PAPP 2016 *op.cit.* 493–500. pp.; PAPP 2018 *op.cit.* 320. p.; PAPP 2019 *op.cit.* 36–37. pp.; PAPP 2020 *op.cit.* 52–56. pp.

⁴⁵ PETRIK 2005a *op.cit.* 268–269. pp.; PETRIK 2005b *op.cit.* 7–8. pp.

⁴⁶ RÁ CZ 2018 *op.cit.* 814–818. pp.

⁴⁷ SIKET 2021 *op.cit.* 379. p.

⁴⁸ STRIHÓ 2015 *op.cit.* 462–463. pp.

⁴⁹ SZILÁGYI 2005 *op.cit.* 135–145. pp.

⁵⁰ TÖRÖK 2006 *op.cit.* 428. p.

⁵¹ [AA]: *Közigazgatási szerződés*. In: Lamm Vanda – Peschka Vilmos (főszerk.): *Jogi lexikon*. KJK-KER-SZÖV, Budapest, 1999. 322. p.

elem); ii) a szerződés tárgya minden esetben a közigazgatási szerv jogszabályban rendszerezett közfeladatának az ellátása, közszolgáltatás megszervezése (funkcionális elem); iii) jogszabályban meghatározott tartalommal köthető meg a szerződés (funkcionális elem); iv) a közigazgatási szervet többletjogosítványok, ennek ellensúlyozása végett a másik felet pedig többletgaranciák illetik meg; v) a szerződés teljesítése során gyakran közpénz, köztvagyon, a közt megillető vagyoni értékű jog felhasználására kerül sor; vi) végezetül a szerződéses jogvita közigazgatási ügyekben eljáró bíróság hatáskörébe tartozik és speciális közigazgatási perjogi szabályok alkalmazása indokolt.

A dogmatikai fogalomhoz képest a közigazgatási szerződés Kp. szerinti tételesjogi fogalma⁵² szervezeti értelemben mindenképp szűkebb, hisz annak első fordulata akképpen határoz, hogy közigazgatási szerződés az a szerződés vagy megállapodás, amely magyar közigazgatási szervek között közfeladat ellátására kötött.⁵³ A Kp. értelmezésében a közigazgatási szerv⁵⁴ i) az államigazgatási szerv,⁵⁵ és annak önálló feladat- és hatáskörrel felruházott szervezeti egysége és közege; ii) a helyi önkormányzat képviselő-testülete és annak szerve;⁵⁶ iii) a nemzetiségi önkormányzat testülete és szerve;⁵⁷ iv) a köztestület⁵⁸

⁵² A közigazgatási szerződés tételesjogi fogalmára részletesebben ld.: BARABÁS Gergely: *Közigazgatási szerződés*. In: Barabás Gergely – F. Rozsnyai Krisztina – Kovács András György (szerk.): *Kommentár a közigazgatási perrendtartáshoz*. Wolters Kluwer, Budapest, 2018. 124–134. pp.

⁵³ Kp. 4. § (7) bek. 1. pont.

⁵⁴ Részletesebben ld.: FAZEKAS 2018a *op.cit.* 94–124. pp.

⁵⁵ Az államigazgatási szerv fogalmának meghatározásához a *kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi CXXV. törvény* (a továbbiakban: Kt.) és a *központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról szóló 2010. évi XLIII. törvény* (a továbbiakban: Ksztv.) nyújt segítséget. Államigazgatási szerv a központi államigazgatási szerv azaz a i) központi kormányzati igazgatási szerv; ii) az önálló szabályozó szerv; iii) az autonóm államigazgatási szerv; iv) a rendvédelmi szerv (ld.: Ksztv. 1. § (2) bek.); v) és a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat. Központi kormányzati igazgatási szerv: a) a kormány; b) a minisztérium; c) a kormányzati főhivatal; d) és a központi hivatal (ld.: Kt. 2. § (2) bek.). Rendvédelmi szerv: a) a rendőrség; b) a büntetés-végrehajtási szervezet; c) a hivatásos katasztrófavédelmi szerv; d) és a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok (ld.: Ksztv. 1. § (5) bek.). Emellett államigazgatási szervnek minősül a területi kormányzati igazgatási szerv is, azaz a fővárosi és megyei kormányhivatalok (ld.: Kt. 2. § (1) bek. b) pont és (4) bek.).

⁵⁶ *A Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény* (a továbbiakban: Möt.) 41. § (2) bek. értelmében a képviselő testület szervei: a (fő)polgármester (megyei közgyűlés elnöke), a bizottsága, a részönkormányzat testülete, a polgármesteri hivatal (a megyei önkormányzati hivatal, közös önkormányzati hivatal), a jegyző, illetve a társulás.

⁵⁷ *A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény* (a továbbiakban: Njtv.) 1. § 2. pontja alapján nemzetiségi önkormányzat az a törvényben meghatározott nemzetiségi közszolgáltatási feladatokat ellátó, területi formában működő, jogi személyiséggel rendelkező, demokratikus választások útján létrehozott szervezet, amely a nemzetiségi közösséget megillető jogosultságok érvényesítésére, a nemzetiségek érdekeinek védelmére és képviseletére, illetve a feladat- és hatáskörébe tartozó nemzetiségi közügyek települési, területi vagy országos szinten történő önálló intézésére jön létre. A nemzetiségi önkormányzat testületének szervei az elnök, a társulás, a bizottság, valamint országos szinten esetében a hivatal (ld.: Njtv. 77. § (1) bek.).

⁵⁸ *Az államháztartásról szóló 1992. évi XXXVIII. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2006. évi LXV. törvény* 8/A. § (1)-(2) bek. értelmében köztestületnek minősül az az önkormányzattal és nyilvántartott tagsággal rendelkező jogi személy, amelynek létrehozását törvény elrendeli. Köztestület különösen a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Művészeti Akadémia, a gazdasági, illetve a szakmai kamara, illetve a hegyközség (hegyközségek köztestületi minőségére ld.: *a hegyközségekről szóló 2012. évi CCXIX. törvény* (a továbbiakban: Hegyköz.tv.) 3. § (1) bek.

és annak önálló feladat- és hatáskörrel felruházott tisztségviselője vagy szerve; v) a felsőoktatási intézmény⁵⁹ és annak önálló feladat- és hatáskörrel felruházott tisztségviselője vagy szerve; vi) a jogszabály által közigazgatási cselekmény⁶⁰ megvalósítására feljogosított egyéb szervezet vagy személy. Ez utóbbi esetkör a közigazgatási szerződés fogalmához hasonlóan túlságosan nyitva hagyja a jogalkotó azon lehetőségét, hogy gyakorlatilag a tételesjogi fogalmon túl végeredményben bárkit a közigazgatási cselekmény megvalósítására jogosítson fel. Ahogy Nagy Marianna⁶¹ is utal rá, ezzel lényegében a legproblematisabb szerződések körét veszi ki a közigazgatási bírói jogvédelem hatálya alól. Másrészt viszont a Kp. végeláthatatlanul tágítja, és így sem szervezeti, sem funkcionális korlátot nem állít a jogalkotóval szemben azzal, hogy közigazgatási szerződésnek tekinti azt a szerződést vagy megállapodást is, amelyet törvény vagy kormányrendelet annak minősít.⁶² A Kp. e fordulatának köszönhetően a tételesjogi közigazgatási szerződés fogalmára kvázi hatáskör-telepítési szabályként kell tekintenünk.⁶³ A közigazgatás (vagyis az egyes közigazgatási szervek) sokfajta szerződést kötnek, ámbar nem tekinthetjük mindegyik szerződését közigazgatási szerződésnek. Sem a jogdogmatikai, sem pedig a tételesjogi közigazgatási szerződések kategóriájába nem férnek bele az ún. *political question* doktrína hatálya alá eső kormányzati aktusok, szerződések.⁶⁴ Emellett ugyanakkor ki kell zárunk a közigazgatási szerződések köréből a *Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény* (a továbbiakban: Ptk.) 6:256. § szerinti közszolgáltatási szerződéseket is.⁶⁵ E szerződéstípus közigazgatási szerződések között történő elhelyezése pusztán a

⁵⁹ *A nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény* (a továbbiakban: Nftv.) 2. § (1) és (3) bek., 4. § (1) bek., 5. § (1) bek. 6. § (1)-(3) bek. alapján a felsőoktatási intézmény, az oktatás, a tudományos kutatás, a művészeti alkotótevékenység mint alaptervékenység (szakképzést, alapképzést, mesterképzést, a doktori képzést és a szakirányú továbbképzést) folytatására, önállóan vagy más jogosulttal együttesen a magyar állam, az országos nemzetiségi önkormányzat, az egyházi jogi személy, a Magyarország területén székhellyel rendelkező gazdasági társaság, illetve a Magyarországon nyilvántartásba vett alapítvány, vagyonkezelő alapítvány, közalapítvány vagy vallási egyesület által létesített olyan jogi személy szervezet, amely Országgyűléstől megkapta az állami elismerést: azaz rendelkezik a feladatainak az ellátáshoz szükséges feltételekkel – így a folyamatos működéséhez szükséges személyi, szervezeti feltételek, tárgyi és pénzügyi eszközök, valamint az intézményi dokumentumok rendelkezésére állnak –, és alapképzést, alap- és mesterképzést, alap-, valamint mester- és doktori képzést, mester- és doktori képzést jogosult folytatni. Hazánk államilag elismert felsőoktatási intézményei az Nftv. 1. sz. mell. sorolja fel.

⁶⁰ Közigazgatási cselekménynek minősül: i) az egyedi döntés; ii) az egyedi ügyben alkalmazandó – a jogalkotásról szóló törvény hatálya alá nem tartozó – általános hatályú rendelkezés; iii) a közigazgatási szerződés (ld.: Kp. 4. § (3) bek.; a közigazgatási cselekményekre részletesebben ld.: BARABÁS GERGELY: *Közigazgatási cselekmény*. In: Barabás Gergely – F. Rozsnyai Krisztina – Kovács András György (szerk.): *Kommentár a közigazgatási perrendtartáshoz*. Wolters Kluwer, Budapest, 2018. 78–94. pp.).

⁶¹ *Vö. NAGY 2022 op.cit.* 140–141. pp.

⁶² Kp. 4. § (7) bek. 1. pont.

⁶³ *NAGY 2022 op.cit.* 140–141. pp.

⁶⁴ *NAGY 2022 op.cit.* 139–140. pp.; a *political question* doktrínára részletesebben ld.: BARABÁS 2018a *op.cit.* 86–90. pp.

⁶⁵ A közszolgáltatási szerződésekre részletesebben ld.: AUER ÁDÁM: *A közszolgáltatási szerződés*. In: Papp Tekla (szerk.): *Atipikus szerződések*. OPTEN, Budapest, 2015. 530–549. pp.; AUER ÁDÁM: *Hol a határ? Közszolgáltatási szerződések köz- és magánjog határán*. In: Peres Zsuzsanna – Bathó Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére*. Labor est etiam ipse voluptas. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021. 37–50. pp.; KEMENES ISTVÁN: *A mezőgazdasági szerződés és a közszolgáltatási szerződés*. In: Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.): *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V.*

„zavaró” elnevezése okán jöhetne szóba. A Ptk. szerinti közszolgáltatási szerződést a végfelhasználó köti a szolgáltatóval és tisztán magánjogi típusú jogügyletnek minősül, eképpen pedig a két fél között kötött szerződés is magánjogi jellegű. Kiemelendő ugyanakkor, hogy a közigazgatási szerződések lényeges eleme a közfeladat-ellátásra, közszolgáltatás megszervezésre irányultság, éppen ezért a közszolgáltatási szerződések, vagyis azon szerződések, amelyeknek tárgya a közszolgáltatás, közfeladat-ellátás megszervezésére irányul, a közigazgatási szerződések részét képezik.⁶⁶ Végezetül nem közigazgatási szerződések, és nem illetik meg többletjogosítványok a közigazgatást, amennyiben tisztán magánjogi jogalanyi minőségében köt szerződést egy másik magánjogi jogalannyal (legyen az akár közigazgatási, akár a közigazgatáson kívüli jogalany). Amiként arra *NAGY Marianna* is felhívja a figyelmet, a civilisták szerződési jogi koncepció megközelítése – köszönhetően a római jogi gyökereknek is – egy lassú anyagi jogi dogmatikai érés eredménye. Ehhez képest a közigazgatási jogi szerződési dogmatikát alapvetően az alaki (eljárási) jog formálta, amely a francia közigazgatási bíróság elmúlt 150 éves jogfejlesztő tevékenységének produktuma; és a magánjogi felfogással ellentétben a közigazgatási jog beavatkozó, jogszerűtlen szerepét nemcsak elismeri, hanem indokoltnak is tartja, továbbá közfeladat-ellátó, közszolgáltatás-megszervező instrumentumként tekint rá. E két premissza okán azt mondhatjuk, hogy míg a magánjogászok a „közjog magánjogba hatolásától” tartanak (vagyis attól, hogy a közjogi eszköztár lyukat üt a több száz éve kiforrott anyagi jogi dogmatika rendszerén), addig a közigazgatási jogászok a „közjog magánjogba menekülésétől” félnek (azaz attól, hogy a civilista eszközök erodálják a közérdek érvényesítésének lehetőségét).⁶⁷ A közigazgatási szerződésekkel kapcsolatban – az első premisszával összefüggésben – végezetül fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a civilista szerződéses dogmatikának lényeges része (a szerződéskötésre, a szerződő partner és a szerződéstípus megválasztására, illetve a szerződéses tartalom szinallagma mentén történő meghatározására vonatkozó) magánautonómia, vagyis a szerződési szabadság megléte. E magánautonómia ugyanakkor a közigazgatási szerződések esetében vagy korlátozott, vagy kizárt, ugyanis a legtöbb esetben nem a közigazgatási szerv döntésének eredménye sem a szerződéskötés, sem a másik fél vagy éppen a szerződéstípus megválasztása, sem pedig a szerződés tartalmának a meghatározása, hanem arra jogszabály vagy egyéb (hatósági) döntés kötelezése folytán kerül sor. Természetesen a jogszabály meghatározhatja egy magánjogi szerződés tartalmi elemét, vagy éppen előírhatja, hogy milyen tartalommal jöjjön az létre,⁶⁸ de a mértéket tekintve azt mondhatjuk, hogy míg a magánjogi szerződések esetén a magánautonómiának csak bizonyos szegmenseit érinti egy-egy efféle

törvényhez. Wolters Kluwer, Budapest, 2020. 1796–1800. pp. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 1800. p.); MISKOLCZI-BODNÁR PÉTER: *A közszolgáltatási szerződés*. In: Osztoivits András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok magyarázata*. III. Opten, Budapest, 2014. 655–658. pp.; TÓTH GERGŐ JÓZSEF: „Új” szerződéstípus a *Polgári Törvénykönyvben: a közszolgáltatási szerződés*. *Advocat* 2014/3-4. 23–24. pp.

⁶⁶ *Vö.* NAGY 2022 *op.cit.* 138–139. pp.

⁶⁷ *Uo.*, megjegyezzük, hogy sajátosan Janus-arcú a jegyző birtokvédelmi eljárása is, amelynek során polgári jogi jogvita nyomán, de valójában hatósági ügyben jár el. Részletesebben ld.: DOMOKOS KLAUDIA – MÉHES TAMÁS: *A (jegyzői) birtokvédelem és annak komplex jogi természete*. *Pro Publico Bono* 2019/3. 142–167. pp. (különös tekintettel ld.: *op. cit.* 152–156. pp.).

⁶⁸ Ptk. 6:60. § (1) bek.

korlátozás, addig a közigazgatási szerződések esetében a korlát valamennyi, sok esetben minden elemre kiterjed.⁶⁹

Egyetértünk *Nagy Mariannával* abban,⁷⁰ hogy nem tartjuk ördögtől való gondolatnak egy – a polgári és közigazgatási jog határterületén fekvő, önálló, a közjogon és a magánjogon keresztülfekvő, *sui generis* szabályozás alatt álló jogterület, kvázi a – honi *Verwaltungsprivatrecht*⁷¹ létrehozását, ami nem kell szükségszerűen azt jelentse, hogy akár a polgári, akár a közigazgatási jog csorbát szenvedjen, viszont ezzel a sajátos jegyekkel rendelkező, egyik jogágba sem teljes mértékben illeszkedő jogintézmények nem képeznek többet vita tárgyát.⁷² Ez egyébként igazodik a korábbiakban fentebb megfogalmazott – *Grosschmid Béni* idézetén alapuló – gondolatmenethez, miszerint a gazdasági élet fejlődésével egyre inkább előfordulnak olyan peremterületek, amelyek jelzik a magánjog és a közjog egybeölelkezését, -kapaszkodását, -mosódását.

IV. Magánjogi atipikus szerződés

A tágabb értelemben vett magánjogi szerződés fogalmának elemzésébe nem kívánunk részletesen belemenni, tekintettel egyrészt annak magánjogi dogmatikában már kifejeződött voltára, másrészt a területi korlátokra. Szólnunk kell viszont a magánjogi szerződés részét képező kötelmi⁷³ nevesített⁷⁴ atipikus⁷⁵ szerződésekről,⁷⁶ ugyanis ez lehet az a kategória, ahol esetleg a koncessziós szerződés elhelyezhető.⁷⁷

⁶⁹ Vö. NAGY 2022 *op.cit.* 139–141. pp.

⁷⁰ Vö. NAGY 2022 *op.cit.* 145–146. pp.

⁷¹ A *Verwaltungsprivatrecht* gondolatisága először Hans Julius WOLFF professzornál jelent meg, ld.: WOLFF, HANS JULIUS: *Verwaltungsrecht I. Ein Studienbuch.* C.H. Beck, München, 1956. XXII. 301. p. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 73. p.). A *verwaltungsprivatrecht*-re részletesebben ld.: STELKENS, ULRICH: *Verwaltungsprivatrecht. Zur Privatrechtsbindung der Verwaltung, deren Reichweite und Konsequenzen.* Duncker & Humblot, Berlin, 2005. 1320. p.

⁷² Az elmúlt évszázadok folyamán a közjogi és a magánjogi jogviszonyok elkülönülése, illetve összekapcsolódása egyaránt tetten érhető volt. MÉHES Tamás: *Közjog a magánjogban, birtokvédelem jegyzői szemmel.* Opuscula Civilia 2016/4. 1–12. pp. (különös tekintettel ld.: *op. cit.* 2. p.).

⁷³ A magánjogi nem kötelmi szerződésekre ld.: a Ptk. III. könyve szerinti gazdasági társaságot létesítő okiratot és a Ptk. IV. könyve szerinti szerződéseket (részletesebben ld.: PAPP 2019 *op.cit.* 41–43. pp.).

⁷⁴ A magánjogi kötelmi nem nevesített szerződésekre ld.: vegyes (nem vegyes jogági!) szerződéseket és a *de facto innominát* szerződéseket (részletesebben ld.: PAPP 2019 *op.cit.* 46–47. pp.).

⁷⁵ A magánjogi kötelmi nevesített tipikus szerződésekre ld. a Ptk. VI. könyvének III. részét (részletesebben ld.: PAPP 2019 *op.cit.* 43–44. pp.).

⁷⁶ Az atipikus szerződésekre részletesebben ld.: PAPP 2019; PAPP TEKLA: *Opuscula Civilia: Magánjogi látélet. Report on Hungarian Private Law. Befundbericht über das ungarische Privatrecht.* Lectum, Szeged, 2013. 278. p.; PAPP TEKLA: *Az atipikus szerződések és a magyar Polgári Törvénykönyv rekodifikációja.* Jog, Állam, Politika 2011/1 klsz. 95–105. pp.; PAPP TEKLA: *Atipikus szerződések a magyar magánjogban.* Scientia Iuris: Román-Magyar Jogtudományi Közöny 2011/2. 60–68. pp.; DUDÁS ATTILA – PAPP TEKLA: *Atipikus szerződések Magyarországon és Szerbiában.* Debreceni Jogi Műhely 2013/3. 1–16. pp.

⁷⁷ Hangsúlyozom, hogy egyes kötelmek atipikusként történő illetése a honi magánjogi szakirodalomban már az 1930-as évek elején megjelent (erre ld. FÜRST LÁSZLÓ [VILLÁNYI FÜRST LÁSZLÓ]: *A magánjog szerkezete.* Grill, Budapest, 1934. X. 477. p.; FÜRST LÁSZLÓ [VILLÁNYI FÜRST LÁSZLÓ]: *A magyar magánjog rövid tankönyve.* Grill, Budapest, 1941. VIII. 464.; FÜRST LÁSZLÓ [VILLÁNYI FÜRST LÁSZLÓ]: *Bevezetés.* In: SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar magánjog. Kötelmi jog különös része.* IV. kötet. Grill, Budapest, 1942.

Az atipikus szerződés fogalmi ismérveit Papp Tekla⁷⁸ – azonos tárgyban megjelent – kötete (amely egyébiránt az akadémiai doktori értekezése alapjául is szolgált) alapján foglaljuk össze, tesszük mindezt egyrészt azért, mert a többi szerzőhöz képest egyedül ő dolgozta fel a kérdéskört monografikus szinten is, másrészt pedig azért, mert a szerzők között napjainkban sem azonos az atipikus szerződés dogmatikai fogalma.⁷⁹ Az atipikus szerződés tehát egy olyan szerződés: i) amely jellemzően idegen eredetű névvel rendelkezik és ennél fogva nincs magyar elnevezése (pl.: *lízingszerződés, franchise-szerződés, licencszerződés, merchandising szerződés, faktoring-szerződés*), vagy bonyolult és a jogviszony lényegét nem a legadekvátabb módon kifejező megjelöléssel rendelkezik (pl.: *konzorcziós szerződés, timesharing-szerződés*); ii) a Ptk. hatodik könyvének harmadik része (kötelmi nevesített tipikus szerződések) nem rendelkezik ezen atipikus szerződésekről vagy néhány atipikus kontraktus egy típusának részleges szabályozását tartalmazza (pénzügyi lízingszerződés, faktoring-szerződés, jogbérleti szerződés); iii) a típuszabadság értelmében – betartván a jogszabályba ütközés tilalmának elvét – az atipikus szerző-

1–14. pp. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 2. p.). Érdekesség, hogy a hatkötetes Magyar magánjoghoz hasonló horderejű ötkötetes *magnum opus*, a Fodor Ármin-féle Magyar magánjog még nem tartalmazott atipikus kötelmekre vonatkozó utalást. Igaz, annak kötelmi jogi része 1898-ban látott először napvilágot, tehát VILLÁNYI FÜRST LÁSZLÓ első említéséhez képest több, mint harminc évvel korábban. (Ld.: KATONA MÓR: *Általános rész*. In: Fodor Ármin (szerk.): Magyar magánjog. Kötelmi jog. III. Singer és Wolfner, Budapest, 1898. VI. 1–309. pp.; KISS MÓR: *A jogügyletekből származó kötelmek*. In: Fodor Ármin (szerk.): Magyar magánjog. Kötelmi jog. III. Singer és Wolfner, Budapest, s.a. VI. 313–724. pp.). Nem találtunk utalást továbbá az alábbi munkákban sem: GROSSCHMID BÉNI: *Magánjogi előadások, jogszabálytan*. Athenaeum, Budapest, 1905. IV. 963. p.; KOLOSVÁRY BÁLINT: *A magyar magánjog tankönyve I*. Grill, Budapest, 1911. 565. p.; RAFFAY FERENC: *A Magyar magánjog kézikönyve II*. Benő Gyula, Budapest, 1909. VIII. 764.; WENZEL GUSZTÁV: *A magyar magánjog rendszere*. Athenaeum, Budapest, 1872. XIX. 498.; ZACHÁR GYULA: *A magyar magánjog adatai*. Grill, Budapest, 1928. 548. p.; ZLINSZKY IMRE: *A magyar magánjog mai érvényében: különös tekintettel a gyakorlat igényeire*. Franklin, Budapest, 1880. XVI. 751.; ZLINSZKY IMRE: *A magyar magánjog mai érvényében: különös tekintettel a gyakorlat igényeire*. Franklin, Budapest, 1888. XX. 795. p.; ZLINSZKY IMRE: *A magyar magánjog mai érvényében: különös tekintettel a gyakorlat igényeire*. Franklin, Budapest, 1891. 836. p.; ZLINSZKY IMRE: *A magyar magánjog mai érvényében: különös tekintettel a gyakorlat igényeire*. Franklin, Budapest, 1894. 852. p.; ZLINSZKY IMRE: *A magyar magánjog mai érvényében: különös tekintettel a gyakorlat igényeire*. Franklin, Budapest, 1897. X. 1035. p.; ZLINSZKY IMRE: *A magyar magánjog mai érvényében különös tekintettel a gyakorlat igényeire*. Franklin, Budapest, 1902. XII. 1200. p.

⁷⁸ Ld.: PAPP 2019 *op.cit.* 44–45. pp.

⁷⁹ Példának okáért ld.: [AA]: *Atipikus szerződés*. In: Lamm Vanda – Peschka Vilmos (főszerk.): *Jogi lexikon*. KJK-KERSZÖV, Budapest, 1999. 58–59. pp.; BENEDEK KÁROLY: [*A kötelmi jog. A szerződés.*] *Általános szabályok*. In: Gellért György (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*. I. KJK, Budapest, 1995. 528–560. pp. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 535–536. pp.); EÖRSI GYULA: *A szerződések rendszere*. In: Eörsi Gyula – Kemény Béla – Sárközi Imre – Világhy Miklós (szerk.): *Kötelmi jog. Különös rész. Egyes szerződésfajták* Tankönyvkiadó, Budapest, 1994. 6–10. pp. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 7. p.); NOCHTA TIBOR: *Az egyes szerződések*. In: Nochta Tibor – Kovács Bálint – Nemessányi Zoltán (szerk.): *Magyar polgári jog. Kötelmi jog. Különös rész*. Dialog Campus, Budapest–Pécs, 2012. 13–14. pp.; SÁNDOR ISTVÁN: *Bevezetés*. In: Sándor István (szerk.): *Előadásvázlatok a kötelmi jog különös részéből*. Patrocinium, Budapest, 2014. 17–25. pp. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 24–25. pp.); TÓKEY BALÁZS: *Bevezetés a szerződési jog különös részéhez*. In: Fuglinszky Ádám – Tókey Balázs (szerk.): *Szerződési jog. Különös rész*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2021. 25–40. pp. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 37–38. pp.); VIRÁG CSABA: *A szerződés. A szerződési jog alapelvei*. In: Osztovits András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok magyarázata*. III. Opten, Budapest, 2014. 141–155. pp. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 147. p.).

dések tetszőleges tartalommal köthetőek, és éppúgy vonatkoznak rájuk a szerződések általános szabályai, mint a kötelmi nevesített tipikus szerződésekre; iv) az atipikus kontraktus szabályainak kialakulása és kialakítása esetében éppúgy fontos szerepet töltek be a külföldi gyakorlati és jogalkotási minták, mint a hazai szokások; v) jogegységesítési és jogközelítési törekvések figyelhetőek meg az európai jogfejlődésben e szerződések esetében, és ezen eredmények az uniós jogharmonizációnak köszönhetően a magyar szabályozásban is tükröződnek; vi) az atipikus kontraktusok közvetlen közjogi hatásnak kitettek, azaz a közjogi normák is áthatják a szabályozásukat; vii) jellemzően kereskedelmi ügyletre, gazdasági tevékenységre irányulnak az atipikus szerződések; viii) e kereskedelmi ügyletre irányultság általában azt eredményezi, hogy e szerződések tartós jellegű jogviszonyok; viii) mindezen kereskedelmi vonatkozás okán jellemző az atipikus szerződésekre, hogy egyik oldalán valamilyen vállalkozás, gazdasági társaság áll (de ez nem zárja ki, hogy mindkét oldalon vállalkozás, gazdasági társaság álljon); ix) az atipikus szerződések – a szindikátusi és a *franchise-szerződés* kivételével – főként törvényi (egészségügyi kezelési szerződés, az elektronikus kereskedelmi szolgáltatással kapcsolatos szerződések), kormányrendeleti szinten (pl.: *timesharing-szerződés*, *konzorción szerződés*), esetleg implementált nemzetközi egyezményekben (pl.: *lízings*, *faktoring*) kerültek szabályozásra, de néhányuk elszórtan jelenik meg egyes jogszabályokban (pl.: *merchandising szerződés*, *licencszerződés*, *PPP-szerződés*); x) végezetül, bár nem az összes atipikus szerződésre, de egy részükre, jellemző az alaki kötöttség, azaz sok esetben jogszabályi előírás a kontraktus írásba foglalása; ugyanakkor hangsúlyozandó, hogy a gyakorlatban szinte egytől egyig írásban kötetnek ezek a szerződések (gazdasági irányultságuk és bonyolultságuk okán, garanciális jelleggel és a bizonyíthatóság érdekében).

Látható tehát, hogy míg a civilista szerződésfogalom egy magánautonómia alapuló megközelítés, addig a Kp. tételesjogi – alapvetően *processzuális* – fogalma szervezeti, a közigazgatási jogdogmatika szerződéses fogalomrendszere pedig szervezeti és funkcionális megközelítésen alapszik.⁸⁰

V. Vegyes jogági szerződés

A közjogi (közigazgatási) szerződések és a magánjogi szerződések (atipikus szerződések) mellett, szólnunk kell végezetül a vegyes jogági (nem vegyes!)⁸¹ szerződésekről is. Ve-

⁸⁰ NAGY 2022 *op.cit.* 139–140. pp.

⁸¹ Hangsúlyozandó, hogy a vegyes szerződések és a vegyes jogági szerződések nem egyazon kategória, így nem kezelendők szinonimaként sem. Tekintettel arra, hogy a honi kötelmi jogi szabályozás értelmében a feleket nem terheli típuskényszer, a polgári jogi jogalanyok nem kötelesek a jogszabályokban nevesített szerződéstípusok kizárólagos alkalmazására. Noha a Ptk. vonatkozó 6:59. §-a *expressis verbis* nem mondja ki a típuszabadságot, csak az akarati autonómia és partnerválasztás szabadsága mellett a tartalom szabadságra vonatkozó diszpozitivitást, a *Polgári Törvénykönyvről szóló T/7971 törvényjavaslat miniszteri indokolás* (a továbbiakban: T/7971), valamint VÉKÁS LAJOS kiemeli, hogy „[a] tartalmi szabadság keretében [...] elismeri a típuszabadságot is. Ezért a szerződéstípusok normái körében csupán mintákat kíván nyújtani a felek

gyes jogági szerződésnek dogmatikai értelemben azokat a szerződéseket tekintjük, amelyekben a közjogi és magánjogi szerződések egyes jellemzői keverednek, és e keveredés okán tisztán nem sorolható egyik vagy másik kategóriába. Úgy véljük, hogy a vegyes jogági szerződésekről kizárólag dogmatikai értelemben beszélhetünk: egyrészt azért, mert nem normatív fogalom, másrészt azért, mert egy-egy szerződés tételesjogi alapon történő besorolása a jogvédelem magánjogi vagy közjogi jellege szerint történhet.

VI. A koncessziós szerződés helye a kötelmi jogok rendszerében

Már a fenti fejtegetésből eklatánsan kitűnik, hogy a koncessziós szerződés kötelmi jogok rendszerében történő elhelyezése nem egyszerű feladat, ennek legfőbb oka a közjog és magánjog közötti éles határvonalak meghúzásának erőszakos tendenciájában keresendő, jóllehet *Grosschmid Béni* sokat hivatkozott – s már több mint egy évszázada megfogalmazott – tétele, amely már a XX. század elején éppúgy igaznak bizonyult, mint amiképpen napjainkban is, az, ti. hogy „[a] magánjog és a köz- vagy nyilvánjog határai nem egyenes vonalak, miként az amerikai Egyesült-Államok egyes államai közti határok. Hanem csipkések, vagy mondjuk a fűrészre emlékeztetők [...]”⁸² *Grosschmid Béni* e szemléletes, a közjog – magánjog (határ)mezsgyéje kapcsán tett megállapítása napjainkra talán csak annyiban változott dogmatikai értelemben (hisz mint fentebb említettük a tételesjog szintjén, a jogvédelem magánjogi vagy közjogi jellege úgyszólván eldönti egy szerződés hovatartozását), hogy a csipkés, fűrészfog határok nem a „kiegyenesedés”, hanem inkább az elmosódás irányába mozdultak el, teret hagyván a magánjog és a közjog kvázi „egybeülekezésének”. Mindezek okán nem egyszerű egy-egy a fűrészfog-, csipkehatáron elhelyezkedő szerződés kötelmi jogi rendszerbe történő besorolása. Felmerül a kérdés, hogy egyáltalán szükséges-e? A jogdogmatika természetesen az igen irányába orientálja a kérdéskörrel foglalkozókat, noha a jogdogmatikai orientációra sem tekinthetünk kizárólagossággként.

számára. A kínált mintákat a felek szabadon változtathatják. Ez lehetséges úgy is, hogy megállapodásukat több nevesített szerződés elemeiből állítják össze (vegyes [de nem vegyes jogági] szerződés), vagy úgy is, hogy megállapodásuk egyik nevesített szerződéstípusnak sem felel meg (atipikus és innominát szerződés).” (Ld.: VÉKÁS LAJOS: *A szerződés: alapelvek, megkötés és értelmezés, érvénytelenség és hatálytalanság*. In: Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.): *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről* szóló 2013. évi V. törvényhez. Wolters Kluwer, Budapest, 2020. 1532–1665. pp. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 1535. p.); ld. még: T/7971 miniszteri indokolás.) A vegyes szerződések lényegében olyan szerződések, amelyekben több szerződésfajta elemeit is magában hordozó megállapodást kötnek egymással a szerződő felek. (A vegyes szerződések részleteiben ld.: BENEDEK 1995 *op.cit.* 534–535. pp.; EÖRSI 1994 *op.cit.* 7. p.; FÜRST 1941 *op.cit.* 398–405. pp.; PAPP 2019 *op.cit.* 46. p.; SÁNDOR 2014b *op.cit.* 24–25. pp.; TÓKEY 2021 *op.cit.* 37–38. pp.; VIRÁG 2014 *op.cit.* 147. p.; [AA]: *Vegyes szerződés*. In: Lamm Vanda – Peschka Vilmos (főszerk.): *Jogi lexikon*. KJK-KERSZÖV, Budapest, 1999. 629.; SZLADITS KÁROLY: *A magyar magánjog vázlat* II. Grill, Budapest, 1935. V. 508. p. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 175. p.); VÉKÁS Lajos: *A szerződéstípusok válságjelenségeiről*. Jogtudományi Közlöny 1975/12. 699–706. pp. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 704. p.); VÉKÁS LAJOS: *A szerződési rendszer fejlődési csomópontjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 156. p. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 90. p.); VILÁGHY MIKLÓS – EÖRSI GYULA: *Magyar polgári jog II*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1965. 546. p., különös tekintettel ld.: *op.cit.* 6–8. pp.).

⁸² GROSSCHMID 1905 *op.cit.* 10. p.

A koncesszió latin eredetű kifejezés, amely engedményt, engedélyezést, kedvezményt jelent,⁸³ ugyanakkor *Márfy Ede* joggal figyelmeztet arra, hogy nem túl szerencsés e megfogalmazás, ugyanis az „zavarokra adhat okot”.⁸⁴ Bármely – a fentiekben említett – jelző alkalmazása előidézheti ezt, ti. az engedményt, engedélyezést egyes jogágak, jogterületek joganyaga eltérő kontextusban használja, és más-más jogintézményt jelöl.⁸⁵ A *Bakos-féle* szótár egyébként a koncesszió másodszori jelentése között kiemeli, hogy a koncesszió köztulajdonban lévő terület vagy üzem meghatározott időre szóló bérbeadása külföldi vállalkozóknak kiaknázás céljából.⁸⁶ Látható, hogy a meghatározott időre történő kiaknázása (azaz a hasznosítási jog átadása) itt is megjelenik, ugyanakkor a bérbeadás kifejezés e kontextusban nem szerencsés.⁸⁷ Természetesen a *Bakos-féle* szótár nem jogdogmatikai, hanem lingvisztikai célokat szolgál, éppen ezért sem várható el a koncesszió jogdogmatikai vonatkozású értelmezése. A koncessziós szerződéssel kapcsolatban főként a jogviszony jellegére irányult a fókusz mind a civilisták, mind a közigazgatási joggal (közjoggal) foglalkozók körében. Egyesek a koncessziós szerződést inkább magánjogi jogviszonyként aposztrofálják (*Balsai István*,⁸⁸ *Kemenes Béla*,⁸⁹ *Kovács István*,⁹⁰ *Papp Tekla*,⁹¹ *Tóth Emese*),⁹² mások közjogi jogviszonyként tekintenek rá (*Bordás Mária*,⁹³

⁸³ BAKOS FERENC: *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 927. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 446. p. 1. hb.).

⁸⁴ MÁRFFY EDE: *Magyar közigazgatási és pénzügyi jog*. Athenaeum, Budapest, 1925. XV. 719. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 53. p. 1. lj.); MÁRFFY EDE: *Magyar közigazgatási és pénzügyi jog*. Athenaeum, Budapest, 1926. XV. 748. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 53. p., 1. lj.).

⁸⁵ Elég csak példának okáért a Ptk. szerinti engedményezésre gondolni (ld.: Ptk. 6:193–6:201. §).

⁸⁶ BAKOS 1984. *op.cit.* 446. p., 1. hb.

⁸⁷ Megjegyezzük, hogy a bérbeadás a hasznosítási jog egyik elemeként nem szükségszerűen része annak. Következésképpen a szolgáltatási koncesszió hasznosítási jogának sem feltétlenül tartalma a bérbeadás. Ugyanakkor előfordulhat, hogy a szolgáltatási koncesszió során a hasznosítási jog magában foglalja bizonyos ingatlanok/ingóságok bérbeadásának a jogát is, de ez esetben is a koncesszió jogosultja viseli a működési kockázatot, mert amennyiben a működési kockázatot az ajánlatkérőnél marad, úgy szolgáltatás megrendeléséről van szó. (ehhez ld.: Föv.Tv.27.K.31.218/2012/13.; D.740/16/2010.KDBH; D.1000/15/2011.KDBH).

⁸⁸ Országgyűlési Napló (1990–1994) 85. ülésnap (1991. 03. 11.) 19. felszólalás – Balsai István, igazságügy-miniszter (Balsai István 19. – letöltés ideje: 2021. 10. 10.).

⁸⁹ KEMENES BÉLA: *A koncessziós szerződések szabályozása napjainkban*. In: Tóth Károly: Emlékkönyv Dr. Szentpéteri István egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára. Szegedi József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1996. 273–278. pp. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 275–276. pp.).

⁹⁰ KOVÁCS ISTVÁN: *Koncesszió – koncessziós szerződés*. Gazdaság és Jog 1997/12. 14–19. pp. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 15–16. pp.).

⁹¹ PAPP 1998 *op.cit.* 8–9. pp.; PAPP 2003a *op.cit.* 18. p.; PAPP 2006 *op.cit.* 18–19. pp.; PAPP 2016 *op.cit.* 493–500. pp.; PAPP 2019 *op.cit.* 38. p.; PAPP 2020 *op.cit.* 54–56. pp.; PAPP TEKLA: *A koncessziós szerződésről I. Céghímők 1999/12. 10–13. pp.*; PAPP TEKLA: *A koncessziós szerződésről II. Céghímők 2000/1. 3–6. pp.*; PAPP Tekla – BALOGH Balázs: *A koncessziós szerződés*. In: Papp Tekla (szerk.): *Atipikus szerződések*. Opten, Budapest, 2015. 265–316. pp. A koncessziós szerződések nemzetközi kitekintésére ld.: PAPP TEKLA: *A koncesszió: nemzetközi kitekintés*. Jogelméleti Szemle 2003/3. 1–24. pp. Hangsúlyozom, hogy Papp Tekla a jogi atmoszféra megváltozása okán (pl. új koncessziós területen működő szabályozó hatóság létrehozása) a koncessziós szerződés a vegyes jogági szerződések irányába mozdult el.

⁹² TÓTH EMESE: *A koncesszióról*. Saldó, Budapest, 1995. 46. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 33. pp.).

⁹³ BORDÁS MÁRIA: *Gazdasági közigazgatás. Koncesszió a közigazgatásban*. Államigazgatási Főiskola, Budapest, 1994. 25. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 1. p.); BORDÁS MÁRIA: *Koncesszió a közigazgatásban*. In: Lőrincz Lajos (szerk.): *Közigazgatás és a gazdaság*. UNIO, Budapest, 2001. 349–383. pp. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 349–350. pp.).

Hanák András,⁹⁴ Márffy Ede,⁹⁵ de akadnak olyanok is, akik a koncessziós jogviszony vegyes jogági jellegét hangsúlyozzák (Dantesz Péter és Imre Miklós,⁹⁶ Harmathy Attila,⁹⁷ Magyary Zoltán).⁹⁸

Jogdogmatikai értelemben a koncessziós szerződés legfontosabb ismérvei: i) visszterhesség; ii) írásbeliség (mint alaki követelmény); iii) tartósság (de nem határozatlanság); iv) a szerződés kötő felek személyében történő alanymódosulás; v) közszolgáltatás megszervezésére, közfeladat-ellátására irányultság; vi) az állam vagy az önkormányzat kizárólagos gazdasági tevékenységének gyakorlási jogának átengedése (részleges vagy teljes piaci monopólium biztosítása mellett).

A koncessziós szerződés tehát egy olyan visszterhes, írásban kötött szerződés, amelynek célja valamilyen közszolgáltatás megszervezése, közfeladat ellátása azáltal, hogy az állam vagy az önkormányzat – részleges vagy teljes piaci monopólium biztosítása mellett – a kizárólagos gazdasági tevékenysége gyakorlásának jogát meghatározott időre (főszabály szerint legfeljebb 35 évre) a koncesszió jogosultjának, azaz a koncesszornak vagy koncessziós jogosultnak átengedi.

Mindezek alapján érezhető, hogy a koncessziós szerződés kötelmi jogi rendszerben történő elhelyezése nem problémamentes, ennek okait a fentiekben ismertettük. Dogmatikai értelemben azonban mindenképpen úgy gondoljuk, hogy a koncessziós szerződéseknek egyfajta, a magánjogi szerződésekből (azon belül is a kötelmi atipikus szerződésekből) a közjogi (közigazgatási) szerződések irányába történő átmozgása tapasztalható (hangsúlyozva, hogy ez egy nem lezárt folyamat). Ezen elgondolásunkat erősíti a Szabályozott Tevékenységek Felügyeleti Hatóságának (a továbbiakban: SzTFH)⁹⁹ létrehozása

⁹⁴ HANÁK ANDRÁS: *A koncessziós szerződések természetrajzáról*. Gazdaság és Jog 1994/2. 1–20. pp. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 18. p.).

⁹⁵ MÁRFFY 1925 *op.cit.* 36. p.; MÁRFFY 1926 *op.cit.* 36. p. („jogot alapító közigazgatási aktus”).

⁹⁶ DANTESZ PÉTER – IMRE MIKLÓS: *A koncessziós jogviszony természetéről*. Magyar Közigazgatás 1991/11. 1034–1040. pp. (különös tekintettel ld.: *op.cit.* 1038. p.).

⁹⁷ HARMATHY 1983 *op.cit.* 195–196. pp.

⁹⁸ MAGYARY 1942 *op.cit.* 386. p.

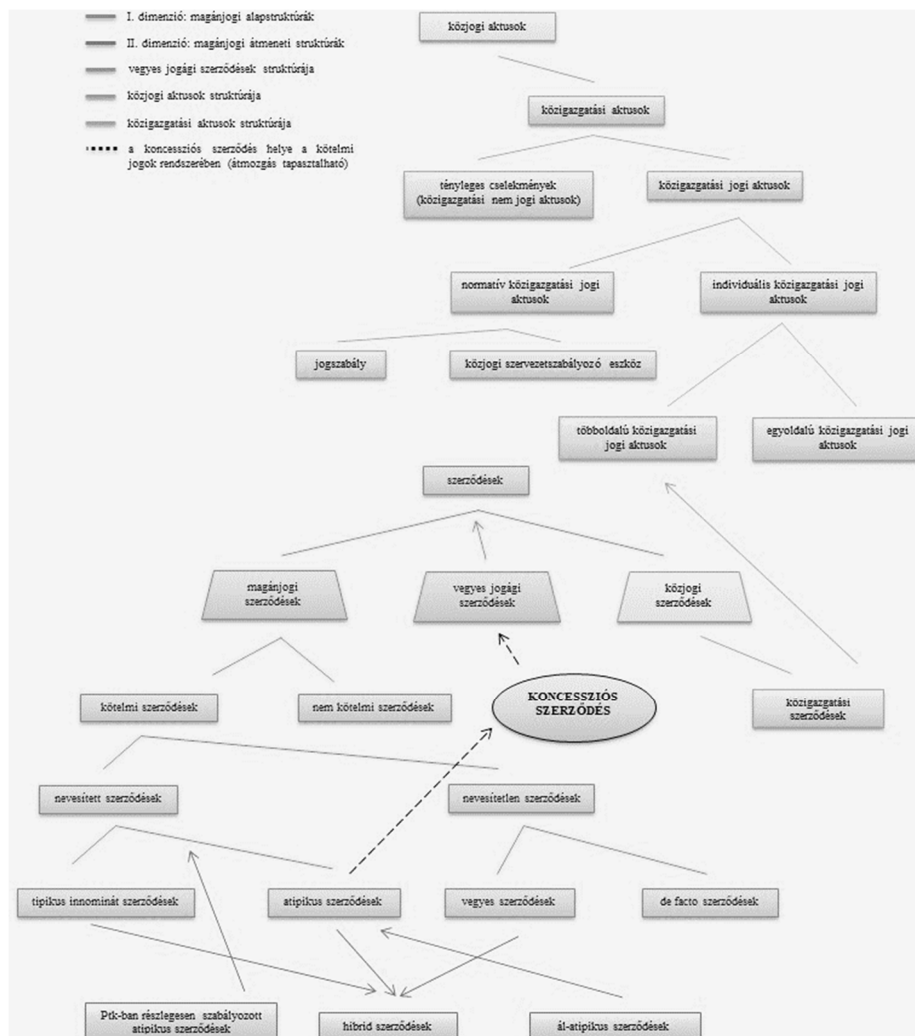
⁹⁹ A szabályozó hatóságokra ld.: BALOGH JUDIT: *Az önálló szabályozó szervek*. In: Trócsányi László – Schanda Balázs (szerk.) Bevezetés az alkotmányjogba. Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei. HVG-ORAC, Budapest, 2012. 283–286. pp.; CSINK LÓRÁNT: *Önálló szabályozó szerv*. In: Trócsányi László – Schanda Balázs – Csink Lóránt (szerk.): Bevezetés az alkotmányjogba. Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei. HVG-ORAC, Budapest, 2013. 309–315. pp.; FAZEKAS JÁNOS: *Az önálló szabályozó szervek rendeletalkotási tevékenysége Magyarországon*. Új Magyar Közigazgatás 2015/2. 15–21. pp.; FAZEKAS JÁNOS: *Az önálló szabályozó szervek rendeletalkotó hatáskörének alkotmányos keretei*. In: Fazekas Marianna (szerk.): *Gazdaság és közigazgatás. Tanulmányok Ficzere Lajos tiszteletére*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015. 37–45. pp.; FAZEKAS JÁNOS: *Önálló szabályozó szerv*. In: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. HVG-ORAC, Budapest, 2018. 1–16. pp. [1]-[61] (Önálló szabályozó szerv szócikk); KÁLMÁN JÁNOS: *Az önálló szabályozó szervek jogállása, helyük az államigazgatás szervrendszerében*. Közigazgatás-tudomány 2021/2. 74–85. pp.; LAPSÁNSZKY ANDRÁS: *A szabályozó hatóság jogállásának, szervezetének és „szabályozó” feladatainak elméleti alapjai, sajátosságai*. Új Magyar Közigazgatás 2014/3. 1–10. pp.; LAPSÁNSZKY ANDRÁS: *A szabályozó hatóságok jogállásának, működésének elméleti alapjai, kérdései*. In: Fazekas Marianna (szerk.): *Gazdaság és közigazgatás. Tanulmányok Ficzere Lajos tiszteletére*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015. 59–71. pp.; TEMESI ISTVÁN: *Az önálló szabályozó szervek*. In: Patyi András – Téglási András (szerk.): *Államtan és a magyar állam szervezete*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2013. 171–189. pp.; TEMESI ISTVÁN: *Az önálló szabá-*

is, amely elég széleskörű jogosítványokat tudhat magáénak a koncessziós eljárásokkal, a koncessziós szerződés megkötésével, módosításával és megszüntetésével kapcsolatban, amelyek egy – a korábbiakhoz képest jóval – erősebb közigazgatási kontroll alá tereli a koncessziókat (kvázi koncessziós vétőjog bevezetése). Emellett ugyanakkor, ha összevetjük a koncessziós szerződés fogalmi komponenseit a közjogi (közigazgatási) szerződés konceptusának elemeivel azt láthatjuk, hogy az első öt pont tekintetében azok korrelálnak, vagyis a koncessziós szerződés egyik oldalán közigazgatási szerv található; a szerződés tárgya a közszolgáltatás megszervezése, közfeladat ellátása; a szerződés tartalma és megkötése tekintetében nem rendelkeznek a felek olyan fokú magánautonómiával, mint ami a tipikus magánjogi szerződések esetében jellemző; közpénz, közvagyon felhasználása ugyancsak lehetséges (a tiltott állami támogatások figyelembevételével); továbbá a többletjogosítványok és többletgaranciák rendszere is működik. Az utolsó pont azonban nem igaz a koncessziós szerződésekre – és a tételesjogi fogalom, valamint a dogmatikai fogalom ezen a ponton válik el egymástól –, ugyanis a koncessziós szerződés sem a szűkebb, sem a tágabb, fentebb említett, tételesjogi fogalomba nem illeszkedik: a koncessziós szerződést nem két közigazgatási szerv köti egymással (ami a szűkebb értelemben vett tételesjogi közigazgatási szerződés hatálya alá sorolhatóság egyik követelménye), továbbá sem a Koncessziós tv.-ben, sem az egyes ágazati koncessziós törvényekben, kormányrendeletekben (ami pedig a tágabb értelemben vett tételesjogi közigazgatási szerződés-fogalom kritériuma) nincs utalás arra vonatkozólag, hogy a koncessziós szerződés közigazgatási szerződésnek minősülne. Következésképpen a koncessziós szerződéssel kapcsolatban felmerülő jogvitát nem a Kp. szabályai szerint és nem a közigazgatási ügyekben eljáró bíróság bírálja el, hanem arról a *polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényben* (a továbbiakban: Pp.) meghatározott perjogi szabályok alapján a polgári ügyekben eljáró bíróság dönt. Lényegében megállapíthatjuk: tételesjogi értelemben jelenleg pusztán a jogalkotó döntésén múlik, hogy a koncessziós szerződést közigazgatási szerződésnek minősíti-e, beillesztve a Kp. tárgyi hatálya alá azt. A koncessziós szerződés kötelmi jogi struktúrában történő elhelyezését az alábbi ábra szemlélteti.

lyozó szervek nemzetközi példái. Új Magyar Közigazgatás 2013/12. 8–14. pp.; VINCZE ATTILA: Önálló szabályozó szervek: egy alkotmányjogi problémavázlat. Közjogi Szemle 2013/3. 7–15. pp. Megjegyzem, hogy szabályozó hatóság témában 2012. január 1. napját megelőzően is születtek tanulmányok, jóllehet az egyes szerzők az önálló szabályozó szerv bevezetését megelőzően inkább a hatóság egyedi aktuskibocsátáson keresztül megvalósuló kvázi piac- vagy versenyszabályozó tevékenységét vizsgálták a szabályozó hatóság tárgy alatt. Horváth M. Tamás meg is jegyzi, hogy az angolszász jogrendszerbeli szabályozó hatóság-felfogástól, a kontinentális jogrendszer dogmatikai értelmében vett szabályozó hatóság-felfogás némiképp eltér, e szabályozó hatóságok ugyanis nem alkotnak jogot (ld.: HORVÁTH M. TAMÁS: *A szabályozó hatóság típusú közigazgatási szervek szabályozási koncepciója.* Magyar Közigazgatás 2004/7. 403–407. pp., különös tekintettel ld.: *op. cit.* 407. p.). E tendencia ugyanakkor 2012. január 1. napjával a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság és a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete szervek létrehozásával megváltozott, ugyanis e szervek már jogalkotó szervnek is minősülnek. (A szabályozó hatóságok tekintetében korábbról ld. még: KOVÁCS ANDRÁS GYÖRGY: *Mitől szabályozó egy hatóság?* In: Valentiny Pál – Kiss Ferenc László (szerk.): *Verseny és szabályozás.* MTA, Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 2008. 13–45. pp.; KOVÁCS ANDRÁS GYÖRGY: *A szabályozó hatóságok eljárásjogának modellje a határozatok jogereje és végrehajthatósága tükrében* [s.n.], Budapest, 2009. 441. p. [Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar]; MOLNÁR MIKLÓS: *A szabályozó közigazgatási hatóságokról.* Magyar Közigazgatás 2002/11. 641–650. pp.).

1. sz. ábra

A koncessziós szerződés helye a kötelmi jog rendszerében (dogmatikai szempontból)

Forrás: Papp Tekla¹⁰⁰

¹⁰⁰ PAPP 2019. *op.cit.* 33. p.; PAPP 2020 *op.cit.* 2–3. pp. alapján.

VII. Összegzés

Mint látható a koncessziós szerződés kötelmi jogi rendszerben történő elhelyezése nem egyszerű feladat. Nehezíti egyrészt a közjogi (közigazgatási) szerződésfogalom – sem szakirodalmi, sem tételesjogi szempontból – nem kifejeződött volta, igaz ugyan, hogy a Kp. kodifikációjával a jogalkotó nagy lépést tett a probléma megoldása érdekében. Másrészt bonyolítja a helyzetet a koncessziós jogi rezsím rendszerszintű átalakítása, amelynek eredményeképpen egy új önálló szabályozó szerv, az SzTFH is létrehozásra került, meglehetősen erős – a koncessziós rendszereket érintő – hatósági jogosítványokkal felruházva. Mint említettük, a koncessziós szerződés, dogmatikai értelemben – elkezdett „átmozogni” a közigazgatási szerződések körébe, noha tételesjogi értelemben magánjogi szerződésnek minősül. Mindezek eredményeképpen kijelenthetjük, hogy az említett koncessziós jogi rezsím átalakítása okán egy folyamat részesei vagyunk, aminek lezárásáig a koncessziós szerződésnek az említett két jogág közötti billegését tapasztalhatjuk.

CSABA FARKAS – DÁNIEL IVÁN

THE PLACE OF THE CONCESSION CONTRACT IN THE SYSTEM
OF HUNGARIAN CONTRACT LAW

(Summary)

The main goal of this study is to place the concession contract in the Hungarian contract law system. In order to be able to place the concession contract in the contract law system, it is necessary to review public (administrative) law contracts, private law (atypical) contracts and mixed law contracts (i.e. containing both private and public law elements). Accordingly, we take into account the most significant authors dealing with public (administrative) law contracts, private law (atypical) contracts, and concession contracts and their works on the above mentioned subject. The study examines not only the literary and dogmatic concepts of each contract, but the legal concept as well. It is important to emphasize that we approach administrative legal contracts from the direction of theory of administrative legal act which is one of the foundations of administrative legal dogmatics. Finally, we also examine the transformation of the legal environment for concession contracts (e.g. establishment of a new regulatory authority concerning concessions).

GÁL ANDOR*

Az elektronikus bizonyítéktranszfer megvalósítási lehetőségei az Európai Unió bűnügyi együttműködésében**

I. Bevezetés

A digitalizáció térnyerése életünk valamennyi területét, a gazdasági-társadalmi kapcsolatokat, magán- és közjogi jogviszonyainkat egyaránt befolyásolja, így természetesen nem hagyja érintetlenül az állami büntetőigény érvényesítésének jogi teret adó büntetőeljárás lefolytatását sem. A büntetőjogi felelősségre vonás nézőpontjából a digitalizációs kihívások kétféleképpen jelentkeznek. Egyrészt a technológiai újításokban rejlő innováció nem maradhat kiaknázatlanul a bűnüldöző szervek tevékenységének ellátása során, alkalmazásuk révén ugyanis a büntetőeljárás időszerűbbé, hatékonyabbá, és gazdaságosabbá tehető, illetve ezáltal javítható az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés (*access to justice*) jogállami elvárása is.¹ Másfelől a bűnözés modernizálódása, részbeni digitális térbe helyeződése, és határokön átívelő jellege mind olyan tényezők, amelyek szükségképpen a büntetőeljárás jogi szabályozásának és infrastrukturális hátterének – az információs társadalom igényeihez igazodó – korszerűsítését követelik meg.² Ennek jegyében

* adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

** A kutatást a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klaszterének IKT és Társadalmi Kihívások Kompetenciaközpontja támogatta. A szerző a Mesterséges Intelligencia és a jogrend kutatócsoport tagja. The research was supported by the ICT and Societal Challenges Competence Centre of the Humanities and Social Sciences Cluster of the Centre of Excellence for Interdisciplinary Research, Development and Innovation of the University of Szeged. The author is a member of the Artificial Intelligence and the Legal Order (AILO) research group.

¹ Ehhez lásd ELEK BALÁZS: *Költség és időtartalmak a büntetőeljárásban*. Büntetőjogi Szemle 2015/1-2. 10. p.

² A kriminológiai kutatási eredmények rávilágítanak, hogy a bűnözés múltbeli alakulását és jövőbeni változásait a makrogazdasági és a demográfiai tényezők befolyásolják elsődlegesen. Ezen túlmenően azonban már harmadik befolyásoló szempontként veendő figyelembe a *technológia* fejlődése. KEREZSI KLÁRA – PAP ANDRÁS LÁSZLÓ: *A bűnözés és a bűnözéskontroll jövője*. In: Finszter Géza – Sabjanics István (szerk.): Biztonsági kihívások a 21. században. Budapest, Dialog Campus, 2017. 545. p. E tendenciák figyelembevételével alakult ki a nemzetközi szakirodalomban a *digitális kriminalitás* fogalma. Erre lásd SMITH, GAVIN J. D. – MOSES, LYRIA BENNETT– CHAN, JANET: *The Challenges of Doing Criminology in the Big Data Era: Towards a Digital and Data-Driven Approach*. The British Journal of Criminology Volume 57, Issue 2, 1 March 2017, 259–260. pp.

a büntetőeljárás digitalizációjára irányuló törekvések egyes törvényalkotási eredményei már a hazai büntetőeljárás törvényben is megtalálhatók.³

A fentiekben részletezett digitalizációs kihívások nem ismernek országhatárokat, így az azoknak való megfelelés igénye sem szűkülhet le a nemzeti jogalkalmazás szintjére, hanem az az Európai Unió tagállamai közötti bűnügyi együttműködés keretrendszerében is kiemelten jelentkezik.

Mindezekre figyelemmel indította el az Európai Bizottság a *Digital Criminal Justice* elnevezésű projektet, amely az alábbi elvek érvényre juttatása útján kívánja javítani az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést:⁴

- a határokon átnyúló igazságügyi együttműködésben résztvevő szervezeteknek biztonságosan kell kommunikálniuk és információt cserélniük digitális eszközökön keresztül (*biztonságos kommunikáció és a bűnügyi személyes adatok bizalmas kezelésének elve*);⁵
- biztosítani kell a tagállami bűnüldöző hatóságok és uniós szervek, illetve ügynökségek által használt informatikai rendszerek közötti átjárhatóságot (*interoperabilitás elve*);
- az érdekelt feleknek hatékonyan és a minőségbiztosítás követelményének szem előtt tartásával kell kezelniük az adatokat (*minőségi adatkezelés elve*);
- az európai digitális büntető igazságszolgáltatási térben résztvevő szervek által használt platformnak alkalmasnak kell lennie a határon átnyúló, és egymással személyi és/vagy tárgyi összefüggésben álló bűnelkövetések egymással való összekapcsolására (*büntetőügyek összekapcsolhatóságának elve*);
- a közös nyomozócsoportok létrehozásának és működtetésének folyamatát digitálisan támogatni, és ezáltal egyszerűsíteni kell;
- biztosítani kell az együttműködésben résztvevők számára a szükséges digitális eszközökhöz való hozzáférést (*digitális infrastruktúra biztosításának elve*).⁶

Megjegyzendő, hogy e modernizációs törekvések sikeressé tétele nem képzelhető el a *mesterséges intelligencia* alkalmazásában rejlő bűnüldözési előnyök kihasználása nélkül. Így értelemszerű, hogy a közeljövőben a tagállamok közötti bűnügyi együttműködés

³ Ezek bemutatására lásd HERKE CSONGOR: *A digitalizáció szerepe a büntetőeljárásban*. In: Mezei Kitti (szerk.): *A bűnügyi tudományok és az informatika*. PTE-ÁJK, MTA TK, Budapest-Pécs, 2019. 104–124. pp.; BARTKÓ RÓBERT: *Elektronikus kapcsolattartás a büntetőeljárásban*. In: G. Karácsony Gergely (szerk.): *Az elektronikus eljárások joga*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018. 73–98. pp.

⁴ Cross-border Digital Criminal Justice Final Report, 2020. [a továbbiakban DCJ Report]. Elérhető itt: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/e38795b5-f633-11ea-991b-01aa75ed71a1/language-en> (letöltés ideje: 2022.09.30.).

⁵ A kommunikációs csatornák biztonságának garantálása tehát nemcsak a bűnüldözés sikerét kívánja elősegíteni, hanem az adatvédelmi követelményeknek való megfelelés is csak ezáltal szavatolható. A rendvédelmi szervek jogszerű adatkezelése pedig a működésük számonkérhetősége szempontjából jelentős. VADÁSZ PÁL – ZÓDI ZSOLT: *A nemzetbiztonsági szolgálatok és a rendvédelmi szervek információkereséshez kapcsolódó számonkérhetősége*. Jogtudományi Közlöny, 2020/11. 519–520. pp.

⁶ DCJ Report 3-4.

hatékonyságának növelésében a mesterséges intelligenciának is meghatározó szerepe lesz. Ezen fejlesztési lehetőségek vizsgálata pedig jelen dolgozatnak is tárgya.

A bűnügyi együttműködés digitalizációjának egy külön területét jelenti az *elektronikus bizonyítékok* tagállamok közötti megosztása. Erre figyelemmel az Európai Tanács már a 2018. október 18-i következtetéseiben rámutatott arra, hogy megoldásokat kell találni az elektronikus bizonyítékokhoz való, határokon átnyúló gyors és hatékony hozzáférés biztosítására a terrorizmus, valamint a súlyos és szervezett bűnözés más formái elleni hatékony uniós, illetve nemzetközi szintű küzdelem érdekében, ennek keretében a jogalkotási ciklus végéig meg kell állapodni az elektronikus bizonyítékokra, a pénzügyi információkhoz való hozzáférésre, valamint a pénzmosás elleni hatékonyabb küzdelemre vonatkozó bizottsági javaslatokról.⁷

Az Európai Tanács álláspontja szerint az említett bizonyítéktranszfer azonban csak akkor lehet sikeres, ha a tagállami bűnüldöző hatóságok, illetve a velük közvetlen kapcsolatban álló Europol és az Eurojust megfelelő erőforrásokkal ellátása időközben megtörténik, mert csak így lehet szembenézni a technológiai fejlődésből, illetve a biztonsági fenyegetések folyamatosan változó természetéből eredő új kihívásokkal.⁸

Felismerve ezeket a követelményeket az Európai Bizottság már az említett következtetések publikálását megelőzően, 2018. április 17-én két jogalkotási javaslatot terjesztett elő az elektronikus bizonyítékok határokon átnyúló gyűjtésének fokozása érdekében. Ezek a következők: a büntetőügyekben az elektronikus bizonyítékokra vonatkozó, közlésre és megőrzésre kötelező európai határozatokról rendeletről⁹ (a továbbiakban: Javaslát) és a büntetőeljárásban bizonyítékok összegyűjtése céljából a jogi képviselők kinevezéséről szóló irányelvről¹⁰ szóló javaslatok.

Így tehát az elektronikus bizonyítékok tagállamok közötti megosztására vonatkozó jogi szabályozás kialakítása előrehaladott állapotban van, a jogalkotási javaslatok elfogadása a közeljövőben várható.¹¹

⁷ Az Unió Tanácsa ezzel kapcsolatban 2018.12.13-i következtetéseivel pedig arra kérte fel a tagállamokat és a Bizottságot, hogy sürgősséggel hozzák létre az elektronikus bizonyítékok digitális cseréjére szolgáló rendszert, amelyben biztonságosan továbbíthatók az európai nyomozási határozatok, valamint a kölcsönös jogsegéllyel kapcsolatos megkeresések és válaszok. Lásd A Tanács következtetése: kölcsönös elismerés büntetőügyekben „A kölcsönös elismerés előmozdítása a kölcsönös bizalom erősítése révén” (2018/C 449/02). Az Európai Unió Hivatalos Lapja 2018.12.13. C 449/6.

⁸ Az Európai Tanács ülése (2018.10.18.) – II.9. számú következtetés. Brüsszel, 2018.10.18. EUCO 13/18.

⁹ A büntetőügyi elektronikus bizonyítékokra vonatkozó, közlésre és megőrzésre kötelező európai határozatokról szóló, az Európai Parlament és a Tanács rendeletére vonatkozó javaslat. Strasbourg, 2018.4.17. COM(2018) 225 final 2018/0108(COD) Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018PC0225&from=EN> (letöltés ideje: 2022.09.26.).

¹⁰ A jogi képviselőknek a büntetőeljárásban bizonyítékok összegyűjtése céljából történő kinevezéséről szóló harmonizált szabályok meghatározásáról szóló európai parlamenti és tanácsi irányelvre vonatkozó javaslat. {SWD(2018) 118 final} {SWD(2018) 119 final} Elérhető itt: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018PC0226&from=EN> (letöltés ideje: 2022.09.26.).

¹¹ Az Európai Parlament LIBE Bizottságának illetékes rapportőre jelentését már elkészítette, az Európai Unió Tanácsában az egyeztetések folyamata 2022. első félévében felgyorsult, így 2023-ban az említett instrumentumok elfogadása várható. A jelentésre elérhető itt: <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-a-new-push-for-european-democracy/file-jd-cross-border-access-to-e-evidence-production-and-preservation-orders> (letöltés ideje: 2022.09.30.).

Mindezek alapján jelen tanulmány tárgya az elektronikus bizonyítékok tagállamok közötti cseréjét érintő végrehajtási kérdések vizsgálata, vagyis a bizonyítéktranszfer gyakorlati megvalósítási lehetőségeinek bemutatása. Éppen ezért nem céлом a szabályozástervezet kapcsán felmerülő büntetőeljárás, és elsősorban joghatósági dilemmák elemzése, hiszen azok önálló tudományos feldolgozást igényelnek, mint ahogy arra a jogirodalomban is találunk már példákat.¹²

II. Az elektronikus bizonyítékok közlésére és megőrzésére kötelező európai határozatokról szóló rendelettervezet szabályozási irányvonalai

Az elektronikus bizonyíték fogalma álláspontom szerint két irányból nyerhet értelmezést. Egyfelől értjük alatta az eleve elektronikus formában létrejövő valamennyi bizonyító erejű információt és adatot, amelyeket bináris formában tároltak vagy továbbítottak (pl. IP-címek, e-mailek, kép- és videófelvevételek stb.).¹³ Másrészt ezen ismérv alá vonandók azok az információk és adatok is, amelyek ugyan nem elektronikus formátumban jöttek létre, azonban később elektronizálásukra került sor, és ily módon digitális továbbításuk már lehetségessé vált. E felfogással egyébként a Javaslat legáldefiníciója is egybevág.¹⁴

De lege lata az ilyen formában rendelkezésre álló bizonyítékok cseréjére a büntetőügyekben kibocsátott európai nyomozási határozatról szóló 2014/41/EU irányelv (a továbbiakban: ENYH irányelv) lehet megfelelően alkalmazandó azzal, hogy az ENYH irányelv konkrét rendelkezést nem tartalmaz a bizonyítékok e típusához kapcsolódó bűnügyi együttműködést érintően. Az Európai Unió által készített hatásvizsgálatok azonban rámutattak arra, hogy ez az eszköz nem felel meg az időszerűség követelményének, hiszen átlagosan 10 hónap alatt történik egy ilyen típusú jogsegélykérelem teljesítése.¹⁵

Éppen erre figyelemmel a Javaslat be kívánja vezetni az uniós jogba a közlésre kötelező európai határozat és a megőrzésre kötelező európai határozat intézményét. A tervezet felfogásában *közlésre kötelező európai határozat* valamely tagállam kibocsátó hatóságának olyan kötelező határozata, amely azt írja elő az Unióban szolgáltatásokat nyújtó és más tagállamban letelepedett vagy képvisellel rendelkező szolgáltató számára, hogy

¹² KARSAI KRISZTINA: *Locus/Forum Regit Actum – a Dual Principle in Transnational Criminal Matters*. Hungarian Journal of Legal Studies, 2019/2. szám 155–172. pp.; ÁBRAHÁM MÁRTA: *A bizonyítékok gyűjtése és értékelése az EU-ban határokon átnyúló bűnözés esetén*. Miskolci Jogi Szemle, 2019/2. különszám. 1. kötet. 21–31. pp.; DORNFELD LÁSZLÓ: *A határokon átnyúló elektronikus bizonyítékgyűjtés szabályozása az EU-ban*. Infokommunikáció és Jog, 2019/2. 37–43. pp.; RÓTH ERIKA: *Az elektronikus adat megszerzését, megőrzését szolgáló büntetőeljárás kényszerintézkedések*. Infokommunikáció és Jog, 2021/2. 10–15. pp.

¹³ MEZEI KITT: *Az elektronikus bizonyítékokkal kapcsolatos kihívások és szabályozási újdonságok*. Belügyi Szemle, 2019/10. 26. p.

¹⁴ A Javaslat 2. cikk (6) bekezdése szerint „elektronikus bizonyíték”: a szolgáltató által vagy nevében a közlésre vagy megőrzésre kötelező európai határozatra vonatkozó tanúsítvány átvételének időpontjában elektronikus formában tárolt bizonyíték, amely tárolt előfizetői adatokból, hozzáférési adatokból, tranzakciós adatokból és tartalmi adatokból áll.

¹⁵ Lásd a LIBE Bizottság rapportőrének jelentését: <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-a-new-push-for-european-democracy/file-jd-cross-border-access-to-e-evidence-production-and-preservation-orders> (letöltés ideje: 2022. 09. 30.)

elektronikus bizonyítékot közöljön; míg a *megőrzésre kötelező európai határozat* valamely tagállam kibocsátó hatóságának olyan kötelező határozata, amely azt írja elő az Unióban szolgáltatásokat nyújtó és más tagállamban letelepedett vagy képvisellel rendelkező szolgáltató számára, hogy őrizzen meg elektronikus bizonyítékot a közlésre irányuló későbbi megkeresés érdekében.¹⁶

A Javaslat szerint mindkét határozatot valamely tagállam igazságügyi hatóságának kell kibocsátania. A határozat olyan, másik joghatósági területen található szolgáltató által tárolt adatok megőrzése vagy közlése érdekében bocsátható ki, amelyek nyomozások vagy büntetőeljárások során bizonyítékként szükségesek. Feltétel továbbá, hogy az eljárási cselekmény foganatosítása a kibocsátó tagállam nemzeti joga szerint is elvégezhető, és az egyben a szükségesség követelményének is megfelel.

A szabályozástervezet azt kívánja lehetővé tenni, hogy az egyik tagállam illetékes hatósága közvetlenül egy másik tagállamban letelepedett vagy képviselt szolgáltatótól kérhessen közlést vagy megőrzést a rendelet hatálya alá tartozó bűncselekmények kivizsgálásához és büntetőeljárás alá vonásához szükséges elektronikus adatokról.

A Javaslat messzemenőig meg kíván felelni az észszerűség és a hatékonyság követelményének azáltal, hogy a szolgáltató teljesítési határidejét 10 napban – kivételesen sürgős adatszolgáltatások esetében 6 órában – határozza meg [9. cikk (1)-(2) bekezdés].

A javaslat az egy vagy több tagállamban működő szolgáltatókra vonatkozik, függetlenül attól, hogy hol található a székhelyük vagy hol tárolják az információkat. E szabályozás lehetőséget biztosít a szolgáltató számára, hogy meghatározott indokok alapján – például technikai okokból, vagy nyilvánvalóan visszaélészerű vagy az Alapjogi Chartát sértő megrendelés esetén – a beérkezett határozat felülvizsgálatát kérje.¹⁷

A Javaslat koncepciója szerint a határozat címzettjének országában található társhatóságnak nem kell részt vennie közvetlenül a határozat kézbesítésében és végrehajtásában, kivéve, ha a címzett szolgáltató a határozatot nem teljesíti.¹⁸ Ebben az esetben a tagállami hatóságnak kell a végrehajtás iránt intézkednie a nemzeti jog irányadó szabályai szerint.

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a Javaslat szerint az elektronikus bizonyítékot kezelő szolgáltatónak a közlésre kötelező európai határozatban foglalt kötelezettség teljesítése érdekében a bizonyítékot közvetlenül, a végrehajtással érintett tagállam hatóságának bevonása nélkül kell a megkereső tagállami hatóságnak kiadnia. Álláspontom szerint ez a szabályozási koncepció kifogásolható tekintettel arra, hogy az nem felel meg az alapvető információbiztonsági követelményeknek.¹⁹ Ehhez képest szükséges lenne a Javaslatban kifejezetten szabályozni, hogy elektronikus bizonyíték továbbítására csak interoperábilis, biztonságos, decentralizált és egyben megfelelő autentikációs eljárást alkalmazó kommunikációs eszközön keresztül legyen lehetőség. Az említett követelményeknek való megfelelés érdekében szükségesnek tartom annak előírását, hogy az elektronikus bizonyíték szolgáltatása a szolgáltató székhelye szerint illetékes tagállami hatóság útján

¹⁶ Javaslat 2. cikk (1) és (2) bekezdés.

¹⁷ Lásd Javaslat 15. cikk.

¹⁸ Ehhez lásd a Javaslat 14. cikk.

¹⁹ A Javaslat kapcsán a LIBE Bizottság rapportőre is élt hasonló jelzéssel, azonban annak elfogadására vonatkozó jelzés – egyelőre – a Tanácstól nem érkezett. Ezzel kapcsolatban lásd a rapportőri jelentést: <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-a-new-push-for-european-democracy/file-jd-cross-border-access-to-e-evidence-production-and-preservation-orders>

történjen. A tagállami hatóságok rendelkezhetnek ugyanis csak olyan kommunikációs eszközökkel, amelyek a fentiekben részletezett elvárások teljesítésére alkalmasak.

Ezen kötelezettségek teljesítése során a tagállami hatósággal való hatékony és gyors elektronikus kapcsolattartás jogi képviselő bevonásával is történhet, mint ahogyan e lehetőséggel a javaslatcsomagban foglalt másik jogalkotási kezdeményezés – a jogi képviselőknél a büntetőeljárásban bizonyítékok összegyűjtése céljából történő kinevezéséről szóló harmonizált szabályok meghatározásáról szóló európai parlamenti és tanácsi irányelvre vonatkozó javaslat²⁰ – kifejezetten számol is.²¹

A következőkben az Európai Unió bünyügyi együttműködésében alkalmazott egyes, biztonságos információcserét szolgáló platformokat – az elektronikus bizonyítéktranszferre vonatkozó alkalmasság szempontjából – vizsgálom meg, rámutatva arra, hogy jelenleg is rendelkezésre állnak azok a csatornák, amelyek felhasználásával az előzőekben ismertetett de lege ferenda javaslatom a gyakorlatban is megvalósítható.

III. A bünyügyi együttműködést koordináló szervek működésének digitalizációja

A bűnüldöző szervek tevékenységét érintően *kétirányú*: adminisztratív-szervezési-koordinációs, valamint a jogalkalmazást érintő érdemi felhasználásuk között lehet differenciálni. Előbbi kategóriába tartozó megoldások valójában a rendvédelmi szervek megfelelő feladatellátása adminisztratív oldalának javítását szolgálják. A második csoportba a szolgálatok azon nyílt és a nyilvánosság elől elzártan kifejtett tevékenységei tartoznak, amelyek célja a bűncselekmények megelőzésével és felderítésével kapcsolatos feladatok megvalósítása.²²

1. Adminisztratív-szervezési-koordinációs tevékenységek digitális ellátása

A technológiai újítások használata az adminisztratív tevékenységekre vonatkozóan többféle formában jelentkezhet: a büntetőeljárásban részt vevő szervezetek közötti kommunikáció javítása (pl. a hatóságok közötti videokonferencia útján lebonyolított távoli kommunikáció), a szolgálatok által kibocsátott és feldolgozott iratok elektronikus áramlásának biztosítása (pl. kizárólag elektronikus formátumú iratkezelés), bizonyos rendészeti cselekményeket automatizáló eszközök bevezetése (pl. beadványok készítése vagy bűncselekményekről szóló bejelentések kezelése) egyaránt az említett tevékenységfajták ellátását segítik elő.

²⁰ Lásd 10. ljt.

²¹ Az irányelv szabályozási koncepciója alapján az illetékes nemzeti hatóságok büntetőeljárásokban folytatott bizonyítékgyűjtésre irányuló határozatainak átvételére, az azoknak való megfelelésre és azok végrehajtására jogi képviselőt jelölhetnek ki. A bizonyítéktranszferet érintő adminisztratív akadályok ezt követő csökkentése a belső piac jobb működését biztosítaná, amely összhangban van a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló közös térség fejlesztésével is.

²² DYMITRUK, MARIA: *Legal Tech in the Law Enforcement Agencies*. In: Szostek, Dariusz – Zalucki, Mariusz (szerk.): *Legal tech. Information technology tools in the administration of justice*. Nomos, 2022. 259–261. pp.

A technológiai piacon elérhető jogi iratautomatizálási szoftverek könnyen alkalmazhatók a szolgáltatók adminisztratív munkájában, mivel alkalmasak a szabványos iratelemek gyors előkészítésére.²³ Hasonlóan ehhez, megkönnyítheti a rendvédelmi szervek munkáját az automatikus beszédfelismerő (ASR) és az optikai karakterfelismerő (OCR) rendszerek elterjedése,²⁴ amelyek jelentősen felgyorsíthatják a formális tevékenységeket (pl. egy tanúvallomás rögzítése). A mesterséges intelligencia alkalmazása ebben a körben (is) hasznosulhat, így például egyes nyomozó hatóságok munkáját már rendőri chatbotok segítik, amelyek lehetővé teszik a bűncselekmények nyomozó hatóság részére történő azonnali bejelentését.²⁵ Úgyszintén segítséget jelenthet a mesterséges intelligencia az egyes elektronikus bizonyítékok rendszerezése, ügyekhez való kapcsolása során.

Az adminisztratív tevékenységek területén a technológiai eszközök alkalmazásának célja voltaképpen az ügyek feldolgozásának észszerűsítése és felgyorsítása. A digitalizációs fejlesztések ebben a körben történő használata bár fontos a szolgáltatások működésének egyszerűsítése szempontjából, azonban az még önmagában nem forradalmasítja a bűnüldöző szervek feladatellátását, és önmagától ettől az igazságszolgáltatás működése – informatikai szempontból – nem válik különbözővé a más ágazatokban uralkodó általános technológiai trendektől.²⁶ Az igazságszolgáltatási szervek együttműködése terén akkor érhető el tényleges előrelépés, ha a digitális eszközök használata az érdemi bűnüldözési feladatok megvalósítása során is dominánssá válik.

2. Az érdemi bűnüldöző tevékenységhez kapcsolódó legal-tech eszközök

A büntetőeljárások sikerét érdemben elősegítő digitális eszközök kimerítő felsorolása nyilvánvalóan nem lehetséges, ugyanakkor annak főbb területei²⁷ a következők szerint határozhatók meg:

- a bűncselekmények elkövetésének előrejelzése;
- a bűncselekmények és elkövetők felderítésének automatizálása;
- a döntéshozatali folyamatok automatizálása;

²³ Az automatikus dokumentumkészítő (*document assembly*) szoftverek lényegében szövegsablonok és algoritmusok (feltételes összefüggéseket tartalmazó kódolt szabályok) kombinációi. Ezek az eszközök az igazságszolgáltatást érintő technológiai újítások második generációjába tartoznak, amelyeket a jogi szakma hamar elkezdett használni. ZÓDI ZSOLT: *A járvány, a jogi szféra és a technológia. Hogyan vészelték át a jogrendszerek a járványt, mekkora szerepe volt ebben a technológiának, és mennyire lesznek tartósak a változások?* In *Medias Res*, 2020/2. 343-344. A *document assembly* rendszerek osztályozására lásd LAURINTSEN, MARC: *Document Automation*. In: KATZ, Daniel Martin et. al. (szerk.): *Legal Informatics*. Cambridge University Press, 2021. 69–72. pp.; KERY-TYERMAN, JONATHAN – SHANKAR, A. J.: *The Core Concepts of E-Discovery*. In: KATZ, DANIEL MARTIN et. al. (szerk.): *Legal Informatics*. Cambridge University Press, 2021. 311–312. pp.

²⁴ Bemutatókra lásd BOMMARITO, MICHAEL J.: *Preprocessing Data*. In: Katz, Daniel Martin et. al. (szerk.): *Legal Informatics*. Cambridge University Press, 2021. 58–60. pp.

²⁵ DYMITRUK 2022, 261. p.

²⁶ DYMITRUK 2022, 262. p.

²⁷ A szakirodalomban KARSAI utal rá, hogy e területen nagy jelentősége van az algoritmizált megoldások felhasználásának, amelyek lehetnek leíró (preskriptív) vagy előrejelző (prediktív) jellegűek. KARSAI KRISZTINA: *Inkriminált algoritmusok a büntető igazságszolgáltatásban*. In: Madai Sándor – Pallagi Anikó – Polt Péter (szerk.) *Sic itur ad astra: Ünnepi kötet a 70 éves Blaskó Béla tiszteletére*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020. 253. p.

- a bizonyítékok automatizált elemzése, és
- a bizonyítékok, illetve elemzési eredmények hatóságok közötti megosztása.²⁸

Utóbbi terület érinti elsődlegesen a tagállamok közötti bűnügyi együttműködést koordináló szervek²⁹ működését, amelynek megvalósítási háttéréül – a tervek szerint túlnyomórészt – az e-Codex és az abba beépülő e-EDES rendszerei szolgálnak majd. Az Európai Unió e platformokat szánja ugyanis a digitális információ-megosztás jövőbeni fő színtereinek. Ezzel összhangban az Európai Bizottság javaslatot dolgozott ki a polgári és büntetőügyekben történő határokon átnyúló kommunikációra szolgáló számítógépes rendszerről (e-Codex rendszer) és az (EU) 2018/1726 (ún. eu-LISA) rendelet módosításáról, amelyet 2020. december 2-án tett közzé.³⁰

E javaslatra épülnek rá a következők, a közelmúltban, 2021. december 1-jén publikált további jogalkotási kezdeményezések:

- az igazságügyi együttműködés és az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés digitalizálásáról a határokon átnyúló polgári, kereskedelmi és büntetőügyekben, valamint egyes jogi aktusok módosításáról az igazságügyi együttműködés területén;³¹
- a terrorista bűncselekményekre vonatkozó információcseréről és együttműködésről szóló 2005/671/IB tanácsi határozatnak a személyes adatok védelmére vonatkozó uniós szabályokkal való összehangolásával összefüggő módosításáról;³²
- együttműködési platform létrehozása a közös nyomozócsoportok működésének támogatására és az (EU) 2018/1726 rendelet módosítása.³³

Az említett jogalkotási kezdeményezések szabályozási irányára a következőkben még kitérek.

²⁸ DYMITRUK 2022, 262. p.

²⁹ Ebbe a körbe sorolandók az EU bel- és igazságügyi ügynökségei [EU Justice and Home Affairs (JHA) agencies], amelyek önálló hálózatot alkotnak, tagjai: CEPOL (European Union Agency for Law Enforcement Training – Az Európai Unió Bűntüldözési Képzési Ügynöksége), EASO (European Asylum Support Office – Európai Menekültügyi Támogatási Hivatal), EIJE (European Institute for Gender Equality – Nemek Közötti Egyenlőség Európai Intézete), EMCDDA (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction - A Kábítószer és a Kábítószer-függőség Európai Megfigyelőközpontja), eu-LISA (Agency for the Operational Management of Large-Scale IT Systems in the Area of Freedom, Security and Justice – A Szabadságon, a Biztonságon és a Jog Érvényesülésén Alapuló Téréség Nagyméretű IT-rendszereinek Üzemeltetési Igazgatását Végző Európai Ügynökség), Eurojust (European Union Agency for Criminal Justice Cooperation – Európai Unió Büntető Igazságügyi Együttműködési Ügynöksége), Europol (European Police Office – Európai Rendőrségi Hivatal), FRA (Európai Unió Alapjogi Ügynöksége) és Frontex (European Border and Coast Guard Agency – Az Európai Határ- és Partvédelmi Ügynökség). 2020-ban az Eurojust koordinálta a hálózat tevékenységét és látta el a titkársági funkciót. 2021-ben a Frontex vette át az irányítást.

³⁰ Javaslat a polgári és büntetőügyekben történő határokon átnyúló kommunikációra szolgáló számítógépes rendszerről (e-CODEX rendszer) és az (EU) 2018/1726 rendelet módosításáról (2020.12.02.). COM(2020) 712 final 2020/0345(COD) Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CEEX:52020PC0712&from=EN> (letöltés ideje: 2022. 09. 30.). A Tanács előkészítő anyagát és általános megközelítését a javaslatról 2021. május 28-án tette közzé. Elérhető: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9005-2021-INIT/en/pdf> (letöltés ideje: 2022. 09. 30.).

³¹ Elérhető itt: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CE-EX:52021PC0759&from=EN> (letöltés ideje: 2022. 09. 30.)

³² Elérhető itt: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021PC0767&from=EN> (letöltés ideje: 2022. 09. 30.)

³³ Elérhető itt: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021PC0756&from=EN> (letöltés ideje: 2022. 09. 30.)

IV. A tagállamok közötti büntügyi együttműködés érdemi feladatainak ellátását szolgáló digitális eszközrendszer

1. Az e-Codex

Az e-Codex lényegében egy olyan, különböző szoftverösszetevőkből álló csomag, amely lehetővé teszi a felhasználói – az illetékes igazságügyi hatóságok, a gyakorló jogászok és a polgárok – számára, hogy a dokumentumokat, jogi űrlapokat, bizonyítékokat és egyéb információkat gyorsan és biztonságosan, *elektronikus úton* küldjék és fogadják.³⁴ Ezáltal az e-Codex biztosítja egy, a polgári és büntetőügyekhez informatikai támogatást nyújtó, a nemzeti informatikai rendszereket összekötő interoperábilis, biztonságos és decentralizált kommunikációs hálózat létrehozását.³⁵

Az e-Codex szabályozását célzó rendelet javaslatának indokolása szerint a tagállamok tapasztalataira építve az e-Codexben megvan a potenciál arra, hogy az Unióban a határon átnyúló büntetőeljárásoknál az elektronikus adatok biztonságos továbbításának fő digitális megoldásává váljék.³⁶

Az Európai Bizottság „Az igazságszolgáltatás digitalizálása az Európai Unióban – A lehetőségek eszköztára” című közleményében az e-Codexet tekinti a fő eszköznek a nemzeti informatikai rendszerek közötti kommunikációs hálózat létrehozásához.³⁷ E platform kiemelt előnye az, hogy a tagállami nemzeti rendszerek interoperabilitását biztonságos csatornán keresztül biztosítja. A büntügyi együttműködés terén álláspontom szerint e fejlesztés leginkább az európai nyomozási határozatok, elektronikus bizonyíték közlését célzó határozatok és kölcsönös eljárási jogsegélykérelmek végrehajtása során bírhat jelentőséggel, növelve a tagállamok közötti büntügyi tárgyú információ- és adatcserék hatékonyságát.

2. Az e-EDES

Az elektronikus bizonyítékok digitális cseréjére szolgáló rendszer [*e-Evidence Digital Exchange System – e-EDES*] egy olyan informatikai eszköz, amelynek segítségével a tagállamok hatóságai biztonságosan, digitális formában oszthatnak meg egymással európai nyomozási határozatokat, kölcsönös jogsegély iránti kérelmeket, valamint egyéb elektronizált vagy már elektronikus formában létrejött bizonyítékokat.

Jelenleg a hatóságok e célból postai, illetve elavultnak tekinthető elektronikus módszereket használnak, amelyek egyrészt lassúak, másrészt nem is rendelkeznek megfelelő

³⁴ Az e-Codexről mint a digitális igazságszolgáltatás meghatározó eszközéről szól OSZTOVITS ANDRÁS: *Online bíróságok és az igazságszolgáltatáshoz való jog – esély vagy veszély?* Magyar Jog, 2020/11. 631. p.

³⁵ <https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2021/06/07/digitalisation-of-justice-council-approves-its-mandate-for-negotiations-on-the-e-codex-system/> (letöltés ideje: 2021.11.10.)

³⁶ Javaslat a polgári és büntetőügyekben történő határon átnyúló kommunikációra szolgáló számítógépes rendszerről (e-CODEX rendszer) és az (EU) 2018/1726 rendelet módosításáról (2020.12.02.). COM(2020) 712 final 2020/0345(COD) Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020PC0712&from=EN> (letöltés ideje: 2021.11.08.).

³⁷ Az Európai Bizottság 2020. december 2-i „Az igazságszolgáltatás digitalizációja az Európai Unióban Lehetőségek eszköztára” c. közleménye. COM(2020) 710 final. 3.5.

biztonsági szabványokkal. Éppen ezért az e-EDES létrehozásának célja az volt, hogy az említett adattípusok cseréjének biztonsága garantálható legyen, valamint a továbbított dokumentumok hitelességének és sértetlenségének ellenőrzési lehetősége mellett növelje a meglévő együttműködési eljárások hatékonyságát és gyorsaságát. Kialakítása egyúttal a nemzeti ügyviteli rendszerekkel való interoperabilitást is szolgálja.³⁸

Az e-EDES fejlesztésébe bevont tagállami szakértők határozottan decentralizált architektúrát kértek a rendszerhez, ami azt jelenti, hogy működése minden tagállamban egy biztonságos – nemzeti nyelven elérhető – portál üzemeltetését feltételezi. Kommunikációs csatornaként – az információcsere biztosítására – az internetet, valamint az eCodex Connector és az eDelivery átjárókat választották.³⁹

A DCJ Report meghatározott dokumentumoknak – *így különösen az elektronikus bizonyítékoknak* – a tagállami hatóságok közötti továbbítására kifejezetten az e-EDES-t ajánlja.⁴⁰ Az eszközt ugyanis az Európai Bizottság eleve az európai büntető igazságszolgáltatási tér igényeire szabta: az e-EDES közös nyílt szabványokon és nyílt forráskódú implementációkon (pl. e-Codex csatlakozó és Domibus Gateway) alapul.

Megjegyzendő azonban, hogy az e-EDES további fejlesztésre szorul, amely jelenleg – a 2020. október 1. és 2022. szeptember 30. közötti időszakban – az EXEC II projekt keretében valósul meg.⁴¹ Az EXEC II túlmutat a kezdeti digitalizációs törekvéseken, és lehetőséget ad a projektpartnereknek, hogy integrálják az e-EDES-környezetet nemzeti megoldásaikba. E platform használatának célja ugyanis kettős: először is lehetőség van az e-EDES környezet integrálására a nemzeti ügykezelési rendszerekbe az adatok cseréje és újrafelhasználása érdekében, másrészt ez viszont is igaz, vagyis a projektpartnerek integrálhatják nemzeti hitelesítési megoldásaikat a e-EDES rendszerbe, elkerülve ezzel a redundáns és hibára hajlamos felhasználói adminisztrációt, és egyúttal a meglévő felhasználói adatok újrafelhasználásával erősíthetik a platform használhatóságát.

Az EXEC II projekt további céljai a következők:

- a nemzeti ügykezelési rendszereknek az e-EDES platformba történő integrálása, amelynek köszönhetően a tárolt adatok újra felhasználhatók lehetnek mind a nemzeti nyilvántartás, mind az e-EDES számára;⁴²
- azonnali kommunikáció lehetővé tétele az érdekelt felek között (hasonlóan az Európai SIENA alkalmazásához);
- Eurojust számára – kezdetben csak a nemzeti összekötőkön keresztül – közvetlen hozzáférés biztosítása az e-EDES-hez;⁴³

³⁸ Az Európai Bizottság 2020. december 2-i „Az igazságszolgáltatás digitalizációja az Európai Unióban Lehetőségek eszköztára” c. közleménye. COM(2020) 710 final. 3.5.

³⁹ Council of the European Union Brussels, 2 March 2020; 6429/20.

⁴⁰ DCJ Report 101.

⁴¹ Az Európai Bizottság 2020. december 2-i „Az igazságszolgáltatás digitalizációja az Európai Unióban Lehetőségek eszköztára” c. közleménye. COM(2020) 710 final. 3.5.

⁴² <https://www.e-codex.eu/EXECII> (letöltés ideje: 2021. 12. 20.)

⁴³ Jelenleg az Eurojust mint ügynökség önállóan nem kapcsolódik az e-EDES-en belüli információcseréhez, azonban az Eurojust nemzeti összekötői ügyészi minőségükben megkaphatnak egyes dokumentumokat (pl. kölcsönös jogsegély iránti megkeresések teljesítése). DCJ Report 102.

- az elektronikus aláírások kezelése;
- mesterséges intelligencia alapú, gépi fordításra képes modul kialakítása.⁴⁴

Ezen túlmenően a jövőbeni fejlesztési tervek között szerepel az is, hogy az e-EDES tartalmazza az EJM Atlasz-eszközét,⁴⁵ amelynek köszönhetően az e-EDES-hez kapcsolódó társszervek képviselői felhasználóbarát módon találhatnak az ügyben eljárni illetékes hatóságot egy másik tagállamban.

3. Az Eurojust ügykezelési rendszere (CMS – Case Management System)

Az Európai Unió Büntető Igazságügyi Együttműködési Ügynöksége (Eurojust) számára a tagállamok kötelesek minden olyan információt megadni, amelyre szüksége van az igazságügyi együttműködés és koordináció elősegítésére irányuló feladatának végrehajtásához.⁴⁶ E kötelezettségek teljesítése kihívás elé állítja a tagállamokat, mivel a Eurojust által használt platform kifejezetten elavultnak tekinthető.

Erre figyelemmel jelenthető ki az, hogy a Digital Criminal Justice projekten belül az Eurojust CMS újratervezése a határokon átnyúló digitális büntető igazságszolgáltatás informatikai modernizálásának egyik kulcseleme. Az előzetes tervek szerint az új, Eurojust által kialakítandó adatbázis fő összetevői a következők lennének: a Core CMS, a Terror-elhárítási Nyilvántartás, a JIT Admin Portál, az Action Day Collaboration Platform és az Integration Layer.⁴⁷

A Core CMS komponens az újratervezett Eurojust CMS részeként az Eurojust nemzeti irodák napi tevékenységét, azaz az Eurojust által támogatott, határokon átnyúló igazságügyi együttműködés minden ügyének nyilvántartását, kezelését és rögzítését támogató fő operációs rendszer.

A 2005/671/IB tanácsi határozat⁴⁸ előírja a tagállamok számára, hogy terrorcselekményekkel kapcsolatos információkat nyújtsanak az Eurojustnak. Ezért 2019-ban elindították a *Terrorelhárítási Nyilvántartást*, amely segíti az ügyészeket az aktívabb koordinációban, valamint a különböző országokban nyomozás alatt álló elkövetők vagy hálózatok azonosításában. E platform azonban jelenleg korlátozott funkciókkal rendelkezik, amely kiterjedt manuális beavatkozást igényel.⁴⁹

⁴⁴ DCJ Report 102.

⁴⁵ <https://www.ejm-crimjust.europa.eu/ejm/AtlasChooseCountry/EN> (letöltés ideje: 2022. 09. 30.)

⁴⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 2018. november 14-i (EU) 2018/1727 rendelete az Európai Unió Büntető Igazságügyi Együttműködési Ügynökségéről (Eurojust) és a 2002/187/IB tanácsi határozat felváltásáról és hatályon kívül helyezéséről 21. cikk (3) bekezdés.

⁴⁷ DCJ Report 116.

⁴⁸ A Tanács 2005/671/IB határozata (2005.09.20.) a terrorista bűncselekményekre vonatkozó információcseréről és együttműködésről.

⁴⁹ DCJ Report 120.

Ezen adatbázis fejlesztésére irányuló folyamatok felgyorsítása érdekében élt az Európai Bizottság e tárgykörben jogalkotási kezdeményezéssel.⁵⁰ Az irányelvtervezet célja a 2005/671/IB tanácsi határozatnak a bünyügyi adatkezelési irányelvben⁵¹ megállapított elvekkel való összehangolása. A hivatkozott terrorelhárítási nyilvántartásban ugyanis személyes adat kezelése – a célhoz kötöttség elvével összhangban – kizárólag terrorista bűncselekmények megelőzése, kivizsgálása, felderítése és üldözése céljából történhet. A pontosan körülírt adatkezelési jogalapnak a tanácsi határozatba történő beépítése tehát szükséges annak érdekében, hogy a fejlesztendő nyilvántartás – az említett bűnüldözési célok mentén – hatékonyan működhessen.

A jelenlegi *JIT Admin Portál* a JIT támogatások adminisztrációját támogató eszköz.

Az *Action Day Collaboration Platform* olyan együttműködések digitális támogatására szolgálna, amelyek még nem minősülnek közös nyomozócsoportnak, ugyanakkor a tagállami szervek aktív és rendszeres kooperációját feltételezik. A közös nyomozócsoportok néhány hónaptól néhány évig működhetnek, ehhez képest az akciónapokhoz kapcsolódó együttműködés legfeljebb néhány hónapig tart. Fontos különbség emellett, hogy az akciónapi együttműködést az Eurojust koordinálja, míg közös nyomozócsoport az Eurojust bevonása nélkül is létrejöhet. Mindezek alapján az akciónapi együttműködések támogató elektronikus rendszert célszerűbb az Eurojuston belül elhelyezni, míg a közös nyomozócsoportok részére önálló digitális platform létrehozása indokolt.⁵²

V. Összegzés

A határon átnyúló szervezett bűnözés elkövetői a legmodernebb telekommunikációs eszközök felhasználásával fejtik ki tevékenységüket. E bűncselekmények elleni fellépés hatékonyságának növelése érdekében a rendvédelmi szerveknek lépéselőnybe kell(ene) kerülniük a korszerű technológiák alkalmazása terén.⁵³

Ehhez képest a nemzetközi elemet tartalmazó büntetőügyek intézése tekintetében az állapítható meg, hogy a papíralapú adminisztráció változatlanul túlsúlyban van. Éppen ezért az uniós jogi eljárások esetében is nélkülözhetetlen a digitális ügyintézésre való átállás felgyorsítása.

Különösen igaz ez az elvárás az elektronikus formában rendelkezésre álló bizonyítékok cseréjére, hiszen ezen együttműködési forma esetében a tagállami hatóságok közötti kapcsolattartás kizárólag digitális úton elképzelhető.

Ennek ellenére a jelenleg hatályban lévő uniós jogi aktusok nem határozzák meg az ilyenfajta adatátvitel közvetítő eszközét, és nem adnak e kapcsolattartási formára nézve

⁵⁰ Lásd 32. ljt.

⁵¹ Az Európai Parlament és a Tanács 2016/680 (EU) irányelve (2016.04.27.) a személyes adatoknak az illetékes hatóságok által a bűncselekmények megelőzése, nyomozása, felderítése, a vádeljárás lefolytatása vagy büntetőjogi szankciók végrehajtása céljából végzett kezelése tekintetében a természetes személyek védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 2008/977/IB tanácsi kerethatározat hatályon kívül helyezéséről.

⁵² DCJ Report 124.

⁵³ VADÁSZ-ZÓDI 2020, 518. p.

háttérszabályozást sem. Ennek következtében a tagállami hatóságok egymás közötti, illetve az uniós szervekkel folytatott kommunikációja továbbra is lassú, költséges és adatbiztonsági szempontból kifogásolható kapcsolattartás keretében valósul meg.⁵⁴

E korszerűsítési kívánalmak szem előtt tartásával az Unió is felismerte, hogy a büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködés terén a digitalizációban rejlő előnyök kiaknázása nem halasztható: mind a jogi, mind az infrastrukturális háttérnek az azonnali fejlesztése indokolt. Ennek jegyében indította útjára az Európai Bizottság a Digital Criminal Justice elnevezésű projektet, amelynek egyes eredményeit jelen tanulmány is taglalja.

Ezzel áll összhangban azon javaslatcsomag is, amely az elektronikus bizonyítéktranszfer jogi szabályozását célozza az elektronikus bizonyítékok közlésére és megőrzésére kötelező határozatok jogintézményének bevezetésével. Sajnálatos módon azonban a rendelettervezet jelenlegi formájában nem rendezi az adatszolgáltatás végrehajtási kérdéseit.

Ahogy arról jelen dolgozatban részletesen szóltam, az Európai Unió célkitűzésékként határozta meg egy digitális igazságszolgáltatási térség kialakítását. Ennek keretében több biztonságos adatátvitelt szolgáló platform egyidejű kialakítása van folyamatban, amelyek használatával a tagállami és uniós rendvédelmi szervek kapcsolattartása gyorsabbá, hatékonyabbá és bűnüldözési, illetve adatvédelmi szempontból biztonságosabbá válhat.

A fentiekben rámutattam arra, hogy az Európai Unió a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térségen belül a büntetőügyeket érintő fő digitális kommunikációs csatornának az e-Codexet, az e-EDES-t és az Eurojust modernizált CMS-ét szánja. A közeljövő feladata e rendszereknek egymással, más uniós adatbázisokkal (pl. VOCU,⁵⁵ SIENA,⁵⁶ JIT online felület stb.), valamint a tagállami nyilvántartásokkal történő megfeleltetése.

Álláspontom szerint szükséges az elektronikus bizonyítékok cseréjét is ezen platformok keretében lebonyolítani. A tanulmányban írtak alapján erre az e-EDES adatbázis tűnik a legmegfelelőbb eszköznek. Ezzel együtt garanciális jelentőségű lenne, hogy a bizonyíték-továbbítás eszközeként az e-EDES-t az elfogadásra váró rendelet kifejezetten nevesítse.

⁵⁴ Ahogyan arra MEZEI KITTI a szakirodalomban az elektronikus bizonyítékok hatóságok közötti megosztása kapcsán rámutatott: „[...] az ilyen adatok beszerzéséhez igazságügyi együttműködésre és kölcsönös jogsegélyre van szükség, azonban az eljárás lassú és nehézkes. Ma az olyan bűncselekmények csaknem kétharmada esetén nem lehet megfelelően lefolytatni a nyomozást és a büntetőeljárást, ahol más országban tárolnak elektronikus bizonyítékokat. Ennek az a fő oka, hogy rendkívül időigényes az ilyen bizonyítékok begyűjtése, illetve széttagolt a jelenlegi jogi szabályozás kerete.” MEZEI 2019, 32. p.

⁵⁵ A „Virtual Operations Coordination Unit” az OLAF által kifejlesztett, a csalásellenes információs rendszer (Anti-Fraud Information System – AFIS) alá tartozó IT-alkalmazás- és nyilvántartási rendszer, amely a tagállamok illetékes hatóságai és az OLAF között a bűnüldözés szempontjából operatív jellegű információk cseréjét segíti elő.

⁵⁶ A Secure Information Exchange Network Application (SIENA) egy, az Europol által használt, korszerű platform, amely lehetővé teszi a bűnüldözési célból rendelkezésre álló adatok gyors és felhasználóbarát cseréjét az Europol összekötő tisztjei, a tagállamok nyomozó hatóságok, valamint azon harmadik felek között, amelyekkel az Europol együttműködési megállapodást kötött.

ANDOR GÁL

THE POSSIBILITIES OF TRANSMISSION OF E-EVIDENCE IN THE
COOPERATION IN CRIMINAL MATTERS IN THE EUROPEAN
UNION

(Summary)

Digitalisation of justice aims to facilitate access to justice, improve overall efficiency, and ensure the resilience of justice systems in times of crises, such as the COVID-19 pandemic. Regarding criminal proceedings, the need for digitalisation is made even clearer by the modernization of crime, its partial digitalisation and its cross-border nature. It also follows from the international nature of the digitalisation challenges that the need to meet them cannot be reduced to the level of national law enforcement but is also reflected in the framework of criminal cooperation between the Member States of the European Union.

In accordance with all these a new challenge for the digitalization of justice is the exchange of electronic evidence. Adoption of the proposal for a regulation on the exchange of electronic evidence between member states is underway in the European Union. However, the proposal does not regulate execution issues related to the transmission of electronic evidence. Thus, there is a risk that the service providers will carry out official requests through insecure communication channels, even though the European Union already has platforms that are suitable for the transfer of evidence. Therefore, the aim of this paper to present the specifics of the legal-tech platforms already used by the European Union in this field and to be introduced in the future. Also, the paper examines the relevant legal background related to the operation of these platforms.

GYÉMÁNT RICHÁRD*

Az Egyesült Államok „legveszélyesebb” tagállamai a kriminálgeográfiai és kriminálstatisztikai adatok tükrében, különös tekintettel a személy elleni erőszakos bűncselekményekre

I. Vázlatos módszertani áttekintés

Általánosságban véve elmondható, hogy a bűnözés, mint társadalmi jelenség több tudomány képviselőit is foglalkoztatja. A teljesség igénye nélkül megemlíthető a jogtudomány, a kriminológia, a szociológia, a statisztika, de még a népességtudomány, a demográfia kutatói is foglalkoznak érintőlegesen a kérdéskörrel. A kriminálstatisztikában a bűnözés volumenének, dinamikájának, nem utolsósorban okainak, valamint területi sajátosságainak számbavétele különös jelentőséggel bír és akkor még nem beszéltünk a bűnelkövetők demográfia jellemzőinek – életkor, nem, családi állapot, iskolai végzettség, etc. szerinti – számbavételéről.

Jelen tanulmány a kriminálgeográfia és a kriminálstatisztika oldaláról kívánja megvilágítani főbb a személy elleni erőszakos bűncselekmények alakulását az Egyesült Államok területén. Előljáróban szükséges leszögeznünk, hogy az ún. „*kriminálgeográfia*” – magyaros kifejezéssel élve, „*bűnözésföldrajz*” – közös érintkezési pont több tudomány között. Már az elnevezésből is kiténik, hogy jelentős kötődés figyelhető meg a földrajz tudományával, a területi számbavétel okán a demográfia és a statisztika tudományától sem idegen, és természetesen a kriminológia „*célkeresztjében*” is központi helyet foglal el. Jelen tanulmány „*profilja*” kapcsán egyet kell értenünk Erdei Gábor rendőr alezredessel, aki – a 2011-ben, a *Hadtudomány* című folyóirat elektronikus kiadványában megjelent – munkájában az alábbiakat közölte: „*A bűnözésföldrajz nemcsak arra keresi a választ, hogy egy adott területen belül, vagy egy országra vetítve mekkora volt az elkövetések száma a bűncselekmények fajtáiként, hanem arra is, hogy mi mozgatja az elkövetéseket.*”¹

* egyetemi docens, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Statisztikai és Demográfiai Tanszék

¹ ERDEI GÁBOR: *A bűnözésföldrajz úttörői*. In: Fi Károly (online szerkesztő): *Hadtudomány*. 2011. évi elektronikus szám. A Magyar Hadtudományi Társaság folyóirata. Budapest, 2011. 1. p. Elektronikus elérhetőség: https://www.mhht.eu/hadtudomany/2011/2011_elektronikus/2011_e_6.pdf (Letöltés ideje: 2022. augusztus 23.)

A kriminálgeográfia nemcsak a bűnözés számszaki adatait, valamint annak területi sajátosságait, hanem a társadalmi jelenség okait is kutatja. Szükséges leszögeznünk, hogy jelen tanulmány szerzőjének nem feladata állást foglalni a kriminálgeográfia tudományos besorolásával kapcsolatban. Hiszen ebben a témakör kutatói sem egységesek. Néhány jelentősebb elgondolást, illetve elméleti megközelítést kiragadva: egyesek szerint a földrajz, mások szerint a kriminológia, megint más vélekedések szerint a terület interdiszciplináris – például a szociológiához is kapcsolódó – szerepkört tölt be.²

A módszertani áttekintésnél maradva szükséges kiemelni a publikáció során felhasznált – elsődleges – kriminálstatisztikai adatgyűjtések forrását. A tanulmány az Egyesült Államok szövetségi szintű nyomozószerve, az „FBI”, azaz a „Federal Bureau of Investigation” („Szövetségi Nyomozó Iroda”) vonatkozó, statisztikai adatsorait veszi alapul. Az 1908. július 26-án alapított, napjainkban több mint 37 ezer alkalmazottnak munkát adó Szövetségi Nyomozó Iroda (FBI) a legkiterjedtebb nyomozati jogkörrel és legszélesebb körben működő szövetségi rendőri szerv, amely az Egyesült Államok – szövetségi – Igazságügyi Minisztériuma (Department of Justice) alá tartozik. A teljesség igényével említjük meg, hogy az FBI nem csak szövetségi bűnüldöző szerv, hanem az USA belföldi hírszerző és nemzetbiztonsági szolgálata is.³

Az FBI ún. „Uniform Crime Reporting (UCR) Program” keretében a személy elleni erőszakos bűncselekmények („violent crime”) esetében négy, különös jelenőséggel bíró bűncselekményt vizsgálnak, illetve veszik számba azok statisztikai adatait. Ezek az ún. „hierarchia szabálynak” („hierarchy rule”) megfelelően, „rangsor” szerint, a szándékos és gondatlanságból elkövetett emberölés, szexuális erőszak, rablás, valamint súlyos testi sértés. Kiemelendő, hogy az előbbi bűncselekmények megvalósulásához erőszak, illetve azzal fenyegetés szükséges. (Érdekességként jegyezzük meg, hogy az FBI módszertana ugyancsak rangsorolja az ún. „vagyon elleni bűncselekményeket” („property crime”) is.) A „hierarchia szabály” értelmében, ha az elkövető több – előbbieken említett – bűncselekményt valósít meg, akkor az adatgyűjtésnél a hierarchiában előbb állót kell figyelembe venni. (Egy kivétel van, a gyújtogatás („arson”), amely bár a vagyon elleni bűncselekményekhez kapcsolódik, de elkövetése esetén külön adatfelvétel készül az esetekről.)⁴ Az FBI az erőszakos bűncselekményekre vonatkozó adatsorait – különféle bontásban – évi rendszerességgel közli.

² Vö. ERDEI GÁBOR: *A bűnözésföldrajz úttörői*. In: Fi Károly (online szerkesztő): *Hadtudomány*. 2011. évi elektronikus szám. A Magyar Hadtudományi Társaság folyóirata. Budapest, 2011. 2. p. Elektronikus elérhetőség: https://www.mhht.eu/hadtudomany/2011/2011_elektronikus/2011_e_6.pdf (Letöltés ideje: 2022. augusztus 23.); ERDEI GÁBOR: *A bűnözésföldrajz elméleti és gyakorlati összefüggései*. Doktori (PhD) értekezés. Nemzeti Közszolgálati Egyetem. Hadtudományi Doktori Iskola. Budapest, 2014. 11–20. pp. Elektronikus elérhetőség: https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/13941/erdei_gabor.pdf;jsessionid=E2D8A1FB82996C8971FD3C75109E6BE4?sequence=1 (Letöltés ideje: 2022. augusztus 23.); TÓTH ANTAL: *A modern kriminálgeográfia*. In: Pajtókné Tari Ilona (szerk.): *Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei* (Új sorozat 36. kötet.). Tanulmányok a földrajztudományok területéről. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Geographiae XXXVI. Eger, 2009. 91–93. pp.

³ Vö. *History*. Federal Bureau of Investigation (FBI): <https://www.fbi.gov/history> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 22.); FBI Jobs: <https://www.fbijobs.gov/> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 23.)

⁴ *Crime in the United States. 2019*. FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/violent-crime> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 23.)

A személy elleni erőszakos bűncselekményekre vonatkozó adatokat – akárcsak a vágyon elleni bűncselekmények statisztikai adatait – a Szövetségi Nyomozó Iroda, statisztikai táblák segítségével, különféle bontásban közli. A terjedelmi korlátok miatt csak az országos – összefoglaló – adatokat, továbbá az egyes – „veszélyesebbnek” tartott – tagállamok, illetve az azokhoz kapcsolódó jelentősebb városok adatait tekinthetjük át.

Az idősík tekintetében a tanulmányban a „legfrissebb”, 2015 és 2019 közötti adatok kerültek közlésre. Sajnálatos módon a 2020. és 2021. évi vonatkozó statisztikai adatokat a Szövetségi Nyomozó Iroda még nem publikálta az elektronikus oldalán, ezért azokat nem tudjuk alapul venni, habár már léteznek bizonyos, egyéb források, amelyek utalnak a bűnözés napjainkban (2022) aktuális helyzetére.⁵

A területiségnél maradván fontos kiemelni, hogy a statisztikai adatoknál különféle – a magyar olvasóközönség számára talán nehezen áttekinthető – területi bontásokat alkalmaznak az amerikai statisztikák. Ennek megértéséhez szükséges legalább két kategóriát kiemelni. Ezek közül az egyik az FBI területi bontásainál is jelentős szereppel rendelkezik. Az Egyesült Államokban egyfelől megkülönböztetik az ún. „*Metropolitan Statistical Area*”, valamint a „*Micropolitan Statistical Area*” elnevezésű területi-statisztikai – számbavételi – egységeket. Az előbbi esetében, az FBI statisztikákban is külön nevesített területi egység egy, esetleg több várost és annak, illetve azoknak az agglomerációját öleli fel. Fontos szabály, hogy az ún. „*Metropolitan Statistical Area*” népességszáma legalább 50 ezer lakost kell, hogy számláljon. Ezzel szemben az ún. „*Micropolitan Statistical Area*” tízezer fős, illetve annál nagyobb, de ötvézezer főnél kisebb „klasztert” jelöl. Az Egyesült Államok területén – Puerto Rico területét is beleértve – 392 „nagyvárosi statisztikai terület” és további 547 „kisvárosi statisztikai terület” található. (Megjegyezzük, hogy a nagyvárosi és a kisvárosi statisztikai területeket együttesen, ún. „*Core-based Statistical Areas*” elnevezéssel is illetik.)⁶ A bűnözés tekintetében az FBI – jelentőségükönél fogva – az ún. „*Metropolitan Statistical Area*” adatait kiemelten közli. Ennél a kategóriánál ismertetik – külön adatsorban – a jelentősebb nagyvárosok adott évi, „aktuális” statisztikai adatait.

A területiség kapcsán szükséges megjegyeznünk, hogy az egyes tagállamok területén számos – több száz – megye („*county*”) van, amelyek elsősorban népességszámuk miatt egyik – fentebb említett – kategóriában sem szerepelnek. Célszerű azonban vigyázni, hogy ezekre a térségekre – még ha jellemző is rájuk – a „*rurális terület*” („*rural area*”) kifejezést használjuk, mert például a „nagyvárosi statisztikai területek” egy része is rendszerint rurálisnak tekinthető. A kettő, előbb közölt statisztikai-területi felosztás közül az egyik kategóriában sem szereplő területek leginkább az Egyesült Államok középső részén, az ún. „*préri államok*” (Iowa, Kansas, Missouri, Nebraska, valamint Észak- és Dél-Dakota) térségében húzódnak. Alacsonyabb népességszámú területeket találhatunk továbbá más tagállamok – például Montana, Maine, Texas, etc. területén – is.⁷

Az előbbieken csak az „elégészen megemlítendő” területi-statisztikai felosztásokról beszéltünk, mivel ezek játszanak jelentősebb szerepet a kriminálstatisztikai adatok

⁵ Vö. *Crime in the United States*. FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 23.)

⁶ Vö. United States Census Bureau: <https://www.census.gov/programs-surveys/metro-micro/about.html> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 30.)

⁷ *Rural America*. United States. Census Bureau: <https://mtgis-portal.geo.census.gov/arcgis/apps/MapSeries/index.html?appid=49cd4bc9c8eb444ab51218c1d5001ef6> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 23.)

közlése során. A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy a területi-statisztikai felosztásnak leginkább demográfiai, gazdasági és politikai alapjai vannak. Ez érthető, hiszen az Egyesült Államok területén sem egyenletesen oszlik meg a népesség, az egyes tagállamok gazdasági és politikai szerepéről már nem is beszélve. Magyarországon feltehetően kevésbé ismert, hogy demográfiai, gazdasági, politikai, etc. értelemben jelentős differenciák vannak az egyes tagállamok között. A differenciák olyan jelentősek lehetnek, hogy adott esetben az egymással szomszédos tagállamok – demográfiai, gazdasági, szociális, adózási, etc. – sajátosságai is nagyobb eltéréseket mutathatnak. A könnyebb érthetőség, áttekinthetőség kedvéért, és a már említett tartalmi korlátok miatt, jelen tanulmányban a vonatkozó statisztikai adatokat csak egyes – „veszélyesebbnek” tartott – tagállamok, valamint a kapcsolódó, jelentősebb városok vonatkozásában közöljük, eltekintünk a különféle, bonyolultabb területi-statisztikai bontástól.⁸

A módszertani háttérnél maradvá egy alapvető kiegészítéssel még szükséges élnünk. Habár a különféle, FBI által vizsgált bűncselekmények esetében a konkrét szám adatok is közlésre kerülnek célszerű árnyalni a képet, „rátát” alkalmazni. Ennek egyik, jelentős oka, amint már utaltunk rá, hogy az Egyesült Államok egyes tagállamai, nem beszélve a városokról nagyon jelentős eltéréseket mutatnak a népességszám tekintetében. A legnépesebb tagállam – az 1970-es census óta – Kalifornia. Népességszáma 2020-ban 39 538 223 főt tett ki. Ezzel szemben a leggyérebben lakott tagállam, Wyoming népességszáma csak 576 851 főt számlált. A demográfiai sajátosságok miatt célszerű inkább – a konkrét számszaki adatok helyett – a 100 000 lakosra eső személy elleni erőszakos cselekmények számát alapul venni. Mivel a statisztika egyik lényegi eleme az adatok összehasonlítása, a „ráta” alkalmazásával könnyebb ezt megtenni. Ezzel a módszerrel továbbá ki lehet küszöbölni a népesség számbeli mozgásából – például növekedéséből, csökkenéséből – eredő torzításokat is.⁹

⁸ Vö. *The United States: Information & Statistics By State*. 2019. november 12. Infoplease: <https://www.infoplease.com/us/states> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 30.)

⁹ Vö. CSALAY ANDRÁS: *Nyereségvágyas, erőszakos bűnözés Magyarországon (1980-1987)*. In: Bánki Erika (szerk.): *Börtönügyi Szemle*. IX. évfolyam. 1. szám. Budapest, 1990. 3. p.; *Decennial Census Population Counts for States*. Iowa State University: <https://www.icip.iastate.edu/tables/population/census-states> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 30.); *US States – Ranked by Population 2022*. World Population Review: <https://worldpopulationreview.com/states> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 24.)

1. sz. térkép

Az Egyesült Államok tagállamai és Washington D.C.

Forrás: U.S. Diplomatic Mission to Germany: <https://usa.usembassy.de/travel-states.htm> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 30.)

II. Országos statisztikai adatokról röviden

Az előbbieken említettük, hogy a Szövetségi Nyomozó Iroda (FBI) a személy elleni erőszakos bűncselekmények tekintetében négy súlyosabb tényállást vesz figyelembe. Az 1. táblázatban közöltük a személy elleni erőszakos bűncselekmények főbb, összesített adatait. A konkrét számszaki adatok a négy tényállás – az emberölés, a szexuális erőszak, a rablás és a súlyos testi sértés – együtteséből álltak össze.

A személy elleni erőszakos bűncselekmények főbb, összesített adatai az Egyesült Államokban (2015–2019)

Év	Népességszám (fő)	Személy elleni erőszakos bűncselekmények száma	100 000 lakosra jutó személy elleni erőszakos bűncselekmények száma
2015	320 896 618	1 199 310	373,7
2016	323 405 935	1 250 162	386,6
2017	325 147 121	1 247 917	383,8
2018	326 687 501	1 209 997	370,4
2019	328 239 523	1 203 808	366,7

Forrás: *Crime in the United States by Volume and Rate per 100,000 Inhabitants. Crime in the United States. 2019.* FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-1> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 24.)

A négy bűncselekmény megoszlásának tekintetében elmondható, hogy 2019-ben az esetek túlnyomó többségét a súlyos testi sértések (68,2%) tették ki. A második legjelentősebb bűncselekmény a rablás volt, az esetek közel negyedét (22,3%) képezték. A harmadik és negyedik helyen a szexuális erőszak (8,1%), valamint az emberölés (1,4%) következtek. Hasonló trendet tapasztalhatunk a négy erőszakos személy elleni bűncselekmény megoszlása tekintetében 2000 és 2018 között is. Az egyes bűncselekmények esetében elmondható, hogy a súlyos testi sértések – 2000 és 2019 között – minden évben „toronymagasan” vezettek a másik három bűncselekményhez képest. Kiemeljük, hogy rablások száma – bár csak a felét teszi ki a súlyos testi sértések számának, de –, szintén jelentős értékekkel megtartotta a második helyet.¹⁰

¹⁰ *Crime in the United States by Volume and Rate per 100,000 Inhabitants. Crime in the United States. 2019.* FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-1> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 24.)

2. sz. táblázat

A személy elleni erőszakos bűncselekmények részletes adatai az Egyesült Államokban (2015–2019)

Év	Személy elleni erőszakos bűncselekmények száma	Emberölés	Szexuális erőszak	Rablás	Súlyos testi sértés	100 000 lakosra jutó személy elleni erőszakos bűncselekmények száma
2015	1 199 310	15 883	91 261	328 109	764 057	373,7
2016	1 250 162	17 413	96 970	332 797	802 982	386,6
2017	1 247 917	17 294	99 708	320 596	810 319	383,8
2018	1 209 997	16 374	101 363	281 278	810 982	370,4
2019	1 203 808	16 425	98 213	267 988	821 182	366,7

Forrás: Crime in the United States by Volume and Rate per 100,000 Inhabitants. Crime in the United States. 2019. FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-1> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 24.)

Az ún. „*hierarchy szabály*” szerint a legsúlyosabb személy elleni erőszakos bűncselekménynek tartott emberölések („*murder*”) száma – jelentősebb ingadozással – kisebb növekedést mutatott 2000 és 2019 között; 15 585 esetről 16 425 esetre nőtt az emberi élet kioltásával járó bűncselekmények száma. Hasonló trendet tapasztalunk 2015 és 2019 között is.¹¹

A szexuális erőszak („*rape*”) tekintetében az FBI számszaki adatai – ingadozással – növekedést mutattak 2000 és 2019 között; 90 178 esetről 98 213 esetre emelkedett a számuk. A fejlődés általános iránya 2015 és 2019 között is hasonló folyamatról számolt be. A szexuális erőszak kapcsán fontos egy kisebb „kitérőt”, illetve megjegyzést tennünk. Az Egyesült Államok igazságszolgáltatását ért kritikák közül már hosszabb ideje az egyik legjelentősebb támadás a szexuális erőszakkal kapcsolatos nyomozásokkal, illetve bírói ítétekkel szemben fogalmazódik meg. A Szövetségi Nyomozó Iroda (FBI) elektronikus oldalán is látható, hogy eltérő definíciók kapcsolódnak a bűncselekményhez. Valójában a szexuális erőszakkal kapcsolatos – bejelentett – esetek száma évente 125 ezer körül mozog; többségében férfiak követik el a nőkkel szemben. (Megjegyezzük, hogy egyéb „kombinációkról” is vannak statisztikai adatok.) A kérdés – vagyis a szexuális erőszakkal kapcsolatos nyomozások – kapcsán 2009-ben, országos szinten, hatalmas botrány robbant ki. Ennek „eredője” az volt, hogy kétszázezernél is több levett – az elkövetők DNS mintáit tartalmazó – mintavételi teszt „porosodott” lezárt dobozokban, a nyomozóhatóságok különböző raktáraiban. Ahelyett, hogy tovább küldték volna mintákat a DNS vizsgálatra –

¹¹ Crime in the United States by Volume and Rate per 100,000 Inhabitants. Crime in the United States. 2019. FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-1> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 24.)

ezáltal konkrétan meghatározva az elkövetők személyét – gyakorlatilag „pihentették” az ügyeket. Volt olyan „levett” minta, amely harminc éve volt „bedobozolva”. Mindez azt jelenti, hogy a gyanúsítottak jelentős részét nem, vagy csak több év elteltével vonták felelősségre. Ezért nem volt ritka, hogy az erőszaktevő többször is elkövette a bűncselekményt. Benke Ágnes újságíró cikkében a következő módon fogalmazott: „(...) a #meetoo mozgalom és a modern technológia ellenére is bevett gyakorlat az Egyesült Államokban, hogy a rendőrség félreteszi a nemi erőszak bizonyítékait tartalmazó mintavételi készleteket.”¹² A mintavételi dobozok „esete” számos nagyvárost érintett az Egyesült Államokban, példaként említhető, hogy Detroitban (Michigan) tizenegyezer, Clevelandben (Ohio) hétezer lezárt mintavételi dobozt találtak. A két várost azért is célszerű kiemelni az esetek közül, mert rendszerint az Egyesült Államok legrosszabb kriminalitási mutatóival rendelkező nagyvárosai között szerepelnek.

A volumen vizsgálata esetén összességében elmondható, hogy 2000 és 2019 között – jelentős ingadozással – csökkent a súlyos testi sértések („*aggravated assault*”) száma. (A 2000. évi 911 706 esetről 821 182 esetre (2019) esett vissza a számuk.) Az ingadozást azért is fontos hangsúlyozni, mert 2015 és 2019 között jelentősebben, 764 057 esetről 821 182 esetre emelkedett a súlyos testi sértések száma.¹³

III. Az Egyesült Államok tagállamainak vonatkozó statisztikai adatairól röviden

A következőkben a 100 000 lakosra jutó személy elleni erőszakos bűncselekmények száma alapján képzett rangsort, illetve az egyes „kirívóbb” eseteket (tagállamokat) vizsgáljuk meg. Ennek alapján bizonyos képet kaphatunk az egyes tagállamok kriminalitási jellemzőiről, adott esetben a köztük fennálló differenciákról. A 3. számú táblázatban (lásd. a mellékletet) az ötven tagállam – 2015 és 2019 közötti – vonatkozó adatai kerültek feltüntetésre. Kiegészítésként kerültek feltüntetésre – mivel a Szövetségi Nyomozó Iroda adatsorai is külön szólnak róluk – a főváros, Washington D.C., és a jelenleg korlátozott önkormányzattal rendelkező terület, Puerto Rico adatsorai is.

A táblázat adataiból kiolvasható – valószínűleg sokak meglepetésre –, hogy a vonatkozó időszakban, kiugróan jelentős értékekkel az „*utolsó határterületnek*” („*The Last Frontier*”) tartott Alaszka állt a kétes dicsőséget jelentő rangsor első helyén. A kedvezőtlen értékek mögött a tagállam „speciális” sajátosságai állnak.¹⁴

Kedvezőtlen értékeket mutattak a mexikói határvidék államai, így Új-Mexikó, Arizona, továbbá a távolabbi – a történelmi múltban, az előbbi két tagállamhoz hasonlóan

¹² BENKE ÁGNES: *A nemi erőszak az a bűntény, amit a legkönnyebb megúszni*. 2019. július 29. 24.hu online hírportál: <https://24.hu/kulfold/2019/07/29/nemi-eroszak-rape-kit-usa/##> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 24.)

¹³ *Crime in the United States by Volume and Rate per 100,000 Inhabitants. Crime in the United States. 2019.* FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-1> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 24.)

¹⁴ PURINTON, LISA: *Crime in Alaska. 2019.* Uniform Crime Reporting Program Annual Report. Statewide Services Division, Criminal Records & Identification Bureau. 2020. State of Alaska. Department of Public Safety: <https://dps.alaska.gov/getmedia/711689b9-fe2f-4d89-b232-fc8e2262a37e/Crime-In-Alaska-2019> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 30.)

ugyancsak Mexikóhoz tartozó – Nevada is. Az előbbiek mellett, az ún. „*déli államok*” többségében sem „ideálisak” a vonatkozó statisztikai értékek.

Az „ellenpólusról”, a legjobb értékeket mutató államokról elmondható, hogy ezek jó-részt a jelentős történelmi múlttal büszkélkedő ún. „*New England*” („*Új-Anglia*”) államai (Connecticut, Maine, New Hampshire, etc.), valamint a félreesőbb helyen fekvő, kisebb népességszámú tagállamok (Idaho, Wyoming). Természetesen vannak „különutas”, azaz eltérő sajátosságokkal rendelkező tagállamok, például a két déli állam, Virginia és Kentucky, valamint a „mormonok állama”, a Salt Lake City központú Utah.¹⁵

A „legbiztonságosabb” tagállamok zöme az ország északkeleti részén – „*New England*” területén – helyezkedik el. Egyedül Massachusettsben tapasztalhatunk rosszabb értékeket, amiben az állam központjának, a – 2019-ben – 698 941 lakosú Bostonnak jelentős szerep jut. Az FBI adatgyűjtésétől független statisztikák is hasonló adatokat mutatnak. Nem árt tudni, hogy az említett térség az Egyesült Államok gazdaságilag fejlettebb részei közé tartozik. Egyéb mutatók vonatkozásában is rendszerint jól „szerepelnek”. Példaként említhető, hogy a békés, hegyek ölelésében fekvő Vermont a munkanélküliségi ráta alakulását tekintve rendszerint a legjobb értékeket mutatja. Megjegyzendő, hogy az egyes statisztikák a tagállamok kriminalitási rangsorolásánál rendszerint az FBI és a Népszámlálási Hivatal (United States Census Bureau) adatai alapján hasonlítják össze az egyes tagállamok személy elleni erőszakos bűncselekményeit, vagyon elleni bűncselekményeit, továbbá – nem elhanyagolandó – a bűnüldöző hatóságok személyi állományát, valamint a bűnüldözés kiadásait is figyelembe veszik. Fontos szerepet tölt be továbbá az átlagos, országos értékek vizsgálata is.¹⁶

1. Az Egyesült Államok „legveszélyesebb” tagállamai

1. 1. „Miért éppen Alaszka?”

A Szövetségi Nyomozó Iroda kriminálstatisztikai adatai – a személy elleni erőszakos bűncselekmények számadatai – szerint Alaszka már évek óta az Egyesült Államok „legveszélyesebb” tagállama. Ennek okai a tagállam sajátos jellemzőiben keresendők.

Előljáróban érdemes megjegyezni, hogy Alaszka a 18. század második felétől egészen 1867-ig orosz fennhatóság alatt állt. Majd 1867. március 30-án Oroszország és az Egyesült Államok képviselői aláírták azt a megállapodást, amely kimondta a térség eladását az Egyesült Államok részére. Az oroszok a korábbi, krimi háborúban (1853-1856) elszenvedett vereségük és a háborús konfliktus nyomában járt pénzügyi-gazdasági nehézségeik miatt voltak kénytelenek lemondani – a szörmekereskedelméről híres – Alaszkáról. Ennek a lépésnek racionális okai voltak, mivel az oroszok egy esetleges brit, vagy amerikai invázió esetén nem tudták volna megvédeni a területet. Az Andrew Johnson amerikai elnök (1865-1869) vezette kormányt, de főképp az adásvételért felelős akkori külügyminisztert, William Henry

¹⁵ Vö. *Crime in the United States by Volume and Rate per 100,000 Inhabitants. Crime in the United States. 2019.* FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-1> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 30.)

¹⁶ BORTIN, JON: *Safest states in America.* Consumer Affairs: <https://www.consumeraffairs.com/homeowners/safest-states-in-the-us.html> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 30.)

Sewardot (1801-1872) az egész országban támadták az ügylet miatt. Az amerikai politikai elit és a közvélemény jelentős része haszontalan pénzkidobásnak tekintette a hatalmas, lát-szólag értéktelen terület megvásárlását. Érdekességként közöljük, hogy az amerikaiak 7,2 millió dollárt fizettek – az aleut őslakosság nyelvén is a „nagy földnek” („Alyeska”) nevezett – Alaszkaért. A 19. században hosszú ideig „Seward ostobaságának” („Seward's Folly”) nevezett „kétes” üzlet idővel busásan megtérült, amikor 1896/1897 körül kitört a világ egyik legnagyobb „tömeghisztériája”, az ún. „alaszakai aranyláz”.¹⁷ A későbbiekben, a kétpólusú világrend kialakulása után a terület stratégiai, illetve geopolitikai jelentősége, valamint az olajkitermelés miatt lett fontos a térség.¹⁸ Alaszka hivatalosan – az 1958. évi Alaska Statehood Act értelmében – 1959. január 3-án lett az Egyesült Államok 49. tagállama,¹⁹ amelynek sajátosságai – egyben kriminálstatisztikai és -geográfiai jellemző – teljesen eltérnek a többi amerikai tagállam jellemzőitől.

Alaszka területe (1 717 856 km²) messze a legnagyobb az ötven tagállam között, ennek ellenére népességszáma – 2019-ben – az egyik legalacsonyabb volt, mindössze 731 545 főt számlált. (Az ötven tagállam közül – 2019-ben – csak Vermont (623 989 fő) és Wyoming (578 759 fő) népességszáma maradt el mögötte.) A népesség meglehetősen egyenlőtlenül oszlik meg a hatalmas, vad térségben, jobbára a térség délnyugati partvidékre és a szigetvilágra koncentrálódva. Előbbi területén fekszik az állam fővárosa, a 32 227 főt (2019) számláló Juneau, azonban az állam legjelentősebb városa a – 2019-ben – 287 731 főnek otthont adó Anchorage, amely város – a 100 000 lakosra eső személy elleni erőszakos bűncselekmények számát (1244,56 [2019]) tekintve – az egyik legrosszabb kriminalitási mutatóval rendelkező nagyváros az Egyesült Államok területén. Megjegyezzük, hogy 2019-ben a tagállam népességének közel negyven százaléka (39,3%) a nagyvárosban élt.²⁰

Szükebb körben a kriminálstatisztikai, illetve -geográfiai jellemzőkről is. A laikus azt gondolná, hogy a távoli, „Isten háta mögötti”, kisebb népességszámmal rendelkező – mármár „családiás” – területen nem jelenthet problémát a bűnözés – és a bűnüldözés –, azonban pont ez – nevezetesen a földrajzi viszonyok – az egyik „hátráltató” tényező. Alapvetésként megjegyzendő, hogy 2019-ben – hivatalosan – 6 343 személy elleni erőszakos bűncselekményt követtek el a tagállam területén, ebből a túlnyomó többség (4 360 eset, 68,7%) súlyos

¹⁷ Vö. *Alaska Purchase Treaty: Primary Documents in American History*. Library of Congress: <https://guides.loc.gov/alaska-treaty> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 30.); BOKOR JÓZSEF – GERŐ LAJOS (szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. I. kötet (A-Aradmegye)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1893. 295–296. pp.

¹⁸ Vö. VÍGH VIVIEN: *Az Arktisz geopolitikai jelentősége a 21. században*. In: Szelei Ildikó (főszerk.): *Hadtudományi Szemle*. 13. évfolyam. 2. szám. Kiadja a Nemzeti Közszerzői Egység – Ludovika Egyetemi Kiadó. Budapest, 2020. 55. p.

¹⁹ *Alaska admitted into Union. This day in history. 1959, January 3*. History: <https://www.history.com/this-day-in-history/alaska-admitted-into-union> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 30.)

²⁰ Vö. *Crime in the United States by Region, Geographic Division, and State, 2018-2019. Crime in the United States. 2019*. FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-4> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 30.); *Crime in the United States by State, 2019. Crime in the United States. 2019*. FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-5> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 30.); *Crime in the United States by Metropolitan Statistical Area, 2019. Crime in the United States. 2019*. FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-6> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 30.)

testi sértés volt. A szexuális erőszak (1 088 eset, 17,2%), a rablások (826 eset, 13%), végül a szándékos és gondatlan emberölés (69 eset, 1,1%) következett a sorban.²¹

A kedvezőtlen kriminalitási mutatók mögött több sajátosság is meghúzódik. A hatalmas, vad és szélsőséges természeti viszonyokkal rendelkező terület jelentősen megnehezíti a nyomozhatóságok munkáját. A tagállam számos területére nem vezet út, csak hajóval vagy légi járművel lehet megközelíteni ezeket a területeket. Emellett, különösen a belső területeken nincs elegendő rendőr, több helyen a katonaság tartja fenn a közrendet, de még így is előfordul, hogy számos településen, illetve nagyobb területen nincs hivatalos szerv, csak több mérföld távolságra. Mindez a bűnözőknek, illetve a bűncselekmények elkövetésének kedvez.²²

Az előbbi ok miatt magas a potenciális áldozatok kiszolgáltatottsága, amelyet a pénzügyi nehézségek, pontosabban a megfelelő pénzügyi háttér hiánya is erősítenek. A bűnüldözés, illetve az igazságszolgáltatás megfelelő működéséhez szükséges anyagi eszközök igencsak korlátozottak.²³

Nagyon jelentős problémát jelent a szexuális erőszak kérdése, amely tekintetében az egyik legrosszabb értékkel az Egyesült Államokban ugyancsak Alaszka „büszkélkedhet”. A 100 000 lakosra 148,7 szexuális erőszak esett 2019-ben, amely meghaladja a szintén kedvezőtlen mutatóval rendelkező más tagállamok értékeit is. Ahogy az Egyesült Államok számos tagállamában, úgy Alaszkáról is elmondható, hogy előfordulnak „igazságtalan ítéletek”, amely felmentik, vagy csak enyhe büntetéssel sújtják az elkövetőt. Ez bátorító erővel hat a bűnözőkre, főképp a szexuális erőszak újabb elkövetése esetében.²⁴

Szükséges kiemelnünk egy speciális alaszakai sajátosságot. Az őshonos népesség (például aleutok, inuitok, etc.) aránya itt a legmagasabb a tagállamok között. A népesség – megközelítőleg – 15%-a valamelyik őshonos népcsoporthoz tartozik. A szexuális erőszak jelentős része az őshonos népcsoportok köréin belül valósul meg. Emellett magas a családon belüli erőszak száma is. Az őshonos népesség körén belüli magas kriminalitást számos tényező idézi elő, így – néhány okot megemlítve – a perifériás helyzet, a szegénység, a hiányos egészségügyi ellátottság, alacsony iskolai végzettség, de alkalmasint a kedvezőtlen kormányzati politikai is okolható a kedvezőtlen helyzetért. Érdekes sajátosság, hogy általánosságban véve Alaszkában magas a középfokú és felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők aránya, de az őshonos lakosságnál ez a kedvező társadalomstatistikai sajátosság nem jelenik meg. Ráadásul jelentős problémát jelent az alkoholizmus és a kábítószerrel való visszaélés is. Az erőszakos cselekmények jelentős részét is – főképp az őshonos népesség körében – „módosult” tudatállapotban, azaz alkohol vagy drog hatása alatt követik el.²⁵

²¹ *Crime in the United States by State, 2019. Crime in the United States, 2019.* FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-5> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 30.)

²² SINGH, TIFFANY: *Why Is The Crime Rate So High In Alaska?* 2021. december 11. Study Breaks Online Magazine: <https://studybreaks.com/thoughts/why-is-the-crime-rate-so-high-in-alaska/> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 30.)

²³ SINGH, TIFFANY: *Why Is The Crime Rate So High In Alaska?* 2021. december 11. Study Breaks Online Magazine: <https://studybreaks.com/thoughts/why-is-the-crime-rate-so-high-in-alaska/> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 30.)

²⁴ SINGH, TIFFANY: *Why Is The Crime Rate So High In Alaska?* 2021. december 11. Study Breaks Online Magazine: <https://studybreaks.com/thoughts/why-is-the-crime-rate-so-high-in-alaska/> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 30.)

²⁵ SINGH, TIFFANY: *Why Is The Crime Rate So High In Alaska?* 2021. december 11. Study Breaks Online Magazine: <https://studybreaks.com/thoughts/why-is-the-crime-rate-so-high-in-alaska/> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 30.); Vö. PURINTON, LISA: *Crime in Alaska, 2019.* 5., 18–20. pp. Uniform Crime Reporting Program

Egyes szakértők szerint a bűnözés problémája Alaszkában nem új keletű. A térség sajátosságai, az éghajlat, a domborzati viszonyok, a zártság is befolyásolja az alaszkaiai mentalitását. A vad környezet az ott lakó népességre, főképp a „periférián”, kilátástalan helyzetben lévő őshonos népességre is hatással van. Sok esetben a magatartási minták öröklődnek a generációk között, ami azt jelenti, hogy nagyon nehéz egy helyi, kis közösségből kiszakadni és attól eltérő – erőszaktól és adott esetben bűncselekmények elkövetésétől mentes – életmódot folytatni.²⁶

Visszatérve a „száraz statisztikákhoz” a 2019. évi fontosabb adatokról a következők mondhatók el a hatóságok éves, összesített adatai alapján. Minden órában történt egy személy elleni erőszakos bűncselekmény, minden 24. percben megvalósult egy vagyon elleni bűncselekmény. Minden második órában elkövettek egy testi sértést, minden hetedik órában történt egy szexuális erőszak, illetve minden tízedik órában elkövettek egy rablást. A statisztikák szerint minden ötödik nap történt egy emberölés. A vagyon elleni bűncselekmények vonatkozásában sem „rózsás” a statisztika: minden 34. percben megvalósult egy lopás, minden második órában történt egy betöréses lopás és minden harmadik órában elloptak egy gépjárművet. Ráadásként hozzátesszük, hogy naponta történt egy szándékos gyújtogatás is.²⁷

A 2019. évi statisztikáknál maradván elmondható, hogy mind a személy elleni erőszakos, mind a vagyon elleni bűncselekmények több mint fele az ún. „nagyvárosi statisztikai területeken” („Metropolitan Statistical Areas”), azon belül is – a 2019-ben 287 731 lakosú – Anchorage-ban és környékén történt.²⁸

A 2020-as adatok vonatkozásában elmondható, hogy bár a legsúlyosabb erőszakos cselekmény, az emberölés adatainak vonatkozásában visszaesés látható. (Alaszkában 48 gyilkosságot jelentettek 2020-ban, ami több mint 30%-os csökkenést jelent az előző évhez képest.) Ezzel szemben a szexuális „töltetű” bűncselekmények, főképp a szexuális erőszak – de a szexuális zaklatás is – számbelileg növekedést mutatott. Valószínűleg a növekedés jelentősebb, de nem minden esetről szólnak a statisztikák. Ennek oka, hogy sok nemi erőszak és szexuális zaklatás áldozata soha nem lép kapcsolatba a bűnüldöző szervekkel, és ezt a helyzetet tovább súlyosbította a Covid-zárlat is. Megjegyezzük, hogy a családon belüli erőszakkal és a szexuális zaklatással foglalkozó ügynökségek a járvány kezdete óta az „esetszámok” növekedéséről számoltak be.²⁹

Annual Report. Statewide Services Division, Criminal Records & Identification Bureau. 2020. State of Alaska. Department of Public Safety: <https://dps.alaska.gov/getmedia/711689b9-fe2f-4d89-b232-fc8e2262a37e/Crime-In-Alaska-2019> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 30.)

²⁶ Vö. MARENIN, OTWIN: *Explaining Patterns of Crime in the Native Villages of Alaska*. Canadian Journal of Criminology. Volume 34. Issue 3-4. University of Toronto Press. Toronto, 1992. 339–368. pp.

²⁷ PURINTON, LISA: *Crime in Alaska. 2019*. 7. p. Uniform Crime Reporting Program Annual Report. Statewide Services Division, Criminal Records & Identification Bureau. 2020. State of Alaska. Department of Public Safety: <https://dps.alaska.gov/getmedia/711689b9-fe2f-4d89-b232-fc8e2262a37e/Crime-In-Alaska-2019> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 30.)

²⁸ *Crime in the United States by Metropolitan Statistical Area, 2019. Crime in the United States. 2019*. FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-6> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 30.)

²⁹ DOBBYN, PAULA: *Crime in Alaska 2020*. 2021. október 8. Victims for Justice: <https://victimsforjustice.org/2021/10/08/crime-in-alaska-2020/> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 30.)

1. 2. A mexikói határvidék „tagállamai”, valamint Nevada

A mexikói határvidék mentén felsorakozó USA tagállamok – keleti irányból nyugat felé haladva – Texas, Új-Mexikó, Arizona és Kalifornia. Az előbbieken említett négy tagállam közül Új-Mexikó és Arizona kriminálstatisztikai adatai a legrosszabbak közé tartoznak az Egyesült Államok tagállamai között. Kalifornia és Texas sem büszkélkedhet a legjobb értékekkel, de kedvezőbb értékeket mutatnak Arizonához, de főképp Új-Mexikóhoz képest.³⁰ Első körben a tagállamok között – a vonatkozó kriminálstatisztikai adatok szerint második legrosszabb értékeket felmutató – „ezüstérmes” Új-Mexikóról szólunk.

Új-Mexikó területe 315 194 km², a népesség száma – 2019-ben – 2 096 829 fő volt. Az állam fővárosa, az Egyesült Államok egyik legrégebbi városa, a spanyolok által 1607-ben³¹ – más források szerint 1609-ben³² vagy 1610-ben³³ – alapított, a mai napig spanyol gyarmati emlékekkel büszkélkedő, 2019-ben 83 922 lakossal rendelkező Santa Fe. Új-Mexikó legnagyobb városa azonban a fővároshoz közeli, 1706-ban alapított,³⁴ 2019-ben 561 920 fős Albuquerque. Albuquerque vonatkozásában érdemes megjegyezni, amellet, hogy a tagállam népességének 26,8%-a vallotta otthonának, az egyik legrosszabb kriminalitási mutatókkal rendelkező nagyváros az Egyesült Államokban. A tagállamban – 2019-ben – regisztrált személy elleni erőszakos cselekmények közel 44%-a a nagyvárosban történt.³⁵

Új-Mexikóról elmondható, hogy – Albuquerque városának is „köszönhetően” – a 100 000 lakosra jutó személy elleni erőszakos bűncselekmények számát tekintve évek óta – Alaszka mögött – a tagállamok sorában a második helyen áll. (Emellett a 10 000 lakosra jutó vagyoni elleni bűncselekmények számát tekintve is rendszerint „dobogós helyezést” ér el, nem ritkán első az Egyesült Államok tagállamai között.)³⁶ A személy elleni erőszakos bűncselekmények közül – 2019-ben – Új-Mexikóban is, az országos átlagot meghaladva, a súlyos testi sértés (13 640 eset, 78,2%) vezetett, majd ezt követte a rablás (2 341, 13,4%), a szexuális erőszak (1 288 eset, 7,4%), végül a szándékos és gondatlanságból elkövetett emberölés (181 eset, 1%).³⁷

³⁰ Vö. *Crime in the United States by State, 2019. Crime in the United States. 2019.* FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-5> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 30.)

³¹ LOVATO, ANDREW LEO: *Santa Fe Hispanic Culture. Preserving Identity in a Tourist Town.* University of New Mexico Press. Albuquerque (New Mexico, USA), 2006. 28. p.

³² Vö. *Santa Fe's History.* Santa Fe: <https://www.santafe.org/visiting-santa-fe/about-santa-fe/history/> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 31.)

³³ LARRABEITI, MICHELLE DE – MILES, REBECCA (managing editors): *Southwest USA & Las Vegas.* Dorling Kindersley Limited. London, 2008. 191–192. pp.

³⁴ SIMMONS, MARC: *Hispanic Albuquerque 1706-1846.* University of New Mexico. Albuquerque (New Mexico, USA), 2003. IX. p.

³⁵ Vö. *Crime in the United States by State, 2019. Crime in the United States. 2019.* FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-5> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 31.); *Crime in the United States by Metropolitan Statistical Area, 2019. Crime in the United States. 2019.* FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-6> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 31.)

³⁶ Vö. *Crime in the United States by Metropolitan Statistical Area, 2019. Crime in the United States. 2019.* FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-6> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 31.)

³⁷ Vö. *Crime in the United States by State, 2019. Crime in the United States. 2019.* FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-5> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 31.)

Megjegyzendő, hogy az egyes források a bűnözés okaként elsősorban a jelentős szegénységet jelölik meg. Új-Mexikó népességének nagy része él szegénységben, külön kiemelendő társadalmi probléma a jelentős „gyermekszegénység”. Az egyes népcsoportok közül különösen az őshonos – indián – valamint a spanyolajkú népesség körében jelentős probléma az elszegényedés. Ehhez kapcsolódik, hogy a jövedelmek emelkedése az egyik leglassúbb a tagállamok között. A különféle iskolázottsági mutatók tekintetében is lemaradást mutat a „*Varázslat Földje*” („*Land of Enchantment*”) tagállamok többségéhez képest. Jelentős problémát okoz továbbá a kábítószer-fogyasztás, valamint az ezzel összefüggő, a túladagolással járó halálozások száma is, amely jóval az országos átlag felett van. A bűnözés alakulásával kapcsolatos kedvezőtlen trendek Új-Mexikóban nem a közelmúltban alakultak ki, már 1960-as évek óta az egyik legrosszabb vonatkozó statisztikai mutatókkal rendelkező tagállam. Különösen a városokban – főképp Albuquerque-ben, továbbá Clovis, Gallup, Belen, Deming, Albuquerque, Taos, etc településeken – valamint a mexikói határ menti megyékben (Luna, Chaves, Curry, Lea, Eddy, valamint a távolabbi Bernalillo területén) rosszabb a helyzet. A helyi hatóságoknak ez azért is okoz nagy gondot, mert több város – például Taos vagy az 1947. évi „UFO észleléséről” elhíresült Roswell – idegenforgalmi szempontból jelentősek, de a statisztikák kimutatásai veszélyeztetik az egyik fő bevételi forrást, a turizmust.³⁸ A sors iróniája, hogy a lélegzetelállító természeti adottságokkal rendelkező tagállam, ahol ráadásul sokkal olcsóbb a földvásárlás, valamint alacsonyabbak az adók, mint a szomszédos tagállamokban, mégsem a legvonzóbb letelepedési célpont az Egyesült Államokban. Ebben valószínűleg a mexikói határ közelsége is közrejátszat, elsősorban Új-Mexikó déli részei vonatkozásában, ahol nemcsak az illegális bevándorlás, hanem a drogkereskedelem is jelentős problémát okoz.

A szomszédos Arizonában némileg jobb a bűnözés helyzete, de az elmúlt években – 2017 és 2019 között – ez a tagállam is rendszerint bekerült az első tíz legrosszabb kriminalitási mutatókkal rendelkező tagállam közé. Habár az ún. „*Grand Canyon állam*” („*Grand Canyon State*”) a megélhetési költségek – és az adózás – tekintetében vonzóbb letelepedési célpont a szomszédos tagállamhoz, a jóval drágább Kaliforniához képest, a bűnözés vonatkozásában – országos viszonylatban – kedvezőtlen értékeket mutat.³⁹

Az Egyesült Államok 48. tagállamának területe 295 254 km², a népesség száma – 2019-ben – 7 278 717 fő volt. Arizona fővárosa a farmerek és állattenyésztők által 1867-ben alapított, de a városi címmel csak 1881 óta rendelkező Phoenix. A nagyváros népessége 2019-ben 1 688 722 főt számlált.⁴⁰

³⁸ GRANT, JUSTINA – MONTOYA-MANZO, CAYLA: *New Mexico Ranked Worst in the Nation for Child Poverty*. 2017. december 5. New Mexico voices for children: <https://www.nmvoices.org/archives/9631> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 31.); PETERS, STEVEN: *Crime in New Mexico*. 24/7 Wall St. LLC: <https://247wallst.com/state/crime-in-new-mexico/> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 31.); SPENCER, MONICA: *According To FBI Statistics, These Are The 7 Most Dangerous Cities In New Mexico For 2022*. 2022. július 29. Only in your state: <https://www.onlyinyourstate.com/new-mexico/nm-violent-crime-stats/> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 31.)

³⁹ Vö. *Arizona vs California Cost of Living*. Movingist: <https://movingist.com/arizona-vs-california-cost-of-living/> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 31.); *Crime in the United States by State, 2019*. *Crime in the United States, 2019*. FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-5> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 31.)

⁴⁰ Vö. *Crime in the United States by State, 2019*. *Crime in the United States, 2019*. FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-5> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 31.); *Crime in the*

Új-Mexikóhoz hasonlóan, 2019-ben, Arizonában is a személy elleni erőszakos bűncselekmények többsége súlyos testi sértés (22 704 eset, 68,5%) volt, amelyet a rablás (6410 eset, 19,3%), a szexuális erőszak (3 662 eset, 11,1%), valamint a szándékos és gondatlan emberölés (365 eset, 1,1%) követett. Ugyancsak Új-Mexikóhoz hasonlóan főképp a városi környezetben figyelhetőek meg nagyobb számban mind a személy, mind pedig a vagyoni elleni erőszakos cselekmények. A tagállam fővárosának, Phoenixnek az értékei a személy elleni erőszakos cselekményeket tekintve meghaladják az országos átlagot, de a mexikói határ közelében fekvő nagyváros, az ír származású felfedező, Hugh O’Conor (1732-1779) által 1775-ben⁴¹ alapított Tucson értékei is kedvezőtlenek. Hosszabb időszakokat tekintve a két nagyvárosban a rablások, valamint a vagyoni elleni bűncselekmények közül a betöréses lopások magasabb száma említendő meg. Az előbbi nagyvárosok mellett több, kevésbé ismert város is magasabb kriminalitást mutat. Ilyen például Page, Tolleson, Winslow, Globe, etc.⁴²

Arizonában a bűnözés okaiként hasonló szempontok említhetők, mint Új-Mexikó esetében. Az Egyesült Államok és Mexikó határán létesített határzár környéke – amely az USA területére irányuló illegális bevándorlás, valamint a drogcsempészet ellen létesült – szintén veszélyes helynek számít. Érdekességként említjük meg, hogy Arizonában bár nem tilos – szemben például Nevadával, Coloradóval, etc. – a stoppolás, de a hatóságok felhívják a figyelmet, hogy ez veszélyt jelenthet, mind a stopposokra, mind a járművezetőkre.⁴³

Nem a mexikói határvidék mentén fekszik, de szólnunk kell az Arizonával határos Nevada államról is, amely a 100 000 lakosra jutó személy elleni erőszakos bűncselekmények számát tekintve ugyancsak kedvezőtlen értékeket mutat. Az ún. „Ezüst Állam” („Silver State”) területe 286 367 km² közel akkora, mint Arizona. Ennek ellenére a „36. tagállam” népessége jóformán alig fele a Hoover-gát túloldalán fekvő „Grand Canyon államának”. Nevada népessége – 2019-ben – mindössze 3 080 156 főt számlált. Az állam fővárosa Carson City (58 639 fő [2020]), de a legjelentősebb városa – 641 903 fővel (2020) – Las Vegas. Nevada – elsősorban Las Vegas miatt – ugyancsak az egyik legfertőzöttebb tagállam az Egyesült Államokban, már ami a személyi erőszakos és vagyoni elleni bűncselekményeket illeti. Új-Mexikóhoz és Arizonához hasonlóan – 2019-ben – a személy elleni erőszakos bűncselekmények zömét (9 620 eset, 63,3%) a súlyos testi sértések alkották, ezeket követték a rablások (3 286 eset, 21,6%), a szexuális erőszak (2 161 eset, 14,2%), végül a szándékos és gondatlan emberölés (143 eset, 0,9%). Nevada számos területén alacsonyak a kriminalitási mutatók, a legkiválóbb értékekkel Clark megye rendelkezik, amelynek székhelye Las Vegas. A nagyváros és környéke a legveszélyesebb terület Nevada államban. Habár nem beszélhetünk extrém viszonyokról, de a szerencsejátékokról és az éjszakai fényeiről elhíresült Las Vegasban is célszerű „nyitott szemmel” járni. A város bizonyos részei, főképp éjszaka messze elkerülendők, elsősorban lopások fordulnak elő, de adott esetben személy

*United States by Metropolitan Statistical Area, 2019. Crime in the United States, 2019. FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-6> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 31.); GHOSE, ARUNA (managing editor): *Arizona & The Grand Canyon*. Dorling Kindersley Limited. London, 2008. 76. p.*

⁴¹ ARUNA 2008, 88. p.

⁴² *Top 5 Most Dangerous Cities in Arizona*. Ackerman Security System: <https://www.ackermansecurity.com/blog/home-security-tips/most-dangerous-cities-az> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 31.)

⁴³ ESTES, CHRISTINA: *Is Hitchhiking Illegal In Arizona?* 2019. szeptember 27. KJZZ National Public Radio: <https://kjzz.org/content/1163716/qaz-hitchhiking-illegal-arizona> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 31.)

elleni erőszakos bűncselekményekre súlyos testi sértésre, rablásra, szélsőséges esetben emberölésre is sor kerül. A városnak „két arca” van, a sokak által ismert csillogás, valamint a „leszakadt” városrészek nyomora, illetve veszélyei. A rendőri jelenlét ellenére célszerű éjszaka a belváros („Downtown”), továbbá „North Las Vegas”, „Meadows Village”, „Huntridge” és „West Las Vegas” városrészeit elkerülni. Az utóbbi négy hely jobbára az etnikai sokszínűségről, a bandákról, a drogproblémáról, rablásokról, lopásokról, etc. híresült el. Az előforduló bűncselekmények zömében vagyon elleniek (zseblopás, etc.), de előfordulnak késelések, lövöldözések is. A bűnözők célkeresztjében nem ritkán a szerencsét próbáló „gyanútlan” turisták találhatók. Las Vegas megtekintését a hatóságok is csak nappal – a veszélyes területeket elkerülve – javasolják.⁴⁴

1. 3. A déli államok kriminálgeográfiai és -statisztikai sajátosságai

Mielőtt rátérnénk a kriminálgeográfiai és -statisztikai adatokra szükséges tisztáznunk az ún. „*déli államok*” fogalmát. Az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatal (U.S. Census Bureau) szerint az ún. „*déli államok*” („*South*”) alatt tizenhat tagállamot kell érteni. A Népszámlálási Iroda a tizenhat tagállamot, további három kisebb területre („*division*”) osztja fel. Ezek szerint az ún. „*South Atlantic Division*” államai: Delaware, Dél-Karolina, Florida, Észak-Karolina, Georgia, Maryland, Nyugat-Virginia és Virginia. (Megjegyezzük, hogy ehhez a divízióhoz tartozik a főváros, Washington D.C. is.) Az ún. „*East South Central Divison*” államai: Alabama, Kentucky, Mississippi és Tennessee. A harmadik kisebb terület az ún. „*West South Central Division*”, amelynek államai: Arkansas, Louisiana, Oklahoma és Texas.⁴⁵

A Szövetségi Nyomozó Iroda adatai szerint a déli államok bűnügyi fertőzöttsége a magasabb értékeket mutat, akárcsak a nyugati régió több állama. Ez utóbbi kategóriában már szólunk – a „*Hegyvidék*” („*Mountain*”) divízióhoz tartozó – Új-Mexikóról, Arizonáról és Nevadáról. A déli államok közül a rosszabb értékeket mutató tagállamokat vizsgáljuk meg. Ezek: Tennessee, Arkansas, Louisiana, Dél-Karolina és Alabama.

Az „*önkéntes államként*” („*Volunteer State*”)⁴⁶ ismert Tennessee az egyik legrosszabb kriminalitási mutatókkal rendelkező tagállam az Egyesült Államokon belül. A tagállam területe: 109 152 km², a népesség száma – 2019-ben – 6 829 174 fő volt. A 100 000 lakosra jutó személy elleni erőszakos bűncselekmények tekintetében – 2019-ben – a harmadik legmagasabb értéket (595,2) érte el Alaszka (867,1) és Új-Mexikó (832,2) után. Hasonlóan rossz értékeket tapasztalunk a vagyon elleni bűncselekmények vonatkozásában is. Mindkét csoportot tekintve Tennessee értékei az országos átlag felett vannak. A képet azonban ár-

⁴⁴ Vö. GHOSE, ARUNA (managing editor): *Las Vegas*. Dorling Kindersley Limited. London, 2010. 178. p.; *Is Las Vegas Dangerous? Safety, Crime, Places to Avoid!* Electronic System for Travel Authorization (ESTA): <https://usaestaonline.com/how-dangerous-is-las-vegas> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 29.)

⁴⁵ *Census Regions and Divisions of the United States*. United States Census Bureau: https://www2.census.gov/geo/pdfs/maps-data/maps/reference/us_regdiv.pdf (Letöltés ideje: 2020. augusztus 31.)

⁴⁶ A britek ellen 1812-ben vívott háború idején rengeteg önkéntes verbuválódott Tennessee vidékéről, hogy az ellenség ellen harcoljon. Az állam „nem hivatalos neve” ennek állít emléket. *The Volunteer State. Tennessee State Nicknames*. State Symbols USA: <https://statesymbolsusa.org/symbol-official-item/tennessee/state-nickname/volunteer-state> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 1.)

nyalunk kell. Ha csak a személy elleni erőszakos cselekményeket nézzük, akkor Tennessee területén 2019-ben 40 647 esetet regisztráltak, ebből 31 186 eset (76,7%) volt súlyos testi sértés, továbbá 6 150 (15,1%) rablásról, 2 813 (6,9%) szexuális erőszakról, valamint 498 (1,3%) emberölésről tettek említést az FBI statisztikái. Ha jobban megnézzük a területi adatokat, akkor látható, hogy a személy elleni erőszakos bűncselekmények zöme (35 287 eset, 86,6%) a „nagyvárosi statisztikai területeken” („*Metropolitan Statistical Area*”) koncentrálódott. A tagállam „vidéki” részei viszonylag békésnek mondható, mi több, a tagállam több szempontból is vonzó a cégek és magánszemélyek letelepedése számára. Előbbi esetben a kedvező munkajogi szabályok, az adózási szempontok miatt több nagyvállalat – például a Fedex, etc. – székhelye is Tennessee államban van. Visszakanyarodva a témánkhoz szükséges megjegyeznünk, hogy Tennessee államban tíz „nagyvárosi statisztikai terület” van, ezek közül messze Memphis, továbbá az állam fővárosának is otthont adó Nashville, valamint Chattanooga mutatja a legrosszabb értékeket a kriminalitás szempontjából. A három nagyvárost tekintve – a 650 410 lakosú – Memphis értékei a legrosszabbak, országos viszonylatban is általában „dobogós helyezést” ér el, az Egyesült Államok „legveszélyesebb” nagyvárosainak sorában. A tagállamban 2019-ben regisztrált személy elleni erőszakos bűncselekmények közel harmada (30,4%, 12 367 eset) Memphis városában történt. A város vonzerejét a turisták körében – egyebek mellett – Elvis Aaron Presley-nek (1935-1977), a Rock’n’Roll királyának köszönheti. A híres amerikai énekes, színész bár a szomszédos Mississippi államban, Tupelo településen született, de híres birtoka Memphis-ben, Gracelandban volt. A neves énekes ott is halt meg, ezért Memphis városa, főképp a rajongók körében „zarándokhelyé” vált. Mindez azt jelenti, hogy a városba érkező turisták mindekenélőtt a vagyon elleni bűncselekményeknek – főképp a zsebtolvajlásnak, autófeltörésnek és -lopásnak – vannak kitéve. Nem ritka a rablás, a súlyos testi sértés, de még az emberölés sem. Az utóbbi években a hatóságok nagy erőfeszítéseket tettek, hogy a belváros biztonságos legyen, de bizonyos városrészekbe egyáltalán nem javasolják a belépést. Különösen veszélyes az éjszakai „városnézés”.⁴⁷ Az igazi veszélyt azonban a „lepukkant” külvárosok jelentik, ahol rengeteg az elhagyott, rossz állagú épület. A személy elleni erőszakos bűncselekmények zöme általában nem érinti közvetlenül a turistákat. Mivel azok nem merészkednek a veszélyes városrészekbe. Az erőszakos cselekmények Memphisben főként a bandaháborúkhöz és a kábítószer-kereskedelemhez kötődnek, mivel több, mint 100 banda (!) van jelen a városában. Emellett a mélyszegénység, a munkanélküliség, a gazdasági értelemben vett kilátástalan helyzet sok – nem ritkán etnikailag vegyes – közösséget a társadalom periferiájára sodort. Szabályos gettók létesültek a város különböző pontjain. A legveszélyesebb városrészek a belváros bizonyos részein, továbbá Észak- és Dél Memphisben találhatók. Utóbbi területek kapcsán az előbbire Shelby Forest-Frayser, utóbbira Parkway Village-Oakhaven hozható példaként. A rossz hírű városrészekben nem ritka a csoportos bűnelkövetés.⁴⁸ A hatóság rendszeresen felhívják a figyelmet az említett városrészek elkerülésére.

⁴⁷ Vö. *How safe is Memphis for Travel?* Travel Safe – Abroad: <https://www.travelsafe-abroad.com/united-states/memphis/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 1.)

⁴⁸ *Most Dangerous Neighborhoods In Memphis, TN.* AreaVibes: <https://www.areavibes.com/memphis-tn/most-dangerous-neighborhoods/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 1.); *Memphis Dangerous City: Neighborhoods to Avoid and Best Area to Stay.* Sac a’ voyages: <https://sacavoyage.fr/en/memphis-dangerous-city-neighborhoods-to-avoid-and-best-area-to-stay/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 1.)

A Szövetségi Nyomozó Iroda 2019. évi vonatkozó statisztikáit vizsgálva, Tennessee után – nem sokkal lemaradva – az ugyancsak déli államnak tekinthető Arkansas következik. Az állam területe 137 730 km², a népesség száma – 2019-ben – 3 017 804 fő volt.⁴⁹ A 100 000 lakosra jutó személy elleni erőszakos bűncselekmények száma 584,6 volt 2019-ben. Arkansas-ban ekkor 17 643 személy elleni erőszakos bűncselekményt követtek el, ebből 13 513 (76,6%) volt súlyos testi sértés, 2 331 (13,2%) szexuális erőszak, 1 557 (8,8%) rablás és 242 (1,4%) eset szándékos vagy gondatlanságból elkövetett emberölés. Az erőszakos cselekmények jelentős részét, 69,8%-át (12 317 eset) az ún. „*nagyvárosi statisztikai területeken*” követték el. A tagállam területén nyolc nagyvárosi statisztikai terület található, ezek közül a legrosszabb mutatókkal a tagállami fővárosnak is otthont adó Little Rock-North Little Rock-Conway nagyvárosi terület (MSA) emelendő ki. Az előbbi térségből a tagállami fővárost, Little Rock városát érdemes megemlíteni, amely település Anchorage, Albuquerque, Memphis, etc. mellett ugyancsak rendszerint a tíz legveszélyesebb város között szerepel. A tagállamban elkövetett személy elleni erőszakos bűncselekmények közel ötödét (17,1%, 3 009 eset) Little Rockban regisztrálták 2019-ben.⁵⁰

A természeti szépségekben bővelkedő tagállam – ezért is hívják „*Natural State*”-nek⁵¹ („*Természet állam*”) – jobbára rurális területnek tekinthető. A tagállam fővárosának, Little Rock népességszáma – 2019-ben – 198 382 fő volt, ezzel az értékkel messze Arkansas legnépesebb települése volt. A fővárosban a szegénység jelentős problémát okoz. Az ehhez kapcsolódó gazdasági problémák – például a munkanélküliség, a háztartások alacsonyabb jövedelme⁵² – is a bűnözés forrása lehet. Emiatt Little Rockban nem ritkák a vagyon elleni bűncselekmények, amelyek elfordul, hogy személy elleni erőszakos bűncselekménybe csapnak át. Különösen a súlyos testi sértés okoz jelentős problémát. Arkansas, mind a személy elleni erőszakos, mind a vagyon elleni bűncselekmények adatait tekintve az országos átlag felett végez. Little Rock az ország legveszélyesebb városai között szokott szerepelni. A Little Rockban előforduló bűncselekmények közül sokat a város Beyer Springs és Baseline városrészében követik el. Ezek a területek kifejezetten a betöréses lopásokról és a súlyos testi sértésekről híresültek el. Ugyancsak fertőzött területeknek minősülnek – a teljesség igénye nélkül – a South End, az Oak Forest, a

⁴⁹ Vö. *Crime in the United States by State, 2019. Crime in the United States, 2019.* FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-5> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 1.); *Size of US States by Area.* One World – Nations Online: <https://www.nationsonline.org/oneworld/US-states-by-area.htm> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 1.)

⁵⁰ Vö. *Crime in the United States by State, 2019. Crime in the United States, 2019.* FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-5> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 1.); *Crime in the United States by Metropolitan Statistical Area, 2019. Crime in the United States, 2019.* FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-6> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 1.)

⁵¹ *The Natural State. Arkansas State Nickname.* State Symbols USA: <https://statesymbolsusa.org/symbol-official-item/arkansas/state-nickname/natural-state> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 1.)

⁵² Arkansasban a háztartások mediánjövedelme igencsak elmarad a tagállamok többségtől. Egy 2016-os adatsor szerint évi 45 ezer dollár alatt volt. Hasonló problémák vannak a szomszédos Mississippi, de a távolabbi Nyugat-Virginia államban is. A leggazdagabb tagállamokban (Kalifornia, New England államai, Utah, etc.) ez az érték hatvan-ezer dollár/év felett mozgott. *Median Household Income Rises 5.6 Percent in Arkansas.* 2017. október 9. Arkansas Business: <https://www.arkansasbusiness.com/article/119063/median-household-income-rises-56-percent-in-arkansas> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 1.)

Stephens városrészek, továbbá a Mara Lynn Road, a Boyle Park és West 25th Street környéke. Mivel több területen jelentős problémát okoz a szegénység, ezért főképp a vagyon elleni bűncselekmények (lopás, gépjárművek feltörése, gépjárműlopás) száma jelentős. Ennek ellenére a rablások, a súlyos testi sértések sem ritkák, de a gyilkosság lehetőségével is számolni kell, West 25th Street környékén.⁵³ Amíg Memphisben 1:13-hoz, addig Little Rockban már 1:11-hez az esélye, hogy valaki bűncselekmény áldozatává váljon.⁵⁴

Az előbbieken többször felmerült a szegénység, mint a bűnözés egyik oka. Az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatal is foglalkozik a szegénység mérésével, elsősorban az ún. „szegénységi ráta” („*poverty rate*”) vizsgálatán keresztül. A 2020. évi adatok szerint a szegénységi ráta az Egyesült Államokban 11,4%-os volt, ami azt jelenti, hogy 37,2 millió ember élt a szegénységi küszöb alatt.⁵⁵ Mindezt azért közöltük, mert a szegénységi küszöb alatt élők rendszerint nagyobb számban élnek a kedvezőtlenebb kriminalitási adatokkal rendelkező tagállamokban. Így például a már említett Új-Mexikóban (18,2%), Arkansásban (16,2%), de az átlag feletti értéket mutat Mississippi (19,6%), Louisiana (19%), Kentucky (16,3%), Nyugat-Virginia (16%), Alabama (15,5%), Oklahoma (15,2%), etc. tagállamok is. Kedvezőbb értékeket általában a gazdagabb államokban tapasztalhatunk, jobbra New England területén (7,3%-10,9%), viszonylag jó értékeket mutat Utah (8,9%), Minnesota (9%), Colorado (9,3%), Washington (9,8%), Nebraska (9,9%), de még Virginia (9,9%) is.⁵⁶

Alaszka, Új-Mexikó, Tennessee és Arkansas államok után az elmúlt évek adatai alapján elsősorban – a franciák által XIV. Lajos francia király (1643-1715) tiszteletére elnevezett⁵⁷ – Louisiana államot kell kiemelnünk. A „*Kreol*” („*Creole State*”), illetve „*Pelikan államnak*” („*Pelican State*”) is hívott térség 135 658 km² kiterjedésű, népességszáma, 2019-ben, 4 648 794 fő volt.⁵⁸

⁵³ Vö. LEVAR, ALAN: *Little Rock's most violent neighborhoods*. 2017. november 27. Law Offices of Alan LeVar Injury Lawyers: <https://www.levarlaw.com/blog/little-rocks-violent-neighborhoods/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 1.); *Most Dangerous Neighborhoods In Little Rock, AR*. AreaVibes: <https://www.areavibes.com/little-rock-ar/most-dangerous-neighborhoods/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 1.)

⁵⁴ *Memphis, TN Crime*. AreaVibes: <https://www.areavibes.com/memphis-tn/crime/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 1.); *The most dangerous places in Little Rock*. About Little Rock: <http://aboutlittlerock.com/the-most-dangerous-places-in-little-rock/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 1.)

⁵⁵ SHRIDER, EMILY A. – KOLLAR, MELISSA – CHEN, FRANCES – SEMEGA, JESSICA: *Income and Poverty in the United States: 2020*. Current Population Reports. 2021. U.S. Census Bureau. 1. p. United States Census Bureau: <https://www.census.gov/content/dam/Census/library/publications/2021/demo/p60-273.pdf> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 1.)

⁵⁶ *Poverty in the United States in 2019*. 2021. április 13. Congressional Research Service. 2021. 10. p. Project on Government Secrecy: <https://sgp.fas.org/crs/misc/R46759.pdf> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 1.)

⁵⁷ A térségben megjelent franciák – René-Robert Cavelier de La Salle (1643-1687) francia felfedezővel az élen – 1682-ben nevezték el a területet a „Napkirály” iránti tiszteletből. A történelmi Louisiana azonban jóval nagyobb volt, mint az Egyesült Államok mai tagállama. A történelmi – a Mississippi és Missouri folyók mentén elterülő – Louisiana egészen a mai kanadai határig húzódott, beleértve a mai tagállamtól távoli Montana tagállam területének zömét is. „(...) *Louisiana állam csak csekély részét alkotja annak, ami azelőtt Louisiana volt, mert annak területe 3 512 000 km²-t foglalt magában. [...] 1803-ban Napoleon [I. Napóleon] a francia birtokokat 15 millió dollárért eladta az Egyesült Államoknak, amelyek 1804. territoriummá, 1812. pedig állammá tették.*” (Megjegyzés: 1812. április 30-án csak a mai Louisiana nyert tagállami státuszt, a hatalmas területből „szerveződött” tagállamok később, különböző időpontokban nyertek tagállami elismerést.) BOKOR JÓZSEF – GERŐ LAJOS (szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. XI. kötet (Közép-Magyar)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1895. 670. p.

⁵⁸ Vö. *Crime in the United States by State, 2019*. *Crime in the United States, 2019*. FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-5> (Letöltés ideje: 2022. szeptember

A kriminálstatisztikai, illetve -geográfiai adatoknál maradva, már említettük, hogy Louisiana állam adatai is – hosszabb ideje – a rosszabb értékeket mutató tagállamok között szerepel. A Szövetségi Nyomozó Iroda adatai szerint 2019-ben 25 537 személy elleni erőszakos bűncselekményt követtek el az állam területén, ebből 18 695 eset (73,2%) volt súlyos testi sértés, 4 025 eset (15,8%) rablás, 2 273 szexuális erőszak (8,9%) és 544 eset (2,1%) – szándékos vagy gondatlanságból elkövetett – emberölés. Tovább „boncolgatva” vonatkozó statisztikai adatokat, látható, hogy a személy elleni erőszakos bűncselekmények zömét (22 165 eset [86,8%]) az ún. „nagyvárosi statisztikai területeken” követték el. Az említett területből kilenc található a tagállam területén, ezek közül a legrosszabb adatokkal rendelkező New Orleans-t és a tagállami fővárost, Baton Rouge-t – és környéküket – érdemes kiemelni. Emellett megjegyzendő, hogy a vonatkozó statisztikák a két várost az Egyesült Államok legveszélyesebb városai között szokták nyilvántartani.⁵⁹ A további, jelentősebb louisianai városok, így például Alexandria, Lafayette, Monroe, Shreveport, etc. is kedvezőten értékeket mutatnak.⁶⁰

A tagállam legjelentősebb – és egyben az Egyesült Államok egyik legismertebb – történelmi városa, New Orleans. A települést – „*Nouvelle Orléans*” alakban – a Louisiana megalapítását támogató II. Fülöp orléans-i herceg (1674-1723), a gyermek XV. Lajos gyámja tiszteletére nevezték el a területet gyarmatosító franciák.⁶¹ A 2019-ben 394 498 főt számláló nagyvárosról már csak azért is érdemes szólni, mert számos utazó választja úti célként, főképp a látnivalóiról híres francia negyedek. A kriminálstatisztikai adatok szerint a városban 4 516 személy elleni erőszakos bűncselekményt követtek el, vagyis a tagállami elkövetések közel ötöde – 17,7%-a – New Orleans-ban történt. Mivel az utazók leginkább a látnivalóiról híres városrészeket keresik fel, ezért kevésbé vannak kitéve veszély bűncselekményeknek, jobbra a vagyon elleni bűncselekményekkel – például a zsebtolvajlással, etc. – kell szembesülniük. Ennek ellenére a látnivalókkal – például művészeti galériákkal – rendelkező „Central City” veszélyeket tartogathat. A terület az 1960-as években a polgárjogi mozgalom központjává vált, de az 1980-as években fellendült drogkereskedelem miatt hamarosan leromlott állapotba került. Ráadásul néhány veszélyes bűnözőbanda otthona is lett. A hatóságok jelentős erőfeszítéseket tesznek, hogy a látnivalóiról is híres városrészben a bűnözést, így a személy elleni erőszakos cselekményeket visszaszorítsák. New Orleans szívéből, a francia negyedtől északra elhelyezkedő – az 1700-as évek elején francia kereskedők által alapított – „Saint Roch” (Szent Rókus) városrész a metropolisz egyik legveszélyesebb része. Az etnikai sokszínűségéről híres,

7.); *Size of US States by Area*. One World – Nations Online: <https://www.nationsonline.org/oneworld/US-states-by-area.htm> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 7.)

⁵⁹ *Crime In America: Study Reveals The 10 Most Unsafe Cities (It's Not Where You Think)*. 2022. február 23. Forbes Magazine: <https://www.forbes.com/sites/laurabegleybloom/2022/02/23/crime-in-america-study-reveals-the-10-most-dangerous-cities-its-not-where-you-think/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 7.)

⁶⁰ *Crime in the United States by Metropolitan Statistical Area, 2019. Crime in the United States, 2019*. FBI UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-6> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 7.)

⁶¹ BÖLCSKEI ANDREA: *Az Amerikai Egyesült Államok tagállamainak hivatalos és informális elnevezéseiről, a tagállamnevek magyar fordításáról*. In: Farkas Tamás (szerk.): *Névtani Értesítő*. 31. évfolyam. A Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetének lektorált folyóirata. Budapest, 2009. 122. p.

teljesen elszegényedett negyedben az erőszakos bűncselekmények száma messze meghaladja az országos átlagot. Vannak olyan utcák, ahová nappal sem szerencsés besétálni. Az ugyancsak az északi részen elhelyezkedő, az előbbi városrészsel határos, „7th Ward” – amely a jazz muzikusairól is híres – szintén riasztó statisztikákat mutat. Akárcsak a személy elleni erőszakos, úgy a vagyon elleni bűncselekmények száma is meghaladja az országos átlagot. A két, előbbieken említett városrészről tudni érdemes, hogy a 2005-ös Katrina hurrikán hatalmas pusztítást végzett, ami sokakat még inkább nyomorba taszított.

Az északi elhelyezkedésű „Florida” városrész az apró lopások és zsebtolvajlások, ugyanakkor a súlyosabb bűncselekmények, például a gyilkosság és a nemi erőszak helyszíneként is ismert. A hatóságok szerint messze célszerű elkerülni. A város északi részén fekvő „Saint Claude” ugyancsak az előbbiekhöz hasonló statisztikákkal „büszkélkedhet”.⁶² A tagállami főváros, Baton Rouge szintén rossz értékeket mutat – 2019-ben 2 066 eset, [8,1%] –, habár a belváros felkeresése „közepes” kockázatot jelent. Több olyan városrész is van, amelyet – a szegénység, a munkanélküliség, etc. miatt – a rossz kriminálstatisztika fémjelez.

A „Palmetto állam” („*The Palmetto State*”),⁶³ azaz Dél-Karolina szintén rosszabb kriminálstatisztikai adatokkal rendelkezik. A déli államok közé tartozó tagállam területe 82 931 km², népességszáma – 2019-ben – 5 148 714 fő volt.⁶⁴ A 2019-es esztendőben 26 323 személy elleni erőszakos bűncselekményt követtek el az államban, ebből 20 105 eset (76,4%) volt súlyos testi sértés, 3 294 eset (12,5%) rablás, 2 460 eset (9,3%) szexuális erőszak, valamint 464 eset (1,8%) szándékos vagy gondatlanságból elkövetett emberölés. A területi megoszlás tekintetében elmondható, hogy a személy elleni erőszakos bűncselekmények „zöme” (21 415 eset, [81,4%]) ugyancsak az ún. „nagyvárosi statisztikai területekre” esik.⁶⁵ A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy Dél-Karolina állam területén hét „nagyvárosi statisztikai terület” található.

Dél-Karolina a kriminalitási ráták tekintetében, mind a személy elleni erőszakos, mind a vagyon elleni bűncselekmények tekintetében az országos átlag feletti értékekkel

⁶² *The 5 Most Dangerous Places In New Orleans To Know About*. 2022. április 28. Jourmeying the Globe: <https://www.jtgtravel.com/north-america/usa/dangerous-places-in-new-orleans/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 7.)

⁶³ Dél-Karolina állam nem hivatalos nevét egyik szimbólumáról, az USA délkeleti részén honos, 24 méterre is megnövő ún. „közönséges szabalpálmáról” (Sabal palmetto) kapta. Az állam lakóinak életében nagy szerepet játszott a növény, amelynek állománya napjainkra igencsak megcsappant. Törzséből erődöket, hajókat illetve – a belőle készített cölöpök révén – folyóparti kikötőket építettek, leveléből sűrűlőkefét, kalapot (sombbrero), rügyéből ételt készítettek. Az amerikai polgárháború idején, az inség idején „szükségtáplálék” volt. A növény ábrázolása a tagállam zászlajában és címerében is helyett kapott. Vö. *Sabal Palmetto*. DMKert.hu: http://www.dmkert.hu/enciklopedia/palmak/karolinai_szabalpalma (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.); BOKOR JÓZSEF – GERŐ LAJOS (szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. XIV. kötet (Pillera-Simor)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1897. 769. p.

⁶⁴ Vö. *Crime in the United States by State, 2019. Crime in the United States. 2019*. FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-5> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.); *Size of US States by Area*. One World – Nations Online: <https://www.nationsonline.org/oneworld/US-states-by-area.htm> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.)

⁶⁵ *Crime in the United States by State, 2019. Crime in the United States. 2019*. FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-5> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.)

rendelkezik. Különösen az elkövetett vagyon elleni bűncselekmények – főképp a lopások – tekintetében tapasztalhatunk nagyobb kiemelkedést.⁶⁶

Habár egy 2022-es közvélemény-kutatás szerint a Dél-Karolinában megkérdezettek többsége nem tart az erőszakos bűncselekményektől, illetve azok jelentős emelkedésétől, ennek ellenére 32%-uk tart magánál valamilyen eszközt, hogy „semlegesítse” esetleges támadóját. A kriminálstatisztikai adatok szerint még a biztonságosabbnak tartott városokban is romlott a közbiztonság. A helyi, megkérdezett lakosokat a lőfegyverrel történő erőszak (48%), valamint az esetleges rendőri erőszak (40%) aggasztja leginkább.⁶⁷ Dél-Karolina jelentősebb városait tekintve, leginkább North Charleston, a tagállami főváros, Columbia, továbbá Charleston, Greenwood, Greenville, Sumter, Florence, West Columbia, Summerville és Mount Pleasant településeken a legrosszabbak a vonatkozó statisztikai mutatók.⁶⁸

A „Heart of Dixie” („A Dél szíve”),⁶⁹ azaz Alabama – az ugyancsak déli állam – területe 135 767 km², népességszáma – 2019-ben – 4 903 185 fő volt.⁷⁰ A 2019-es esztendőben 25 046 személy elleni erőszakos bűncselekményt követtek el az államban, ebből 18 679 eset (74,6%) volt súlyos testi sértés, 3 941 eset (15,7%) rablás, 2 068 eset (8,3%) szexuális erőszak, valamint 358 eset (1,4%) szándékos vagy gondatlanságból elkövetett emberölés. A területi megoszlás tekintetében elmondható, hogy a személy elleni erőszakos bűncselekmények többsége (19 951 eset, [79,7%]) ugyancsak az ún. „nagyvárosi statisztikai területekre” esik.⁷¹ Megjegyezzük, hogy Alabama állam területén tizenkettő „nagyvárosi statisztikai terület” található.

A legrosszabb mutatókkal rendelkező városok közül kiemelendő Alabama legnagyobb városa, Birmingham. A „Magic City”-nek is tartott település azonban „kétarcú”, bizonyos részei biztonságosak. A város az Egyesült Államok egy bankközpontja, emellett kulturális életéről is ismert. Alabama területén több olyan – kevésbé ismert – város (Fairfield, Anniston, Lanett, Tarrant) is megemlíthető, ahol rosszak a kriminálstatisztikai

⁶⁶ CARLSEN, JOHN: *South Carolina's 20 Safest Cities of 2022*. 2022. március 8. SafeWise: <https://www.safe-wise.com/blog/safest-cities-south-carolina/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.)

⁶⁷ CARLSEN, JOHN: *South Carolina's 20 Safest Cities of 2022*. 2022. március 8. SafeWise: <https://www.safe-wise.com/blog/safest-cities-south-carolina/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.)

⁶⁸ JARVIS, ROBIN: *According To FBI Statistics, These Are The 10 Most Dangerous Cities In South Carolina*. Only in Your State: <https://www.onlyinyourstate.com/south-carolina/fbi-violent-crime-stats-sc/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.)

⁶⁹ A „Heart of Dixie” alapvetően egy földrajzi meghatározás. A „Dixie” azokat az államokat jelentette, amelyek Pennsylvania állam határától délre helyezkedtek el, ennek a területnek a „szíve”, Alabama. Az elnevezés még a gyarmati korból nyúlik vissza, amikor négy állam (Delaware, Maryland, Pennsylvania és Virginia [Nyugat-Virginia]) határvitája miatt rendezni kellett a határvonalat. A tagállamok közötti határvonalat végül Charles Mason (1728-1786) és Jeremiah Dixon (1733-1779), két angol földmérő és csillagász állapította meg 1763 és 1767 között. Ez a vonal lett a híres „Mason-Dixie line” („Mason-Dixie vonal”). A vonal főképp a későbbiekben, a 19. század első felében nyert jelentős szerepet. Vö. BÖLCSKEI 2009, 130. p.; *Mason and Dixon's Line*. In: Gilman, Daniel Coit et al. (szerk.): *The New International Encyclopædia*. Volume XIII, Manna-Croup – Morganitic Marriage. Dodd, Mead and Company. New York (New York, USA), 1905. 144. p.

⁷⁰ Vö. *Crime in the United States by State, 2019. Crime in the United States, 2019*. FBI UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-5> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.); *Size of US States by Area*. One World – Nations Online: <https://www.nationsonline.org/oneworld/US-states-by-area.htm> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.)

⁷¹ *Crime in the United States by State, 2019. Crime in the United States, 2019*. FBI UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-5> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.)

adatok. Alabama fővárosa, Montgomery ugyancsak „ellenmondásos”. A kriminálstatisztikai értékek ugyancsak hagynak kívánnivalót maguk után, de leginkább a város megosztottsága érdekes. A város északnyugati részén 1:7-hez, a délkeleti részen viszont csak 1:27-hez az esélye, hogy valaki bűncselekmény áldozatává váljon.⁷²

A „tíz listánkról” hiányzik még Missouri állam, amely az utóbbi években ugyancsak a legrosszabb mutatókkal rendelkezik az ötven tagállam között. Sietünk hozzátenni, hogy Missouri „hovatarozása” vitás, egyes források a déli államokhoz sorolják, más források, így az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatala sem jegyzi a déli államok között. Ettől függetlenül a történelmi múltját tekintve erősen kötődik a „Délhez”. Az Egyesült Államok leghosszabb folyójáról, a Missouriról elnevezett tagállam területe 180 540 km², népességszáma – 2019-ben – 6 137 428 fő volt.⁷³

A Szövetségi Nyomozó Iroda (FBI) 2019. évi adatai szerint 30 380 személy elleni erőszakos bűncselekményt követtek el a tagállam területén, ebből a többség – 21 936 eset (72,2%) – volt súlyos testi sértés, további 4 959 eset (16,3%) rablás, 2 917 eset (9,6%) szexuális erőszak, végül 568 eset (1,9%) szándékos vagy gondatlanságból elkövetett emberölés. Ahogy a többi – korábban említett – tagállam esetében, Missouriban is a legtöbb személy ellen elkövetett bűncselekményt (25 679 eset, [84,5%]) az ún. „nagyvárosi statisztikai területeken” követték el.⁷⁴ Az említett területből nyolc található a tagállam területén.

Érdemes kiemelni, hogy a tagállam második legnagyobb városa – az 1764. február 14-én, francia szőrmekereskedők által alapított és IX. (Szent) Lajos francia királyról (1226–1270) elnevezett – a – 2019-ben – háromszázezer főt számláló Saint Louis az Egyesült Államok legrosszabb kriminálstatisztikai mutatóival rendelkező nagyvárosa. Rendszerint az első ötben végez, olyan városok társaságában, mint például Detroit (Michigan), Memphis (Tennessee) vagy Baltimore (Maryland). Mivel a települést franciák alapították, ezért nem ritka, hogy francia turisták keresik fel. A francia kormány 2022. évi javaslata nem ajánlja polgárainak, hogy a belváros és a repülőtér között elhelyezkedő – északi – városrészekbe látogassanak. Maga a nagyváros 79 kerületből áll, amelyek közül legalább tizenötöt érdemes messziről elkerülni.⁷⁵ Saint Louis bizonyos városrészei azért is különösen veszélyesek mert a városban főképp az emberölés tekintetében rosszak a mutatók. A bűnözés kiváltó okai komplexek. Egyfelől – amely probléma országos szintű – jelentős a lakosságnál lévő lőfegyverek száma. Másfelől az etnikai, illetve kulturális sokszínűség is ellentéteket szülhet. A legjelentősebb probléma talán hatalmas a „társadalmi szakadék”, a szegénység tekintetében jelentkezik. Az alacsony bérek, a munkanélküliség is a bűnözést segíti elő. A helyzetet fokozza, hogy a mélyszegénységben élők

⁷² *The Safest and Most Dangerous Places in Montgomery, AL. Crime Maps and Statistics.* CrimeGrade.org: <https://crimegrade.org/safest-places-in-montgomery-al/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.)

⁷³ Vö. *Crime in the United States by State, 2019. Crime in the United States. 2019.* FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-5> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.); *Size of US States by Area.* One World – Nations Online: <https://www.nationsonline.org/oneworld/US-states-by-area.htm> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.)

⁷⁴ *Crime in the United States by State, 2019. Crime in the United States. 2019.* FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-5> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.)

⁷⁵ *Dangerous Saint-Louis – Neighborhoods to avoid in Saint Louis.* Sac a' voyages: <https://sacavoyage.fr/en/saint-louis-dangerous-neighborhoods-to-avoid-in-saint-louis/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.)

jórészt nem rendelkeznek – megfelelő – egészségbiztosítással, ebből kifolyólag az egészségügyi ellátások tekintetében is problémák mutatkoznak, amelyek főképp a mentális betegségekkel rendelkezők körében okoz gondot. Problémát jelent a kábítószeres fogyasztása és kereskedelme is. Bizonyos városrészekben virágzik a prostitúció is. Emellett az aluliskolázottság is sokat ront a helyzeten. Nem elegendőek továbbá a bűnüldözésre fordítandó tagállami források, ráadásul nem ritka, a bizalmatlanság a rendőrséggel szemben. A kedvezőtlen kriminálstatisztikai adatok ellenére szükséges kiemelni, hogy Saint Louis belvárosában jelentősebb problémák nem tapasztalhatók, ennek ellenére célszerű vigyázni. Emellett – ahogy más amerikai nagyvárosok esetében is – a rossz hírű, jobbára turisztalátványosságokkal nem rendelkező városrészeket mindenképp el kell kerülni.⁷⁶

Megemlítendő, hogy Saint Louis mellett Missouri legnépesebb városa, a 2019-ben félmillió Kansas City sem büszkélkedhet a legjobb kriminalitási mutatókkal. A városban ugyancsak jelentős problémát jelent a bűnözés, de ezek jobbára vagyonelleniek. St. Louis és Kansas City mellett számos kisebb városban jelent problémát a bűnözés. Ilyen például Joplin, Kennett, Rolla, St. Joseph, Union, etc.⁷⁷

1. 4. Az Egyesült Államok fővárosa: Washington D.C.

Többek számára meglepő lehet, de az ország fővárosa – amint az a korábban közölt 3. táblázatból is kiolvasható – szintén rossz kriminálstatisztikai értékkel rendelkezik. Washington D.C. területe 177 km², a népesség száma 2019-ben 705 749 fő volt. A Szövetségi Nyomozó Iroda 2019. évi adatai szerint 7 403 személy elleni erőszakos bűncselekmény történt Washington D.C. területén, ebből 4 179 eset (56,5%) volt súlyos testi sértés, 2 713 eset (36,6%) rablás, 345 eset (4,7%) szexuális erőszak, valamint 166 eset (2,2%) szándékos vagy gondatlanságból elkövetett emberölés. A teljesség igényével közöljük, hogy az erőszakos bűncselekmények mellett a vagyon elleni bűncselekmények száma és aránya is jelentős.⁷⁸ A bűnözés okai főképp a város „kettészakadásában”, a keleti városrészek elszegényedésében, a drog- és a szociális problémákban, etc. keresendők.

1. 5. Kitekintés: Az Egyesült Államok „legveszélyesebb” városa: Detroit

Az előbbieken az elmúlt években a legrosszabb kriminálstatisztikai adatokkal rendelkező tíz tagállamot tekintettük át vázlatosan. A bűnözés alakulását azonban a nagyvárosok viszonylatában is vizsgálhatjuk. Erre a legelrettetőbb példa a Michigan államban, a kanadai határ ölelésében fekvő Detroit. Az egykoron autógyártásáról híres város a legjobb példa arra, hogy a bűnözés alakulására a makró-, valamint a mikrokörnyezet is hatással lehet.

⁷⁶ Vö. *Why is the crime rate so high in Saint Louis?* Quora: <https://www.quora.com/Why-is-the-crime-rate-so-high-in-Saint-Louis> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.)

⁷⁷ *10 most dangerous cities in Missouri (2022 update)*. Housegrail: <https://housegrail.com/most-dangerous-cities-in-missouri/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.)

⁷⁸ *Crime in the United States by State, 2019. Crime in the United States, 2019*. FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-5> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.); *Size of US States by Area*. One World – Nations Online: <https://www.nationsonline.org/oneworld/US-states-by-area.htm> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.)

Közismert tény, hogy a társadalmi-gazdasági folyamatokra a bűnözés is érzékenyen reagál. Egy adott térség gazdasági helyzete meghatározhatja az ún. „bűnügyi fertőzöttséget” is.

A előbbieken már szóltunk több igencsak kedvezőtlen mutatókkal rendelkező nagyvárosról, mint például Saint Louis, Memphis, etc. A 2020-as esztendőben – a kriminálstatisztikai adatokat tekintve – az USA öt „legveszélyesebb” városa San Louis (Missouri), Baltimore (Maryland), Detroit (Michigan), továbbá a Louisana államban található New Orleans és Baton Rouge voltak.⁷⁹ A felsorolásból egyesek feltehetően hiányolják – az Illinois államhoz tartozó – Chicago városát. A különféle bűnügyi statisztikák eltérő vizsgálati szempontokon alapulhatnak. Ha a gyilkosságok számát nézzük, akkor kétséget kizáróan Chicago az Egyesült Államok „gyilkossági fővárosa”. Ha a százezer lakosra jutó gyilkosságok számát vizsgáljuk, akkor az előbbi városok megelőzik a néhai gengszter, a híres Al Capone (1899-1947) városát. Megjegyezzük, hogy a kriminalitás viszonylatában Chicago rendszerint megelőzi a nála népesebb New Yorkot (New York) és Los Angeles (Kalifornia). A bűnözés komoly problémát jelent, amelyet számos okra próbálnak visszavezetni.⁸⁰

A gazdasági hanyatlás Detroitban nemcsak a kriminalitást, hanem a város népesség-számát is befolyásolta. Az amerikai autópár (pl. Ford) központja, „(...) *Detroit az amerikai ipar és az amerikai iparvárosok hanyatlásának legmegrázóbb szimbólumává vált az elmúlt tíz évben. [...] Detroit évek óta tartó válságában is új fejezetet nyitott, hogy [2013] márciusban pénzügyi szükségállapotot hirdetett. Vagyis a városról már nem helyben, hanem Michigan állam fővárosában [a megközelítőleg százhuszezer főt számláló, ugyancsak rossz kriminálstatisztikai adatokkal rendelkező Lansingben] döntenek. Az amerikai autógyártás központja már a hatvanas években lassú hanyatlásnak indult, de a 2008-as ingatlanpiaci válság pecsételte meg a sorsát. Az autógyárak bezárása és a jelzáloghitelek bebukása miatt százezrek hagyták el az egykor 1,85 milliós, napjainkra alig hétszáz ezer [2019-ben 663 502] lakosú kísértetvárost.*”⁸¹ Megjegyezzük, hogy Detroit egyre nagyobb része tűnik el; tömegével bontják le az elhagyott – akár régi, műemlékek számító – épületeket. „*Több ezer felhőkarcoló, családi házak ezrei, templomok, iskolák, színházak és rendőrségi épületek konganak az ürességtől, a szegények lakta külvárosok is elnéptelenedtek. Becslések szerint a városban ötvenezer kóbor kutya él, melyek veszélyt jelentenek a lakosokra és azok háziállataira egyaránt. A legrosszabb állapotban lévő házakat a városvezetés időközönként elbontja.*”⁸² Elsősorban a helyi autógyártás hanyatlása, az ingatlanpiaci válság nyomában járó drámai változások a kriminálstatisztikában is lecsapódnak. A kilátástalan gazdasági helyzet, az elszegényedés, valamint a magas munkanélküliségi ráta számos, deviáns módon csapódott le. Az FBI 2019. évi adatai szerint a személy elleni erőszakos bűncselekmények, és a vagyon ellen elkövetett bűncselekmények tekintetében

⁷⁹ Vö. PHILLIPS, MORGAN: *America's top 5 deadliest cities*. Fox News. Fox News Channel: <https://www.foxnews.com/us/deadliest-u-s-cities> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.)

⁸⁰ Vö. IGNÁ CZ PÉTER – CSANÁDI MÁRTON: *A város, ahol hír az, hogy volt 22 óra, amikor nem lőttek le senkit*. 2018. október 4. 24.hu: <https://24.hu/kulfold/2018/10/04/chicago-gyilkosság-emberoles-lovoldozes/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.)

⁸¹ SZÉMANN TAMÁS – KIRÁLY ANDRÁS: *Így pusztul a dicső Detroit*. 2013. március 18. Index: <https://index.hu/nagykep/2013/03/18/detroit/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.)

⁸² *Detroit pusztulása az évek alatt*. Érdekes világ: <https://www.erdekesvilag.hu/detroit-pusztulasa-az-evkek-alatt/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.)

– a rátákat tekintve – Detroit az első vagy az elsők között szerepel az Egyesült Államok nagyvárosai sorában.⁸³ A helyzetet súlyosbítja a hajléktalanság, a drogkereskedelem, továbbá a garázdaság is. Utóbbi esethez kapcsolódóan nem ritka, hogy az elhagyott épületeket ismeretlen tettesek szándékosan felgyújtják. Előfordul, hogy a helyi tűzoltóság az esetek nagy számra tekintettel néha már ki sem vonul a helyszínre, az elhagyott – nem ritkán „lepukkant” – épülethez, megvárják, amíg kialszik a tűz.⁸⁴ A város etnikai arculata is megváltozott, amely még az 1960-as években indult, az ún. „white flight” jelenséggel, amelynek következtében elsőként a fehér középosztály tűnt el a városból. A „(...) 2011-es népszámlálási adatok szerint a folyamat [t.i. a népességfogyás] még nem állt meg, de lassult. A város etnikai összetétele is drasztikusan megváltozott mostanra, a lakók 83 százaléka fekete amerikai, akik nagy szegénységben élnek.”⁸⁵

Az FBI szerint 2019-ben a 100 000 lakosra jutó személy elleni erőszakos bűncselekmények száma 1 965 volt, ezzel az értékkel az első az országban Memphis és Baltimore előtt. A városban 13 040 személy elleni erőszakos bűncselekményt, zömében súlyos testi sértést (9 467 eset) követtek el, emellett a rablások száma (2 346) is jelentős. Számos városrészt (Belmont, Brush Park, etc.) még nappal sem ajánlott felkeresni.

1. 6. Összefoglalás

Az előbbiekben – a Szövetségi Nyomozó Iroda (FBI) vonatkozó, 2015 és 2019 közötti kriminálstatisztikai adatait alapul véve – áttekintettük az Egyesült Államok „legveszélyesebb” tagállamait. A „legveszélyesebb” kifejezést mindenképp idézőjelbe kell tennünk, mert a statisztikai és kriminálgeográfiai adatokból jól látható, hogy a bűnözés jobbra az ún. „nagyvárosi statisztikai területeket” – azon belül is a jelentősebb népességszámú városokat – jellemezte 2015 és 2019 között. A tanulmányban terjedelmi okokból csak a személy elleni erőszakos bűncselekmények – vagyis a hierarchia szabálynak megfelelően az emberölés, a szexuális erőszak, a rablás, valamint a súlyos testi sértés – alakulását tekintettük át, a vagyon elleni bűncselekmények alakulására csak alkalmasint és bizonyos helyeken, a teljesség igényével történt utalás. A vonatkozó kriminálstatisztikai és kriminálgeográfiai adatokból kiolvasható, hogy a bűnügyi fertőzöttség leginkább Alaszkát, a mexikói határvidék két államát – Új-Mexikót és Arizonát –, továbbá Nevadát, valamint számos „déli államot” érint. A tanulmányban a tíz leginkább „fertőzött” tagállamot, illetve azok nagyvárosait vizsgáltuk meg, elsősorban a 100 000 lakosra jutó személy elleni erőszakos bűncselekmények száma vonatkozásában. Az előbbiekben említett térségek számos tekintetben – elszegényedés, a háztartások mediánjövedelmének alacsonyabb értékei, drogprobléma, etc. – hasonló sajátosságokkal rendelkeznek, azonban vannak egyéni jellemzők is, amelyek elősegítik a bűnözés alakulását, ilyenek például Alaszkában az őshonos népcsoport kedvezőtlen helyzete, avagy a mexikói határvidék „sajátosságai”

⁸³ 2019 Crime in the United States. FBI UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/tables/table-6> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.)

⁸⁴ SZÉMANN TAMÁS – KIRÁLY ANDRÁS: *Így pusztul a dicső Detroit*. 2013. március 18. Index: <https://index.hu/nagykep/2013/03/18/detroit/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.)

⁸⁵ SZÉMANN TAMÁS – KIRÁLY ANDRÁS: *Így pusztul a dicső Detroit*. 2013. március 18. Index: <https://index.hu/nagykep/2013/03/18/detroit/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 8.)

(Új-Mexikó, Arizona). Példaként hozható, hogy a turisztikai vonzerővel rendelkező városokban – például Memphis, New Orleans, Las Vegas, etc. is jelentős méreteket ölhet a bűnözés. A bűncselekmény alakulását azonban más területi aspektusok szerint is lehet vizsgálni. „Górcső” alá vehetőek külön-külön az Egyesült Államok nagyvárosai is. Erre csak egy példát, a leginkább riasztó értékekkel rendelkező Detroitot hoztuk példaként, ahol főképp a makrokörnyezet változásai nemcsak gazdasági válságot, hanem demográfiai problémát is előidéztek, az elrettentő kriminálstatisztikai adatokat már nem is említve.

RICHÁRD GYÉMÁNT

THE “MOST DANGEROUS” U.S. STATES IN THE LIGHT OF CRIME GEOGRAPHY AND CRIME STATISTICS DATA, WITH A SPECIAL FOCUS ON VIOLENT CRIMES

(Summary)

In the former – based on the relevant criminal statistics data of the Federal Bureau of Investigation (FBI) between 2015 and 2019 – we reviewed the „most dangerous” member states of the United States. The term „most dangerous” must be put in quotation marks, because it is clear from the statistical and criminal geography data that crime is on the right in the so-called between 2015 and 2019, it characterized „Metropolitan Statistical Areas” (MSA) – including cities with significant population numbers. In the study, for reasons of scope, we only reviewed the development of violent crimes against the person – that is, in accordance with the hierarchy rule, homicide, robbery, rape and aggravated assault. In the study, we reviewed the ten most dangerous US member states. These are – in 2019 – Alaska, New Mexico, Tennessee, Arkansas, Louisiana, South Carolina, Alabama, Missouri and Nevada. We also mentioned the most dangerous city, Detroit. We also reported Washington D.C. (District of Columbia) latest data as well.

Melléklet

3/a. sz. táblázat

Az USA tagállamok és a 100 000 lakosra jutó személy elleni erőszakos cselekmények száma (2015–2016)

	2015		2016		
	Állam	Érték	Állam	Érték	
1.	Alaska	730,2	Alaska	804,2	
2.	Nevada	695,9	New Mexico	702,5	
3.	New Mexico	656,1	Nevada	678,1	
4.	Tennessee	612,1	Tennessee	632,9	
5.	Louisiana	539,7	Louisiana	566,1	
6.	Arkansas	521,3	Arkansas	550,9	
7.	South Carolina	504,5	Alabama	532,2	
8.	Delaware	499,0	Missouri	519,4	
9.	Missouri	497,4	Delaware	508,8	
10.	Alabama	472,4	South Carolina	501,8	
11.	Florida	461,9	Maryland	472,0	
12.	Maryland	457,2	Arizona	470,1	
13.	California	426,3	Michigan	459,0	
14.	Oklahoma	422,0	Oklahoma	449,8	
15.	Michigan	415,5	California	445,3	
16.	Texas	412,2	Illinois	436,3	
17.	Arizona	410,2	Texas	434,4	
18.	Massachusetts	390,9	Florida	430,3	
19.	Kansas	389,9	South Dakota	418,4	
20.	Indiana	387,5	Indiana	404,7	
21.	Illinois	383,8	Georgia	397,6	
22.	South Dakota	383,1	Kansas	380,4	
23.	New York	379,7	Massachusetts	376,9	
24.	Georgia	378,3	New York	376,2	
25.	Montana	349,6	North Carolina	372,2	
26.	North Carolina	347,0	Montana	368,3	
27.	West Virginia	337,9	West Virginia	358,1	
28.	Colorado	321,0	Colorado	342,6	
29.	Pennsylvania	315,1	Pennsylvania	316,4	
30.	Wisconsin	305,8	Hawaii	309,2	
31.	Hawaii	293,4	Wisconsin	305,9	
32.	Ohio	291,9	Washington	302,2	
33.	Iowa	286,1	Ohio	300,3	
34.	Washington	284,4	Nebraska	291,0	
35.	Mississippi	275,8	Iowa	290,6	
36.	Nebraska	274,9	Mississippi	280,5	
37.	Oregon	259,8	Oregon	264,6	
38.	New Jersey	255,4	North Dakota	251,1	
39.	Minnesota	242,6	New Jersey	245,0	
40.	Rhode Island	242,5	Wyoming	244,2	
41.	North Dakota	239,4	Utah	242,8	
42.	Utah	236,0	Minnesota	242,6	
43.	Wyoming	222,1	Rhode Island	238,9	
44.	Kentucky	218,7	Kentucky	232,3	
45.	Connecticut	218,5	Idaho	230,3	
46.	Idaho	215,6	Connecticut	227,1	
47.	New Hampshire	199,3	Virginia	217,6	
48.	Virginia	195,6	New Hampshire	197,6	
49.	Maine	130,1	Vermont	158,3	
50.	Vermont	118,0	Maine	123,8	
Az Egyesült Államok fővárosa: Washington D.C.					
District of Columbia		1 269,1	District of Columbia		1 205,9
Az Egyesült Államok fennhatósága alatt álló terület					
Puerto Rico		219,6	Puerto Rico		224,0

3/b. sz. táblázat

Az USA tagállamok és a 100 000 lakosra jutó személy elleni erőszakos cselekmények száma (2017–2019)

	2017		2018		2019	
	Állam	Érték	Állam	Érték	Állam	Érték
1.	Alaska	829,0	Alaska	885,0	Alaska	867,1
2.	New Mexico	783,5	New Mexico	856,6	New Mexico	832,2
3.	Tennessee	651,5	Tennessee	623,7	Tennessee	595,2
4.	Louisiana	557,0	Arkansas	543,6	Arkansas	584,6
5.	Nevada	555,9	Nevada	541,1	Louisiana	549,3
6.	Arkansas	554,9	Louisiana	537,5	South Carolina	511,3
7.	Missouri	530,3	Alabama	519,6	Alabama	510,8
8.	Alabama	524,2	Missouri	502,1	Missouri	495,0
9.	Arizona	508,0	South Carolina	488,3	Nevada	493,8
10.	South Carolina	506,2	Arizona	474,9	Arizona	455,3
11.	Maryland	500,2	Maryland	468,7	Maryland	454,1
12.	Oklahoma	456,2	Oklahoma	466,1	California	441,2
13.	Delaware	453,4	Michigan	449,4	Michigan	437,4
14.	Michigan	450,0	California	447,4	Oklahoma	431,8
15.	California	449,3	Kansas	439,0	Delaware	422,6
16.	Texas	438,9	Delaware	423,6	Texas	418,9
17.	Illinois	438,8	Texas	410,9	Kansas	410,8
18.	South Dakota	433,6	South Dakota	404,7	Illinois	406,9
19.	Kansas	413,0	Illinois	404,1	Montana	404,9
20.	Florida	408,0	Colorado	397,2	South Dakota	399,0
21.	Indiana	399,0	Florida	384,9	Colorado	381,0
22.	Montana	377,1	Indiana	382,3	Florida	378,4
23.	Colorado	368,1	North Carolina	377,6	North Carolina	371,8
24.	North Carolina	363,7	Montana	374,1	Indiana	370,8
25.	Massachusetts	358,0	New York	350,5	New York	358,6
26.	Georgia	357,2	Massachusetts	338,1	Georgia	340,7
27.	New York	356,7	Georgia	326,6	Massachusetts	327,6
28.	West Virginia	350,7	Washington	311,5	West Virginia	316,6
29.	Wisconsin	319,9	Pennsylvania	306,0	Pennsylvania	306,4
30.	Pennsylvania	313,3	Wisconsin	295,4	Nebraska	300,9
31.	Nebraska	305,9	West Virginia	289,9	Washington	293,9
32.	Washington	304,5	Oregon	285,5	Ohio	293,2
33.	Ohio	297,5	Nebraska		Wisconsin	293,2
34.	Iowa	293,4	North Dakota	280,6	Hawaii	285,5
35.	Mississippi	285,7	Ohio	279,9	North Dakota	284,6
36.	Oregon	281,8	Iowa	250,1	Oregon	284,4
37.	North Dakota	281,3	Hawaii	248,6	Mississippi	277,9
38.	Hawaii	250,6	Mississippi	234,4	Iowa	266,6
39.	Utah	238,9	Utah	233,1	Minnesota	236,4
40.	Minnesota	238,3	Idaho	227,1	Utah	235,6
41.	Wyoming	237,5	Minnesota	220,4	Idaho	223,8
42.	Rhode Island	232,2	Rhode Island	219,1	Rhode Island	221,1
43.	New Jersey	228,8	Wyoming	212,2	Wyoming	217,4
44.	Connecticut	228,0	Kentucky	211,9	Kentucky	217,1
45.	Idaho	226,4	New Jersey	208,1	Virginia	208,0
46.	Kentucky	225,8	Connecticut	207,4	New Jersey	206,9
47.	Virginia	208,2	Virginia	200,0	Vermont	202,2
48.	New Hampshire	198,7	New Hampshire	173,2	Connecticut	193,6
49.	Vermont	165,8	Vermont	172,0	New Hampshire	152,5
50.	Maine	121,0	Maine	112,1	Maine	115,2
Az Egyesült Államok fővárosa: Washington D.C.						
	District of Columbia	1 005	District of Columbia	995,9	District of Columbia	1 049
Az Egyesült Államok fennhatósága alatt álló terület						
	Puerto Rico	232,6	Puerto Rico	200,8	Puerto Rico	202,9

Forrás: *Crime in the United States by Volume and Rate per 100,000 Inhabitants. Crime in the United States. 2019.* FBI. UCR: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s> (Letöltés ideje: 2022. augusztus 29.)

JUHÁSZ ZSUZSANNA *

Mesterséges intelligencia és börtönkörnyezet? **

I. Bevezetés

Előjáróban leszögezhető, hogy a mesterséges intelligencia eredetét általában a brit *Alan Turing* matematikus nevével kapcsolják össze, aki 1950-ben már olyan „gondolkodó gépekről” álmodozott, amelyek az emberi lények szintjén képesek gondolkodni. *Turing* a később róla elnevezett tesztet javasolta annak meghatározására, hogy egy gép intelligens vagy sem.¹ Azt gondolta, hogy ha egy gép el tudja hitetni az emberrel, hogy egy másik emberrel kommunikál, olyan intelligensnek tekinthető, mint egy ember. A mesterséges intelligencia kifejezést néhány évvel később először 1956-ban a Massachusettsi Műegyetem professzora *John McCarthy* használta az autonóm gondolkodásra képes gépek megjelölésére.²

A mesterséges intelligencia fogalmát keresve egységes definícióval nem találkozhatunk: *Goedbloed*³ például úgy fogalmaz, hogy az emberi intelligencia-folyamatok gépekkel, különösen számítógépes rendszerekkel történő szimulációjáról van szó, amely magában foglalja a tanulást, az érvelést és az önkorrekciót. *West*⁴ utal arra, hogy a csak mechanikusan vagy előre meghatározott feladatokat végrehajtani képes passzív rendszerekkel szemben a mesterséges intelligencia jellemzője, hogy algoritmusait arra tervezték, hozzon döntéseket, mégpedig gyakorta valós idejű adatok felhasználásával. A mesterséges intelligencia az adatok tömegének szintetizálásán keresztül algoritmusokkal és gyors interaktív feldolgozással működik, ami lehetővé teszi, hogy a szoftver automatikusan tanuljon és alkalmazkodjon az

* egyetemi tanár, SZTE ÁJTK

** A kutatást a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klaszterének IKT és Társadalmi Kihívások Kompetencia-központja támogatta. A szerző a Mesterséges intelligencia és a jogrend c. kutatócsoport tagja.

¹ A tesztben a gép egy imitációs játékban megpróbálja embernek álcázni magát úgy, hogy a feltett kérdésekre ember-szerű választ ad.

² WEST, DARRELL M.: *What Is Artificial Intelligence?* Brookings, 25 October 2019, www.brookings.edu/research/what-is-artificial-intelligence/

³ GOEDBLOED, BENNY: *Artificial Intelligence in a Prison Environment*. Council of Europe, 22 May 2019, rm.coe.int/benny-goedbloed-ai-in-a-prison-environment-cdpps2019/168094ac84. Lásd még: COPELAND, B. JACK: *Artificial Intelligence*. Encyclopædia Britannica, 11 Augustus 2020, www.britannica.com/technology/artificial-intelligence.

⁴ WEST 2019.

adatokban található minták alapján. E technika tehát a rendelkezésre álló adatok mintá-zatait, kapcsolatait beazonosítva a megszerzett tudást új adatokra alkalmazza.⁵ *Shub-hendu és Vijay* szerint⁶ ezek a szoftverek olyan döntéseket hoznak, amelyek általában emberi szintű szakértelmet igényelnek és segítenek az embereknek előre látni vagy kezelni a felmerülő problémákat. *Tucci, Burns és Laskowski*⁷ ugyanakkor utal arra, hogy a mesterséges intelligencia jelenleg nem képes többre, mint az emberi intelligencia folya-matainak szimulációjára, így a vizuális észlelésre, a beszédfelismerésre, a döntéshozatalra és a nyelvek közötti fordításra.

Összefoglalóan ezekből a meghatározásokból az rajzolódik ki, hogy egy tanulásra és alkalmazkodásra, problémamegoldásra képes gépi/számítógépes képességről van szó, amely alapján a gép a belétöltött adatok révén tulajdonképpen tanul, az emberi elmére jellemző képességeket utánoz és ennek nyomán alkalmas önállóan dönteni, illetve cselekedni.

Az emberi intelligencia ezen szimulációjának, avagy a gép/számítógép intelligenciá-jának népszerűsége és térnyerése vitathatatlan. Az Európai Parlament 2019 februárjában elfogadott állásfoglalása a mesterséges intelligenciára és a robotikára vonatkozó európai iparpolitikáról⁸ például egyebek mellett arra utal, hogy a mesterséges intelligencia száza-dunk egyik olyan stratégiai technológiája, amely évek óta szerepet játszik mindennapi életünkben, társadalmaink átalakításában és gazdaságaink digitalizálásában többek között az egészségügy, a közlekedés, az ipar területén.⁹

Kétségtelen tény, hogy napjaink digitális forradalmának meghatározó eleméről van szó, hiszen a mesterséges intelligencia jelen van például az online vásárlásainknál és eh-hez kapcsolódóan a személyre szabott hirdetéseknél, az internetes kereséseknél. Segítség-et nyújthatnak számunkra a mesterséges intelligenciára támaszkodó fordító szoftverek, a digitális/virtuális személyi asszisztensek, az internetre csatlakozó eszközök (okosóra, porszívó, hűtő). De utalhatunk a mezőgazdaságban történő felhasználásra (például az áll-atok mozgásának, takarmányfogyasztásának figyelemmel kísérésére, a műtrágya, a per-metezés minimalizálása kapcsán az egészségesebb élelmiszerek előállítására), a korona-vírus-járvánnyal összefüggésben a testhőmérséklet mérésénél igénybe vett hőképalko-tásra, illetve maszkfelismerésre, ahogyan vizionálhatjuk az önvezető autók és önirányító járművek alkalmazását, az okos otthonok és okos városok megjelenését, valamint kiépü-lését is. Az okos, avagy intelligens otthonok és városok mintázatára napjaikra pedig már az okos börtön¹⁰ is valósággá vált: Finnország a börtönkörnyezet digitalizálása jegyében

⁵ *Artificial Intelligence – What It Is and Why It Matters*. SAS, www.sas.com/en_us/insights/analytics/what-is-artificial-intelligence.html#howitworks

⁶ SHUKLA, SHUBHENDU S. – JAISWAL, VIJAY: *Applicability of Artificial Intelligence in Different Fields of Life*. International Journal of Scientific Engineering and Research (1) 2013, 28–35. pp.

⁷ TUCCI, LINDA – BURNS, ED – LASKOWSKI, NICOLE: *Artificial Intelligence – definition*. Techtarget, 2020, <https://searchenterpriseai.techtarget.com/definition/AI-ArtificialIntelligence>

⁸ Az Európai Parlament 2019. február 12-i állásfoglalása a mesterséges intelligenciára és a robotikára vonatkozó át-fogó európai iparpolitikáról (2018/2088(INI).

⁹ A mesterséges intelligencia különböző felhasználási területeiről bővebben: SHUKLA – JAISWAL 2013, 28–35. pp.

¹⁰ Az okos vagy intelligens börtön megnevezést gyakorta olyan büntetés-végrehajtási intézetek kapcsán hasz-nálják, amelyek információs és kommunikációs, valamint mesterséges intelligencia technológiákat alkalmaz-nak többek között a személyi állomány munkájának leegyszerűsítése, a fogvatartottak megfigyelése, illetve társadalomba történő sikeres visszailleszkedésük elősegítése érdekében. Bővebben: MCKAY, CAROLYN: *The*

2021 márciusában nyitotta meg első intelligens börtönét,¹¹ illetve 2022 októberére tervezi a második ilyen létesítmény átadását. A projekt célkitűzése, hogy a digitális szolgáltatások használatát kiterjesszék a fogvatartottak rehabilitációjára, oktatására és reintegrációjára. A program folyamánként a mesterséges intelligenciát felhasználják a büntetések végrehajtásának megtervezésére és az elítélteknek nyújtandó szolgáltatások orientáltságának elősegítésére is.¹² Emellett pedig ezen csúcstechnológiás intézményekben olyan oktatási programokat működtetnek, amelyekben a fogvatartottak a mesterséges intelligencia alapjait sajátíthatják el.¹³

A fent leírtak tükrében a jelen tanulmány célja annak feltérképezése, hogy van-e létjogosultsága a mesterséges intelligencia börtönkörnyezetben való alkalmazásának, milyen lehetséges előnyökkel, illetve esetleges hátrányos következményekkel lehet számolni ezen technológia bevezetése esetén.

A bevezetőben megfogalmazott kérdések megválaszolása érdekében elsődleges feladatulunk a rendelkezésre álló hazai, illetve nemzetközi szakirodalom összegyűjtése és feldolgozása volt. Tekintettel arra, hogy a honi szakirodalom mindösszesen néhány tanulmányt ölel fel,¹⁴ a jelen írás alapvetően a feldolgozott angol nyelvű munkák alapján mutatja be a mesterséges intelligencia börtönkörnyezetben való alkalmazásának eddigi lépéseit és

Carceral Automaton: Digital Prisons and Technologies of Detention. International Journal for Crime, Justice and Social Democracy 11(2022), 100–119. pp.

¹¹ A hámeenlinnai női börtön 100 egyszemélyes zárkával rendelkezik, amelyekből egy intelligens rendszernek köszönhetően terminálok segítségével biztosítják, hogy a fogvatartottak a zárkákból érjék el a digitális szolgáltatásokat, így üzeneteket, kéréseket és videóhívásokat küldhessenek a személyi állománynak, kapcsolatba léphessenek a hatóságokkal, a társadalombiztosítási szervekkel, civil szervezetekkel és más, a büntetés-végrehajtással együttműködő partnerekkel. A rendszert úgy tervezték, hogy integrálja a digitális szociális, pszichológiai, oktatási, egészségügyi szolgáltatásokat, amelyek így közvetlenül elérhetők minden zárkából. A fogvatartottak egyúttal hozzáférhetnek egy olyan weboldalhoz, ahol a mesterséges intelligenciáról tanulhatnak, illetve egy külön virtuális valóság-alkalmazás is biztosított, amelyet egy börtönpszichológus vezet. Az intelligens börtön koncepciójáról bővebben: PUOLAKKA, PIA: *Smart prison – a historical digital leap in finnish prisons.* <http://justice-trends.press/smart-prison-a-historical-digital-leap-in-finnish-prisons/>; PUOLAKKA, PIA: *Smart Prison Facility Spurs Rehabilitation in Finland.* Correctional News, November 3, 2021, <https://correctionalnews.com/2021/11/03/smart-prison-facility-spurs-rehabilitation-in-finland/>

¹² PUOLAKKA, PIA: *Towards digitalisation of prisons: Finland's Smart Prison Project.* 6th July 2021; <https://www.penalreform.org/blog/towards-digitalisation-of-prisons-finlands-smart-prison-project/>

¹³ <https://www.businessinsider-com.cdn.ampproject.org/c/s/www.businessinsider.com/finland-prisons-technology-ai-online-classes-2020-8?amp>

¹⁴ CZENCZER ORSOLYA – BOTTYÁN SÁNDOR: *Büntetés-végrehajtási algoritmusok. Tallózás a büntető igazságszolgáltatásban alkalmazott technikai novumok és fejlett technológiai megoldások tárházából a büntetés-végrehajtás vonatkozásában.* Magyar Rendészet 2021/3. 15–28. pp.; HINKEL TAMÁS: *A mesterséges intelligencia térhódítása a büntetés-végrehajtásban. Azaz a fogvatartás biztonságát támogató mesterséges intelligencia bevezetését megalapozó eszközök és tevékenységek vizsgálata.* Börtönügyi Szemle 2020/4. 13–27. pp.; BOTTYÁN SÁNDOR: *A mesterséges intelligencia alkalmazását támogató környezet szabályozása a büntetés-végrehajtásban.* Börtönügyi Szemle 2020/4. 29–46. pp.; SCHMEHL GÁBOR DÁNIEL: *SMART eszközök és egyedi alkalmazások a magyar büntetés-végrehajtásban.* Börtönügyi Szemle 2020/4. 49–67. pp. Kapcsolódó szakirodalomként megemlíthető még KARSAI KRISZTINA: *A mesterséges intelligencia szabályozásának európai tervezete, avagy algoritmusok térnyerésének előjelei a (büntető) igazságszolgáltatásban.* In: FARKAS CSABA ET AL. (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Szabó Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára.* FORVM Acta Juridica et Politica, Szeged, 2021.; KARSAI KRISZTINA: *Algoritmusok és büntető igazságszolgáltatás.* In: TÖRÖK BERNÁT – ZÓDI ZSOLT (szerk.): *A mesterséges intelligencia szabályozási kihívásai.* Tanulmányok a mesterséges intelligencia és a jog határterületeiről. Ludovika, Budapest, 2021. 357–386. pp.

tapasztalatait. A tanulmány megírása során egyaránt támaszkodtunk szakfolyóiratokban megjelent publikációkra, illetve egyéb internetes hírportálokon közzétett és hivatkozásokkal ellátott írásokra.

II. Érvek és ellenérvек keresztüében

Előljáróban már most leszögezhető, hogy a mesterséges intelligencia büntető igazságszolgáltatásban történő lehetséges felhasználása igen éles vitákat gerjeszt, mivel sokan etikailag megkérdőjelezzik alkalmazhatóságát, míg a másik oldal éppen azzal érvel, hogy ezen tanulékony rendszerek használata a hatékonyság növelését eredményezné és javítaná a jelenlegi büntető rendszerek eredményeit, egyúttal csökkentené a költségeket. A technológia támogatói utalnak többek között a mesterséges intelligencia bűnüldözésben és bűnmegelőzésben betöltött jelentőségére, így a képjavító technológiák és arcfelismerő rendszerek rendőrséget segítő szerepére a gyanúsítottak azonosításában, valamint a tömeg megfigyelésében, illetve a kockázatértékelési algoritmusok széleskörű felhasználhatóságára. Az ellenzők ugyanakkor egyebek mellett kiemelik, hogy ezek a rendszerek jelentős kockázatot jelentenek a polgári szabadságjogokra nézve, fenyegetve a magánélet és véleménynyilvánítás szabadságát, az egyesülési szabadságot, a tisztességes eljárást. Az arcfelismerő technológia kapcsán hivatkoznak arra, hogy a megfigyelés az önkényuralmi rendszerek eszközeként funkcionál(t), aminek negatív hatását a jelen században az arc megfigyelés csak tovább erősítheti.¹⁵ A mesterséges intelligencia emberi jogi kihatásait kutatva *Aleš Završnik*¹⁶ arra utal, hogy bár a gépi tanulással összefüggésben az átláthatóság hiánya számos területen nem jelenthet problémát, addig a bírósági környezetben ez alapvető kivételként civilizációs értékkel bír. Az átláthatóságot és érthetőséget nélkülöző döntéshozatal legitimitása pedig megkérdőjelezhető. Ebből fakadóan a büntető igazságszolgáltatásban használt új eszközök a mesterséges intelligencia-rendszerek átláthatatlan természete miatt ellentétek lehetnek az alapvető szabadságjogokkal. A bűnözés visszaszorítása kiemelt cél, de ugyanilyen fontos kellene hogy legyen az eljárás igazságossága is.

A felvetődő aggályok nyomán az automatizált döntéshozatali rendszerek igazságszolgáltatási szektorban történő növekvő alkalmazását egyesek már „automatizált igazságszolgáltatásnak” nevezték el.¹⁷ A két egymásnak feszülő tábor egyetértése tulajdonképpen abban mutatkozik, hogy ezek a technológiai fejlesztések mindenképpen fontos következménnyel járnak a büntető igazságszolgáltatási rendszerek számára.

¹⁵ Spotlight – Coded Bias Documentary, www.ajl.org/facial-recognition-technology

¹⁶ ZAVRŠNIK, ALEŠ: *Criminal justice, artificial intelligence systems and human rights*. Academy of European Law – ERA Forum (20) 2020, 567–583. pp.

¹⁷ MARKS, AMBER – BOWLING, BEN – KEENAN, COLMAN: *Automatic justice? Technology, crime and social control*. SSRN Scholarly Paper, 19 October. In: BROWNSWORD – SCOTFORD – YEUNG (eds.): *The Oxford Handbook of the Law and Regulation of Technology*. Oxford University Press, hivatkozva: Završnik, ALEŠ: *Algorithmic justice: algorithms and big data in criminal justice settings*. European Journal of Criminology (18) 2019, 623–642. pp.

A vizsgálódást a börtönkörnyezetre leszűkítve ugyancsak megfigyelhető az érvek-ellenérvek kettőssége, a pozitívumok és a negatívumok hangoztatása. *Bala és Trautman* cikke¹⁸ például egyaránt utal ennek a technológiának a lehetséges előnyeire és a számításba jöhető hátrányokra. Így többek között kiemelik, hogy e technológia lehetőséget teremt bizonyos feladatok automatizálására és enyhítheti az emberi személyzet egyes terheit. A szerzők szerint nem lehet cél a személyi állomány mesterséges intelligenciával való teljeskörű helyettesítése, de a technológia elősegítheti a büntetés-végrehajtási tisztek hatékonyságát és egyúttal növelheti a fogvatartottak biztonságát, támogatását, adott esetben oktatását. A fogvatartottak viselkedésének elemzése például előnyös lehet olyan helyzetek felismerésére, amelyek a fogvatartottak önsértésére vagy egyéb erőszakra figyelmeztetnek. A gépi tanulás emellett felhasználható az őrszemélyzet kontrollálására is az általuk alkalmazott erőszak beazonosítására és visszaszorítására. Itt azon kutatásokra hivatkoznak, amelyek alapján e rendszerek alkalmasak lehetnek a személyzeti nyilvántartásokból olyan jelek beazonosítására, amelyek kiszűrik a stressznek és a kötelességszegés nagy kockázatának kitett őröket.

A szerzők mindazonáltal kételyeiket fogalmazták meg e technológia megbízhatóságát illetően: így például képes-e az mesterséges intelligencia az abnormális viselkedés nyomon követésére, avagy megfelelő mérőszámok kidolgozhatók-e a viselkedés rendellenes kódolásához? Ezzel összefüggésben fennáll-e a kockázata annak, hogy a rendszer figyelmen kívül hagy egy olyan helyzetet, megoldandó problémát, amit a személyi állomány korábban beazonosított és kezelt volna. A megbízhatóságon túlmenően utaltak a bebörtönzött fogvatartottak jogaival és méltóságával kapcsolatos kérdésekre, a megfigyeléssel együttjáró bizalmatlanság légkörére, amely feszültséget generálhat a személyi állomány és az elítéltek között, végsősoron pedig negatívan befolyásolhatja a rehabilitációs törekvéseket is. Külön kiemelték, hogy az emberekkel kapcsolatban összegyűjtött érzékeny biometrikus, viselkedési és azonosítási információk további kockázatokat hordozhatnak.

Heves vitákat vált ki az Egyesült Államokban a fogvatartottak telefonbeszélgetéseinek mesterséges intelligencia alkalmazásával történő megfigyelése és elemzése is olyan szavak, kifejezések kiszűrésével, amelyek valamiféle biztonsági kérdést, veszélyt jelezhetnek, illetve erőszakra, bűnözői magatartásra utalhatnak. Így a megfigyelés irányul például a bandák tevékenységére, tiltott tárgyak felkutatására, az öngyilkossági kísérletek, önkárosítások beazonosítására, illetve a Covid-19 járvány tetőpontján a vírussal kapcsolatos beszélgetések ellenőrzésére is.¹⁹ A helyzet kapcsán a fogvatartottak és hozzátartozóik sérelmezték, hogy nézetük szerint a mesterséges intelligencia alkalmazása megnyitja az utat a hibák és a félreértések előtt. A büntetés-végrehajtás ugyanakkor akként nyilatkozott, hogy a személyi állomány létszáma nem teszi lehetővé minden egyes telefonhívás megfigyelését, a rendszeres és proaktív ellenőrzést.

Egy technológia-politikai elemző arra is rámutatott, hogy a technológia gyakorlati korlátai (a rendszer egyes kommunikációs formákat nehezebben ért meg mint másokat és

¹⁸ BALA, NILA – TRAUTMAN, LARS: *Will artificial intelligence help improve prisons?* Pacific Standard, May 3, 2019, Retrieved from <https://psmag.com/social-justice/should-prisons-use-artificial-intelligence>

¹⁹ ASHER-SCHAPIRO, AVI – SHERFINSKI, DAVID: *Scary and chilling: AI surveillance takes U.S. prisons by storm.* November 15, 2021; <https://www.reuters.com/article/usa-prisons-surveillance-idUSKBN2I01H0>

félreértelmezi az afroamerikai angol dialektust), így kihatással bírnak a mesterséges intelligencia börtönkörnyezetben való kiterjesztésére. A fogvatartottak igazságtalan megbüntetésének kiküszöbölése érdekében ezért alapvető kíváncsóság kell hogy legyen a mesterséges intelligencia ésszerű felülvizsgálata és a fellebbezés lehetőségének biztosítása. Másfelől az elemző szerint annak is fennáll a kockázata, hogy a telefonhívások kizárólag mesterséges intelligenciára bízott megfigyelését a fogvatartottak kijátszanák és a szoftvert például kódszavakkal félrevezetve veszélyeztetnék az intézmények biztonságát.²⁰

A mesterséges intelligencia támogatói közül többen kiemelik az alkalmazások börtönlétesítmények biztonságára gyakorolt hatását. A technológia segítségével vizsgálják például többek között az újonnan bebörtönzöttek bebörtönzés előtti közösségi médiában való jelenlétét, annak érdekében, hogy feltárják fenyegetést jelent-e az adott fogvatartott a biztonságra vagy ő maga sebezhető-e az esetleges támadásokkal szemben, van-e kapcsolata a személyi állománnyal vagy jelenthet-e veszélyt a személyi állományra nézve. A mesterséges intelligencia emellett nemcsak a közösségi médiaadatok kiszűrésében nyújt(hat) segítséget, hanem a törvénytelen elektronikus eszközök, így a mobiltelefonok jeladatainak feldolgozásában is.²¹ Példaként említhető a *Verus* névre elkeresztelt technológia, amely automatikusan letölti, elemzi és átírja a fogvatartottak rögzített hívásait, proaktívan megjelölve a felülvizsgálatra szorulókat. Ez a rendszer segíthet a személyi állomány többek között a beteg fogvatartottak beazonosításában, ahogy a személyi állomány intézményen belüli megfelelő és igény szerinti besorolásában/elosztásában is.²²

Hivatkozhatunk továbbá az Egyesült Államok azon gyakorlatára, melyben a bíróságok mesterséges intelligencia-rendszereket használnak többek között a bűnisméltés, valamint az óvadékkal és feltételes szabadságra bocsátással összefüggő szökési valószínűség felmérésére. Kérdéses lehet ezen döntések igazságossága, ha abból indulunk ki, hogy mindig lehetnek egyedi esetek, tények, amelyek a mérlegelési folyamat kimenetelét befolyásolnák, és egyúttal túlmutatnak az algoritmus által figyelembe vett paramétereken. Itt utalhatunk a Spanyolországban alkalmazott automatizált kockázatértékelési rendszer problematikus voltára is, tekintve, hogy az algoritmus alapján nagyobb a valószínűsége a potenciális bűnisméltésnek, ha a rendelkezésre álló adatok alapján a fogvatartott maga is bántalmazás áldozata vagy van olyan hozzátartozója, aki már ült büntetés-végrehajtási

²⁰ BURNS, GRAYCE: *The use and future of artificial intelligence monitoring in prisons*. Reason Foundation, February 1, 2022, <https://reason.org/commentary/the-use-and-future-of-artificial-intelligence-monitoring-in-prisons/>

²¹ O'HARE, JOHNMICHAEL: *Reducing prison risks through AI-based threat intelligence*. Apryl 27, 2021, <https://corrections1.com/prison-gangs/articles/reducing-prison-risks-through-ai-based-threat-intelligence-i70XweD-mHbGIAEib/>

²² <https://leotechnologies.com/leo-technologies-and-verus-supporting-our-nations-correctional-facilities-during-the-covid-19-pandemic/>

intézetben.²³ E példákban fakadóan alapvető kíváncsisággal fogalmazható meg a rendszerek folyamatos, végtelenségig történő fejlesztése.²⁴ Eubanks Egyesült Államokra vonatkozó automatizált jóléti rendszerekről készített elemzése²⁵ azt is kimutatta, hogy az emberi mérlegelési jogkör kiiktatása a döntéshozatali folyamatból kontraproduktív is lehet: egyfelől valóban csökkentheti az emberi elfoglaltságot, másrésztől azonban súlyosbíthatja is a meglévő igazságtalanságokat vagy újakat idézhet elő. Egy a politikai döntéshozók tájékoztatását szolgáló elemzés²⁶ például elismeri a mesterséges intelligencia emberi döntéshozatal javító képességét, de ezekből a kételyekből merítve csak alapos megfontolást követően javasolja mindazon mesterséges intelligencia-alkalmazások alkalmazását, amelyek előrejelzéseket generálnak vagy ajánlásokat fogalmaznak meg.

Elgondolkodtató az a felvetés is, hogy az Egyesült Államokban a magánelzárás káros hatásainak „ellensúlyozására” a mesterséges intelligencia segítségével „okos asszisztenseket” alkalmaznának. Ezek az asszisztensek „zárkatársként” elviekben enyhíthetnék az elzárással és elkülönítéssel járó szorongást és stresszt. Az elgondolás önmagában pozitív kicsengésű, mégis nem a valós probléma megoldására, a magánelzárás alkalmazásának visszaszorítására irányul, hanem csak egy felületi kezeléstről van szó.²⁷

III. A mesterséges intelligencia börtönkörnyezetben való alkalmazása

A jelen fejezet a feltárt szakirodalom alapján mutatja be azon konkrét gyakorlati példákat, amelyekben a mesterséges intelligencia alkalmazására az elítélés utáni fázisban kerül sor. Itt utalnánk azon tényre, hogy a legtöbb börtönrendszer jelenleg még nem alkalmaz mesterséges intelligenciát, azaz egy meglehetősen korlátozott felhasználási területről van szó. Ennek ellenére a finn Büntetőjogi Szankciók Ügynöksége által az EuroPris²⁸ tagállamok körében kezdeményezett kérdőíves felmérésből az derült ki, hogy a válaszadó államok többsége fontolóra vette/veszi a bevezetést, noha ténylegesen konkrét terveket mégsem vázolt fel.²⁹

A börtönkörnyezetben történő jelenleg ismert felhasználás kapcsán általánosságban úgy lehet fogalmazni, hogy az vagy a biztonság automatizálására irányul vagy célja a rehabilitációs törekvés érvényesítése.

²³ ETICAS FOUNDATION: *Riscanvi, an algorithm to predict whether a prisoner will commit a violent offense if temporarily released from jail*. February 1, 2022, <https://eticasfoundation.org/RISCANVI-PREDICT-PEOPLES-BEHAVIOUR-EXTERNAL-ALGORITHMIC-AUDITING/>

²⁴ ZAVRŠNIK 2020, 567–583. pp.

²⁵ EUBANKS, VIRGINIA: *Automating Inequality: How High-Tech Tools Profile, Police, and Punish the Poor*. St. Martin's Press, New York, 2018, 80–81. pp. Hivatkozva ZAVRŠNIK 2020, 580. p.

²⁶ REDDEN, JAMES – INKPEN, CHRISTOPHER – DEMICHELE, MATTHEW & CRIMINAL JUSTICE TESTING AND EVALUATION CONSORTIUM: *Artificial Intelligence Applications in Corrections*. U.S. Department of Justice, National Institute of Justice, Office of Justice Programs, 2020, 8. pp.

²⁷ Završnik 2020, 567–583. pp.

²⁸ A Börtönök – és Büntetés-végrehajtási Szolgálatok Európai Szervezete

²⁹ A kivételek között említhető a Norvég Büntetés-végrehajtási Szolgálat, amely egy egyszerű gépi tanulási eszköz, a Q-radar bevezetését vette tervbe a hálózati forgalom figyelésére és elemzésére. <https://www.europris.org/epis/kms/?detail=391>

A biztonsági szempontú megfigyelések például a gyanús viselkedés felismerésére, a fogvatartottak kommunikációjának megfigyelésére, az erőszakos incidensek arányának becsülésére irányulnak, illetve a mesterséges intelligencia által felügyelt biztonsági kamerák alkalmasak lehetnek csempészáru, telefon, kábítószer, fegyverek észlelésére és ezáltal börtönbe bejutásának megakadályozására. Mindamellet felhasználhatók a bűnisméltés kockázatának felmérésére,³⁰ a feltételes szabadságra bocsátással kapcsolatos döntés segítésére, ahogy az elítéltek elhelyezésének meghatározására is, biztosítva, hogy a fogvatartottak a leginkább „kompatibilis” zárkatársakkal legyenek összezárva, a legmegfelelőbb zárkába kerüljenek.³¹

A biztonsági megfontolások érvényesítésében, az „intelligens” felügyelet megteremtésében az USA mellett egyértelműen az ázsiai országok járnak élen. Így a dél-koreai pohangi börtönben például autonóm robot börtönőrök járőröznek emberi felügyelet és iPaden keresztüli irányítás mellett. Az 5 méter magas robotok 3D mélységkamerákkal, valamint kétirányú vezeték nélküli kommunikációs rendszerrel vannak felszerelve és emberi viselkedési mintákat felismerő szoftverrel rendelkeznek. A mintafelismerő algoritmusok lehetővé teszik, hogy a járőr észlelje például az öngyilkossági kísérletet, a rabok közötti verekedést vagy gyújtogatást és jelezze azt a vezérlőknek. Az irányítóközpont örei szükség esetén a kétirányú kamerák és beépített mikrofonok segítségével kommunikálhatnak is a rabokkal. A börtönhatóságok azt remélik, hogy ez a fejlesztés lehetővé teszi egyrészt az elítéltek életének, biztonságának megóvását, másfelől hozzájárul a személyi állomány munkaterhének megkönnyítéséhez. A jelenlegi típusok még nem lépnek fizikai interakcióba a fogvatartottakkal, ugyanakkor a tervezők szerint a jövő a testkutatásra alkalmas funkció beépítése lehet.³²

Ugyancsak a személyi állomány munkáját igyekszik megkönnyíteni a Szingapúrban kísérleti jelleggel bevezetett videóelemző program is. Az *Avatar* névre elkeresztelt emberi viselkedést érzékelő rendszer egy algoritmus segítségével képes észlelni a szabálytalan mozgásokat, így például a rabok agresszív megnyilvánulásait a zárkákon belül, majd riasztást küld az irányítóközpontban lévő őröknek. A projekt keretében emellett arcfelismerő technológiát alkalmazva ellenőrzik a gyülekező rabokat, kiváltva ezzel a motozásokat.³³

Stephen Chen 2019-ben megjelent cikke³⁴ pedig Kína vonatkozásában számolt be arról, hogy a janchengi börtönben olyan megfigyelőrendszert építettek ki, amelynek célja a

³⁰ Bővebben például: THE LAW SOCIETY OF ENGLAND AND WALES: *Algorithms in the Criminal Justice System*. 2019, 48–53. pp.; RIZER, ARTHUR – WATNEY, CALEB: *Artificial Intelligence can make our jail system more efficient, equitable and just*. *Texas Review of Law & Politics* (23) 2018, 181–227. pp.

³¹ GOEDBLOED, BENNY: *Artificial Intelligence in a prison environment*. CDPPS, Ciprus, 21–22 May, 2019. rm.coe.int/benny-goedbloed-ai-in-a-prison-environment-cdpps2019/168094ac84

³² KIM, LENA: *Meet South Korea's new robotic prison guards*. *Digitaltrends* April 2012; <https://www.digitaltrends.com/cool-tech/meet-south-koreas-new-robotic-prison-guards/>

³³ DEEPANRAJ, GANESAN: *New technology on trial at Changi Prison can detect cell fights through video analytics*. *The Straits Times* October 9, 2018; <https://www.straitstimes.com/singapore/new-technology-on-trial-at-changi-prison-can-detect-cell-fights-through-video-analytics>

³⁴ CHEN, STEPHEN: *No escape? Chinese VIP jail puts AI monitors in every cell 'to make prison breaks impossible'*. *South China Morning Post*, 1 April, 2019; https://www.scmp.com/news/china/science/article/3003903/no-escape-chinese-vip-jail-puts-ai-monitors-every-cell-make?module=perpetual_scroll_0&pgtype=article&campaign=3003903

fogvatartottak valós időben történő megfigyelése rejtett kamerák és a zárakban elhelyezett érzékelők segítségével. A tervezők szerint a hálózat az általa összegyűjtött adatokat egy mesterséges intelligenciával működő számítógépre közvetíti, amely képes felismerni és megfigyelni minden fogvatartottat. Az arcaazonosítás és mozgáselemzés mesterséges intelligencia-funkciói segítségével a rendszer a szingapúrihoz hasonlóan jelzi a személyi állomány számára ha gyanús viselkedést, általa a normálistól eltérő tevékenységet észlel.

A mesterséges intelligencia rehabilitációs célú hasznosításának példaországáa Finnország. A skandináv állam kapcsán leszögezhető, hogy nemzeti mesterséges intelligenciastратégiával rendelkezik és a digitalizáció mellett a mesterséges intelligencia használatának fejlesztése is erőteljes támogatást élvez. Ennek nyomán a büntetés-végrehajtásban is többirányú felhasználásról lehet beszélni. Így többek között megemlíthető egy szoftvercég³⁵ által biztosított dokumentumfeldolgozási munka, amelynek lényege, hogy a fogvatartottak algoritmusokat képeznek ki írásos dokumentumokban lévő szavak és jelentésük felismerésére.³⁶ A kísérleti projekt olyan fogvatartottak részvételével vette kezdetét, akik valamilyen oknál fogva nem tudtak fizikai munkát végzeni vagy a többi fogvatartott között dolgozni.³⁷ 2022-ben három zárt büntetés-végrehajtási intézetben tesztelték, köztük a bevezetőben már utalt okos börtönben. Utóbbi létesítmény legújabb kezdeményezésében fontos szerepet kap a mesterséges intelligencia a büntetések végrehajtásának megtervezése kapcsán. A finn Büntetőjogi Szankciók Ügynökségéhez kötődő *RISE* algoritmus lényege, hogy egyfelől a hivatalos dokumentumokból, illetve szakértői interjúkból elemzi az elítéltek háttértényezőit (a kriminogén és kockázati tényezőket), majd a kapott információk birtokában egyénre szabottan ajánlja fel a végrehajtás tartamára a meglátása szerint legmegfelelőbb igénybe vehető szolgáltatásokat és tevékenységeket. E kezdeményezés célja, hogy különösen a szabaduló elítéltek, illetve a fiatalokú elkövetők a számukra releváns és szükséges közszolgáltatásokat megtalálják.³⁸ Fontos kiemelni, hogy nem automatizált döntéshozatali eljárásról van szó, hanem egy értékelő és ajánlást megfogalmazó eszközről a döntéshozók számára. A rendszer kétségtelen előnye, hogy az elkövetőket olyan szolgáltatásokhoz és tevékenységekhez irányítja, amelyek jobban megfelelnek kockázati szintjüknek, kriminogén szükségleteiknek, így támogatva rehabilitációjukat. Másrésztől

³⁵ A Vainu nevű cég adatokat és elemzéseket ad el más vállalatoknak a vállalkozások közötti értékesítés javítása céljából. Az adatok nyilvános forrásokból, így például pénzügyi kimutatásokból, üzleti sajtó cikkekből, weboldalak tartalmából származnak. A cég gépi tanulási modelljei ezekből a strukturálatlan adatokból automatikusan strukturált adatokat generálnak és az adatmunka akkor lép működésbe, ha a modell olyasmivel találkozik, amit a gép nem ismer fel. Bővebben LEHTINIEMI, TUUKKA – RUCKENSTEIN, MINNA: *Prisoners training AI: Ghosts, humans and values in data labour*. In: PINK ET AL. (eds.): *Everyday Automation. Experiencing and Anticipating Emerging Technologies*. Routledge, 2022. 184–197. pp.

³⁶ CHEN, ANGELA: *Inmates in Finland are training AI as part of prison labor*. The Verge, March 28, 2019, <https://www.theverge.com/2019/3/28/18285572/prison-labor-finland-artificial-intelligence-data-tagging-vainu>

³⁷ E témáról még: KAUN, ANNE – STIERNSTEDT, FREDRIK: *Prison media work: from manual labor to the work of being tracked*. *Media Culture and Society*, (7-8) 2020, 1277–1292. pp.

³⁸ PIA PUOLAKKA: *Smart Prison: From Prison Digitalisation to Prison Using, Learning and Training Artificial Intelligence*. *Justice Trends*, March 21, 2022, <https://justice-trends.press/smart-prison-from-prison-digitalisation-to-prison-using-learning-and-training-artificial-intelligence/>

azonban itt is fennáll a torzítás kockázata, nevezetesen, hogy az előítéletek beépülhetnek az adatokba, így az algoritmus megismételheti az emberi gondolkodás tipikus hibáit.³⁹

A finnországi helyzetet bemutató tanulmány szerint a skandináv ország okos börtöne tulajdonképpen a mesterséges intelligencia-szolgáltatások kísérleti környezeteként működik, mivel a mesterséges intelligencia nemcsak az elítéltek kezelésében és munkáltatásában kapott szerepet, hanem a fogvatartottak oktatásában is. Így a Helsinkii Egyetem három online mesterséges intelligencia kurzust kínál az elítéltek számára. Egy alapkursus keretében ismerhetik meg a mesterséges intelligencia alapjait, továbbá elérhető egy programozási készségeket felölelő tanfolyam, valamint külön kurzus foglalkozik az etikai kérdésekkel. A szerző szerint ezen online tanfolyamok népszerűsítésében a börtönök tanulmányi tanácsadói igen jelentős munkát végeztek és a fentebb hivatkozott alaptanfolyam elvégzését a személyzetnek is javasolták. Eredményességüket mutatja, hogy az egyik finnországi büntetés-végrehajtási intézetben a személyi állomány segítségével a fogvatartottak az alaptanfolyamot kis csoportokban közösen elvégezték.⁴⁰

A finn büntetés-végrehajtás 2022-ben kiadott sajtóközleménye szerint⁴¹ a szervezet legújabb projektje az építőipari szoftvereket fejlesztő *Metroc* technológiai vállalattal közös kísérleti program, amelynek keretében négy finn büntetés-végrehajtási intézetben a cég által biztosított online munkaállomásokon a fogvatartottak építkezésekkel kapcsolatos dokumentumokat dolgoznak fel a mesterséges intelligencia algoritmusának képzéséhez. A képzés lényege, hogy a mesterséges intelligencia képes legyen a dokumentumok tartalmának értelmezésére és abból az építőipart érintő kérdéseket (például van-e a dokumentumban jóváhagyott építési engedély) megválaszolni. A sajtóközlemény szerint ez a kezdeményezés azon felül, hogy a számítógépes szoftvert építőipari dokumentumok értelmezésére tanítja, hozzájárul az elítéltek digitális készségeinek fejlesztéséhez, illetve egyúttal megismerhetik az építőipar alapjait is. Emellett kitér arra is, hogy a mesterséges intelligencia börtönkörnyezetben való képzése nem igényel nagy beruházást, emellett pedig egy korszerű munkatevékenységről van szó, amit a fogvatartottak rövid időn belül képesek elsajátítani. Utóbbi tényező így kedvez a rövid ítéleti idővel rendelkező fogvatartottak munkáltatásának is.

IV. Virtuális valóság-alkalmazások

A virtuális valóságot általában akként definiálják mint a valóság mesterséges vagy számítógéppel generált, háromdimenziós, érzékszervekkel megtapasztalható interaktív ábrázolása.⁴² A nem létező környezet (például sci-fi, fantasy) mellett valós élethelyzetek szimulációja egy-

³⁹ PUOLAKKA, PIA – VAN DE STEENE, STEVEN: *Artificial Intelligence in Prisons in 2030. An Exploration on the Future of Artificial Intelligence in Prisons*. Advancing Corrections Journal, Edition 11, 2021, ICPA

⁴⁰ A kurzus világvizonylatban is népszerűségnek örvend: 170 országban, 21 nyelven tanulható. A Helsinkii Egyetem közreműködésének köszönhetően a cikk szerint a finn lakosság több mint 1%-a már elvégezte az alaptanfolyamot.

⁴¹ <https://www.rikosseuraamus.fi/en/index/topical/pressreleasesandnews/2022/developmentofartificialintelligenceinprisons.html>

⁴² VAN GELDER, JEAN-LOUIS – OTTE, MARCO – LUCIANO, EVA C: *Using virtual reality in criminological research*. Crime Science (3:10) 2014, <http://www.crimsciencjournal.com/content/3/1/10>

aránt megvalósítható az alkalmazások segítségével. A virtuális valóságot *John C. Biggs* futurista álmodta meg, aki úgy vélte, hogy a virtuális környezetet megjelenítő technológia az élet számos területén, így például a művészetben, az oktatásban, a tervezésben, az orvostudományban egyaránt hatással lesz a jövőnkre.⁴³ Napjainkra egyértelműen kijelenthető, hogy a virtuális valóság-alkalmazások a szórakoztatáson kívül egyre nagyobb teret kapnak az oktatásban,⁴⁴ a járművezetői képzésben, a rehabilitációban,⁴⁵ a különféle szerepjátékokban, sőt, ha szűk körben is, de beszélhetünk a börtönkörnyezetben történő felhasználásról is.

Az elenyésző alkalmazás oka utóbbi esetben a digitális technológiák átvételét övező konzervatív megközelítésben, illetve ezzel szoros összefüggésben a büntetés-végrehajtási intézetek biztonságának fenntartására irányuló kötelezettségben keresendő. A *McLauchlan – Farley* szerzőpáros ezen felül kiemeli,⁴⁶ hogy sok virtuális valóság-alkalmazás internetkapcsolatot feltételez, ami azonban a legtöbb büntetés-végrehajtási intézetben nem áll a fogvatartottak rendelkezésére. Utalnak továbbá arra, hogy ezek az alkalmazások jelentős költségtényezők, valamint üzemeltetésük és felügyeletük egyúttal munkai igényes is, ami tovább növeli költségességüket.

Ahogy azonban arra *Cornet és Van Gelder* rámutattak,⁴⁷ az elmúlt néhány évben megfigyelhető a technológia növekvő alkalmazása a végrehajtási közegben a rehabilitáció, a reintegráció és az oktatás terén nyújtott előnyök miatt. Az innovatív digitális technológiai eszközök egyike a virtuális valóság, amelynek segítségével a fogvatartottak olyan ismeretekre tehetnek szert, amelyet a börtön falain belül egyébként nem tudnának elsajátítani. Így például megismerhetnek olyan szakmákat és azok környezetét, amelyre egyébként bebörtönzésükből fakadóan nem lenne lehetőségük, miként a közlekedési bűncselekmények elkövetői vezetési szimulációk segítségével gyakorolhatják a biztonságos vezetést, a közúti szabályok betartását.

A feldolgozott szakirodalom alapján a virtuális valóság számos előnyös vonása közül kiemelhető, hogy alkalmazásuk minimális vagy egyáltalán nem jár kockázattal, azaz használatuk biztonságos. A fogvatartottak oldaláról nézve javítja az információk felidézését,

⁴³ FARLEY, HELEN: *Using 3D Worlds in Prison: Driving, Learning and Escape*. Journal of Virtual Worlds Research (11) Assembled 28 April 2018, 2–11. pp.

⁴⁴ Lásd például MOLL-KHOSRAWI, PARISA et al.: *Virtual reality as a teaching method for resuscitation training in undergraduate first year medical students during COVID-19 pandemic: a randomised controlled trial*. BMC Medical Education (2022) 22:483; https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9214467/pdf/12909_2022_Article_3533.pdf; CECOTTI, HUBERT – GORDO PELÁEZ, LUIS: *Virtual Reality for Immersive Learning in Art History*. Conference Paper: 2020 6th International Conference of the Immersive Learning Research Network, June 2020

⁴⁵ A rehabilitációs programok a való világot szimulálják és segítenek a terapeutáknak beazonosítani például a szenvedélybeteg kockázati területeit. A mesterséges intelligencia által vezérelt programok a résztvevők számára is pozitív hozadékkal bírnak, mivel támogatást kapnak a szociális készségek fejlesztésében és lehetővé válik számukra, hogy szembenézzenek vágyaikkal. FARLEY 2018, 2–11. pp.

⁴⁶ McLAUCHLAN, JIMMY – FARLEY, HELEN: *Fast Cars and Fast Learning: Using Virtual Reality to Learn Literacy and Numeracy in Prison*. Journal of Virtual Worlds Research (12) 2019, 2. p.

⁴⁷ CORNET, LIZA J. M. – VAN GELDER, JEAN-LOUIS: *Virtual reality: A use case for criminal justice practice*. Psychology, Crime & Law, 26(7) 2020, 631–647. pp.

emellett különböző tanulási stílusokhoz és tanulási kontextusokhoz egyaránt alkalmazható és nem utolsó sorban élvezetes.⁴⁸

A virtuális valóságot biztosító büntetés-végrehajtási rendszerek között említhető a bevezetőben már beharangozott finnországi okos börtön, amely másik két finn fogvatartási hellyel együtt kísérleti jelleggel rehabilitációs célra használja a virtuális valóságot. Így börtönpszichológusok alkalmazzák e technikát a fogvatartottakkal végzett munka során: egy virtuális erdőt, illetve más szabadtéri környezetet jelenítenek meg többek között hangulatjavító célzattal. A Helsinkii Egyetemi Kórházzal együttműködve 2022-től olyan virtuális környezetet kívánnak bevezetni, amely a szorongás enyhítésére, illetve az agresszió kezelésére alkalmas.⁴⁹

Sajátos kezdeményezés az úgynevezett Back Home projekt, amely a chilei San Joaquin női büntetés-végrehajtási intézet fogvatartottainak igyekszik segíteni a családi kötelek ápolásában, a külvilággal való kapcsolattartásban, olyan formában, hogy a virtuális valóságot megjelenítő fejhallgatókkal végignézhetik családjuk mindennapjait. A videófelvételeket *Catalina Alarcón* filmrendező tizenkét fogvatartott családjáról készítette hat hónapon keresztül egy 360 fokos kamera segítségével. Noha nem valós idejű felvételekről van szó, a fogvatartottak betekintést nyerhettek a tőlük távollévő családtagok életébe.

Az amerikai Colorado Állam 2016 óta él a virtuális valóság nyújtott lehetőségekkel azon fogvatartottak számára, akik addig nem részesültek reintegrációt elősegítő képzésekben. Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága 2012-ben ugyanis visszamenőleges hatállyal megtiltotta a feltételes szabadságra bocsátás nélküli életfogytig tartó szabadságvesztést a fiatalkorúak vonatkozásában, így közel 50 fiatalkorúként elítélt, de addigra középkorú rab kapcsán kellett gondoskodni reintegrációs programokról. A coloradói törvényhozás a feltétellel tette lehetővé a szabadulás kérvényezését, ha előtte egy speciális viszszailleszkedést segítő képzésen vesznek részt. Olyan fogvatartottak számára kellett tehát reintegrációt támogató programokat megszervezni, akik addigi életükben például még nem használtak bankkártyát, nem fizettek önkiszolgáló pénztárnál, nem vezettek autót. A fejhallgatókkal és kézi vezérlőkkel felszerelt virtuális valóságot megjelenítő videók a legkülönbözőbb élethelyzeteket szimulálják a rabok számára, annak érdekében, hogy felkészítsék őket a szabadulás utáni életre. Így többek között megtanulhatnak mikrohullámú sütőt vagy bankautomatát használni, mosógépet kezelni, számítógépes ismereteket sajátíthatnak el, de elképzeltetik azt is, milyen egy forgalmas utcán sétálni.⁵⁰

Az Egyesült Államokból megemlíthető még a fogvatartottak és a személyi állomány szorongásának és depressziójának kezelésére szolgáló mediációs virtuális valóság program, amely Oregonban került alkalmazásra.⁵¹

⁴⁸ PIRES, ANA RITA et al.: *The potential of virtual reality for education and training in prisons*. Technical report, January 2021, p. 34. https://www.researchgate.net/publication/357752509_THE_POTENTIAL_OF_VIRTUAL_REALITY_FOR_EDUCATION_AND_TRAINING_IN_PRISONS

⁴⁹ PUOLAKKA 2022

⁵⁰ MATT, CLARKE: *Some Prisons Are Using Virtual Reality for Reentry and Other Programs*. Prison Legal News, July, 2019, 26. p., <https://www.prisonlegalnews.org/news/2019/jul/2/some-prisons-are-using-virtual-reality-reentry-and-other-programs/>

⁵¹ PIRES ET AL. 2021.

Új-Zélandon a korlátozott számolási és írástudással rendelkező fogvatartottak oktatási élményét kívánták javítani 2019-ben egy kísérleti jellegű virtuális valóság alkalmazással. A formális oktatással szembeni kedvezőtlen tapasztalatok és a fogvatartottak alacsony számolási és íráskészsége készítette az Új-Zélandi büntetés-végrehajtást, hogy intenzív írás-olvasás és számolási képzést tartsanak az ország egyik legdélebbre eső fogvatartó intézetében. A hagyományos oktatással szemben ez a projekt ugyanakkor az írás-olvasási és számolási készségek elsajátítását egy virtuális szerelőműhely kontextusába helyezte virtuális valóság-, és táblagép-technológiák felhasználásával. A szerelőműhely mint virtuális helyszín a tervezési szakaszban a tanulókkal konzultálva került kiválasztásra abból az elgondolásból kiindulva, hogy a férfiak általában érdeklődnek az autók iránt, ami feltehetőleg elősegíti motivációjukat.⁵²

A program célkitűzése annak meghatározása volt, hogy a virtuális környezet fokozza-e a fogvatartottak elkötelezettségét a kontextusba ágyazott tanulásban, elősegíti-e fejlődésüket. A projektgazdák a célcsoportot azokban a fogvatartottakban látták, akikben megvolt a motiváció és az elszántság az önképzésre.⁵³ A kezdeti eredmények pedig biztatónak mutatkoztak, lévén a résztvevők tanulási pontszámai mindenkinél javultak az írás-olvasás és/vagy számolás vonatkozásában. A kutatók azt is megfigyelték, hogy a hagyományos tanulóhoz képest nagyobb volt a „tanulók” elköteleződése, az órákon egyértelműen motiváltabbak voltak. A projekt kiértékelése egyúttal arra is rámutatott, hogy ez a technológia jelentős potenciállal rendelkezik a szakoktatásban, valamint a szakképzésben való felhasználásban is.⁵⁴

Ana Rita Pires és kollégáinak jelentése⁵⁵ a sikeres visszailleszkedést célzó felhasználások jó gyakorlatait tárja fel. Ezek közül megemlíteném többek között az elzászi oermin-geni büntetés-végrehajtási intézet programját, amely 2021 áprilisában közel 20 fogvatartott számára biztosította a virtuális valóság-alkalmazást kifejezetten azzal a céllal, hogy munkaerőhiánnyal küzdő szakmákat ismerjenek meg. A 3-5 perces videók több mint 30 szakmai környezetben 110 munkát mutatnak be.

A jelentés Görögországból a *STEPS* névre elkeresztelt oktatási programot mutatja be, amely 2018 novemberében vette kezdetét. A projekt célja a társadalomba történő visszailleszkedés és a visszaesések megelőzése érdekében hatékony lépések elősegítése. E cél elérése érdekében az együttműködő partnerek olyan innovatív digitális képzési anyagokat fejlesztettek ki, amelyek börtöniskolákban, rehabilitációs központokban használhatók fel. A fogvatartottak „beköltöztek” egy-egy virtuális szobába, ahol profiljukhoz és bebörtönzésük okához valamilyen módon kapcsolódó elemekkel találkozhattak. Tulajdonképpen tanúi és szereplői lehettek egy olyan történetnek, amely talán hasonlított a sajátjukhoz, emellett szabadon cserélhették is egymás történeteit. A kutatók szerint a más fogvatartottakkal való érzelmi azonosulás, lelkiállapotuk, viselkedésük, motivációjuk megismerése hozzájárulhat saját viselkedésük megértéséhez, önbecsülésük fejlesztéséhez.

⁵² MCLAUCHLAN – FARLEY 2019, 3. p.

⁵³ COLLINS, JONNY – LANGLOTZ, TOBIAS – REGENBRECHT, HOLGER: *Virtual Reality in Education: A Case Study on Exploring Immersive Learning for Prisoners*. Conference Paper, November 2020; <https://www.researchgate.net/publication/347667651>

⁵⁴ MCLAUCHLAN – FARLEY 2019, 9. p.

⁵⁵ PIRES ET AL. 2021.

Portugáliából megemlíthető egyrészt a kábítószerfogyasztó fiatalok bünelkövetők rehabilitációjához kifejlesztett virtuális valóság projekt, másrészt pedig az ún. *VISION* program. Előbbi alapjául azok a kutatások szolgáltak, amelyek a kezelés hatékonyságát mutatták ki olyan új technológiák mint a virtuális valóság és a videójátékok felhasználásának köszönhetően. Így reális forgatókönyveket alkalmazva a virtuális környezet elviekben segíthet a kábítószer iránti vágy figyelmen kívül hagyásában. A romániai és törökországi partnerek részvételével zajló projekt egyik konkrét célja a próbaidős fiatalok szerszámhasználatának visszaszorítása és motiválása életük megváltoztatására. A másodikként említett *VISION* projekt pedig kifejezetten a szabaduló elítéltek álláskeresésének megkönnyítését célozza: a virtuális valóság-technológia felhasználása ennél a programnál szakképzési programokon keresztül valósul meg a fogvatartottak kompetenciáinak fejlesztésével, elősegítve a társadalmi visszailleszkedés eredményességét. A 2021-ben indult, és görög, román, francia, spanyol, valamint olasz partnerségben kezdődő projekt egyik célkitűzése a fogvatartottak szakképzési programok iránti elkötelezettségének növelése mellett arra is irányult, hogy fejlessze az oktatók oktatási készségeit a fogvatartottak képzéséhez kapcsolódóan.

Spanyolország esetén egy 2018-ban indult kezdeményezés emelhető ki, amely virtuális látogatást biztosít a bebörtönzésre váró elítéltek és családtagjaik számára. A virtuális séta lehetőséget kínál a leendő fogvatartottaknak arra, hogy megismerjék azokat a tereket és helyiségeket, ahol majd ítéletüket tölteni fogják, ezzel pedig csökkenhetnek a bizonytalanságot jelentő ismeretlen tényezők, ahogy egyúttal segíthet közvetíteni a befogadást végző szakemberek és a fogvatartott között. Harmadsorban az a körülmény sem hanyagolható el, hogy a virtuális valóság kivetítésével a hozzátartozók is megismerhetik azt a környezetet, amelyben családtagjuk a mindennapjait tölteni fogja.

Ugyancsak megemlíthető az Almeriai Egyetem és az El Acebuche Büntetés-végrehajtási Központ közös projektje, amely a terápiás részleg 25 fogvatartottja számára tette lehetővé egy virtuális valóság workshopon való részvételt. Ennek keretében a fogvatartottak megismerhették az alkalmazásokat és felhasználási területeiket, illetve egy speciális virtuális oktatási szoftvert. Ez a szoftver többek között 3D-s objektumok megtekintését és szerkesztését teszi lehetővé tanulási célból közvetlenül a virtuális valóságban.

A fenti gyakorlati példákból kiolvasható, hogy a virtuális valóság számtalan előnyös vonással bír a börtönkörnyezetben (is): így olyan módon képes vizualizálni, ami egy hagyományos osztályteremben nem lenne lehetséges; alkalmas lehet a tanulók érdeklődésének felkeltésére; javítja az oktatás minőségét, a megszerzett ismeretek által elősegítheti a rabok reintegrációját. Az előnyök hangoztatása mellett szükséges utalni a lehetséges negatívumokra is: így megemlíthető a virtuális valóság használatával összefüggésben esetenként jelentkező hányinger, amelyet az vált ki, hogy a látás és a hallás olyan elemeket észlel, amelyeket a többi érzékszerv nem, és ez a szenzoros deszinkronizáció okozhatja a rosszulletet. Ezt a jelenséget azonban a technikai fejlődés mérsékelte, illetve az érzés egy kis szünetet tartva eltűnik. A hosszan tartó használat további negatív egészségügyi következményekkel járhat. Jellemző „mellékhatás” például a tájékozódási képesség elvesztése a fizikai térben; a szemszárazság és egyéb látási problémák (elmosódott érzékelés) jelentkezése. Mindemellett egyensúlyproblémákat is okozhat különösen az idősebb korosztálynál, növelve az elesés kockázatát. Utalnunk kell továbbá a költségtényezőre, tekintettel arra, hogy a rendszer csúcskategóriás berendezéseket feltételez, illetve arra a

körülményre, hogy a szimuláció során kifejtett teljesítmény nem mindig tükrözi hűen azt, hogy hogyan, miként reagál az egyén a való világban.⁵⁶

V. Záró gondolatok

A XXI. század kétségtelenül a digitalizáció, a digitális elkötelezettség százada, amely nem hagyja érintetlenül a büntetés-végrehajtási környezetet sem: a robotika, a mesterséges intelligencia, illetve utóbbi rendszerek által előidézett automatizálás csak néhány azon technológiák közül, amelyeket egyre több állam integrál börtönei infrastruktúrájába. Ezen technológiai újítások térnyerése az „okosodás” folyamatoként írható le, amelynek jegyében egyre-másra születnek meg az „intelligens börtönök”. A különböző technológiai újítások alapvetően két célkitűzést követnek: egyfelől a végrehajtási környezet biztonságossá tételét, másfelől pedig a fogvatartottak rehabilitációját, a bűnismétlés megelőzését. Így a személyi állomány és az adminisztratív személyzet munkájának megkönnyítése, munkaterhének enyhítése, a fokozott biztonság érvényesítése például a mesterséges intelligencia, az arcfelismerés és elemzés segítségével teremti meg az „intelligens megfigyelés” közegét. Az okos börtönök emellett a kockázatértékelési és „elővigyázatossági technológiák” büntetésbe való integrálásának bizonyítékai is.⁵⁷ Másfelől ezek a technológiák nem csupán a börtönhatóságok, hanem a fogvatartottak javát is szolgálják/szolgálhatják: hozzájárulhatnak a családi kapcsolataik fenntartásához, javíthatják a végrehajtási körülményeket, elősegíthetik a rehabilitációt.

A digitalizációs „újdonosságok” közül az egyik leginkább vitatott és megosztó a mesterséges intelligencia alkalmazása, amely egyaránt hordoz kihívásokat és lehetőségeket a büntetés-végrehajtási közeg számára. Az eddigi korlátozott alkalmazások ellenére is leszögezhető ugyanis, hogy a mesterséges intelligencia olyan az emberi szem számára észrevehetetlen adatok és a korábbiaknál szélesebb körű információk összegyűjtésére és elemzésére képes, amely ebben a környezetben egyfelől támogató és előremutató lehet, másrésztől azonban számtalan kockázatot is hordoz magában. Utalhatunk például a videómegfigyelő rendszerekre a fogvatartottak kommunikációjának ellenőrzése, a csempészáru felderítése kapcsán; vagy az adatelemzésekre, amelyek biztonságosabbá tehetik a börtönöket, de csak akkor, ha megfelelően, a bebörtönzöttek jogaival és méltóságával összhangban, a magánélet megsértése nélkül és nem visszaélve használják fel azokat. Egyrészt tehát senki és semmi nem lesz láthatatlan a rendszer számára, ideértve, hogy a személyi állomány intézkedései sem maradnak figyelmen kívül, másrésztől azonban a biztonsági megfontolásokat szolgáló állandó felügyelet kontraproduktív is lehet, növelve a feszültséget a személyzet és a fogvatartottak, illetve a személyzetre vetítve a személyzet és a büntetés-végrehajtási szervezet között. Öröndetes továbbá a személyi állomány bizonyos terheinek enyhítésével kapcsolatos felhasználás, ugyanakkor semmiképpen nem lehet cél az emberi személyzet mesterséges intelligenciával való helyettesítése. Végül

⁵⁶ Uo. 10–20. pp.; 34–40. pp.

⁵⁷ MCKAY 2022, 100–119. pp.

nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a börtönkörnyezetben nagyon alapos megfontolást és körültekintő felhasználást igényel minden olyan alkalmazás, amelyben ez a gépi alapú rendszer ajánlásokat, előrejelzéseket ad, vagy döntéseket fogalmaz meg.

ZSUZSANNA JUHÁSZ

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE PRISON SETTING?

(Summary)

The digitization of society creates both challenges and opportunities for prisons: prison systems are also being digitalized, and the latest examples of this development are Artificial Intelligence solutions. This article discusses the current use of Artificial Intelligence in prison setting (for the automation of security as well as for the rehabilitative aspect of prisonisation) and we also focus on the advantages and possible side effects of artificial technologies available in prisons. On the basis of the relevant literature Artificial Intelligence has the potential to improve efficiency of overburdened prison staff and human decision-making, provide opportunities to automate certain tasks, but also misusing of artificial technologies can lead negative and unintended consequences.

MEZEI PÉTER*

Digitális felsőoktatás, szerzői jog és COVID-19 pandémia

*Empirikus kutatás a Szegedi Tudományegyetemen***

I. Bevezetés

A digitális technológiák számottevő változásokat hoztak a felsőoktatás módszertanában, az akadémiai kiadók publikációs gyakorlatában, és jelentősen befolyásolták a hallgatók, az oktatók és az intézmények magatartását az oktatási anyagok létrehozását, az azokhoz való hozzáférést, illetve azok megosztása tekintetében.¹ Olyannyira, hogy országok között, de sok esetben még országokon belül is digitális szakadék nyílt az információs és kommunikációs technológiák felsőoktatási használatát illetően.²

A digitális oktatással és tanulással kapcsolatos igények és lehetőségek közötti növekvő szakadék egyik oka a merev és idejétmúlt szerzői jogi szabályozásban keresendő.³ E szabályokat eredendően analóg környezetben és környezetre szabták. Ez az elmaradás azonban indokoltá tette a szabályok újra gondolkodását annak érdekében, hogy a végfelhasználók tanuláshoz fűződő jogai – hagyományosan a szerzői jogi korlátozások és kivételek

* egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet.

** A kutatásban ismertetett kérdőív elkészítésében szerepet vállaló hallgatók: *Auer Bence, Lauer Viktória, Tóth Lilla, Vass János és Vass Napsugár*. Külön köszönöm Nagy Zsolt munkáját a kérdőív jogszociológiai szempontú áttekintéséért, *Hettinger Sándor* segítségét a kérdőív angolra fordításában, valamint *Erdősi Gergely* demonstrátornak a kézirat ápolásában nyújtott segítségét. A kutatást a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klaszterének IKT és Társadalmi Kihívások Kompetenciaközpontja támogatja.

¹ JACK M. BALKIN, JULIA SONNEVEND: *The Digital Transformation of Education*. In: Christine Greenhow, Julia Sonnevend and Colin Agur (szerk.): *Education and Social Media*. The MIT Press. Cambridge-London, 2016. 9–24. pp.

² Vö. COLIN AGUR: *ICTs and Education in Developing Countries: The Case of India*. In: GREENHOW ET AL. 2016, 61–65. pp.

³ Vö. NICHOLAS BRAMBLE: *Copyright Reform and Educational Progress*. In: GREENHOW ET AL. 2016, 153. pp.

formájában – a digitális korban is érvényesülhessenek. 2019-ben az Európai Unió „Szerzői és szomszédos jogok a Digitális Egységes Piacon” névre keresztelt irányelve (*CDSM-irányelv*)⁴ frissítette és szélesítette a végfelhasználók és a kedvezményezett intézmények privilégiumainak a körét.⁵

Az élet azonban gyökeresen megváltozott 2020 első hónapjaiban. A SARS-CoV-2 (COVID-19) pandémia kitörése az oktatási szférát sem hagyta érintetlenül.⁶ Az oktatási és könyvtári épületek bezárása nyomán az oktatási anyagokhoz való hozzáférés, felhasználás és megosztás a *lockdown* időszakában kizárólag az online térben maradt működőképes. A pandémia ennyiben felgyorsította a szerzői jogi keretek újra gondolását is a változó társadalmi igények és technológiai innovációk mentén.

Amint azt *Polónyi István* oktatáskutató megfogalmazta, Magyarországot még a kapcsolódó infrastrukturális beruházások ellenére is teljesen felkészületlenül érte a lezárás alatti oktatás terhe. Sőt, például a hátrányos helyzetű vagy az elmaradottabb régióban élő, alap- és középfokú oktatásban részt vevő gyermekek igényeit nagyon csekély mértékben sikerült csak kiszolgálni.⁷ Ugyanakkor a felsőoktatást kevésbé negatívan érintette a pandémia, amit világosan magyarázott a felsőoktatásban részt vevő fiatalok eszközökkel és technológiákkal való felszereltsége.⁸

Ugyanakkor Magyarország volt az első uniós tagállam, amely átültette a *CDSM-irányelv* digitális oktatással kapcsolatos 5. cikkét.⁹ Messze nem egyértelmű azonban, hogy az új szabályozás el is érte a célját. Sőt, mindeddig teljes mértékben hiányoztak azok a tapasztalatok alapuló elemzések, amelyek megvizsgálták volna az új szerzői jogi előírások távollevők közötti és online oktatásra gyakorolt hatását. A jelen tanulmány ezt a hiátust igyekszik pótolni azzal, hogy empirikus elemzésnek veti alá a hallgatói, oktatói és könyvtárosi ismereteket az új uniós joggal, illetve a digitális oktatásban megengedett gyakorlatokkal kapcsolatban.

⁴ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/790 irányelve (2019. április 17.) a digitális egységes piacon a szerzői és szomszédos jogokról, valamint a 96/9/EK és a 2001/29/EK irányelv módosításáról (EGT-vonatkozású szöveg.)

⁵ A CDSM irányelv 5. cikkével kapcsolatban lásd különösen: ANNA DESPOTIDOU: *The New Mandatory Teaching Exception or Limitation (Article 5 of the CDSM Directive): Ensuring Its Application in the Digital and Cross-Border Environment(s) While Losing the Way to Harmonization?* In: Tatiana-Eleni Synodinou, Philippe Jouglaux, Christiana Markou and Thalia Prastitou-Merdi (szerk.): *EU Internet Law in the Digital Single Market*. Springer, Cham, 2021. 99-139. pp.; IRINI STAMATOUDI, PAUL TORREMANS: *The Digital Single Market Directive*. In: Irini Stamatoudi, Paul Torremans (szerk.): *EU Copyright Law - A Commentary*. Edward Elgar, Cheltenham, 2021. 691-695. pp.; ELEONORA ROSATI: *Copyright in the Digital Single Market - Article-by-Article Commentary to the Provisions of Directive 2019/790*. Oxford University Press, Oxford, 2021. 93-127. pp.; GIULIA PRIORA, BERND JUSTIN JÜTTE, PÉTER MEZEI: *Copyright and Digital Teaching Uses in the EU: Recent Legislative Developments and Implementation Models of Article 5 CDSM Directive*. 53 IIC – International Review of Intellectual Property and Competition Law (4)2002. 543–566. pp.; ANA LAZAROVA: *Bulgaria Falls into All the Traps Set by Article 5 of the CDSM Directive*. 17 Journal of Intellectual Property (5)2022. 407-413. pp.

⁶ FELIPE CHILD, MARCUS FRANK, MARIANA LEF, JIMMY SARAKATSANNIS: *Setting a new bar for online higher education*. McKinsey & Company, 2021. október 18. URL: <<https://www.mckinsey.com/industries/education/our-insights/setting-a-new-bar-for-online-higher-education>>. Utoljára megtekintve: 2022. augusztus 10.

⁷ POLÓNYI ISTVÁN: *Pandémiás oktatás*. *Educatio* (30)2021 13. p.

⁸ POLÓNYI 2021, 19. p.

⁹ PRIORA ET AL. 2022, 553–554. pp.

E célból egy online kérdőív került kidolgozásra, amely a szerzői jogi ismeretek és tudatosság vizsgálatán felül kiemelt figyelmet szentelt a COVID-19 pandémia hatásaira a 2020 és 2022 közötti időszakban.

Megállapításaink szerint az 5. cikk oly korai átültetése ellenére is érezhető tudásbeli hiányosságok mutatkoznak – különösen a hallgatói és az oktatói oldalon – a szerzői jogi flexibilitások vonatkozásában. Megítélésünk szerint a vizsgált időszakban elmulasztottuk annak az esélyét, hogy a digitális oktatást és az egyetemi gyakorlatokat szerzői jogi szempontból is „lezárás-biztossá” tegyük.

II. Empirikus megállapítások¹⁰

1. A módszertan tömör összefoglalása

Joghallgatók egy csoportjának, valamint az SZTE ÁJTK – felsőoktatási kutatási kérdésekben több mint 10 éves gyakorlattal rendelkező – jogszociológus oktatójának a segítségével került kidolgozásra 2022 februárjában a kutatás alapjául szolgáló kérdőív. A kutatást az SZTE oktatási és tudományos ügyekért felelős rektorhelyetteseinek engedélyével folytattuk le. A kérdőívet az SZTE központi adminisztrációs rendszerén keresztül e-mailés úton juttattuk el a hallgatókhoz és az oktatókhoz. A *Klebensberg Könyvtár* dolgozói az intézmény főigazgatójától közvetlenül kapták meg a kutatásban való részvételre szóló felhívást.¹¹ A kérdőív elkészítéséhez és kitöltéséhez a *Google Forms* szolgáltatását vettük igénybe.¹² Három különálló kérdőív készült annak érdekében, hogy a hallgatók, az oktatók, valamint a könyvtárosok kizárólag a számukra releváns kérdésekre válaszolhassanak. A kérdőív ezzel együtt tartalmazott valamennyi célcsoport számára azonos kérdéseket is.¹³

2. Megállapítások

2. 1. Általános észrevételek

A kérdőívet 1001 személy töltötte ki: 594 magyar és 173 külföldi hallgató; 199 magyar és 17 külföldi oktató; valamint 18 könyvtáros. A 983 hallgatói és oktatói válasz a hozzávetőlegesen 24.940 egyetemi hallgatói és oktatói közösség 3,94%-át tette ki. A 18

¹⁰ A jelen összefoglalás alapjául a kutatás során készült, angol nyelvű tanulmány szolgált. A bemutatott információk részletes kifejtését lásd: PÉTER MEZEI: *Digital Higher Education and Copyright Law in the Age of Pandemic - The Hungarian Experience*. JIPITEC 2(2023). 330-350. pp.

¹¹ A célszemélyeket kétszer kerestük meg: elsőként 2022. március 7-én, másodjára pedig március 23-án.

¹² A kérdőív kitöltésének az időszaka 2022. március 7-28. között volt.

¹³ Valamennyi kérdőív a kutatás rövid bemutatásával indult, amelyet az alapvető demográfiai kérdések követtek. A kérdőív második része minden célcsoport számára azonos volt, és a célszemélyek szerzői jogi ismereteire kérdezett rá. A kérdőív harmadik része minden csoport esetén eltérő kérdések formájában vizsgálta a digitális oktatással kapcsolatos gyakorlataikat. Végül a kérdőív egy mindenki számára azonos kérdéseket tartalmazó résszel zárult, amelyben a pandémiás időszak digitális oktatással és szerzői joggal kapcsolatos összefoglaló kérdések szerepeltek.

könyvtáros hozzávetőlegesen azon könyvtárosi állomány 30%-át tette ki, akik kompetensek oktatással kapcsolatos kérdésekben.

2. 2. Demográfiai adatok

A kérdőívet kitöltő hallgatók képzési szintje a következők szerint oszlott meg – külön, kétféle zárójelben, feltüntetve a hallgató (adott nyelvi csoporton belüli százalékos arányát) és a [teljes hallgatói csoporton belüli százalékos arányát].

1. sz. táblázat

	BA	MA	Osztatlan	Szakirányú továbbképzés	PhD
Magyar hallgatók	338 (56,9) [44,4]	65 (10,9) [8,5]	145 (24,4) [19]	27 (4,5) [3,5]	19 (3,2) [2,5]
Nemzetközi hallgatók ¹⁴	43 (25,6) [5,6]	27 (16,1) [3,5]	10 (6) [1,3]	3 (1,8) [0,4]	85 (50,6) [11,1]
Mindösszesen	381 [50]	92 [12,1]	155 [20,3]	30 [3,9]	104 [13,6]

Forrás: Saját szerkesztés

A hallgatók fenti megoszlását részben az egyetem képzési kínálata indokolja: lényegesen több *bachelor* hallgatója van az SZTE-nek, mint mesterhallgatója. A kérdőívet kitöltő osztatlan képzéses hallgatók magas száma ugyancsak e képzések népszerűségével magyarázható. Hasonló okokból, csak épp fordított előjellel, jelentősen alacsonyabb a nemzetközi posztgraduális képzéses hallgatók aránya a válaszadók körében. Végül, némiképp meglepő módon a magyar PhD hallgatók – ellentétben a nemzetközi PhD hallgatókkal – nagyon alacsony számban fordították az idejüket a kérdőív kitöltésére.

Összességében 487 (405 magyar és 82 nemzetközi) női hallgató küldte be a választ (ami a válaszadók 63,9%-át tette ki), miközben a férfi hallgatók száma 258-ra rúgott (közülük 177 volt magyar és 81 nemzetközi; összességében pedig a férfiak a válaszadók 33,8%-át tették ki).¹⁵ A teljes hallgatói körből 318 hallgató (41,4%) válaszolt úgy, hogy 2020 tavaszán már az SZTE-n tanult; 466-an (60,7%) beiratkoztak 2020 őszén; 489-en (63,7%) Szegeden tanultak 2021 tavaszán; és végül 725-en (94,5%) egyetemünk hallgatói voltak 2021 őszén. Ezek a számok arra engednek következtetni, hogy a kérdőív kitöltése iránt nagyobb hajlandóságot mutattak az első- és másodéves hallgatók, semmint az egyetemen már hosszabb ideje tanulók.

¹⁴ Öt nemzetközi hallgató nem adott választ a kérdőív ezen részére, így a minta e vonatkozásban 168 nemzetközi és összességében 762 hallgatót tartalmaz.

¹⁵ A releváns KSH adatok szerint a felsőoktatásban résztvevő hallgatók közül a nők aránya 54,5%. Vö. Oktatási adatok, 2021/2022 (előzetes adatok), Központi Statisztikai Hivatal <<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/oktatas2122e/index.html>> (utoljára megtekintve: 2022. augusztus 29). Habár a Szegedi Tudományegyetemen hasonló statisztika nem állt a rendelkezésünkre, valószínűsíthető, hogy a szegedi számok sem térnek el szignifikánsan az országos átlagtól. Amennyiben ez a helyzet, akkor kijelenthető, hogy a kérdőívünket a beiskolázási átlagnál számottevően magasabb arányban töltötték ki a női hallgatók.

Bizonyos kérdésekre¹⁶ adott válaszok elemzése révén arra a következtetésre jutottunk, hogy a magyar BA hallgatók, a nők és a nagyobb karokról érkező hallgatók válaszaik összességében nem torzították a kutatási eredményeket. Ezzel ellentétben a nemzetközi PhD hallgatók válaszaik egyes esetekben a csoportátlagtól lényegesen eltérő, némiképp torzító hatást eredményeztek. Így például ezek a hallgatók saját bevallásuk szerint lényegesen tapasztaltabbak voltak a szerzői jogban, ám a konkrét szerzői jogi kérdésekre adott válaszaik lényegesen pontatlanabbak voltak, mint a nagy átlag; ők továbbá számottevően csekélyebb mértékben hagyatkoztak az egyetemi repozitóriumokra és, *vice versa*, nagyobb arányban használták az engedély nélküli (jogellenesen működő) online tárhelyeket („szellemkönyvtárakat”).

A válaszadó oktatók jelentős része (169 fő, 78,2%) 10 évnél hosszabb munkatapasztalattal rendelkezik. Az 5-10 éves, illetve az öt évnél rövidebb gyakorlattal rendelkező oktatók (26, illetve 21 fő; 12, illetve 9,7%) lényegesen kisebb hajlandósággal vettek részt a kutatásban. Meglátásunk szerint ez a hajlandóságbéli hiány nem gyakorolt negatív befolyást a kutatási eredményekre.¹⁷ A könyvtárosok körében is a 10 évnél hosszabb munkatapasztalattal rendelkező szeniorok domináltak a válaszadók körében (18-ből 10 válaszadó); míg 5-10 éves tapasztalattal rendelkező könyvtárosból három, és ötnél kevesebb éve dolgozó kollégából pedig öt akadt.

A kérdőívet 105 női és 105 férfi oktató töltötte ki (egyaránt a teljes csoport 48,6%-a). A könyvtárosok körében tíz nő (55,6%) és nyolc férfi válaszadó volt (44,4%).

A 216 oktatóból 201-en (93,1%) dolgoztak 2020 tavaszán; 189-en (87,5%) 2020 őszén; 187-en (86,6%) 2021 tavaszán; és 184-en (85,2%) 2021 őszén. Mindössze egy könyvtáros jelezte, hogy még nem dolgozott az egyetemen az első pandémiás félévben.

2. 3. Szerzői jogi ismeretek

A kérdőív második nagy része a válaszadók általános és digitális oktatással összefüggő szerzői jogi ismereteire fókuszált.

¹⁶ Ezek a kérdések a következők voltak: szerzői joggal vagy digitális oktatással kapcsolatos formális képzésben való részvétel; a védelmi idő hossza; a szerzői jogvédelem előfeltétele-e a mű nyilvántartásba vétele; mennyire naprakész a 2020-as szerzői jogi reformot illetően; milyen mértékben támaszkodott az egyetemi és a külsős, engedély nélküli repozitóriumokra; és mennyire érdeklődnek jövőbeli szerzői jogi képzés iránt.

¹⁷ Egyes kérdésekre adott válaszok vizsgálata alapján azt találtuk, hogy a fiatalabb oktatók – a szeniorokkal összevetve – csupán 1%-kal kevesebben részesültek formális szerzői jogi oktatásban, illetve 3,6%-kal kevesebben szereztek ismereteket digitális oktatási kérdésekben. Csupán 1,9%-kal kevesebben válaszoltak helyesen a védelmi idővel kapcsolatos kérdésre, és egy 1-5 pontos *Likert-skálán* csupán 0,17 ponttal alacsonyabb mértékben mutattak érdeklődést jövőbeli szerzői jogi képzés iránt. Másrészt a szeniorok közül csak 1,8%-kal többen nyilatkoztak úgy, hogy naprakészek a szerzői jogi változásokkal; viszont csak 0,1%-kal nagyobb arányban vallották magukat naprakésznek a 2020-as fejleményeket illetően. 2,5%-kal több szenior válaszolt helyesen a szerzői jogi regisztrációval kapcsolatos kérdésre; és mindössze 0,1%-kal több tapasztalt oktató használta többször a pandémia alatt az ETÁ-t, illetve 1,4%-kal több a „szellemkönyvtárakat”. Ezek a számok bár világosan tükrözik a szenior oktatók nagyobb tapasztalatát a vizsgált kérdéskörben, azonban összességében marginálisnak tekinthetők, s így nem vezettek az eredmények torzításához.

Az első három zárt kérdés arra kereste a választ, hogy a válaszadó (1) tanult-e valaha a szerzői jogról formális keretek között; (2) követi-e a szerzői jog változásait; és (3) hallott-e a CDSM irányelv digitális oktatással kapcsolatos előírásairól. A hallgatók, különösen a magyarok, különösen tájékozatlannak bizonyultak ezekben a kérdésekben. Ennél is meglepőbb módon az oktatók alig valamivel jobban szerepeltek ezeknél a kérdéseknél; sőt, a 2020-as szerzői jogi reformról még a hallgatóknál is nagyobb arányban jelezték az ismeretek hiányát. Ez a hiányosság összefüggésben állhat a szerzői jogi oktatás általános hiányával is.¹⁸ A könyvtárosok ugyanakkor magas szintű szerzői jogi ismeretekről számoltak be, ami az ő formális – belső, intézményi – képzéseikkel függnek össze.¹⁹

A kérdések második csoportja néhány alapvető (magyar) szerzői jogi ismeretre vonatkozott; így (1) milyen tartalmak részesülnek védelemben;²⁰ (2) a védelmi idő hossza;²¹ (3) szerzői jogi regisztráció; és (4) *open access* tartalmak.²² E helyen is jelentős eltéréseket tapasztaltunk a hallgatók, oktatók és könyvtárosok jogtudatának a szintjében. Ahogy korábban is, a könyvtárosok választottak a legnagyobb mértékben helyesen a kérdésekre; az oktatók közepes eredményeket könyvelhettek el; a hallgatók viszont kifejezetten rosszul teljesítettek.²³ Ez utóbbi ismételt szoros kapcsolatban állhat a formális szerzői jogi képzés hiányával.

További két kérdéssel vizsgáltuk a célcsoportok szerzői jogi ismereteit és gyakorlati tapasztalatait. Egyrészt a válaszadóknak el kellett dönteniük, hogy bizonyos szerzői jogilag releváns magatartások jogszerűek-e vagy sem. Itt a válaszok többségében helyesnek bizonyultak olyan kérdésekben, mint a fénymásolás, a felhő alapú tárolás, paródia, idézés vagy az oktatói előadások videófelvétele („*video capturing*”). Ugyanakkor hiányosnak bizonyult a tudás a *CDSM-irányelv* másik kiemelkedő újítása, a szöveg- és adatbányászat szabad felhasználási esetkörét illetően.

¹⁸ Az eredményeink azt mutatják, hogy az Állam- és Jogtudományi Kar hallgatóin kívüli hallgatók 1,5%-kal kevesebben részesültek formális szerzői jogi oktatásban. A Neptun adatok áttekintése nyomán pedig az is megállapítható, hogy az ÁJTK mellett mindössze két másik karon (Juhász Gyula Pedagógusképző Kar és Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar) indulnak rendszeres jelleggel a szerzői joghoz kapcsolódó kurzusok.

¹⁹ Eredményeink szerint az SZTE könyvtárosainak a szerzői jogi ismeretei meghaladják más, részben nemzetközi kutatások által kimutatott átlagos könyvtárosi képzettséget. Vö. TANIA TODOROVA, TEREZA TRENCHVA, SERAP KURBANOĞLU, GÜLEDA DOĞAN, ALEKSANDRA HORVAT és JOUMANA BOUSTANY: *A Multinational Study on Copyright Literacy Competencies of LIS Professionals*. In: Serap Kurbanoglu, Sonja Špiranec, Esther Grassian, Diane Mizrahi, Ralph Catts (szerk.): *Information Literacy: Lifelong learning and digital citizenship in the 21st century* Springer. Cham, 2014. 138–148. pp.; KOLTAY TIBOR, MURÁNYI PÉTER, JÁVORSZKY FERENC és AMBERG ESZTER: *Szerzői jogi műveltség a magyar könyvtárosok körében*. 63 Könyvtári Figyelő, 4(2017), 507–518. pp.

²⁰ Ezen a ponton négy potenciálisan jogvédett kifejezést (vers, szoftver, zenemű, film); és négy nem védett kifejezést (ötlet, Braille-írás, recept, törvény) soroltunk fel.

²¹ Ezen a ponton öt lehetőség közül választhattak a válaszadók: a szerzői jog (a) a mű megalkotásától a szerző haláláig tart; (b) a szerző életében és halála után 30 évig tart; (c) a szerző életében és halála után 70 évig tart; (d) mindaddig tart, amíg piaci igény mutatkozik a mű iránt; (e) nem tudom a választ.

²² Ezen a ponton öt válaszlehetőséget ajánlottunk fel a résztvevőknek: az *open access* tartalmak (a) bármikor felhasználhatók a forrás megjelölése nélkül; (b) bármikor és bármilyen formában felhasználhatók díjfizetés ellenében; (c) nem használhatók fel bármikor a szerző előzetes engedélye nélkül; (d) szabadon csak a forrás megjelölésével és módosítás nélkül használhatók fel; (e) nem tudom a választ.

²³ A hallgatók alacsony szintű ismereteit ugyancsak igazolta ENRIQUE MURIEL-TORRADO – JUAN-CARLOS FERNÁNDEZ-MOLINA: *Creation and Use of Intellectual Works in the Academic Environment: Students Knowledge About Copyright and Copyleft*. 41 The Journal of Academic Librarianship 4(2015), 443–445. pp.

Másrészt ötfokú *Likert-skálán* kellett a válaszadóknak értékelnie, hogy bizonyos online oktatási tevékenységek mennyire relevánsak vagy igazak rájuk nézve. Különösen ezen kérdésekre adott válaszok tükrében látjuk úgy, hogy a négy pandémiás szemeszter elszalasztott lehetőség. Valamennyi célcsoport válasza azt tűnik megerősíteni, hogy a hallgatók, az oktatók és – ahol releváns – a könyvtárosok kevésbé vagy egyáltalán nem készítettek több digitális másolatot magáncélú felhasználásra (a három célcsoport esetén a válaszok átlaga 2,11 és 2,63 közötti szórást mutatott); nem készítettek több papír alapú másolatot magáncélú felhasználásra (1,59 és 2,25 közötti szórás); nem készítettek több másolatot könyvtári forrásokból (1,4 és 1,84 közötti szórás); kevesebb forrást/tartalmat használtak munkájuk során (2,19 és 2,78 közötti szórás); és ritkán támaszkodtak a közösségi médiára vagy videómegosztó platformokra a tanulás/oktatás során (1,39 és 1,91 közötti szórás). Végül a célcsoportok minimális mértékben használtak több *open access* tartalmat a pandémia ideje alatt (3,1 és 3,22 közötti szórás). Ezek a számok világosan tükrözik egyes digitális oktatás-specifikus felhasználási módok iránt. Egy szám mind között különösen árulkodó. Ahogy *Biernat et al.* empirikus elemzése kimutatta, nyílt oktatási forrásokat a vizsgált oktatók 54%-a vett igénybe a pandémia korai időszakában.²⁴ A mi kutatásunk szerint csupán az oktatók 45,8%-a használt egyértelműen vagy inkább több online oktatási forrást ugyanezen időszak alatt.²⁵ Ez a több mint nyolc százalékos különbség is igazolni látszik, hogy az oktatói kör messze nem elég hatékonyan használta ki a pandémia nyújtotta „előnyöket” a digitális oktatásra való átállás során.

2.4. Digitális oktatási gyakorlatok

A kérdések harmadik csoportja a COVID-19 pandémia alatti és attól független digitális oktatási gyakorlatokra fókuszált. E kérdések egy részét a hallgatóknak és oktatóknak egyaránt feltettük, hogy korrelációkat keressünk.

(a) Közös kérdések

Egyrészt a hallgatókat és az oktatókat arra kértük, hogy egy ötfokú *Likert-skálán* becsüljék meg, hogy milyen gyakorisággal használtak bizonyos digitális oktatási eszközöket/forrásokat a kutatási időszakban. Ezeket a tartalmakat két nagy csoportra osztottuk: az oktatók saját fejlesztésű anyagaira és „külső” (mások által fejlesztett) forrásokra.

A magyar oktatók válaszai alapján a három leggyakrabban használt tartalom az új digitális tananyagok, pl. új prezentációk vagy előre rögzített videóleckék (3,69), frissített,

²⁴ MAGDALENA BIERNAT, AGNIESZKA URBAŃSKA, TERESA NOBRE, ALEK TARKOWSKI és MAJA BOGATAJ: *Remote education during the pandemic - Teacher's Perspective*. (17)2021 Centrum Cyfrowe and Communia. URL: <<https://centrumcyfrowe.pl/en/remote-education-during-the-pandemic/>> (Utolsó megtekintés 2022. augusztus 10.).

²⁵ E 99 válaszadó közül 79 (közel 80%) szenior oktató volt. Mivel a 10+ éves munkatapasztalattal rendelkező oktató a teljes oktatói mintán belül is 78,2%-os részesedéssel vettek részt, a fenti eredmény nem torzította a kutatás végeredményét.

„régí” tananyagok (3,22) és ellenőrző kérdések (3,20).²⁶ A magyar oktatók körében a legkritikábban használt tartalmak a díj ellenében elérhető digitális tankönyvek voltak (1,57).²⁷ A magyar oktatók külső forrásokra is csak korlátozott mértékben támaszkodtak.²⁸ Ilyen körben a leggyakoribb tartalmak a díjmentesen elérhető digitális tankönyvek (3,03), a legkritikábban igénybe vett tartalmak pedig a díj ellenében elérhető digitális tananyagok (nem tankönyvek) (1,47), a díj ellenében elérhető digitális tankönyvek (1,57) és a blogbejegyzések (1,58) voltak.

A nemzetközi kurzusok oktatói nagyobb gyakorisággal támaszkodtak a digitális oktatási eszközökre.²⁹ A három legnépszerűbb típus a saját fejlesztésű anyagok körében a tudományos publikációk (3,76), az új digitális tananyagok (3,71), valamint a díjmentesen elérhető digitális tankönyvek és a frissített, „régí” tananyagok (egyenként 3,59) voltak. A legkritikábban alkalmazott saját fejlesztésű anyagnak a díj ellenében elérhető digitális tankönyvek bizonyultak (2,47). Ugyanez az oktatói csoport a külső forrásokat is nagyobb gyakorisággal alkalmazta az oktatás körében.³⁰ E körben a leggyakrabban használt ilyen tartalmak a díjmentesen elérhető digitális tankönyvek (3,71), a legkritikábban igénybe vett források pedig a blogbejegyzések (2,12), más oktatók tananyagai (2,12) és a díj ellenében elérhető digitális tankönyvek (2,18) voltak.

Ugyanakkor a magyar hallgatók válaszai – az oktatói statisztikákhoz képest – sokkal gyakoribb használatát tükrözik az oktatói saját és külső forrásoknak egyaránt.³¹ A magyar hallgatók által leggyakrabban használt „belső” oktatási anyagok a videólecek (3,92), az olvasólecek (3,64) és az új digitális tananyagok (3,53) voltak; legkevésbé pedig a díj ellenében elérhető digitális tankönyvekre támaszkodtak (2,08). A „külső” tananyagok körében a díjmentesen elérhető tankönyvek csoportja (3,21) érte el a legjobb helyezést;³² miközben a blogbejegyzéseket (1,99), a díj ellenében elérhető digitális tananyagokat (nem tankönyveket) (2,03) és a díj ellenében elérhető digitális tankönyveket (2,10) szorultak a sor végére.

²⁶ A fennmaradó hat kategóriából kizárólag a videólecek (3,04) és a díjmentesen elérhető digitális tankönyveket (3,01) használták a statisztikai középénél gyakrabban. Három további kategória szorult ezen középvonal alá: tudományos publikációk (2,83), olvasólecek (2,42) és audió lecek (2,27).

²⁷ Ez a megállapítás összhangban áll a Centrum Cyfrowe és a Communia közös empirikus felmérésével, amely szerint csak tízből két oktató jelezte a fizetős (kereskedelmi) digitális tankönyvek rendszeres igénybevételét, és az oktatók 96%-a rendszeres jelleggel támaszkodott a díjmentesen elérhető digitális tartalmakra. Vö. BERNAT ET AL. 2021, 10., 13. p.

²⁸ A kilenc kategória közül hat esetében is a használat nem érte el a 2,00-s átlagot.

²⁹ A kilenc kategória átlagos használati aránya 2,47 és 3,76 között mozgott.

³⁰ A kilenc kategória átlagos használati aránya 2,12 és 3,71 között mozgott.

³¹ A kilenc kategória átlagos használati aránya 2,08 és 3,92 között mozgott. E különbségek azonban nem szükségképpen jeleznek következetlenséget az oktatói statisztikákhoz képest, hiszen azt a felmérés nem tudja ellenőrizni, hogy a kérdőívet kitöltő oktatók hallgatói vettek-e részt a kutatásban.

³² Ahogy a nemzetközi kiadók, úgy egyes magyar kiadók is ingyenes hozzáférést biztosítottak a tananyagok egy részéhez a pandémia korai időszakában. Vö. Sujtó Attila: *Ingyenesen elérhető online tartalmak (nemcsak) történelemtanároknak*. Ujkor.hu, 2020. március 20. URL: <<https://ujkor.hu/content/ingyenesen-elérhető-online-tartalmak-nemcsak-történelemtanároknak>>. (Utolsó megtekintés: 2022. augusztus 10.); Nincs szerző: *Néhány a járványhelyzet alatt (is) elérhető online forrás*. Könyvtártudományi Szakkönyvtár, 2020. április 8. URL: <<https://ki.oszk.hu/hir/konyvtartudomanyi-szakkonyvtar/nehany-jarvanyhelyzet-alatt-elérhető-online-forras>>. (Utolsó megtekintés: 2022. augusztus 10.).

A nemzetközi hallgatók még nagyobb arányban jelezték a digitális tananyagok használatát.³³ A legnépszerűbb ilyen oktatói, „belső” tartalmak a videóleckék (3,74), a tudományos publikációk (3,62) és az olvasóleckék (3,59) voltak, legkevésbé pedig – ahogy a többi célcsoport esetén is – a díj ellenében elérhető digitális tankönyvekre támaszkodtak a nemzetközi hallgatók (2,66). E csoport körében a leggyakrabban igénybe vett külsős tartalmak a „keresőmotorok útján elérhető” források bizonyultak (3,53), legkevésbé pedig más oktatók tananyagait (2,61), blogbejegyzéseket (2,70) és a díj ellenében elérhető digitális tankönyveket (2,75) vették igénybe.

A fent ismertetett számok megerősíteni látszanak azt a korábbi megállapításunkat, hogy az oktatók „defenzív stratégiát” követtek azzal, amikor a pandémiát megelőzően alkalmazott módszerek szerint készült tananyagaikat osztották meg a hallgatókkal.

Másrészt arról kérdeztük a hallgatókat és az oktatókat, hogy mennyiben vettek igénybe bizonyos repozitóriumokat. Árulkodó adat, hogy az SZTE saját egyetemi repozitóriumainak³⁴ átlagos használati aránya csupán 28,7 és 37,3% között mozgott a hallgatók, és – még látványosabban – 21,8 és 28,7% között mozgott az oktatók körében. Ugyanakkor a külső, szerzői példányok megőrzését célzó – jobbára jogszerűnek tekinthető – repozitóriumokat (pl. *Academia*, *ResearchGate*) a hallgatók 46,2%-ban, az oktatók pedig 48,1%-ban vették igénybe; a jobbára jogellenesnek tekinthető „árnyékkönyvtárakra” (pl. *zlibrary.com*) a hallgatók 50,6%-a és az oktatók 28,2%-a támaszkodott.³⁵ Mindezek azért is beszédes számok, mert bár a külső szerzői repozitóriumok használati aránya kiemelkedő, ezek a szolgáltatások komoly kiadói nyomás alatt állnak. Az európai piacvezető *ResearchGate* ellen indított per,³⁶ illetve a *Google Books* vagy az *Internet Archive* ellen indult perek ugyanakkor fokozhatják a felhasználók elvándorlását a nyíltan jogsértő platformok felé,³⁷ ami nehezen nevezhető stratégiailag helyes irányúnak.

Harmadrészt valamennyi célcsoportot arra kértük, hogy ötfokú *Likert-skálán* értékelje a COVID-19 digitális oktatásra gyakorolt hatását és a célcsoport pandémiás időszak alatti teljesítményét. Az oktatói és a hallgatói válaszok látványosan eltérnek a pandémia alatt feldolgozandó tananyag mennyiségét illetően. Bár mindkét csoport válasza igazolni látszik, hogy a vizsgált időszak alatt több tananyagot kellett a hallgatóknak elsajátítaniuk (a hallgatói átlag 3,55 pontra, az oktatói pedig 3,18 pontra rúgott), ám ez a 0,37 pontos különbség (ami 7,4%-os eltérésnek tekinthető egy ötpontos skálán) jelentősnek tűnik. A két

³³ A kilenc kategória átlagos használati aránya 2,66 és 3,74 között mozgott.

³⁴ Elektronikus Tananyag Archívum. URL: <<https://eta.bibl.u-szeged.hu/>>. (Utolsó megtekintés: 2022. augusztus 10.); Contenta. URL: <<http://www.ek.szte.hu/contenta-repozitoriumok/>>. (Utolsó megtekintés: 2022. augusztus 10.).

³⁵ Ez utóbbi szám ráadásul csupán 0,5%-kal maradt el az oktatók leggyakrabban használt egyetemi repozitóriumának eredményétől. Továbbá az is látványos, hogy az „árnyékkönyvtárakat” igénybe vevő oktatók 81,9%-a szenior volt, valamint a nemzetközi PhD hallgatók 55%-a támaszkodott ilyen forrásokra. Ezek az arányok 3,7 és 4,4%-kal magasabbak, mint az adott oktatói/hallgatói kategória teljes csoporton belüli aránya.

³⁶ DIANA KWON: *ResearchGate Dealt a Blow in Copyright Lawsuit*. *Nature* (603)2022, 375–376. pp.

³⁷ ARGYRI PANEZI: *A Public Service Role for Digital Libraries: A Code of Emergency Electronic Access to Library Material and the Unequal Battle Against Misinformation Through Copyright Law Reform*. *Cornell Journal of Law & Public Policy* (31)2022, 74–96. pp.

célcsoport ezek mellett viszonylagos elégedettségéről számolt be a könyvtárosok pandémia alatt nyújtott szolgáltatásait illetően.³⁸

Végül arra kerestük a választ, hogy az oktatók tájékoztatták-e a hallgatókat a digitális oktatással kapcsolatos szerzői jogi kérdésekről, és, megfordítva a kérdést a hallgatók esetén, hogy ők kaptak-e ilyen jellegű tájékoztatást az oktatóktól. A magyar oktatók kisebbsége (199-ből 84-en) és a nemzetközi oktatók közel kétharmada (17-ből 11), összességében az oktatók 44%-a nyilatkozott pozitívan erre a kérdésre. A hallgató válaszok nem tűnnek visszaigazolni ezt az oktatói „önbevallást”. Az 594 magyar hallgatóból csupán 204 jelezte, hogy kapott ilyen jellegű tájékoztatást; míg a nemzetközi hallgatók esetén ez a szám 173-ból 66 volt. Mindez összességében a hallgatók 35,2%-át jelenti. A hallgatókat arról is kérdeztük, hogy a könyvtárosok részéről kaptak-e szerzői jogi tájékoztatást. Itt a válaszok még alacsonyabb arányt mutatnak: az összes hallgató mindössze 14,6%-a adott erre a kérdésre pozitív választ. Mindez annak fényében sajnálatos, mert a könyvtárosok ötfokú skálán 3,33 pontra (medián: 4 pont) értékelték szerzői jogi ismereteik megbízhatóságát. Mint azt korábban is láthattuk: a könyvtárosok szerzői jogi jártassága meghaladja az oktatói gárdáét – így az ő bevonásuknak az elmaradása a szerzői jogi ismeretátadásba egy további elszalasztott lehetőségnek tűnik.

(b) Egyedi kérdések a hallgatók felé

Igyekeztünk feltérképezni, hogy a hallgatók miként és milyen mértékben támaszkodtak a CDSM-reform keretében bevezetett „biztonságos elektronikus hálózatokra”³⁹ a digitális oktatás keretében. A kérdőívben megjelölt nyolc közül a három leggyakrabban igénybe vett szolgáltatás a következő volt:

- *Coospace*⁴⁰ [727 hallgató; a teljes minta 94,8%-a];
- *Zoom* [647 hallgató; a teljes minta 84,4%-a];
- *Big Blue Button*⁴¹ [531 hallgató; a teljes minta 69,2%-a].

Jóval kevesebben jelezték a *Skype*-ot (a teljes minta 44,7%-a); a *Microsoft Teams*-t (a teljes minta 43,4%-a); és a *Google Meet*-et (a teljes minta 40,3%-a). Továbbá két szolgáltatást elhanyagolható gyakorisággal vették igénybe a hallgatók: a *Google Classroom* 18,9%-os, a *Webex* pedig csupán 4,6%-os eredményt ért el. Mivel a kérdés több felelet választását is lehetővé tette, megállapíthattuk, hogy a hallgatók egyidejűleg 4,08 szolgáltatást használtak tanulmányaik során.

³⁸ A hallgatói és az oktatói vélemények egybehangzóan igazolták, hogy a könyvtárosok gyorsan és hatékonyan alkalmazkodtak a megváltozott igényekhez (mindkét csoporton belül 3,36 pontot értek el a könyvtárosok egy öt-pontos skálán); hogy a könyvtárosok jó minőségű információkat nyújtottak (a hallgatók 3,38-as átlaggal, az oktatók pedig 3,53 pontos átlaggal honorálták a könyvtárosokat); valamint a könyvtár minőségi szolgáltatásokkal támogatta a digitális/online tanulást (e téren a könyvtárosok 3,45 pontot kaptak a hallgatóktól és 3,5 pontot az oktatóktól).

³⁹ „A biztonságos elektronikus környezet fogalma alatt olyan digitális oktatási és tanulási környezetet kell érteni, amelyhez a hozzáférés az oktatási intézmény tanáraitra és a tanulási programban megfelelő hitelesítési eljárások révén – így különösen jelszó-alapú hitelesítéssel – részt vevő tanulóakra vagy hallgatókra korlátozódik.” Vö. CDSM irányelv (22) preambulum-bekezdés.

⁴⁰ A *Coospace* az SZTE által alkalmazott tárhelyszolgáltatás.

⁴¹ A *Big Blue Button* az SZTE által alkalmazott streaming szolgáltatás.

Ugyancsak választ vártunk arra a kérdésre, hogy a hallgatók milyen forrásokra támaszkodtak a kurzusok teljesítéséhez szükséges beadandók, esszék, prezentációk stb. készítéséhez. A kilenc előzetesen megjelölt⁴² közül a három leggyakrabban alkalmazott forrás a következő volt:

- digitalizált, ingyenesen elérhető tankönyvek, tansegédletek és tudományos munkák (667 hallgató; a teljes minta 86,9%-a);
- digitális tananyagok (599 hallgató; a teljes minta 78,1%-a);
- online keresőből elérhető tartalmak (578 hallgató; a teljes minta 75,3%-a).

Ezeken felül a hallgatók jelentős része támaszkodott a papír alapú tankönyvekre, tansegédletekre és tudományos munkákra (67%). Ennél érezhetően ritkábban fordultak a hallgatók az online enciklopédia szócikkekhez (42,5%); és más hallgatók által készített anyagokhoz (37,3%). Végül nagyon alacsony átlagot értek el a közösségi médiafelületek (21,9%); blogbejegyzések (18,2%); és a digitalizált, térítés ellenében elérhető tankönyvek, tansegédletek, tudományos munkák (17,6%).

(c) Egyedi kérdések az oktatók felé

Kérdésünkre 175 oktató (a teljes minta 81%-a) nyilatkozott úgy, hogy nem részesült korábban a digitális oktatással kapcsolatos képzésben. Ugyancsak 175 oktató jelezte, hogy a pandémia kitörésekor rendelkezett a digitális oktatáshoz szükséges infrastrukturális feltételekkel. A 42 oktató között, aki nem rendelkezett a digitális oktatáshoz elengedhetetlen eszközökkel 2020 elején, jelentős többségben (83%) voltak azok, akik bevallásuk szerint – bármilyen intézményi támogatás hiányában – maguk kellett, hogy megvásárolják a releváns felszerelést.

Az oktatókat ugyanúgy megkérdeztük az általuk használt platformokról. Esetükben a hallgatókéval megegyező szolgáltatások bizonyultak a legnépszerűbbnek, egészen pontosan:

- *Coospace* (188 oktató; a teljes minta 87%-a);
- *Zoom* (166 oktató; a teljes minta 76,9%-a);
- *Big Blue Button* (112 oktató; a teljes minta 51,9%-a).

Jóval kevesebb oktató vette igénybe a *Microsoft Teams*-et (35,2%); a *Google Meet*-et (31,9%); és a *Skype*-ot (29,6%); elhanyagolhatóan alkalmazták a *Google Classroom*-ot (10,2%) és a *Webex*-et (5,6%). Az oktatók ugyancsak több felelet közül választhattak a kérdésnél, a beérkezett feleletek tükrében pedig megállapítható, hogy a teljes oktatói minta (n = 216) átlagosan 3,47 szolgáltatást használt.⁴³

Az oktatókat arról is kérdeztük, igénybe vették-e az adott szolgáltatás előfizetős/üzleti modelljét. A válaszadók 62%-a (134 fő) adott negatív választ. Közülük 131-en nevezték

⁴² A megjelölt lehetőségek a következők voltak: papír alapú tankönyvek, tansegédletek, tudományos munkák (pl. folyóiratcikkek); digitalizált, ingyenesen elérhető tankönyvek, tansegédletek, tudományos munkák; digitalizált, térítés ellenében elérhető tankönyvek, tansegédletek, tudományos munkák; oktatók digitális tananyagait (pl. videólecek, előadásvázlatok stb.); blogbejegyzések; online enciklopédia szócikkek; online keresőből elérhető tartalmak; közösségi médiafelületekről elérhető tartalmak; hallgatók által készített anyagok (pl. beadandók).

⁴³ Ez a szám majdnem pontosan eggyel alacsonyabb a Centrum Cyfrowe és Communia közös empirikus kutatása szerint megfigyelt átlagnál. Vö. BIERNAT ET AL. 2021, 16. p.

meg pontosan e döntésük okát. 88 fő úgy nyilatkozott, hogy nem érdekelte vagy nem volt szüksége az üzleti modellre; 20 fő forráshiányra; 18 fő pedig a munkahelyi támogatás elmaradására hivatkozott. Ezzel ellentétben azon oktatók közül, akik előfizettek valamilyen üzleti modellre 47 fő úgy nyilatkozott, hogy csakis a saját forrásaiból fedezte az előfizetést; 27-en pedig tanszéki forrásból fedezték a költségeket. Néhányan hivatkoztak kártól (6 fő); egyetemtől (9 fő) és projektből (2 fő) eredő forrás igénybevételére.

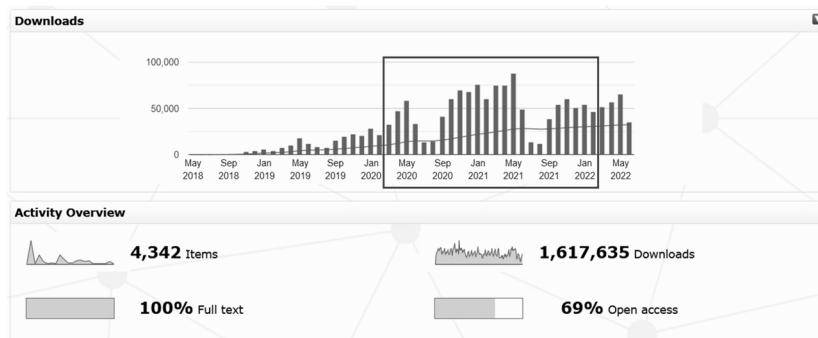
(d) Egyedi kérdések a könyvtárosok felé

A könyvtárosokat arra kértük, hogy értékeljék a *Klebelsberg Könyvtár* pandémia alatt nyújtott szolgáltatását. A válaszok viszonylag magas önbizalomra engednek következtetni: ötfokú *Likert-skálán* az oktatóknak és a hallgatóknak nyújtott információk minőségét 4,44 pontra értékelték a könyvtárosok; a különböző könyvtári repozitóriumok használatának a növekedését 4,29 és 4,5 pont közé helyezték; az elektronikus tartalmak iránti, pandémia alatti igények teljeskörű kiszolgálása 3,81 pontos értékelést kapott; a hallgatói és oktatói megkeresések növekedésére 3,93 és 4,07 pontot adtak. Ez a magabiztosság azonban részben ellentmond – másként megfogalmazva jelentősen pozitívabb vélemény tüköröz – mint a hasonló kérdésekre adott oktatói és hallgatói értékelések.

A könyvtárosokat arról is megkértük, hogy rangsorolják a három legfontosabb, pandémia ideje alatt nyújtott könyvtári szolgáltatást. A 18 válasz alapján ez a három a (1) repozitóriumok; (2) egyéb online tartalmak (tanegédletek, adatbázisok, e-könyvek stb.); (3) távoli hozzáférés a könyvtári szolgáltatásokhoz. A *Klebelsberg Könyvtár* korábbi igazgatója, a vele készített interjú keretében, ugyancsak első helyre sorolta a repozitóriumokat, amelyeket a könyvtár kommunikációs/tájékoztatási szolgáltatásai és a könyvtár saját *e-learning* anyagai követtek.

Az *ETA* használatának erősödését egyebekben az alábbi kimutatás is igazolni látszik.

1. ábra

Forrás: *ETA*⁴⁴

⁴⁴ Lásd: *Statistika*. SZTE Elektronikus Tananyag Archivum. URL: <<https://eta.bibl.u-szeged.hu/cgi/stats/report>>. Az adat lehívásának a napja: 2022. június 21.

Ezek a számok azt mutatják, hogy az *ETA* használata megkétszereződött a 2020. március és május közötti (szorgalmi időszakra eső) időszakban; a 2020/21-es akadémiai évben érte el a legmagasabb szintet (a téli vizsgaidőszakot és a nyári szünetet leszámítva); és kisebb arányban, de a negyedik (elsősorban hibrid oktatási módszerek mellett zajló) pandémiás félévben (2021 őszen) is jelentősnek bizonyult. A könyvtárosok válaszai és az aktuális statisztikák alátámasztani látszanak az *ETA* sikerességét a pandémiás időszak alatt, annak ellenére is, hogy a hallgatói és oktatói válaszadók kevésbé domináns használatról számoltak be.

A könyvtárosokat arra is megkértük, hogy becsüljék meg, hogy milyen arányban érhető el a *Klebelsberg Könyvtár* állománya online környezetben. Csupán öt fő (a teljes minta 27,8%-a) találta el a helyes arányt (0-20%).⁴⁵ A könyvtár korábbi igazgatója egyébként, a vele készített interjú keretében, úgy becsülte, hogy a tényleges arány 1-2% között mozog, amely kollekción belül főleg a belső dokumentumokra (pl. disszertációk, szakdolgozatok, egyetemi bizottsági ülések jegyzőkönyvei) és a regionális jelentőségű forrásokra (pl. folyóiratok) korlátozódik. Ezzel ellentétben a nemzetközi és a magyar tudományos publikációkat a könyvtár tudatosan nem digitalizálja.

Kérdésünkre a könyvtárosok meggyőző többsége (18-ből 17 fő) megerősítette, hogy tudomása van a *Klebelsberg Könyvtár* belső szerzői jogi szabályozóiról; ugyanakkor csak a minta fele (9 fő) jelezte helyesen, hogy a könyvtárnak a jogvédett művek oktatási célú jogosításával foglalkozó kollégája is. (A minta másik feléből öten válaszoltak úgy, hogy tudomásuk szerint nincs ilyen személy a könyvtárban, négyen pedig azt jelezték, hogy nem tudnak erre a kérdésre választ adni.)

Végül arra is kíváncsiak voltunk, miként ítélik meg a könyvtárosok: szükséges-e a szerzői jogot az eddigieknél szélesebb körben oktatni a könyvtáros-informatikus hallgatók, illetve bármely más egyetemi képzés keretében. A válaszadók meggyőző többsége (17 az előbbi és 16 fő az utóbbi körre nézve) támogatná a szerzői jogi képzések bővítését.

2. 5. Záró kérdések

Valamennyi résztvevőt arra kértünk, hogy három záró kérdésre adjon választ: (a) mennyire elégedettek összességében a digitális oktatással; (b) miként látják az adott csoport tagjai a *saját* és a *többi csoport* tagjainak fejlődését a digitális készségek terén; végül (c) mennyiben lennének nyitottak szerzői jogi ismereteik bővítésére.

(a) Elégedettség a digitális oktatással

Összességében valamennyi csoport inkább pozitív, semmint negatív véleményt formált a digitális oktatással kapcsolatban, igaz, a válaszok valamennyi esetben a statisztikai középhez (3) körüli eredményt mutatnak. Némileg meglepő módon a hallgatók bizonyultak a leginkább elégedettnek a digitális oktatással (öt fokú *Likert-skálán* 3,39-es átlaggal

⁴⁵ Három könyvtáros (16,7%) szavazott a 21-40%-os mértékre; hat (33,3%) becsülte 41-60% közé ezt az arányt; végül négy fő (22,2%) választotta a 61-80%-os szintet.

és 4-es mediánal); őket a könyvtárosok követték (3,28-as átlag és 3-as medián); majd az oktatói csoport zárta a sort (3,08-as átlag és 3-as medián).⁴⁶

(b) A digitális készségek fejlődése

Ezzel a kérdéssel önértékelés mellett arra is választ kerestünk, hogy az adott célcsoportok tagjai miként ítélték meg a másik két célcsoport tagjainak a fejlődését a digitális készségek terén a pandémiás félévek alatt. Mindhárom célcsoport véleménye alapvetően pozitív volt minden célcsoportot illetően, de a konkrét számok érdekes tapasztalatokat mutatnak. Egyrészt úgy találtuk, hogy minden csoport a saját csoportjának a fejlődését találta a legjobbnak. Ez a fajta „önbizalom” ugyanakkor – logikusan – nem nyert elismerést a többi célcsoport részéről (ahogy az alábbi számok rögtön igazolják).

Másrészt az egyes célcsoportok más célcsoportokról alkotott véleménye jelentős szórást mutat a többi célcsoport körében mért átlagoktól. Valamennyi célcsoport közel azonosan ítélte meg a könyvtárosok teljesítményét (a három értékelés matematikai átlagától – 3,57 egy ötfokú *Likert-skálán* – valamennyi értékelés maximum +/-0,1 ponttal tért el); ellentétben a hallgatók és az oktatók átlagos megítélésével. Egészen pontosan: a hallgatók esetén a három értékelés matematikai átlagától történő eltérés maximum +/-0,4 pont, oktatók esetén maximum +/-0,26 pont lett. A számok azt is alátámasztják, hogy az oktatók értékelték a legegyszerűsebbnek valamennyi célcsoport fejlődését (átlagosan 0,17 pontos eltérést mutatva a legtöbbet és a legkevésbé fejlődő csoport között); míg a hallgatók 0,47 pontos szórással, a könyvtárosok pedig 0,5 pontos szórással ítélték meg a három csoport átlagos fejlődését.

Végül azt találtuk, hogy a könyvtárosok készségeinek a fejlődését ítélték meg átlagosan a legkevésbé jónak a célcsoportok. Ez azonban nem semmilyen körülmények között nem csökkenti a *Klebsberg Könyvtár* alkalmazottainak a pandémia alatt nyújtott szolgáltatásainak a fontosságát. Az itt talált értékek sokkal inkább szólnak annak, hogy a könyvtárosok álltak a „legmesszebb” a digitális oktatás napi gyakorlatától, illetve a könyvtári infrastruktúrához való hozzáférésük ideiglenes hiányában bizonyos – különösen a pandémia elejére eső – időszakokban nem tudták szolgáltatásaikat a legszélesebb körben biztosítani.

(c) Szerzői jogi ismeretek szélesítése

Végül arra voltunk kíváncsiak, hogy a célcsoportok mennyire érzik szükségét a szerzői jogi ismereteik szélesítésének. A korábban ismertetett számok fényében feltételezhetjük a válaszok értékelésekor, hogy az átlagosnál magasabb érdeklődést fognak mutatni a célcsoportok, különösen az oktatók és a hallgatók. Bár a számok ezt részben alátámasztani látszanak, a végeredmény némileg paradox hatást kelt. Valamennyi célcsoport érdeklődése bőven a matematikai átlag fölött található; a három célcsoport összesített érdeklődési indexe 3,89 pontot ért el. Ezen belül azonban azt láttuk, hogy a legnagyobb érdeklődést a szerzői jog iránt a könyvtárosok mutatták (4,28-as átlaggal és 5-ös mediánal);

⁴⁶ Ha a számok mélyére nézünk, azt láthatjuk, azt láthatjuk, hogy a hallgatói átlagot felfelé húzta a nemzetközi hallgatók (3,60-as átlag és 4-es medián) és az idegen nyelven oktató kollégák (3,29-es átlag és 3-as medián) elégedettsége, szemben a magyar hallgatók (3,33-as átlag és 4-es medián) és oktatók (3,07-es átlag és 3-as medián) elégedettségével.

akiket a hallgatók követtek (3,72-es átlaggal és 4-es mediánnal); a sort pedig az oktatók zárták (3,67-es átlaggal és 4-es mediánnal).

Elsőre ellentmondásosnak tűnnek ezek a számok, hiszen a szerzői jogban járatos könyvtárosok mutatták a legnagyobb érdeklődést a tudásuk további bővítésére; másrészt pedig a szerzői jogi alapismeretek terén koránt sem túl meggyőző oktatói és hallgatói célcsoport nem tűnik túlzottan nyitottnak a fejlődésre a szerzői jog terén. E számokból azonban kvalitatív elemzés híján nehéz lenne kikövetkeztetni az átlagok okát; ám feltételezhető, hogy a szerzői jogot ismerők azok éppen, akik e jogterület fontosságát megértik, további érdeklődést táplálva a szabályok és gyakorlati lehetőségek iránt.

III. Konklúzió

Guido Noto la Diega és szerzőtársai mutattak arra rá, hogy a pandémia kettős következménnyel járt. Egyrészt az egyetemek egyre jobban ráéreztek a szerzői jog stratégiai jelentőségére; másrészt a digitális oktatás iránti igények rádöbbenették őket, hogy messze több probléma kapcsolódik ehhez a területhez, mint a kutatási eredmények hasznosítása vagy a tananyagok fénymásolásának klasszikus problémaköre.⁴⁷ Habár ez a megállapítás bizonyosan igaznak tekinthető számos egyetem életében, valószínű, hogy nem minden intézményben gondolkodnak így. Empirikus kutatásunk igazolni látszik, hogy a *Szegedi Tudományegyetemen* (és bizonyosan más magyar felsőoktatási intézményben is) a digitális oktatás terén a „túlélés” iránti vágy dominált, semmint az „előre menekülés” a pandémia nyújtotta kihívások előnyé formálása révén. Ennek az is a következménye, hogy a négy vizsgált félévben az új szerzői jogi lehetőségek háttérbe szorultak a pandémia kihívásaival szemben – végső soron elszalasztva a lehetőséget a kreatív megújulás terén. Ezt támasztja alá többek között az árnyékkönyvtárak és külső repozitóriumok nagyobb arányú használata; avagy az új vagy frissített, jobbára egyszerű oktatói prezentációk használata az olyan modern/interaktív tartalmakkal szemben, mint a *Coursera* kurzusok.

A szerzői joggal és digitális oktatással kapcsolatos ismeretek hiánya, valamint a konkrétan igénybe vett tartalmak és technológiai megoldások azonban közvetlen hatást gyakorolnak arra, hogy az oktatók milyen ismereteket adnak át, illetve miként teszik ezt; s hogy miként tanítják meg a hallgatókat a források használatára. Az oktatók ilyenén döntései és a hallgatók saját hozzáféréssel kapcsolatos döntései pedig végső soron közvetlen jelentőséggel bír az olyan alapjogok érvényesülése terén, mind az oktatáshoz fűződő jog vagy az akadémiai szabadság.

Kutatásunknak természetesen megvoltak a maga határai, hiszen kvalitatív adatok hiányában számos motivációra nem láthattunk rá. Ezért csak remélhetjük, hogy az itt megkezdett kutatás utóbb olyan kvalitatív elemzésekkel lesz kiegészíthető – egészen ideális

⁴⁷ GUIDO NOTO LA DIEGA – GIULIA PRIORA – BERND JUSTIN JÜTTE – LÉO PASCAULT: *Capturing the Uncapturable: The Relationship between Universities and Copyright through the Lens of the Audio-Visual Lecture Capture Policies*. In: CRISTIANA SAPPA, ENRICO BONADIO (szerk.): *Art and Literature in Copyright Law: Protecting the Rights of Creators and Managers of Artistic and Literary Works*. (2022) Edward Elgar. Cheltenham, 2022. 207. p.

esetben országos szinten –, amelyek az egyetemek vezetői, politikusok és jogalkotók számára is hasznos segítséget nyújthatnak abban, hogy megtegyék a következő lépéseket a digitális oktatás ténylegesen „lezárás-biztossá”.

PÉTER MEZEI

THE EMPIRICAL ANALYSIS OF DIGITAL HIGHER EDUCATION,
COPYRIGHT AND COVID-19 PANDEMICS AT THE UNIVERSITY
OF SZEGED

(Summary)

Article 5 of the European Union’s Directive 2019/790 on Copyright and Related Rights in the Digital Single Market (CDSM Directive) is of crucial importance to anyone interested in digital learning and education. The new rules have broadened the scope of educational limitations and exceptions, but their effectiveness will be tested only over time. Such testing was made even more relevant after the global outbreak of the SARS-CoV-2 (COVID-19) pandemic. It has led to the closure of the premises of educational institutions and libraries, and made online access, use and sharing educational materials more urgent than ever. Hungary was the first EU Member State to implement Article 5 in April 2020, but there is scarce empirical evidence on whether the new rules have reached their goals at all. This paper summarizes the empirical analysis of the awareness, perceptions and use practises of students, educators and librarians of the University of Szeged with respect to the copyright aspects of digital (distance and online) learning and teaching in the pandemic.

NAGY ZSOLT*

A jogszociológia poszt-weberi perspektívája

Ahogy *Émile Durkheim* vagy *Karl Marx* és követőinek munkássága (most a történeti, politikai, ideológiai kérdéseket figyelmen kívül hagyva) meghatározó elemévé vált nemcsak a történelemtudománynak, a szociológiának, társadalomfilozófiának, de a jogtudomány szempontjából a jogelméletnek és a jogszociológiának is, éppúgy *Max Weber* munkái is komoly nyomot hagytak az említett tudományterületeken. (Talán azt is ki lehetne mondani, hogy a három alapvető szociológiaelméleti irányvonal (*Durkheim, Marx,*) közül az egyik legjelentősebbnek mondható.

Bár itt külön érdemes megjegyezni, hogy *Weber*, mintegy pszichológiai projekcióként, saját környezetéből indult ki, s furcsa módon ezt az egész európai (nyugati) civilizációra kivetítette, noha a két *weberi* elv: az idea és a racionalitás mindenképpen a szociológiai módszertan egyik legkiemelkedőbb áttörését hozta. Ugyanakkor – mindez nyilvánvaló szándékaival ellentétben – a tudomány (szociológia, illetve speciálisan a jogszociológia) területén nemcsak módszertanként, hanem elérendő célként és paradigmaként definiálódott. Persze ez nem jelenti azt, hogy más szociológust nem befolyásolta saját társadalmi környezete, ugyanakkor *Weber* az értéksemlegességet – mint a szociológia alapvető jellemvonását – hirdette. Ettől függetlenül a poszt-weberi jogszociológiában már egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy ez *Weber*nek sem sikerült és talán ez kivitelezhetetlen is (ettől persze az erre való törekvés egyáltalán nem felesleges).

I. Weber szociológiai módszertanának alapvető jellemzői

Szerteágazó érdeklődési köreire tekintettel nehéz felmérni azokat a koncepcionális jellemzőket, melyek szociológiájának meghatározó elemei, figyelemmel arra, hogy bizonyos munkái sok esetben a gazdaságtanhoz, politikához, etc. kapcsolódnak. Ugyanakkor ezek mindegyikének van szociológiai relevanciája, s ez különösen igaz jogszociológiájára. De mindenekelőtt – még ha kissé vulgárisan is – érdemes áttekinteni az említett principális elveket, melyek meghatározták tudományos életpályáját. Ez annál is inkább fontos, mert a poszt-weberi gondolkodás végig ezen problémák mentén, illetve azok teoretikus vagy empirikus elemzésein alapultak/alapulnak.

* egyetemi docens, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet.

1. Az ideáltípusok problematikája

Weber szociológiája nem érthető meg az ideáltípus, mint módszertani eszköz használata nélkül, ami végső soron a szociológus (mint szubjektum) számára nyújt segítséget a komplexebb társadalmi jelenségek megértésében (jogi, politikai autoritás, gazdasági aktivitás, etc.). Ezek az ideák csupán analitikus modellek, a konkrét valóságban – azok legteljesebb formájukban – soha nem léteztek, vagyis egyetlen példát sem lehetne mondani, mely valamely ideáltípusnak megfelelne.

„Az ideáltípusok lényege, hogy az adott társadalmi fenoménon egy vagy több tulajdonságát kihangsúlyozva olyan támpont adható, ami alapján szintetizálni lehet a rengeteg eltérést, diszkrécióit, a többé-kevésbé megvélő vagy éppen alkalmanként hiányzó tulajdonságait az adott jelenségnek, s ezáltal az egységes analitikai konstrukcióval tisztában látható a társadalmi intézmény teljessége. (...) Ez végső soron egy koncepcionális tisztaság, egy mentális konstrukció, (...) ami a valóságban empirikusan sehol sem található meg vagy sehogy sem igazolható. Ez egy utópia. A történeti kutatások során az egyes eseteket elemezve megállapítható, hogy a valóság mennyiben felel meg, vagy tér el az ideális konstrukciótól.”¹

Vagyis maga Weber szerint is az ideáltípus a társadalmi valóságtól szükségképpen eltér, ugyanakkor, mint mentális konstrukció, kiemeli az adott társadalmi intézmény legfontosabb elemeit, például a társadalmi kapcsolatok organizmusát, éppúgy, mint a társadalmi aktusokat vagy az individuumok cselekedeteinek értelmezési kereteit. Vagyis az ideák lehetővé teszik a szociológus számára, hogy általánosságban és absztrakt módon lássa azt, ami valójában speciális és konkrét. Lényegét tekintve egy „etalon” mely segít összehasonlítani vagy éppen kontrasztolni a szociális jelenségeket; ráadásul segíti a kutatást, hogy könnyebben meghatározzák azokat az unikumokat, amelyek eltérnek a „stilizált képtől”.²

2. A racionalitás kérdése

Weber számára – egyébként az ideáltípusokkal is összefüggésben – a szociológiai kutatások meghatározó tényezője a racionalitás, mely racionalitás áthatja a szociális struktúrát és a társadalmi cselekvéseket is. Noha nincs különösebb konvenció arra nézve, hogy Weber vajon pontosan mit is értett racionalitáson, mégis Arnold Eisen alapján néhány – egymással interferenciális viszonyban lévő – komponensét ki lehet emelni.

¹ MAX WEBER: *The Methodology of Social Sciences*. Translated and Edited by Edward A. Shils and Henry A. Finch. The Free Press. New York, 1949. 90. p.

² Részletesebben és összefoglalva is lásd még: Randall Collins: *Max Weber: A Skeleton Key*. Masters of Social Theory. Series Editor: Jonathan H. Turner. University of California. Riverside. SAGE Publications Inc. London. 1986. 31.45. p. (The Meaning of Ideas in History: Weber's Methodological Essays and Theory of Action.)

1. Elsőként kiemelhető, hogy minden, ami a „racionalitás” fogalma alá tartozik, egyfajta *szándékot* előfeltételez, amiben az individuum egy megfontolt célt szem előtt tartva törekszik annak végrehajtására.³
2. A *kalkulálhatóság* olyan társadalmi cselekvéseket jelöl, amelyek meghatározott biztonsággal kiszámíthatóvá teszik a végeredmény bekövetkeztét. Ha valaki bármilyen tevékenységet végez, annak kimenetelének valószínűségét megpróbálja kiszámítani, s ez behatárolja magatartását is, vagyis számításba kerül a kezdet, az értelem és a vég.
3. Az *ellenőrzés* – az előbbihez hasonlatosan – legalább ilyen fontos, mivel ezáltal a társadalmi cselekedetek véletlenszerűsége csökkenthető; hiszen, ha akár az egyén, akár a közösség magatartása megjósolható, sokkal kiszámíthatóbbá válik nemcsak az eredmény, de az ahhoz vezető folyamat is.
4. A racionalitás a *logika* minőségi megfelelőjének tekinthető: minden társadalmi interakció rendszerességgel felruházott, a különféle cselekedetek formál-logikai szempontból összefüggésben állnak egymással.
5. Az *univerzalitás* szintén a racionalitás komponensének tekinthető: amennyiben egy társadalmi szerkezet vagy cselekmény absztrakciós fokának kellő mértékéig jutunk, a logikai formák által ugyanezek a módszerek más struktúrák és aktivitások szempontjából is alkalmazhatóak függetlenül attól, hogy azok a társadalom melyik szegmensében található. A jogszociológiában például a kodifikált általános szabályok lehetőséget adnak, hogy azok általánosan alkalmazhatóvá váljanak a speciális esetekben is. Például a büntető törvénykönyvek nem határozzák meg a lopás tényállása esetén, hogy mi az elkövetés tárgya, vagy milyen viszonyban volt az elkövető és a sértett, csupán az elkövetési magatartást és a tulajdonhoz vagy birtokhoz kötött fogalmát.
6. S ugyan utolsónak említettem, de mégis a legfontosabb a speciális célok eléréséhez a *szisztematikusság*; a szociális organizmuson belüli módszertani rendszeresség. Folyamatosan, rendszeresen ugyanazt a tevékenységet végzik, az ismétlés, s ezáltal a kiszámíthatóság is így garantálható.⁴

Az emberi értelem és a cselekvések összefüggéseire pedig *Weber* a következő típusokat azonosította. A *célracionális cselekvés*, ami azt jelenti, hogy a cselekvők a szándékolt végcél, illetve az esetleges másodlagos eredmények bekövetkeztével számolnak, súlyozzák, illetve az elsődleges célt tartják szem előtt;⁵ más szavakkal: az individuális, partikuláris célok szem előtt tartásával célirányosan kalkulálják saját magatartásukat. (Ez nem jelenti azt, hogy minden eszközt felhasznál, mert a járulékos következmények valószínűségével és azok hatásaival is számolnak!) Az *értékracionális cselekvés* szerint a társadalmi cselekvések oka, eredete valamilyen etikai, vallási, esztétikai, etc. értékhez köthetőek és a szerint is determináltak; s ebben az esetben kevés vagy kevesebb figyelmet szentelnek a praktikus

³ *Weber* példája, hogy ha célkitűzésünk egy könyv részének egy meghatározott ideig történő elolvasása, akkor időt spórolva erőfeszítéseket teszünk ennek érdekében, ezáltal hatékonyabbá válik tevékenységünk.

⁴ RANDALL COLLINS i.m. (Rationalization: The Master Trend of History.) 61–79. pp.

⁵ Uo. 26. p.

(esetleg szükségképpen, számukra viszont mellékes) következményeknek. Az *érzelemorientált (affektív) cselekvés* olyan emocionális töltettel ellátott tettek láncolata lehet, melyeket semmiféle vagy csekély konzekvencia-kalkulálás előz meg, csupán egyéni impulzusok egymásra hatásának következményei. S végül említhető a *tradicionális cselekvés*, melynek egyértelmű alapja a szokás által generált habitus; mely tevékenységi körből általában hiányzik az önreflexió és többnyire automatikus. Végző soron bármelyik szociális aktust tipizáljuk, az egyének számára – akár idealisztikus, akár „kevert” formában – értelmet nyer, s mindez az emberi kapcsolatok társadalmi kontextusának rendszerében realizálódik.⁶

Weber szerint a jogi racionalitás a nyugati civilizációk legfőbb vívmánya;⁷ hiszen a *nyugati kultúrákban a jogalkalmazás formális és racionális procedura keretében és személytelen, univerzális szabályok alapján történik.*⁸ Ahogy Arnold Eisen fogalmazott:

„A jog racionalitása (...) egyfajta logika, ami egyszerre szisztematikusan integrálja a releváns tényezőket, és önmagában meghatározza mindazokat a tényeket, amelyek jogi relevanciával bírnak. (...) A jog tudatos szabályok logikus rendszere, absztrakt elvekkel lefedve, és az eljárás formalitásával biztosítva, az univerzalitás mentén személytelen döntéseket produkál; egy olyan rendszer, ami működésében előre kalkulálható (...) ahol a bíró vagy esküdtszék mechanikusan hasonlítja össze a tényeket és meghatározott irányelv szerint logikailag levezethető módon jut el egyik döntéstől a másikig.”⁹

3. A politikai autoritás forrásai és formái

Az autoritás kérdésével eredőjével, a hatalom és a társadalom kapcsolatáról többféle tudományág és tudományterület, mint a pszichológia, filozófia, társadalomfilozófia, szociálpszichológia, szociológia, gazdaságtan, és általában a kognitív tudományok tömkelege

⁶ Ezeket a típusokat Weber arra utalva kommentálja, hogy „nagyon ritkán fordul elő, hogy a cselekvés, különösen a társadalmi cselekvés, csak az egyik vagy a másik irányban halad. E cselekvésmódok természetesen semmiképpen sem jelentik a lehetséges cselekvésmódok kimerítő osztályozását, hanem csak szociológiai célokra megalkotott, fogalmilag tiszta típusok, amelyeket a reális cselekvés többé vagy kevésbé megközelít, vagy amelyeknek keveréke (s ez a gyakoribb eset)”. Max Weber *Economy and Society*. Vol. I.II. Edited by Gunther Roth and Claus Wittich. University of California Press. Berkeley. USA. 1978. 57. p. A különféle civilizációk és a racionalitás korrelatív összefüggéseinek weberi módszertant követő vizsgálatára lásd még: Wolfgang Schluchter: *The Rise of Western Rationalism. Max Webers's Developmental History*. University of California Press. USA. 1985. Translated by: Guenther Roth. A nyugati és a keleti civilizációk gazdasági eltéréseinek racionalitásra visszavezető elemzéshez lásd: MAX WEBER: *Gazdaságtörténet. Az egyetemes társadalom- és gazdaságtörténet vázlata*. Válogatott tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1979.; különösen 223–279. pp. Az értékrecionalitás kérdésére pedig lásd: MAX WEBER: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Vallásszociológiai írások. Gondolat Kiadó. Budapest, 1982.

⁷ ARNOLD EISEN: *The Meanings and Confusions of Weberian „Rationality”*. *British Journal of Society*. Vol. 29. No. 1. 1978. March. 57–70. 61. p.

⁸ S ez lett a kapitalizmus egyik alappillére is, ami miatt az európai civilizációk „fejlettebbeknek” tekinthetők kortársaiknál. Ehhez is kapcsolódóan a kapitalizmus átfogó, korokon átívelő, társadalomfilozófiai okainak és következményeinek áttekintésére vö.: ANY RAND: *Capitalism: The Unknown Ideal*. With additional articles by Nathaniel Branden, Alan Greenspan, and Robert Hessen. New American Library. New York, 1967.

⁹ ARNOLD EISEN i.m. 61. p.

egyaránt és akár egyszerre (egy időben és párhuzamosan) is foglalkozott. Nos, ez a kérdés *Weber*t sem hagyta érintetlenül, s egy viszonylag jól körülírható, határozott distinkciókkal rendelkező elméleti konstrukciót prezentált, amely azóta is – persze nem az egyetlen – aláfölrendeltség egyik eszmei posztulátumának tekinthető; s noha nem sok újdonságot tartalmaz, de a jogszociológiai problémák megvilágításához, ennek – egy kissé egyszerűsített – áttekintése elengedhetetlen.

Weber szerint az adminisztratív struktúra ideális esetben elhatárolódik a politikai rendszertől, s igazából az előbbinek van képessége arra, hogy valós (akár fizikai) hatalmat gyakoroljon az egyének felett. Az előzőek miatt megkülönböztette az úgynevezett *hatalom (domination)* fogalmát, ami „egy lehetőség egyesek számára, hogy bizonyos szempontból, vagy minden esetben engedelmisséget követeljenek másoktól és azok engedelmeskednek is ezeknek a parancsoknak”.¹⁰ A hatalom lehet legitím vagy akár illegitím is; ennek egyik lehetősége a tényleges fizikai vagy pszichikai kényszer, mely engedelmisség oka egyszerűen a megtorlástól való félelem. (Bár *Weber* gondolkodásában a hatalomnak ez a fajta gyakorlása illegitím, mert az alárendeltek által sem igazolva, sem érvényesítve nincs, ezért az ilyen típusú szuperioritás rendkívül instabil, és meglehetősen nehéz hosszú távon fenntartani.) Amennyiben viszont a hatalmat legitímnek tekintjük, ezt már inkább *uralomnak (authority)* nevezhetjük; miszerint az alárendeltek a rendelkezéseknek önkéntesen vetik alá magukat, mert a szabályok alkotójának személyét vagy rendjét érdemesnek és ezzel együtt a normákat jogosnak, helyesnek tartják. Mindezt pedig az alárendeltek – mivel elfogadják a normák „igazát” – engedelmeskednek, s így nincs is szükség komolyabb, egyben rendkívül költséges kényszerre.¹¹ Ami viszont politikai- és jogszociológiáját illeti érdemes áttekinteni az uralom *Weber* által meghatározott különféle (történetileg sem irreleváns) fajtáit.

Weber nemcsak egy jól körülhatárolt csoportok szemléletét identifikálta, hanem az *autoritást* (akiknek engedelmeskednek) és a *normákat* is (amiknek engedelmeskednek) S ebből következik az is, hogy a *weberi* három hatalmi típus és a négyből három legitím normarend között három relációtípus különböztethető meg:

1. A profetikus vezető karizmatikus autoritása indukálhat a hit által legitímált *normát* (szent törvények) amit a társadalom tagjainak (a követőknek) érzelmi, hitbéli attitűdje érvényesít.
2. A tradicionalistás által legitímált *norma*, amely legitimitását a szokástól, szokásos használatától eredezteti, s partikuláris autoritást biztosít a tradicionális hatalom (illetve az azt képviselő személy/ek) számára.
3. A racionális-legális *norma*, amely a legalitás társadalmi elismerésén alapul, továbbá létrehozásának és alkalmazásának formális procedúráján keresztül teremt meg bázisát a magas színvonalú bürokratikus intézményeknek.

¹⁰ MAX WEBER: *Economy and Society*. i.m. 212. p.

¹¹ Uo. 212. p.

II. A weberi perspektíva újragondolása

Mielőtt a későbbi *weberen* alapuló jogszociológiai felfogásokat elemzenénk, érdemes egy-két kérdéskörre kitérni, amelyek nemcsak az Ő, de többé-kevésbé követői gondolatmenetét is meghatározták; nevezetesen az értékmentes társadalomtudomány, és a megértés (*Verstehen*) elve, melyek, mint módszertani kérdés, a szociológia alapját és lényegét képezik.

Ami az első kérdést illeti, *Weber* többször, szinte szó szerint, „kirohant” azon szociológusok, illetve munkáik ellen, akik kutatásaik során valamilyen (politikai, társadalmi, morális stb.) érték mentén kezelték a társadalmi jelenségeket vagy azok befolyásolták a módszertani tisztaságot, mivel – bármilyen is legyen (mondjuk) az erkölcsi véleménye – egy szociológust nem befolyásolhatja semmiféle személyes hitvilág. (*Felismerni egy hitrendszert egy kérdés, viszont amellet kiállni egészen más dolog!*) A szociológusnak a társadalmi kérdéseket illetően abszolút neutrálisnak kell maradnia és tartózkodnia kell minden értékítélettől. Noha – ugyan elsőként talán paradoxnak tűnhet – *Weber* maga is érvelt az értékrationális cselekvés, mint társadalmi jelenség mellett, de a szociológus számára ez az érték csupán a vizsgálódás tárgya lehet. (Egyetlen dolog talán kimaradt a gondolatmenetből: a szociológus nem társadalmunk tagja?!) Amíg a társadalom kényszerítheti tagjait meghatározott értékek szerinti cselekvések sorozatára, addig a tudományos vizsgálódás az értékek hitrendszerének interpretív megértésére koncentrálhat; a szociológia analízáló és nem értékelő diszciplína. Egy társadalmi jelenség analízálása nem jelent mást, mint empirikus tények megfigyelését, méghozzá abszolút objektív módon, s ehhez képest minden értékalapú kutatás torzítja a valóságot és ezzel együtt a tudományos validitás tényét is.

A második kérdés elsősorban a német *historicismus* hatásának eredményeként kialakult gondolatmenetet (amely egyébként a korabeli inkább populáris intellektuálissal párhuzamban, ami az akkori modern tudományos eredményeket és a korábbi misztikus világot ötvözve egyfajta spiritiszta gondolatvilágot képezve a múlt és a modernizmus ötvözeteként aposztrofálódott) a társadalmi organizmus kultúrájának belső értelmi szerkezetét, érzelmi világát és a spirituális tapasztalatot egyszerre – sokszor eklektikusan – vizsgálódásának alapjaként használta. Viszont ezt meglehetősen konzekvens módon: „a tudomány a társadalmi jelenségek megértése, ezzel párhuzamosan pedig azok magyarázatoként szolgáló ok-okozati összefüggések és következmények rendszerének feltárása”.¹² S bármilyen társadalmi fenomént nézünk meg, vizsgálható más jelenségekkel való kapcsolata; a szociológus feladata pedig, hogy a szociális tevékenységek mögött álló, meglévő és felismert értékeket, illetve azok összefüggéseit megértse. Ez a „*Verstehen*”-szemlélet a szociológus számára az elsődleges segítség, hogy az emberek cselekvési mechanizmusait megértse, és megmagyarázza. *Weber* az interpretív megértés két formáját különböztette meg: 1. a közvetlen megfigyelés alapján történő megértés, ami „egy társadalmi cselekvés vagy egy szociális szituáció szimbolikus kifejeződésének közvetlen megfigyelése anélkül, hogy annak szélesebb kontextusára reflektálnának”; 2. a magyarázó megértés pedig „egy partikuláris cselekvés szélesebb kontextusba helyezésével olyan tényeket is a vizsgálatba vonnak, amelyek látszólag nem állnak kapcsolatban a tevékenység közvetlen megfigyelése alapján”.¹³

¹² Uo. 4. p.

¹³ Uo. 7. p.

Az előbbi kérdések áttekintése elsősorban azért szükséges, mivel a *weberi* szociológia, és jogszociológia újragondolása a fenti módszertani alapvetések alapul vételével történt. Ez persze nem jelenti azt, hogy a későbbi intellektuális vállalkozások nem tértek le az eredeti gondolatmenetől vagy éppen nem érték azokat kritikák, azonban a metodológiai alapok többé-kevésbé változatlanok maradtak, ami már egyfajta közös pontként is értelmezhető a különböző tudományos nézetekben. Ebből és természetesen a jogszociológia szempontjából tekintve talán a leginkább érdemes – persze témakörök szerint csoportosítva – áttekinteni *Gerald Turkel*, *Martin Spencer*, *David Campbell*, *Alan Hyde* és *Tom R. Tyler* társadalmi renddel és legitimitációval kapcsolatos neo-weberi nézeteit. Tehát nem a szerzők tudományos téziseinek ismertetése szerint, hanem a *weberi* szociológiai kérdések alapján csoportosítva érdemes az egyes poszt-weberi tudományos kutatásokat feleleveníteni.

III. Legitimáció a joguralmi rendben

1. Legitimáció és rend

A korábbiakban is kifejtettek szerint a hatalom legitimitása, vagyis, ami így uralomnak nevezhető lényegében abból fakad, hogy a vezetőnek az alávetettek nemcsak engedelmeskednek, de megvan bennük az engedelmisségi készség is. Ezzel kapcsolatban a jogszociológus *Gerald Turkel* összehasonlította a kényszeren, illetve a konszenzuson alapuló hatalmi formát.¹⁴ Az utóbbi esetben a hatalom szinte mindig tartósabbnak bizonyul, mivel az alárendelték szabadon választották az engedelmisséget, továbbá e kötelezettség vállalásának általában egyik fő oka az értékekben és hitvilágban való azonosság. Vagyis a konszenzus, mint a kooperatív társadalmi cselekvések egyik formája a legitimáció alapvető bázisa. Mindez megalapozhatja a személyes befolyások (vállalti vezetők, politikusok, bírók stb.) illetve a politikai és társadalmi intézmények (törvényhozás, kormányzat, bírászkodás stb.) befolyásának magyarázatát. *S a társadalomnak a társadalmi rendet szolgáló legitimációba vetett hite orientálja a közösséget saját rendjük fenntartására.* A társadalmi tevékenységek pedig elsősorban a legitim rendben való hiten alapulnak, s ezért annak a valószínűsége, hogy az emberi cselekvések a kormányzati hatalomnak megfeleljenek, a „rend érvényességén” múlik. Másképpen mondva: *minél nagyobb a társadalmi rend érvényessége, a közösség annál inkább akar engedelmeskedni a szabályoknak, és annál nagyobb a valószínűsége, hogy el is fogadják a normákat, annál nagyobb a valószínűsége a jogkövetésnek (a jog érvényesülésének) és minél inkább maguktól követik a szabályokat, annál inkább fogadja el maga a társadalom is az említett rendet.*¹⁵ Ebből

¹⁴ GERALD TURKEL: *Legitimation, Authority and Consensus Formation*. 8. *International Journal of the Sociology of Law*. 19. 1980. 23. p.

¹⁵ Elég csupán egy mindennapi praktikus - a jogi eljárások keretei között megtörténő – gyakorlatra gondolni, amikor mondjuk egy jogi képviselő az idézés időpontjában megjelenik a bíróság előtt, és nyilatkozik is, de mindezt nem egy habituson kívüli kényszer, önérdék vagy büntetéstől való félelem okozza, hanem mert úgy

következően minden társadalmi rend azon a legitimitáson alapul, amely – az autoritással való kapcsolattal együtt – segít fenntartani a hatékonyságot és a stabilitást: csak egy hatékony társadalmi egyetértés és együttműködés képes a társadalom, mint intézmény funkciójának hatékonyságát biztosítani.¹⁶

2. Érték-racionalitás és autoritás

Néhány neo-weberianus, mint például *Martin Spencer* kiterjesztette a hatalom legitimitásának ideáját, s a meglévő három mellett megállapított egy negyedik autoritási formát is (amit álláspontja szerint *Weber* figyelmen kívül hagyott). Ez a negyedik típus pedig az úgynevezett érték-racionális autoritás, amelyről elsősorban morális elvek alapján tájékozódhatnak és ideáltípusként felhasználható a magasabb szintű kormányzás hatalomgyakorlásának vizsgálatára. *Spencer* ezzel kapcsolatban egy kissé részletesebb elemzéssel szolgál, aminek bázisa a legitim szociális rend, mint normatív rendszer, ami a különböző aktorokat köti az úgynevezett jogosultságokhoz;¹⁷ vagyis „egy kicsit kiegészítette a listát”. A társadalmi rend legitimitációja eszerint lehet a) a hagyomány szerinti, ahol a hit az örökkévalóság óta létező és mindig is létezni fogó entitáson alapul; b) származtatható abból az elsősorban emocionális attitűdből, miszerint az érvényességet egy újonnan felmerült szokatlan „csodaszerű” jelenséghez kötik (például karizmatikus személyiség); c) eredeztethető egy abszolútnak tekintett értékbe vetett hitből, amire minden tevékenység (sőt további szabály is) visszavezethető;¹⁸ d) vagy származhat egy racionálisan végig gon-

is érzi, hogy ez neki kötelessége. Ebben az esetben természetesen nem az adott bíró személyének engedelmeskedik (pedig valójában igen) hanem az igazságszolgáltatási rendszernek, akit a bíró csupán fizikailag képvisel. JAVIER A. TREVINO: *The Sociology of Law. Classical and Contemporary Perspectives*. Transaction Publishers. New Brunswick (U.S.A.) London (U.K.), 2008. 186. p.

¹⁶ A jog érvényességével és érvényesülésével kapcsolatban a *weberi* látásmódról bővebben lásd: VISEGRÁDY ANTAL: *A jogi szabályozás eredményessége*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 2006. 19–21. pp.

¹⁷ MARTIN SPENCER: *Weber on Legitimate Norms and Authority*. 21. *British Journal of Sociology*. 123. 1970. 123. p.

¹⁸ Erre talán egy nagyszerű példa, amikor Jézus kinyilatkoztatja a Tízparancsolat alapjául szolgáló – ezzel a szövetséget is új értékalapra helyező - abszolút premisszát: a *szereket* elvét. Ahogy Máté Evangéliuma mondja: „Amikor a farizeusok meghallották, hogy a szadduceusokat elnémította, egybegyűltek. Egyikük pedig, egy törvénytudó, kísértetni akarta őt, és megkérdezte tőle: Mester, melyik a nagy parancsolat a törvényben? Jézus így válaszolt: Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez az első nagy parancsolat. A második hasonló ehhez: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. *Ez a két parancsolat tartja az egész törvényt és a prófétákat.*” (Mt. 22. 34-40.) Ennek egyik verzióját prezentálja Márk Evangéliuma is, miszerint: „Ekkor odament az írástudók közül egy, aki hallotta őket vitázni, és mivel tudta, hogy Jézus jól megfelelt nekik, megkérdezte tőle: Valamennyi parancsolat közül melyik a legfőbb? Jézus így válaszolt: Ez a legfőbb, halljad Izráel, az Úr, a mi Istenünk, egy Úr és szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és teljes erődből. A másik ez: Szeresd felebarátodat, mint magadat. Nincsen más, ezeknél nagyobb parancsolat. Az írástudó azt mondta neki: Jól van Mester, helyesen mondtad, hogy egy Isten van, és rajta kívül nincsen más; és ha szeretjük őt teljes szívünkkel, teljes elménkkel és teljes erőnkkel, és ha szeretjük felebarátunkat, mint magunkat, sokkal több az minden égő és véres áldozatnál. Jézus pedig, amikor látta, hogy értelmesen felelt, ezt mondta neki: Nem vagy messze az Isten országától. És többé senki sem merte őt kérdezni.” (Mk. 12. 28-34.) Vagyis az isteni „természetes” törvény is értelmezhető hierarchikusan, továbbá a parancsolatok sem lehetnek egyértelműek, hiszen a befogadó intellektusán („Isten országához való közelségén”) múlik azok alkalmazhatósága és alkalmazása.

dolt és akként elismert legális rendből. Innen kezdve a társadalmi rend legitimitása eredeztethető a hagyományból, vélt vagy valós „rajongásszerű” hitből származtatható attitűdből, az abszolútumnak tekintett morális értékből, és a racionális legalitásból.

A fentiek alapján, illetve Weber hagyományos felosztását is a mátrixba belevonva *Spencer* egy formál logikai hálót produkált, s így már a legitimitásnak a következő fundamentális kategóriát lehet felvázolni. 1. Karizmatikus autoritás. 2. Tradicionális uralom. 3. Racionális-legális uralom. 4. Tradicionálisan legitimált normák. 5. Érzelmi validitáson alapuló szabályok. 6. Az abszolút érvényesség szabályai. 7. A racionális-legalitás normái.

Vagyis a különféle társadalmi, hatalmi, politikai ideális rendszerek, kombinálódnak a különféle módokon kiadott, ismertetett és érvényes (érvényesülő) normákkal, és a különféle szemléletek összefüggésben lehetnek a különféle normákkal és autoritásokkal. Ezek azonban nem feltétlenül kizárólagosan, formálisan kapcsolódnak egymáshoz. Sokkal inkább egy valószínűségi megtalálhatóság, modernebb kifejezéssel élve korrelálhatóság szerint. Tehát például *Spencer* szerint, mondjuk az érzelmi attitűd megtalálható a fenti kategóriákban legalább öt esetben, vagy például az érték-racionális eselekvés nemcsak a vallási értékeknél (azon alapuló társadalmakban) található meg, hanem akár mind a hét említett esetben is.

Egyébként *Spencer* is megemlítette, hogy a fenti hatodik kategória (abszolút normákhoz való kötődés) jogelméleti szempontból többé-kevésbé megfelel a természetjog eszméjének, mivel a természetjogi gondolatmenet is magasabb rendű morális princípiumokhoz köti a hétköznapi normák létét és érvényességét. (Erre mondjuk egyik legjobb példa, a polgári jog szabályai között található, hiszen e jogág szinte mindegyik tételes rendelkezése levezethető egy magasabb szintű civiljogi elvre, mint például egyenlőség, szabadság, vagyis konkrétan mondva a felek közötti egyenlő viszony és bánásmód, illetve a szerződési szabadság.) Noha az is figyelemre méltó lett volna, hogy az előbbi logika alapján – legalábbis jogelméleti kérdésként vizionálva – eljuthatunk a fogalomjogászathoz, miszerint mindent vissza lehet vezetni egy magasabb szintű fogalomra, és végül azok is egy abszolút fogalomrendszer kereteiből deriválhatóak. Sőt – ezt megerősítendő – álláspontja szerint a jogi gondolatmenetek mindegyik formája visszavezethető egy abszolút értékkel és szubsztantív racionalitással bíró normához. Ezért végső elvek valójában vallási, etikai, erkölcsi, társadalmi szokásokból eredeztethetőek, ám mindezeket konkrét szabályok logikai rendszerébe helyezték és immáron kétségbevonhatatlan volt a jog primátusa, s fel sem merül(t) a norma eredetének jellege.

A fenti konceptuális keretek között *Spencer* egy újfajta autoritáselméletet dolgozott ki, ami eltér a weberi hármasszintű klasszifikációtól; viszont egy újabb típust is „bevitt” a képbe, még hozzá az érték-racionális autoritást. Ellentétben a jogi racionalitással, melynek autoritása a formalitáson múlik, ez a fajta hatalomgyakorlás a szubsztanciális morális elvekből eredeztethető.

„A racionális-jogi autoritás tipikusan a bürokráciában található meg és a környezetéhez kapcsolódó speciális normák kontextusában értelmezhető. Ez a fajta autoritás tipikusan az államok berendezkedésének magasabb strukturális szegmenseiben találhatóak meg (elnök, miniszterelnök, kancellár, alkotmányos monarchia uralkodója, de mindenképpen a felsőbbrendű elvhez köthetőek). S mint ahogy a legális racionális jog esetében sem az egyes

*emberek cselekedetei, hanem az adminisztráció fikciója rendelkezik hatalommal, így az érték-alapú kormányzás sem az egyes embereken múlik, hanem a princípiumok hatalmán.*¹⁹

Egyébként ennek az idealisztikus archetípusnak a bevezetésére elsősorban a modernebb állam-berendezkedés miatt kerülhetett sor, hiszen *Weber* korát nézve, később már több ország egészen más politikai struktúrát alakított ki, mint például a demokratikus politikai intézményekben megtalálható választási rendszer, az ezzel összefüggésben lévő politikai elektori szisztéma, továbbá a vezető személyek (elnök, kancellár, szenátor, stb.) akár közvetlen, akár elektori választása, illetve az ezeknek megfelelő összehangolt állami rendszer. A legális-rationális keretek között „a vezető dominanciája nem magyarázható a vezető erősödő vagy gyengülő autoritásigényével.”²⁰ Elsősorban egy félig-meddig jogon kívüli – bár szabályokba foglalt – autoritásból ered, egy végső szabályon, amelyet többnyire alkotmánynak hívnak, ami megalapozza azokat a formális normákat, amelyek ennek megfelelően működtetik az uralmi rendszert.

3. Értéksemlegesség és legitimitáció

A következőkben, ugyan nem eltávolodva *Weber* szociológiájától és jogszociológiájától, a poszt-weberi jogszociológiában munkáinak kritikája is megjelenik, s ezáltal a legitimitáció, illetve a kibocsátott szabályok kérdéskörének problémaköre mélyebben is áttekinthető. Elsőként érdemes szemrevételezni *David Campbell* weberi módszertannal kapcsolatos munkáit. *Weber* szerint a szociológus, mint kutató munkássága során elsődleges prioritást kell élveznie az értéksemlegességnek, vagyis, ahhoz, hogy megismerje a társadalmi cselekvések mögött rejlő értelmi hátteret, etikai szempontból semlegesnek kell maradnia, s a hit vagy értékek tekintetben tilos mindenféle „igaz-hamis”, „helyes-helytelen” értékítéletet hoznia, mivel ez torzíthatja a kutatás eredményét. Ám *Campbell* szerint ez a fajta értéksemlegesség egyszerűen tarthatatlan, ténylegesen megvalósíthatatlan, ugyanis saját értékeit bármennyire is – akár tudatosan – igyekeznek elrejtteni, bár ez az eredményben, mint „ítéletben” inherensen mégis jelen van. S ehhez hozzá kell tenni, hogy ezek a rejtett individuál-specifikus impressziók ténylegesen léteznek, és ezek pedig – ha nem is kifejezetten – meg is jelennek, ez pedig szerinte leginkább *Weber* legitimitás-elméletében ragadható meg. *Campbell* elméletében az állammal és a joggal kapcsolatos emberi értékítéletek a legitimitás körüli hitben gyökereznek. Ezért, álláspontja alapján, a szociológusnak épphogy a legitimitás értékeire, mint az emberek autoritás felé való orientációjának

¹⁹ MARTIN SPENCER: *Weber on Legitimate Norms and Authority*. 21. *British Journal of Sociology*. 123. 123–134. pp.; 130. p.

²⁰ Uo. 129. p. Ennek egyik legjobb példája, amikor egy politikai vezetőt azért nem választanak meg, mert a többség nem ért egyet a kijelentésével, hanem mivel nem felel meg a többség – beleértve a kronológiai értelemben vett többséget is (szokásokat, szokásjogot) – elvi álláspontjával.

specifikus formájára, kell tekinteni.²¹ Tehát amíg *Weber* a hit, értékítélet, szociális erkölcs, etc. tekintetében csak az említettek tényeire és tartalmának következményeire koncentrált, addig *Campbell* az érvényesülés empirikus szignifikanciáján túl elkerülhetetlennek tartja – legalábbis a legitimitás kérdésében mindenképpen – a szociológiai vizsgálatok érték-alapú megjelenését.²² Ugyanis *Weber* kapcsán feltehető egy érdekes kérdés: hogyan lehet, hogy az értéksemlegesség hirdetésével párhuzamosan saját értékeit tekintette elsődlegesnek a szociológiai vizsgálatok során? (Hiszen az értéksemlegesség, amennyiben hiteszerűen ragaszkodunk hozzá, is egyfajta értékorientációt jelent!) Álláspontja szerint ez csak két módon volt számára lehetséges: 1. A társadalom hitének a legitim társadalmi rendbe vetett konzerválásával. 2. A társadalom hitvilágát nem önértékelési és megértési renddel azonosította, hanem saját, a legitimált autoritással kapcsolatos sémáján alapuló teoretikus rendszerével. (Vagyis saját korát és országát tekintette mintának!)

Ráadásul a társadalmi cselekvések *weberi* négy archetípusa (célracionális, értékrationális, érzelemorientált, tradicionális) közül – egyfajta szociológiai agnoszticizmust prezentálva – valójában csak a célracionális cselekvés érthető meg szociológiai szempontból. A másik három típus esetében – amelyek egyébként is a racionalitás „alacsonyabb fokát” képezik – a megfigyelés és a megértés már komoly nehézségekbe ütközik. Sőt *Campbell* még tovább ment és kijelentette, hogy az utóbbi háromféle cselekvési mechanizmus empirikusan nehezen vagy egyáltalán nem mérhető. Ehhez képest *Weber* a racionalitás alapján magyarázott mindenféle társadalmi cselekvést, ezáltal „kiszámíthatóbbá” vált mindazon cselekvések összessége, amelyek valójában irracionálisak, megijósolhatatlanok, különféle hitvilág kereteiben értelmezhetőek, etc. Legalábbis a felállított elméleti keretek között tényleg számítható, azonban nem feltétlenül vezet a megfelelő, prognosztizált eredményhez, mivel nem vette figyelembe a többi idea kiszámíthatatlan, legtöbbször tapasztalati úton felmérhetetlen, azonban elkerülhetetlen befolyását. *S Campbell* szerint *Weber* pont emiatt helyezte – még ha nem is tudatosan – a célracionálitást az oksági magyarázatok alapjául, mivel a többi faktor nehezen magyarázható tényezőknek minősülnek.

A legitimitáció tanulmányozásához szükségessé vált a mögöttes attitűdök megértése (*Verstehen*); vagyis a kérdés: mi játszódhat le valakinek a gondolatvilágában, ami miatt az adott hatalmi rendszert legitimnek és követni valónak találja. Ezzel összefüggésben *Weber* végső megoldásként úgy találta, hogy a társadalom a rend fogalmát a stabilitással azonosítja; szociológiai szempontból e kettőt szoros korrelációban látja. Egyfelől az individuális hitvilág társadalmi renddel kapcsolatos rendszerének megértése, másfelől ennek a rendnek stabilitást kell hordoznia; azonban e kettő ellentmondást hordoz magában. Ez az ellentmondás akkor válik nyilvánvalóvá, amikor a kettő korrelációját meg kell magyarázni. (Egy példával érzékeltetve: a patriarchális társadalomban a tradicionális uralom – úr és szolga relációjában – érvényesült, alapjául egy hitbéli szemlélet szolgált, miszerint

²¹ *Weber* pont az említett kérdésre adta azt a konkrét és egyértelmű választ, miszerint „a valóságba vetett subjektív hit felmérése és valószínűsítése (korrelációja más értelmi jelenségekkel) vezethet rá az adott szokásnak, rendnek a valós lényegére”. MAX WEBER i.m. 33. p.

²² DAVID CAMPBELL: *Truth Claims and Value-Freedom in the Treatment of Legitimacy: The Case of Weber*. 13. *Journal of Law and Society*. 207. 1986. 212. p.

a hatalom forrása „az emlékek idők homályába veszett állandóságának szentségében” található meg.²³ Am *Campbell* véleménye kissé elérő, mivel az alávetett lehet, hogy egyetért, lehet, hogy nem ért egyet a hatalmi, illetve az alávetettség relációval és pozícióval. Ezért – *Weberrel* ellentétben – szerinte a patriarchális autoritás bázisa (talán az emlékezet nélküli múltnál is régebből eredeztethetően) az alávetett hitén múlik, miszerint *ez az öröktől fogva meglévő, örökké tartó, a természettől eredő, hierarchikus társadalom rendjéből következik.*²⁴ Vagyis *Campbell* megállapítása szerint *Weber* több esetben elméleti konstrukcióihoz illesztette az empirikus magyarázatokat. Egyébként végső soron azon az állásponton van, hogy egyedül a legális hatalmi rend esetében lehet a *weberi* értékmentes kutatásokat elvégezni; ezzel szemben a karizmatikus vagy tradicionális autoritás, a szociális aktorok tevékenységének irracionális formáján alapulnak, ezért az értéksemleges fel sem merülhet.

4. A legitimitás koncepciójának feladása

Alan Hyde szintén a jogszociológia oldaláról közelítvén illetve kritikával *Weber* legitimitás teóriáját még egy 1983-ban „A legitimitáció elmélete a jogszociológiában” (*The Concept of Legitimation in the Sociology of Law*) című munkájában. *Hyde* kérdése a legitimitás teóriájával kapcsolatban kétirányú: 1. az emberek legitimitásba vetett hite ténylegesen befolyásolja-e viselkedésüket; 2. vajon minél több ember hisz egy társadalmi rend legitimitásában, annál valószínűbb, hogy engedelmeskednek az autoritás normáinak? Ugyanis számára fennállt a gyanú, hogy az igazgatási, bírósági stb. intézmények és ezek formális eljárásai keretei, illetve döntései objektívnek láttatása ténylegesen befolyásolják a társadalomnak a jog legitimitásába vetett hitét. *S Hyde* végül explikálta, hogy empirikusan bizonyítható, miszerint *Weber* politikai- és jogszociológiájának központi koncepciója (nevezetesen a formális legitimitáció) miért is irreleváns a hétköznapi emberek jogi normáknak megfelelő viselkedését illetően.

Ugyanis kimondható, hogy valójában rengeteg motivációja lehet az engedelmességnek, (s ezzel *Weber* is tisztában volt) azonban mégis három motivációs ideáltípust kiemelt ezek közül: *habitus, mint szokás, önérdek és legitimitáció.*²⁵ Ez utóbbi (ti. a legitimitáció) elvezet a jogi vagy politikai rendhez, amely végső soron a fizikai vagy pszichikai kényszeren alapul; ez pedig lényegét tekintve a negatív szankciótól való félelmet jelenti. Épp ezért *Hyde* a következő problémát vetette fel: ha minden szociális tevékenység megmagyarázható a *habitu*ssal, az *önérdek*kel vagy a *szankciótól* való félelemmel, szükséges-e a legitimitáció elmélete, mint a jognak való engedelmesség magyarázata? De a kérdést – egy kissé

²³ MAX WEBER i.m. 215. p.

²⁴ Elég csak arra gondolni, hogy ha valaki mindig ugyanabban a társadalomban él, annak a kultúrának a keretein belül szocializálódik, internalizálja a viszonyokat és soha nem tapasztalt másféle szituációt, akkor nem is képes kritikát gyakorolni, számára nincs alternatíva, ráadásul saját körülményeit univerzálisnak is tartja. *Weber* alapvető stratégiája, hogy a társadalom tagjainak gondolatvilágát egyértelműen viselkedésük kizárólagos motivációs okának tartja. Robert Grafstein: The Failure of Weber's Conception of Legitimacy: Its Causes and Implication. 43. Journal of Politics. 546. 1981. 472. p.

²⁵ Max Weber i.m. 31. p.

leegyszerűsítve – meg is lehet fordítani: a jog legitimál-e bármit is? De talán még ennél is tovább lehetne menni: ha az emberek elfogadják a bírósági döntéseket, miért teszik ezt?

Weber látásmódja szerint a racionális-legális autoritás a jogi eljárások formalitáson keresztüli korrektségén nyugszik, ezért „napjaink legitimációjának leginkább elterjedt formája a legalitásba vetett hit, minden olyan jogi döntéssel való egyetértés, ami formálisan korrekt”.²⁶ E modell szerint azonban a legitimáció nem a speciális jogi szabályokon múlik, sem azok minőségén, hanem pusztán a procedurális formalitáson, ami előbb-utóbb a hatósági döntések kimenetelét is meghatározza. Erre mondta Hyde, hogy ez a *formális legitimitás teóriája*, s ennek épp ellentétje – a sok jogszociológus kutató által hangsúlyozott – *úgynevezett szubsztanciális legitimitás*. A jogszabályok legitimitása talán inkább azon múlik, vajon azok megfelelnek-e a társadalom morális értékeinek.

Nos, Hyde rámutat, hogy a társadalomtudomány (így jelen esetben különösen a politikai- és jogszociológia) rendkívül eltérő nézőpontokat képvisel a bírói, hatósági döntéseknek való engedelmesség okait illetően. Csak néhányat kiemelve. Érvelések sokasága szól amellett, hogy a *jogkövetés lényege maga az egész szociális rend* (politikai rendszer, mint például a demokrácia) más vélemények szerint a partikuláris jogi döntések követése azon a tényen nyugszik, hogy a *hasonló döntéseket esetről-esetre kimondják*, és ezzel megerősítik azokat a normákat, amelyeket az adott politikai rendszer hozott létre (például parlament, uralkodó). Azonban Hyde kiemeli, hogy szinte nincs olyan társadalomtudományi munka, ami alátámasztaná, hogy a *legitimálás folyamata sok esetben a közösség hitén és magatartásán, vagyis szokásain múlik*.²⁷ S épp ennél a pontnál emelhető ki az a következtetés vagy éppen ténymegállapítás, hogy az empirikus tanulmányok nem igazán támasztják alá Weber formális legitimitásának teóriáját. A felmérések egyértelműen rámutatnak, hogy a társadalom nagy részének alig van, vagy sok esetben szinte semmilyen tudomása nincs a bíróságok tevékenységéről (erre már mondjuk *Oliver Wendell Holmes* is rámutatott) még azokról a döntésekről, amelyek viszonylag nagyobb publicitást kapnak, is rendkívül kevés ismeretük van. S ami a legfontosabb, a hatósági döntések esetében, azok megítélése tekintetében a morális tartalom kerül előtérbe, vagyis a végeredmény erkölcsi megítélése, illetve a döntésben rejlő inherens erkölcsi tartalom.²⁸ Ám a jogkövetés esetében ez is megkérdőjelezhető, mivel ez az erkölcsi tartalom a társadalom

²⁶ Uo. 37. p.

²⁷ A jogkövetésről részletesebben lásd: VISEGRÁDY ANTAL i.m.

²⁸ *Oliver Wendell Holmes* egyik parafrázisa, miszerint a rossz embert (bűncselekményt elkövetőt) nem érdekli sem az anyagi jog, ami a büntetést meghatározza, sem az eljárási jog, ami a tényállás felderítésének, a jogi megítélésnek és a büntetés kiszabásának módját képezik; egyszerűen az érdekli, „mennyit fog kapni”. „*It does not matter, so far as the given consequence, the compulsory payment, is concerned, whether the act to which it is attached is discribed in terms of praise or in terms of blame, or whether the law purports to prohibit it or to allow it. If it matters at all, still speaking from the bad man's point of view, it must be because in one case in not in the other some further disadvantages, or at least some further consequences, are attached to the act by the law.*” A felvázolt gondolatmenet teljesen független a jogtól, azok doktrínáitól, elveitől, és logikájától („*insignificant legal doctrines*”). OLIVER WENDELL HOLMES: *The Path of the Law*. 10. Harvard Law Reveiw. 457. 1897. 462. p. Mindemellett természetesen a laikusoknak fogalmuk sincs a szabályozási keretéről, vagy arról az apró problémáról, hogy minden élethelyzetre nem lehet külön normát alkotni, ezért számukra az egész szövevényes, kiismerhetetlen, és erkölcsileg valószínűsíthetően korrupt.

szemében mindig a konkrét üggyhöz kapcsolható, a szabályok pedig – még ha meg is felelnek a társadalom erkölcsi elvárásainak – túl általánosak, semhogy minden egyes esetben a konkrét erkölcsi megítélésnek megfeleljenek. Ebből pedig mivel (ti. a normák tartalmáról, értelmezéséről és az azok alapján hozott döntésekről a társadalomnak minimális ismerete van) az eljárási rend megtartása szintén reflektálatlan marad, következhetne, hogy a társadalom tagjainak a jogi vélemények és hatósági határozatok döntésének való engedelmesség (immáron kizárólagos alapon) inkább önérdékből vagy félelemből történik. Tehát kimondható, hogy mivel a közösség tagjainak messze többsége figyelmen kívül hagyja a hatóságok döntési alapját, az individuális jogkövetés sem a formális sem pedig a szubsztanciális morális értékekben gyökerező legitimitációban (a jogosságban való hit) található meg. Ezért mondhatta ki *Hyde*, hogy „a legitimitáció szignifikánsan nem mutatható be egyszerűen az önérdék vagy a szankciók valószínűsítésének felbecsüléséből”,²⁹ hiszen ezek szorosan kötődnek a legitimitáshoz, vagyis ez a koncepció akár „működésképtelen” is lehet.

Egy kissé leegyszerűsítve: a társadalom nagy része nem ismeri, és nem is akarja megismerni az igazgatási eljárások rendjét, csupán a konkrét döntésekkel való erkölcsi egyetértés foglalkoztatja őket. Azonban nem lehet minden egyes esetre erkölcsileg helyes normát hozni, hiszen ennél az élet sokkal komplikáltabb, a szabályok pedig túl általánosak. Így a legitimitás nem magyarázható sem az eljárási, sem pedig az anyagi jogi normák helyességével. A döntések pedig sok esetben nem felelnek meg az önös érdekeknek sem, továbbá a szankció, aminek alapja a legitimitás pedig nem eredeztethető az alaki vagy anyagi normákból, ezért talán az egész koncepció hibás.

5. Legitimitáció és igazságos eljárás

*Hyde*hoz hasonló kérdésfeltevések során *Tom Tyler* „Miért engedelmeskednek az emberek a jognak” (*Why People Obey the Law*) című munkájában az emberek önkéntes szabálykövetésével kapcsolatban egészen más következtetésekre jut. A válaszokhoz az empiriához fordult és longitudinális vizsgálatokat végzett a konformitás normatív perspektíváival összefüggésben. Az igazságos (megfelelő) eljárás instrumentális perspektívája azt jelenti, hogy a jogvitában álló felek azon az alapon bíznak a vitát eldöntő bírói fórumban, mivel a döntéshozók direkt vagy indirekt módon képesek érvényessé tenni és érvényesíteni azt az álláspontot, ami számukra kedvező. Talán egyszerűbben: amíg az emberek úgy érzik, hogy a döntéseket kontrollálni tudják, addig úgy fogják gondolni, hogy az eljárás egyenlő feltételek mellett zajlik, amint azonban úgy gondolják, hogy a procedúra kikerült a kezükből, már az egyenlőtlenség (korrupció) gondolata is megjelenhet. Ezzel ellentétben a megfelelő eljárás normatív perspektívája esetében a felek inkább az eljárás normativitásával azonosulnak: ilyen lehet például az elfogultság, a neutralitás biztosítása, illetve megsértése, de ide tartozhat például az indokolatlannak tűnő udvariasság, jogosultságok megkérdőjelezés nélküli elfogadása stb., mint mind olyan tényező, amelyek a döntés végkimenetelét befolyásolhatják.

²⁹ ALAN HYDE: *The Concept of Legitimation in the Sociology of Law*. 2. Wisconsin Law Review. 379. 1983. 426. p.

Ezért gondolta Tyler, hogy a jogi autoritást (rendőrség, bíróság, ügyészség, közigazgatás stb.) instrumentális és normatív aspektusból is érdemes megközelíteni. Az *instrumentális* nézőpont szerint a felek „önmegvalósító perspektívája” alapján megpróbálják a döntéseket saját javukra fordítani, ha máshogy nem is, de legalább a bizonyítékok számukra megfelelő logikai sorrendben való felállításával. Ezáltal is elősegítve, hogy saját lehetőségeiket minél inkább kihasználva (a szerintük helyes) véleményüket prezentálják; vagyis a felek azért próbálják ellenőrzésük alá vonni az eljárást, hogy kontrolálni tudják az eredményt. A *normatív* eljárás során a vitában álló felek szintén élhetnek és élnek is álláspontjuk kifejtésének lehetőségével, de nem azért, mert befolyásolni akarják a döntéshozót, hanem mert arra akarják rábírní, hogy a problémát egyenlő, méltányos (*fair*) módon kezelje, sőt nem is akarják a döntés rendelkező részét befolyásolni, csupán elégséges az az elképzelés, hogy őket, mint feleket egyenlő és igazságos módon kezelték.

Tyler 652 személy megkérdezésével próbálta állításait bizonyítani; olyan személyeket kérdeztek meg, akiknek konkrét tapasztalataik voltak a rendőrséggel, illetve a bíróságokkal. A válaszadók általánosságban úgy nyilatkoztak, hogy meglehetősen nagymértékben rendelkeztek az eljárás menetét illetően (*process control*) és állításaik előadására és igazolására széles lehetőséggel bírtak. Ám körülbelül ugyanennyi megkérdezett, s ugyanazok (ugyanazon időintervallumra vonatkoztatva) úgy vélekedtek, hogy rendkívül kevés lehetősége volt a döntés kimenetelének befolyásolására. S Tyler vizsgálata szerint a megkérdezettek mégis sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítottak az eljárási szabályok ellenőrizhetőségének, mint a döntési eredmény befolyásolhatásának. Vagyis ebből következik, hogy a jogi eljárásokban résztvevők sokkal fontosabbnak tartották az ügyük *fair* módon történő előadásának rendjét, mint magának a döntésnek (mely az érdekeiket mozgathatná elő) a befolyásolását, mi több a kimenetelét.

A legitimitáció mérésének kérdése, inentől kezdve Tyler figyelmének középpontjába került; ennek egyik oka természetesen, hogy a szociológia – konkrétan mérhető – empirikus módszernek nemcsak nagyobb jelentőséget, de nagyobb bizonyító erőt is tulajdonít/tulajdonított. A metodikai kérdés dimenzionálásához a legitimitációt mindenekelőtt két részre bontotta: egyfelől a *kötelezettség (obligation)* a jogi hatalom iránti engedelmesség; másfelől a jogalkalmazó felé az *autoritás* feltétlen *támogatása*. Tyler a dimenziók által meghatározott indikátorok alapján azt találta, hogy sem az eljárás, sem a döntés kontrollálásának lehetősége nem állt korrelációban a válaszadók jog iránti engedelmisségi hajlandóságával; ugyanakkor az említett jelenségek kontrolja kihatással van a jog hatalmának megerősítéshez. Emellett azt találta, hogy az eljárás korrektségének víziója, mint például, hogy „elég időt és lehetőséget adjanak igényük előadására vagy a hatóság részéről udvarias bánásmódban részesülnek, esetleg jogaikról és kötelességeikről megfelelő tájékoztatást kapnak, felülírja a döntés számukra előnyös vagy előnytelen voltát” és a „*fair* processzus képze”, vagyis többségében az eljárás *normatív aspektusa* a jog autoritásának igazi támasza.³⁰ *Ez a támogatás erősíti a legitimitás hatalmát, s ez a legitimitáció az, ami természetes módon az egyik legerősebb szerepet játsza a jognak megfelelő viselkedés rendjében.*

Tyler empirikus adatai bizonyos szempontból konzisztensek Weber legális-rationális autoritás elméletével, miszerint azt az eljárás formalitása biztosítja: „az eljárás igazságosságának látszata jelenti a kulcsot a normativitásnak megfelelő döntéshez, ami a legitimitás

³⁰ TOM R. TYLER: *Why People Obey the Law*. Yale University Press. New Haven, 1990. 127. p.

tapasztalatának gyökere lehet (...) Az autoritás elfogadása sokkal inkább kötődik a procedurális egyenlőség elvéhez és főleg gyakorlatához, mint magához az autoritás képviselőjéhez, illetve annak döntéséhez”.³¹ Vagyis kimondható, hogy *a legitimitás alapja nem elsősorban a jogi instrumentumok helyessége, a döntések igazságossága, hanem elsősorban a jogalkotás és jogalkalmazás összhangja a fair eljárás víziójának biztosítása érdekében.*

IV. Összefoglalás

A *Weberre* vonatkozó sokféle megközelítés, illetve interpretáció közül érdemes volt áttekinteni a kifejezetten jogszociológiai neo-*weberi* intellektuális vállalkozásokat, amelyek *Weber* perspektívájából kiindulva vitték tovább a legitimitáció koncepcióját. Továbbá az autoritás és legitimitáció kérdésével kapcsolatban – a politikai szociológiával szoros összefüggésben – több tudományos vállalkozás is található, amelyek analizálták, továbbfejlesztették vagy éppen kritikával illették a *weberi* téziseket, így például *Martin Spencer* a *weberi* gondolatot továbbfejlesztve már definiált úgynevezett értékracionális autoritást, ahol a legitimitáció abszolútnak tekintett morális értékeken alapul. *David Campbell* pedig egyenes arra az álláspontra jutott, hogy *Weber* legitimitációval kapcsolatos értéksemleges elemzése ellentmondásokkal terhes. Szerinte az ellenmondás elsődleges forrása abban található, hogy anélkül próbálja megmagyarázni a jogi-társadalmi jelenséget, hogy annak hitbéli megértésére kísérletet tett volna. *Campbell* szerint *Weber* magyarázata figyelmen kívül hagyja a társadalom tagjainak legitimitációba vetett reális, empirikusan felmérhető dominanciába vetett hitét, s a kérdés elemzésére csupán saját, a hatalom rendszeréről alkotott tudását használta. Végül *Alan Hyde* empirikus kutatásai mutatták ki, hogy *Weber* formális legitimitációja irreleváns az emberek hétköznapi jogkövetésének magyarázatában. Szerinte a társadalom a jogi döntéseknél sokkal inkább annak (materiális értelmében vett) morális leképezésére koncentrál, mint annak formális értelemben vett korrekt meghozatalára. Intellektuálisan és kronológiailag is *Tom Tyler* munkáit volt érdemes még figyelembe venni, aki a jog érvényesülésének instrumentális és normatív perspektíváit vette górcső alá, s a fentiekkel ellentétben úgy találta, hogy a normativitás anyagi szabályain túl, a megfelelő eljárás (*fair procedure*) legalább annyira fontos a legitimitás kérdésében, s ez elsődleges faktor a jogkövetést illetően.

Akármerről is vizsgáljuk a poszt-*weberi* jogszociológiát, annak bizonyos finomításait (*David Campbell, Alan Hyde*), vagy éppen kritikáját (*Martin Spencer, Tom Tyler*) annyi mindenképpen megállapítható, hogy *Weber* legitimitás ideáltípusai komoly segítséget nyújtanak az emberei jogkövetés megértésének és megmagyarázásának problémáját illetően. Akár teoretikus, akár empirikus vizsgálatokat végeztek a *weberi* teóriák alapján, és azok módosították vagy kritikai szemlélettel illették azokat, mindenképpen hozzájárultak jogszociológiájának mélyebb megértéséhez, s ami talán még fontosabb, gyarapították és finomították nemcsak a jogszociológia teoretikus alapjait, hanem annak tapasztalati verifikációját is.

³¹ Uo. 162. p.

ZSOLT NAGY

NEO-WEBERIAN PERSPECTIVES OF THE SOCIOLOGY OF LAW

(Summary)

Being aware of the historical facts has made it possible to give a guideline to fully understand the discipline of sociology of law after Max Weber followed his thoughts. So, it has been turned attention to the contributors of Weberian perspective within the concept of legitimacy. In connection with legitimacy first of all it has been discussed *Gerald Turkel* and *Martin Spencer* theories developed new varieties of authority and the principle of absolute-value norms. After that it must have been shown how *David Campbell* pointed out some contradictions in Weber's explanations of legitimacy as faring away from the ideological roots. Continuing this work *Alan Hyde* empirical research in connection with Weber's theories about legitimacy has been shown why people obey the law. Perhaps the people take a greater care about the substantive moral values than the formal procedure in spite of Weber declared the law abide. Finally, it has been looked up *Tom Tyler's* works in order to understand the distinction between the instrumental and normative perspectives why society obey the norms and he found that the fair procedure may legitimate the legal authority. With these works, researches could refine the Weberian theories, not just the legitimacy's problem but the sociology of law as a whole.

TELEGDY GERGELY*

Gyakorlati észrevételek egy elméleti problémához – A hagyatékából kivont vagyoni elemek

Egy hozzátartozó elvesztése jelentős érzelmi megrázkódtatást jelent a túlélők számára. A tragikus eseményt követően rövid idővel a hozzátartozók egy következő megpróbáltatással néznek szembe, amely az örökhagyó korábbi életének jogi nézőpontból történő felszámolásában, az örökhagyó után folyamatban maradt ügyek rendezésében és az elhunyt személy vagyoni kérdéseinek tisztázását, rendezését célzó hagyatéki eljárás folyamatában ölt testet.

A hozzátartozók számot kell adjanak az örökhagyó hagyatéki leltárába tartozó vagyontárgyairól, és sok esetben a hagyatéki eljárás keretében további nem várt élethelyzetekkel is szembe kell nézniük. Váratlan helyzeteket eredményezhet az a körülmény, hogy az örökhagyó a halála esetére a vagyoni viszonyainak rendezéséről nem, vagy jogi értelemben nem megfelelően intézkedett. Bár a végintézkedések száma növekvő tendenciát mutat, mégsem mondható bevett gyakorlatnak az, hogy a természetes személyek a haláluk esetére a vagyoni kérdéseiket megfelelő módon rendeznék, annak ellenére, hogy a hagyatékban egyre jelentősebb vagyontömegek jelennek meg.

Sok esetben a hozzátartozók a hagyaték leltározása, vagy a hagyatéki eljárás során szembesülnek azzal, hogy az örökhagyó hagyatékából bizonyos vagyonelemek „kikerülnek”, azok nem képzik a hagyaték részét, ezért azok öröklésére sem kerülhet sor. Az ilyen ténykörülmények pedig az örökösök: a túlélő házastárs vagy éppen a leszármazók számára nem várt élethelyzeteket tudnak előidézni annak ellenére is, hogy az ezek alapját képező rendelkezések nem minden esetben eredményezik az örökhagyó akarata szerinti vagyon átszállását.

A fentiekben írtak figyelembevételével jelen tanulmányban a hagyatéki vagyontól leggyakrabban kivonásra kerülő vagyonelemekkel, elsősorban a haláleseti kedvezményezett rendeléssel foglalkozom. A vizsgálódás azonban nem terjed ki a társasági jogviszony keretébe tartozó vagyonelemekre.

* mesteroktató, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

I. Az öröklés

Az öröklés az ember (az örökhagyó) vagyonában halála esetén bekövetkező egyetemes jogutódlás (*universalis successio*). Az örökös ennek keretében a hagyatékot vagy annak egy meghatározott hányadát mint jogi egészet szerzi meg.

A rómaiak az egyetemes (*per universitatem*) jogutódlást azzal a szemléletes „képpel” jellemezték, hogy az örökösök az „elhalt örökhagyó helyébe lépnek” (*succedere in locum defuncti*),¹ és ezzel tulajdonképpen vagyoni jogi értelemben véve valahol „az örökhagyó személyiségének folytatóivá” válnak (a „tulajdon halhatatlanságának” elmélete).

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (továbbiakban: Ptk.) 7:1. §-a alapján az ember halálával hagyaték mint egész száll át az örökösre. Jogi egész alatt értjük ez esetben tehát azt, hogy az örökösök aktívák és passzívák, azaz a javakkal együtt a tartozások jogutódává is válnak.

A magyar öröklési rendszer az *ipso iure* öröklés elvét követi, amely szerint az öröklés az örökhagyó halálának pillanatában minden további jogcselekmény nélkül, a törvény erejénél fogva bekövetkezik, így annak nem előfeltétele az örökösök személyének vagy a hagyatékba tartozó vagyontárgyak pontos ismerete sem.

Ahhoz azonban, hogy a vagyonban bekövetkező jogutódlás megállapítást nyerhesen, elengedhetetlenül szükséges a hagyatéki vagyontárgyak megfelelő feltérképezése, és annak meghatározott eljárási rendben, a hagyatéki eljárás keretében történő átadása.

II. A hagyatéki eljárás

A hagyatéki eljárás egy polgári nemperes eljárás, amelynek célját a hagyatéki eljárásról szóló 2010. évi XXXVIII. törvény (továbbiakban: Hetv.)² 1. §-a az alábbiakban határozza meg: a hagyatéki eljárás célja, hogy az ember halálával bekövetkező hagyatékát-szállást – az örökösöként érdekelt személyeknek és a hagyaték egyes vagyontárgyaira, vagyoni részhányadára való öröklési jogcímüknek megállapításával – biztosítsa.

Nem a hagyatéki eljárás következtében történik meg az öröklés. Az eljárás célja az öröklés tényének, az örökös minőségnek és az örökség tárgyainak közhiteles tanúsítása, deklarálása.

Következetes a bírósági gyakorlat atekintetben, hogy a közjegyző hagyatéki eljárás során meghozott végzése, vagy az általa kiállított öröklési bizonyítvány nem konstitutív hatályú, az csupán tanúsító jellegű, azokhoz anyagi jogerőhatás nem párosul.³

¹ Vö: Gai. 2,97.

² A hagyatéki eljárás szabályait eredetileg az örökösödési eljárásról szóló 1894. évi XVI. törvénycikk, majd az ennek módosításáról szóló 1927. évi IV. törvénycikk szabályozta. A Hetv. a hagyatéki eljárásról szóló többször módosított 6/1958. (VII. 4.) IM rendeletet (a továbbiakban: He.) váltotta fel. A Hetv. rendelkezéseit a 2010. december 31. után indult hagyatéki eljárásokban kell alkalmazni. [Hetv. 121. §.]

³ L. PK 262. szám; BH1992. 464. (P.törv.II.20.166/1996.); BH2004. 466. (Pfv.II.22.420/2001.); BH2010. 113. (Pfv.V.21.163/2019.).

Az öröklésben érdekeltnek nincsenek elzárva attól, hogy a hagyatékátadó végzés tartalmától függetlenül esetleges öröklési igényüket utóbb, peres eljárás során érvényesítsék.⁴

A hagyatéki eljárás célja ezek alapján tehát nem más, mint az, hogy a forgalmi érdekből láthatóvá tegye (technikailag biztosítsa) a hagyaték átszállását az arra jogosultak számára, a rájuk irányadó rend szerint a hagyaték átadása révén.

A hagyatéki eljárások kapcsán fontos rögzíteni továbbá azt a körülményt is, hogy a Magyarországon meginduló hagyatéki eljárások jelentős hányada a közjegyző előtti hagyatéki eljárás keretein belül jogerősen befejezést nyernek, azaz a hagyatéki ügyek ezen a szinten lezárulnak. A meginduló hagyatéki eljárások mennyiségéhez képest elenyésző hányadú azon esetek száma, amelyek a bírósági szakban kerülnek befejezésre, akár a hagyatékátadó végzéssel szemben előterjesztett jogorvoslati kérelem elbírálása iránti, akár pedig az önállóan meginduló öröklési perek folytán.⁵

A hagyatéki eljárás kezdő időpontját a jegyző örökhagyó haláláról történő értesülése jelenti [Hetv. 19. § (1) bekezdés]. Ez történhet a halottvizsgálati bizonyítványnak, ennek hiányában a bíróság holtnak nyilvánító, vagy halál tényét megállapító végzésének kézbesítése, vagy olyan személy bejelentése alapján, akinek a hagyatéki eljárás megindításához jogi érdeke fűződik, esetleg az ingatlanügyi hatóság bejelentése folytán.⁶

Az eljárás a jegyző értesülése esetén automatikusan megindul, és a megindulását követő 8 napon belül – halottvizsgálati bizonyítvány elektronikus beérkezésétől számított 5 napon belül – megkezdődik a hagyaték leltározása.⁷ A hagyatéki leltárt 30 napon – ingatlanügyi hatóság bejelentése alapján indult eljárásban 60 napon – belül el kell készíteni.⁸

A hagyaték leltározásának megindulása nem minden esetben eredményezi érdemi leltár felvételét, ugyanis ha az örökhagyó után leltárköteles hagyatéki vagyontárgy nem maradt hátra, akkor a közjegyző az eljárást „nemleges leltárral” fogja lezárni.

A hagyaték leltározása az örökhagyó és a hagyatéki eljárásban érdekelt jogszabályban meghatározott adatainak, valamint a hagyatékba tartozó vagyonnak, továbbá az ezekkel kapcsolatos, jogszabályban meghatározott nyilatkozatoknak a beszerzése és rögzítése.⁹

A hagyatéki leltár pontos felvétele a hagyatéki eljárás lefolytatása, és az öröklés szempontjából is alapvető jelentőségű, hiszen a közjegyző a hagyaték átadásáról csak a hagyatéki leltárban foglalt vagyonelemek körében tud határozni. Ennek hiányában bi-

⁴ Fontos azonban rögzíteni, hogy a bírósághoz fordulás joga sem időben, sem személyi körében nem korlátlan. Az öröklési igények dologi jogi igények, így nem évülnek el, ugyanakkor más öröklési jogcímen keletkező igények (kötelesrész, kötelmi hagyomány, meghagyás) az általános elévülési szabályok szerint évülnek el, amelynek elbírálására az ügy érdemére tartozó ítéletben kerülhet sor. Az öröklési perekben hivatalból vizsgálendő a megfelelő anyagi jogosultság (*aktorátus*) megléte, az adott igény (pl. végrendelet érvénytelenségének megállapítására) érvényesítésére. Az *aktorátus* fennállását a bíróságnak minden esetben hivatalból kell vizsgálnia, amelyet az igényt alapító félnek kell igazolnia, erről a bíróság a feleket minden esetben köteles tájékoztatni. Hiánya szintén nem a keresetlevél visszautasítását eredményezi, hanem a kereset elutasításával jár [a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp.) 237.§ (2) bekezdés, Ptk. 7:37.§ (2) bekezdés].

⁵ A hagyatéki eljárásról szóló 2010. évi XXXVIII. törvény indokolása.

⁶ Hetv. 19.§ (1) bekezdés *a)-d)* pontok.

⁷ Hetv. 19. § (4) bekezdés.

⁸ Hetv. 23. § (1) bekezdés.

⁹ Hetv. 6.§ (1) bekezdés *c)* pontja.

zonyos vagyonelemek tekintetében a tulajdonos-változás átvezetésére sem kerülhet sor. Az öröklésben érdekelt valamennyi fél, úgy az örökösök, mint a hagyatéki hitelezők számára alapvető jelentőségű, hogy a hagyatéki leltár teljes körű és valós képet mutasson, mind az érintettek személyéről, mind a hagyatékba tartozó vagyontárgyakról.

A törvény bizonyos esetekben kötelezővé teszi a hagyaték leltározását, részben bizonyos hagyatéki vagyontárgyak, részben pedig az örökösként érdekelt személyek esetén,¹⁰ függetlenül az örökösök szándékától.

A hagyatéki leltárba tartozó vagyon körében az örökhagyó halálának pillanatában fennálló vagyont kell irányadónak tekinteni abban az esetben is, ha a vagyonban az elhalálozás időpontját követően változás állt be.¹¹ Ilyen változást eredményezhet például a bankszámla egyenlegének csökkenése, az értékpapírszámla egyenlegének változása, a jogi személy felszámolása stb.

A leltározás elsődlegesen a jegyző feladata,¹² míg másodlagosan a közjegyző számára is biztosított a lehetőség, jellemzően azokban az esetekben, ha a jegyző ügyintézését követően a leltár felvételének vagy kiegészítésének szükségessége merül fel, amelyet a közjegyző maga is foganatosíthat, de megkeresheti a leltárfelvételt végző jegyzőt is.¹³

Itt érdemes röviden utalni arra, hogy a Hetv. hatályba lépését követően történt módosítása teremtette meg annak a lehetőségét, hogy a hagyatéki eljárások elhúzóadásának megakadályozása érdekében a leltározást kizárólag a közjegyző számára is lehetővé tette azokban az esetekben, amikor a jegyző azt a rá irányadó törvényi határidőn belül nem végzi el.

A külföldi hagyatékkal kapcsolatos vagyon tekintetében a vagyonelem leltározására irányadó szabályokat abban az esetben rendeli a jogalkotó alkalmazni, ha a külföldön lévő vagyon megléte és hagyatékhoz tartozása megfelelő módon igazolásra került.¹⁴

Anka Tibor a hagyatéki leltározás négy célját határozta meg:

1. az ingóságokból álló hagyatékok eltitkolásának vagy elrejtésének a meggátolása,
2. a hagyaték megosztási alapjának meghatározása,
3. az örökösöknek az örökhagyó hitelezőjével szembeni védelme,
4. az öröklési illeték kiszabásához szükséges alap megteremtése, a hagyatéki eljárás gyors lefolytatásához szükséges adatok összegyűjtése.

A fentiek mellett a „leltározással kettős védelmi funkció is érvényesül”. Egyrészt biztosítja az örökös felelősségének felső határát, másrészt pedig a hagyatéki hitelezői igények megfelelő kielégítését.¹⁵

A hagyatéki leltározás első lépcsőfoka az önkéntes adatszolgáltatás, amelynek keretében az örökhagyóval együtt élő hozzátartozó megkeresésére kerül sor a részére megkül-

¹⁰ L. részletesen: Hetv. 20. § (1)-(4) bekezdés.

¹¹ Hetv. 19. § (1)-(3) bekezdés.

¹² Meg kell említeni, hogy a jegyző képviselőként a településnagyság függvényében hagyatéki leltárelőadók végzik e feladatot.

¹³ Hetv. 21. §.

¹⁴ L. részletesen: Hetv. 43/A. §, 43/B. §

¹⁵ ANKA TIBOR: *Öröklési jog – hagyatéki eljárás*. HVG Orac Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2014. 66. p.

dött formanyomtatvány útján. Sok esetben azonban megfelelő információ hiányában még a házastárs sem rendelkezik teljes körű képpel az örökös vagyonáról, a hagyatékba tartozó vagyonelemekről, mert a házassági vagyonszövetség fennállása ellenére az örökös például megtakarításait önállóan helyezte el különböző pénzügyintézeteknél vagy megtakarítási formákban.

Az ilyen önkéntes adatszolgáltatáson alapuló hagyatéki leltár inkább kiindulópontot jelenthet a jegyző, majd később a közjegyző számára, hiszen számukra adott lehetőség a közhiteles nyilvántartások megkeresésére, amelynek szükségességét célszerű a hagyatéki leltárt készítő felé jelezni.

Sok esetben az örökösök közötti viszony ezen a ponton szokott megromlani, hiszen az örökösökkel nem közeli kapcsolatot ápoló hozzátartozók részéről felmerül a gyanú, hogy a hagyatéki vagyon eltitkolásának szándéka vezette a nyomtatványt kitöltőt. Ez az örökösök közötti viszony elnehezülését is eredményezheti, a szándékosság bizonyítása azonban nehézkesnek mondható. Ugyanakkor a közhiteles nyilvántartásban meglévő vagyonelemek, valamint a pénzügyintézeti számlák vonatkozásában ez feleslegesnek is tűnhet.

A hagyatéki leltár pontos felvétele mind a hagyaték leltározásában közreműködő jegyző és közjegyző, mind pedig az öröklésben érdekeltet közös, jól felfogott érdeke. Ugyanakkor sok esetben éppen az örökösök közreműködésének hiánya vezet utóbb a leltározást és az eljárást lefolytató állami szervekkel szembeni eljárásokhoz is.

A hagyaték leltározásával kapcsolatos eljárásban részt vevő személyek esetleges felelősségét a közhatalom gyakorlásával okozott kárért való felelősség szabályai szerint lehet elbírálni, amelyek kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy az ügy érdemére ki nem ható eljárási szabálysértés nem lehet alkalmas a leltározásban részt vevők felelősségének megállapítására.¹⁶

Változatlanul irányadónak tekinthető továbbá annak az eseti döntésnek a megállapítása is, amely rögzítette, hogy a hagyatékba tartozó vagyon felkutatása nem tartozik a bíróság feladatába, így az ilyen tartalmú kereseti kérelmek érdemi elbírálásra alkalmatlanok. A bíróságnak egyébként nem feladata a keresetlevél hiányzó elemeinek, a jogviszony elbírálásához szükséges alapvető adatoknak a felkutatása más iratokból (például hagyatéki iratokból való megállapítása) arra pedig nem is jogosult, hogy az alperesek személyét maga jelölje ki.¹⁷ Fontos azonban rögzíteni, hogy a leltározásban részt vevő szereplők és végső soron a bíróság sem nyomozó hatóság, akiknek bármilyen módon feladatává lehetne tenni a hagyatéki vagyontárgyak felkutatását.¹⁸

¹⁶ BH1998. 136. (Pfv.V.20.051/1996.).

¹⁷ BH2000. 67. (Pfv.V.23.593/1997.).

¹⁸ A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. tv. (a továbbiakban: Pp.) 170. § (2) bekezdés a) pontja alapján a keresetlevél érdemi részében fel kell tüntetni a bíróság döntésére irányuló határozott kereseti kérelmet, amely egy adott vagyontárgy vonatkozásában annak pontos beazonosíthatóságát jelenti, ennek hiányában ugyanis nem hozható végrehajtható ítélet.

III. Hagyatéki vagyon

A hagyaték nem más, mint az örökhagyó halála pillanatában megillető polgári jellegű, vagyoni értékű jogok és kötelezettségek összessége, amelyek halál esetén a polgári jog szabályai szerint jogutódlás tárgyát képezhetik.

Kardinális kérdés annak tisztázása, hogy mely aktív, ill. passzív vagyonelem (dolog, jog, követelés vagy kötelezettség) képezi a hagyaték tárgyát, hiszen öröklésre csak a hagyatékba tartozó vagyon tekintetében kerülhet sor. Sem a hagyaték, sem a vagyon fogalmát nem határozza meg a Ptk.

Vagyonnak tekinthetünk „egy meghatározott személy pénzben kifejezhető ellenértéket jelentő jogainak és kötelezettségeinek összességét; pontosabban a kettő különbözeteként maradó eredményt”.¹⁹ Megjegyzendő, hogy a Petrik által említett aktívumok és passzívumok „különbözete” nem más, mint az ún. nettó vagyon.

A hagyatékba nem tartozó jogokban és kötelezettségekben való jogutódlási helyzetek az öröklési jog szabályain kívül esnek, átszállásukat a kötelmi jogi vagy közjogi szabályok rendezik. Ebből következően tehát a hagyaték nem lesz azonos az örökhagyó vagyonával, ez utóbbi egy tágabb fogalmi kategóriát jelenthet az öröklés útján át nem szálló jogok és kötelezettségek révén, ugyanakkor előfordulhat az is, hogy az örökhagyó vagyona kevesebb, mint az öröklési jog szempontjából irányadónak tekinthető vagyon, a meglévő hagyaték igazságosabb felosztása érdekében.²⁰

A töretlen gyakorlat szerint az örökhagyó hagyatékának részét képezik a vagyoni jellegű jogok, követelések és kötelezettségek összessége. Nem képezik a hagyaték részét azon polgári jogi jellegű vagyoni jogok, amelyek kifejezetten az örökhagyó életére szóltak (pl.: hasznélvezeti jog); a polgári jogi jellegű, de nem vagyoni jogok és kötelezettségek összessége (pl.: személyiségi jogok); a polgári jogi, de az öröklési jogviszonyon kívül eső jogviszonyok és az egyébként nem polgári jogi jellegű jogok és kötelezettségek sem.

A hagyatékba tartozó vagyon fogalmának definiálása az új Polgári Törvénykönyv kodifikációs folyamata során több esetben is megjelenő igény volt.²¹ A hagyaték tárgyainak változását elsősorban a rendszerváltozás politikai, társadalmi és gazdasági berendezkedésének átalakulása érintette, amely a hagyaték bővülését eredményezte, elsősorban olyan vagyoni értékű jogosultságokkal, amelyek korábban a hagyaték tárgyát jogszabályi rendelkezés hiányában vagy annak tilalma miatt nem képezhették. Ugyanígy bővüléshez vezetett az ingatlanszerzési korlátozások feloldása, a kapitalizálódó piacgazdálkodás következtében kialakuló gazdasági struktúraváltás, amely számos ponton a hagyaték tárgyaiban elsősorban kvalitatív, míg a hagyaték értékét tekintve jelentős mennyiségi és minőségi változásokat eredményeztek.²²

¹⁹ PETRIK FERENC: *Az öröklés jog általános szabályai*. In: Petrik Ferenc (szerk.): *Az öröklés joga*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1996. 25. p.

²⁰ BACSÓ JENŐ: *Általános szabályok*. In: Eörsi Gyula – Gellért György (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1981. 2739. p.

²¹ WEISS EMILIA: *A Ptk. öröklési jogi könyvének koncepciója*. Polgári Jogi Kodifikáció 2001/6. 18. p.

²² HIDVÉGINÉ ADORJÁN LÍVIA: *A hagyatéki vagyon változásának és az özvegyi jog érvényesülésének gyakorlati problémái*. Közjegyzők Közlönye 2001/1. 3.p.

Az új Polgári Törvénykönyv koncepciója is foglalkozik a hagyaték tárgyainak kérdésével, kitérve arra, hogy szélesedik az örökhagyó vagyoni juttatásainak a köre, amely a törvény erejénél fogva vagy egyébként az örökhagyó nyilatkozata miatt halál esetén nem a hagyatékhoz tartozóként kerül átadásra.

A koncepció kérdésként veti fel a Ptk. számára azt, hogy indokolt-e a kialakult helyzet fenntartása. Azaz: ha nem is az öröklési jogi könyv bevezető rendelkezésében, de valahol az öröklési jog szabályai körében kell-e, hogy a törvény útmutatást adjon arra nézve, hogy mi tartozik, vagy mi tartozhat az örökhagyó után maradt olyan vagyonhoz, amely nem képezi a hagyaték részét. Ehelyütt nevesítve az életbiztosítási szerződés biztosítási összegét, a takarékbetétben elhelyezett pénzeszközöket, a banki folyószámla, az átutalási betétszámla, a devizaszámla, a bankbetét alapján elhelyezett pénzeszközöket, amelyek vonatkozásában haláleseti kedvezményezettre vonatkozó nyilatkozat megtételére került sor.²³ A szabályozás azonban elmaradt.

Nincs változás a korábbi gyakorlathoz képest, így „pozitív megközelítésben a hagyatékhoz tartoznak az örökhagyó életében a tulajdonában lévő dolgok, társasági vagyoni részesedések (üzletrész stb.), az általa még nem érvényesített vagyoni igények.”²⁴ Változatlanul irányadónak tekinthetőek az ebben a körben született eseti döntések megállapításai, így a számlatulajdonos halálával a bankszámla-szerződésből származó jogok és kötelezettségek az örökösre szállnak,²⁵ ez irányadó takarékbetétekre is.²⁶

Az örökhagyó után maradó vagyoni jogok vagy követelések különböző jogszabályi rendelkezések, vagy éppen az örökhagyó intézkedései folytán azonban kikerülnek a hagyatékából, sok esetben ezzel megnehezítve az örökösök számára az őket megillető vagyonelemekből való törvényi részesülést.

IV. Hagyatékba nem tartozó vagyonelemek

Sok esetben az örökösök a hagyatéki eljárásban szembesülnek azzal, hogy az örökhagyó életében tett különböző rendelkezései folytán akár kifejezett szándékának megfelelően, akár pedig szándékán kívül, de bizonyos vagyonelemeket kivont a hagyatékából.

Ezekre azonban minden esetben a jogszabály biztosította keretek között került sor, amelyek mögött korántsem az a szándék húzódik meg, hogy az örökhagyó ezáltal bárki kielégítési alapját elvonja.

1. Haláleseti kedvezményezett jelölés

A Ptk. Szakértői Javaslata (a továbbiakban: Javaslát) még a Hitel- és számlaviszonyok címében a bevált szabályok érintetlenül hagyása mellett a szabályozás ellentmondásait

²³ *Az új Polgári Törvénykönyv koncepciója és tematikája.* Magyar Közlöny különszám. Budapest, 2003. 129. p.

²⁴ VÉKÁS LAJOS (szerk.) *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal.* Komplex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalom-szolgáltató Kft. Budapest, 2013. 987. p.

²⁵ EBH2006. 1426. (Pfv. IX.22.281/2005.).

²⁶ BDT2017. 3614. (Gfv. 30.193/2015/1.).

kiiktató modern keretrendelkezések megteremtésére törekedett. A Javaslat elhagyta a takarékbetétekre vonatkozó speciális rendelkezéseket, a jogintézmény szabályozását továbbra is a takarékbetétekről szóló 1989. évi 2. törvényerejű rendelet (a továbbiakban: Tbtvr.) tartalmazza, amelyet a Javaslat elégségesnek tekintett.²⁷

E címben kerültek szabályozásra a számlaszerződések (folyószámla-szerződés, bankszámlaszerződés) polgári jogi szabályai is azzal, hogy a Javaslat szándékosan nem fedte le a pénzvilág által alkalmazott ügyletek összességét.²⁸

A Ptk. elfogadott törvényszövege a Javaslatához képest is számos változást hozott. A bankszámlaszerződés terminológiáját fizetésiszámla-szerződés elnevezésre módosította, meghatározva, hogy milyen megbízásokat és fizetéseket lesz köteles a számlavezető befogadni, továbbá az egyenleg tartalmát és a számlavezető látra szóló betétként vagy letétként kezelt számlatulajdonostól vagy javára érkező befizetésekkel kapcsolatos rendelkezéseket, illetve tisztázza azt is, hogy a számlakivonathoz nem fűződnek az egyenleg joghatásai.

A takarékbetét-szerződést elkülönítette a betétszerződéstől, nem korlátozva a betét fogalmát a névre szóló betétekre, mint ezt teszik a takarékbetét esetében.

A takarékbetét-szerződésekre vonatkozó szabályokat változatlanul a Tbtvr. rendelkezései tartalmazzák azzal, hogy a Tbtvr. 1. § (6) bekezdése alapján természetes személyek fizetésiszámla-szerződés és betétszerződés keretében hitelintézetnél elhelyezett pénzeszközeire a takarékbetét-szerződés szabályait kell megfelelően alkalmazni.

Vizsgálódásunk szempontjából kiemelendő a Tbtvr. 10. §-a szerinti rendelkezésnek öröklés jogi vonatkozása, amely szerint a „nagykorú betétes a takarékbetét elhelyezésekor úgy rendelkezhet, hogy elhalálózása esetén a takarékbetétet az általa megjelölt kedvezményezett részére kell visszafizetni. Az így elhelyezett takarékbetét nem tartozik a takarékbetétes hagyatékához, a kedvezményezett a takarékbetét felett a hagyatéki eljárás lefolytatásától függetlenül rendelkezhet”.²⁹ A szabályozás korántsem tekinthető „újkeletűnek”, hiszen a Tbtvr.-t megelőző tvr. rendelkezései alapján sem tartozott takarékbetétben lévő vagyon a takarékbetétes hagyatékához.³⁰

A haláleseti kedvezményezett jelölés keretében az örökhatározó számlatulajdonos halála esetére megnevezheti azt a személyt vagy személyeket, aki(k)re halála esetén a számlakövetelés átruházásra kerül. A gyakorlatban ez nem jelent mást, mint azt, hogy a haláleseti kedvezményezett a halotti anyakönyvi kivonat birtokában minden további jogcselekmény vagy eljárás – így különösen a hagyatéki eljárás – befejezésének bevétele nélkül hozzájuthat a számlán található összeghez anélkül, hogy az így megkapott összeg a hagyaték részét képezne.

A számlatulajdonos több személyt is megnevezhet halál esetére szóló kedvezményezettként. Ebben az esetben vagy meghatározza a jogosultságuk mértékét, vagy ennek hiányában fejenként egyenlő arányban illeti meg a kedvezményezetteket a számlán lévő összeg.

²⁷ VÉKÁS LAJOS (szerk.) *Szakértői Javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez*. Komplex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 2008. 1012–1013. pp.

²⁸ VÉKÁS 2008, 1014. p.

²⁹ Tartalmilag azonos rendelkezést tartalmazott a takarékbetétekről és a takarékbetétesek jogairól szóló 1952. évi 9. törvényerejű rendelet 8. §-a is.

³⁰ VILÁGHY MIKLÓS: *Öröklési jog*. Tankönyvkiadó. Budapest, 1982. 23. p.

A haláleseti rendelkezés vonatkozásában ezt meghaladóan normatív szabályozást jogalkotói szinten nem találunk. További eljárási szabályokat az egyes pénzüintézetek saját belső szabályozóikban határozzák meg. Szabályozás hiányában a judikatúra alakított ki a haláleseti kedvezményezett jelölés kapcsán követendő gyakorlatokat, amelyeknek megállapításait az alábbiakban összegezhetjük:

1. Nem tartozik a hagyatékhoz folyószámla-követelés, takarékbetét-állomány, fizetésiszámla-követelés, betétszámla-követelés, devizaszámla-követelés, amelyre az örökgyó halála esetére kedvezményezettet jelölt.
2. Haláleseti kedvezményezett jelölésre a szerződés megkötésekor vagy a szerződés fennállta alatt bármikor van lehetőség.³¹
3. A haláleseti kedvezményezett csak írásban jelölhető ki, amely egy egyoldalú nyilatkozat és egyszerű magánokiratba foglaltan is érvényes.³²
4. Halál esetére szóló kedvezményezett jelölés a hitelintézet és a számlatulajdonos egymás közötti jogviszonyában a hitelintézetnek szóló megbízásként értelmezendő.
5. A haláleseti rendelkezés jogcselekménye a kedvezményezett vonatkozásában ajándékozásnak minősül.³³
6. A haláleseti rendelkezés folytán a kedvezményezetthez került összeget, mint ingyenes juttatást, az egyéb törvényi feltételek fennállása esetén a kötelesrész alapjának kiszámításánál figyelembe kell venni.³⁴
7. A haláleseti kedvezményezett nevezés nem érinti a számlatulajdonos számla felletti rendelkezési jogát.³⁵
8. A rendelkezési jog keretében a kedvezményezett jelölést megváltoztathatja, visszavonhatja, ezáltal dönthet úgy, hogy a számlakövetelést a hagyaték részévé teszi, esetleg betétállományát megszüntetheti.³⁶
9. Haláleseti kedvezményezett rendelkezés – mint egyoldalú jognyilatkozat megtevélenek – szempontjából is vizsgálni kell a jognyilatkozatot tevő ügyletkötési képességét.³⁷
10. A haláleseti kedvezményezettet a számla egyenlege csak abban az esetben illeti meg, ha a pénz a halál bekövetkeztekor az örökgyó számláján van.³⁸
11. A haláleseti kedvezményezett jelölés nem minősül végrendeletnek.³⁹
12. Az értékpapírszámla egyenlegén nyilvántartott értékpapírokra nem tehető haláleseti kedvezményezetti rendelkezés.⁴⁰

³¹ Pfv. V.22.448/1996.; BH2009. 49. (Pfv. II.21.326/2007.).

³² BH2006. 90. (Gfv. IX.30.167/2005.) Megjegyzendő, hogy a kijelölés konkrét eljárását az egyes pénzüintézetek önállóan szabályozzák, jellemzően egy a számlatulajdonos által a pénzüintézetnél személyesen megtett egyoldalú nyilatkozat formájában.

³³ BDT2006. 1367. (Szegedi Ítéltábla Pf. III.20 214/2004.).

³⁴ BH1978. 120. (Pest Megyei Bíróság 5.Pf. 21.024/1977. - PJD VIII. 241.).

³⁵ Szegedi Ítéltábla Pf.II.20.918/2017/8.

³⁶ BH1992. 174. (P. törv. I. 21 022/1991.).

³⁷ Pfv.20.693/2020/10.

³⁸ Szegedi Ítéltábla Pf.20.634/2019/4.

³⁹ BDT2008. 1898.

1. 2. A jogintézmény Janus-arcúsága

A haláleseti kedvezményezett jelölés vitathatatlan pozitívumát az adja, hogy lehetővé teszi a haláleseti kedvezményezett számára, hogy anélkül jusson hozzá az elhunyt számlaegyenlegéhez, hogy ki kellene várnia az olykor hosszú hónapokig vagy akár évekig is elhúzódó hagyatéki eljárás befejezését.

A hagyatéki eljárások elhúzódását önmagában nem csak a hagyaték leltározása, az esetlegesen több alkalommal kitűzött hagyatéki tárgyalás, a felek között fennálló örökösödési viták vagy nézeteltérések tudják elnyújtani, hanem már önmagában az a körülmény is, hogy az esetleges örökösök az országhatáron kívül élnek.

Abban az esetben, ha az örökhagyó volt az egyetlen pénzkereső a családban, előállhat az a helyzet, hogy a túlélő házastárs és a kiskorú leszármazók mindennapi megélhetése kerül veszélybe. Sok esetben az örökhagyó nevén vezetett fizetési számlaszerződésen a házastárs csak meghatalmazottként szerepel, amely számlaegyenleg azonban a hagyatéki eljárás jogerős befejezéséig zárolásra kerül. Vitán felül méltányolható az az igény, hogy a hozzátartozók mindennapi megélhetése ne lehetetlenüljön el, a temetési költség előteremtése ne okozzon aránytalan megterhelést, vagy a kiskorú leszármazók által megörökölt örökrész vonatkozásában a gyámhatósággal való közreműködés ne teremtsen további nehézségeket.

A haláleseti kedvezményezett jelölés azonban számos problémát is felvet. Vékás Lajos álláspontja szerint vitatott az alkotmányos alapja azoknak a jogszabályi rendelkezéseknek, amelyek az örökhagyó takarékbetétben elhelyezett pénzét, folyószámlakövetelését haláleseti kedvezményezett jelölés esetében kivonják a hagyatékból és azt a banknak adott megbízási szerződésben meghatározott kedvezményezettnek juttatják.⁴¹ Ezen álláspontot osztja Tókey Balázs⁴² is. Fabó Tibor a kritika indokoltsága körében

⁴⁰ *A bankszámlánál lehetséges haláleseti kedvezményezett jelölés értékpapírszámlánál való alkalmazhatóságával kapcsolatos jogértelmező felügyeleti állásfoglalás*, https://alk.mnb.hu/tokepiaci/2009_allfog_toke, (letöltés 2023. 02. 12.). Az állásfoglalás szerint az a tény, hogy a haláleseti kedvezményezett jelölést „a kérdéses - a tőkepiacról szóló 2001. évi CXX. törvény (Tpt.) 5. §-a (1) bekezdésének 46. pontjában meghatározott és a XIII. fejezetben, illetve a dematerializált értékpapír előállításának és továbbításának módjáról és biztonsági szabályairól, valamint az értékpapírszámla, központi értékpapírszámla és az ügyfélszámla megnyitásának és vezetésének szabályairól szóló 284/2001. (XII. 26.) Korm. rendeletben szabályozott - értékpapírszámla tekintetében e speciális ágazati jogszabályok nem ismerik, az ágazati jogszabályok (*lex specialis*) és a polgári jog (*lex generalis*) egymáshoz való viszonyából fakadóan a Felügyelet álláspontja szerint nem jelenti azt, hogy az ismertetett - a polgári jog öröklésre vonatkozó (Ptk. Ötödik rész) rendelkezéseinek alkalmazhatósága alóli kivételt jelentő - különleges szabályozás analógia útján alkalmazható lenne az értékpapírszámlára is. Az értékpapírszámla egyenlege a számlatulajdonos halála esetén az öröklési jog szabályai szerint az örökhagyó hagyatékához tartozó vagyon, melyre - azt lehetővé tévő külön törvényi rendelkezés hiányában - érvényesen nem tehető haláleseti kedvezményezetti rendelkezés, azaz az értékpapírszámlán nyilvántartott értékpapírok a számlatulajdonos ilyen megbízása alapján jogszerűen nem vonhatók ki a hagyatékból.”

⁴¹ VÉKÁS LAJOS (szerk.) *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal* Komplex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalom-szolgáltató Kft. Budapest, 2013. 987. p.

⁴² TÓKEY BALÁZS: *Öröklési jog – Általános szabályok*. in: Csehi Zoltán (főszerk.) – Bodzási Balázs-Tókey Balázs (szerk.): 2013. évi V törvény a Polgári Törvénykönyvről kommentárja. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2021. 2323. p.

rámutat, hogy a folyószámla-követelés az örökhagyó életében a polgári jogi szabályozás körébe tartozó vagyon, míg halála esetén a hagyatéki vagyon része. Az öröklési jog szabályai kógensen rendezik a halál esetére szóló rendelkezés alaki érvényességi szabályait, továbbá a hagyatékban való részesedés jogcímeit is. Kétségesnek találja azt, hogy a Ptk.-n kívüli jogszabályok alapos indokkal alkotmányosan eltérhetnek-e a Ptk.-ban meghatározott szabályoktól. Ezekben az esetekben a kedvezményezett nevezés következtében úgy válik valaki a halál tényével jogutóddá, hogy a rendelkezés nem felel meg a végintézkedés egyetlen Ptk.-ban elismert formájának sem.⁴³

A kritikai észrevételek annyiban indokoltnak tűnnek, hogy a halál esetére szóló kedvezményezett jelölést nem tudjuk elhelyezni a Ptk. öröklési jogi szabályrendszerében. Felmerülhetne, hogy mint ingyenes juttatást, az ajándékozási szerződések körébe tartozó rendelkezésnek tekinthetnénk, azonban a kétoldalú jognyilatkozat hiánya az ajándékozási szerződés szabályainak alkalmazását kizárja.

A jogintézmény jellegét tekintve közelebb állna a haláleseti ajándékozás szabályaihoz, amely szintén kétoldalú jogügylet, így ezt sem tudjuk alkalmazni. A kedvezményezett sok esetben nem is tud a kedvezményezettkénti jelöléséről, részéről semmilyen hozzájárulásra nincs szükség.

Felmerülhet továbbá haláleseti kedvezményezett nevezés hagyományként történő megítélése, hiszen a „hagyomány az örökhagyó végrendelete alapján bekövetkező különös (*singularis*) jogutódlás, amelynek jogosultja, a hagyományos a hagyatékban meglevő (kivételesen nem a hagyatékban lévő) valamely vagyontárgy tulajdonosa lesz anélkül, hogy a hagyatéki terhek többségének a viselésében is osztoznia kellene.” (dologi hagyomány).⁴⁴

Hagyományi rendelkezésre azonban csak végrendeletben kerülhet sor, amely szigorú követelményeinek a rendelkezés nem felel meg. A végrendelettel szemben támasztott minimális tartalmi követelményként – a korábbi PK 85. számú állásfoglalás a) pontjának kodifikáció során törvényi szintre emelt szabályozása szerint – két dolgot várunk el: 1. az örökhagyó halála esetére szóló vagyoni rendelkezést tartalmazzon, 2. külsőleg az örökhagyótól származónak mutakozzék.⁴⁵ Ezen követelményeknek a nyilatkozat még látszólag meg is felelhetne, azonban a végrendeletekkel szemben támasztott szigorú alaki kritériumoknak aligha, tekintettel arra, hogy a rendelkezés megtételére a pénzintézet előtt, quasi megbízás formájában kerül sor.

Mint arra Fabó Tibor is rámutatott kötelmi hagyományként sem tekinthetünk a rendelkezésre, hiszen annak kötelezettje nem a hagyatékban részesülő valamely más személy, hanem az azon kívül álló pénzintézet.⁴⁶

A jogintézmény kedvezőtlen megítélését – az öröklési jog szabályrendszeréhez képest idegen mivoltán túl – az is megalapozza, hogy hátrányosan érintheti a törvényes örökösö-

⁴³ FABÓ TIBOR: *Öröklési jog – Általános szabályok*, in: Osztovits András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja* IV. kötet. Opten Informatikai Kft. Budapest, 410. p.

⁴⁴ VÉKÁS LAJOS: *A végrendelet tartalma*. in: Vékás Lajos / Gárdos Péter (szerk.): *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*. Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2014. 2412. p.

⁴⁵ Ptk. 7:12. §.

⁴⁶ FABÓ 2014, 410-411. pp.

ket és a hagyatéki hitelezőket. Az örökhagyó a kedvezményezett jelölés során teljesen szabadon járhat el, azaz gyakorlatilag bárkit megjelölhet haláleseti kedvezményezettként.

Amennyiben a jelölt kedvezményezetten kívül az örökhagyónak öröklésre jogosult leszármazója, esetleg a leszármazókon túl öröklésre jogosult túlélő házastársa van, úgy a haláleseti kedvezményezett rendelés egyértelműen az ő öröklési igényüknek az elvonását és egyben kötelelő részre szorításukat eredményezi.⁴⁷

Még hátrányosabb helyzetbe juthatnak a hagyatéki hitelezők. Hagyatéki tartozásokért való helytállási kötelezettség az örökösöket mint az örökhagyó jogutódjait terheli. Mértékét tekintve korlátozott anyagi helytállási kötelezettséget keletkeztet, függetlenül attól, hogy az öröklésre a végintézkedés vagy a törvény alapján került sor. Az örökös a hagyatéki tartozásokért elsősorban a hagyaték tárgyaival és annak hasznaival felel a hitelezőknek (*cum viribus hereditatis*). Amennyiben a követelés érvényesítésekor a hagyaték tárgyai vagy hasznai nincsenek az örökös birtokában, annyiban az örökös az öröksége erejéig egyéb vagyonával is felel (*pro viribus hereditatis*). Az örökös *pro viribus*, másodlagos felelőssége, szintén korlátozott és személyes jellegű, mert csak a hagyaték értékének erejéig áll fenn, és az örökös ezen korlátozott mértékig a saját vagyonával felel a hitelezők kielégítéséért. Az örökös felelőssége csak akkor áll fenn, ha a hagyatékot ingyenesen szerezte meg. A haláleseti kedvezményezett azonban nem minősül örökösnek.⁴⁸

A hagyatéki tartozásokért való helytállási kötelezettség azonban kizárólag az örökösöket terheli, így azt a személyt, aki nem minősül örökösnek – például kötelelő részre jogosult – a hagyatéki tartozásokért sem lesz köteles helytállni. Tekintettel arra, hogy a haláleseti kedvezményezett rendelés esetében a számlán lévő pénzüsszeg nem képi a hagyatéki vagyon részét, így ebből következően a kedvezményezett nem minősül az örökhagyó örökösének sem, így hagyatéki tartozásokért való helytállási kötelezettsége sem fog keletkezni.

A Ptk. hagyatéki tartozásokért való felelősség szabályait kiegészítette a Ptk. 7:96. § (5) bekezdésével, amely a bizalmi vagyonkezelő hagyatéki tartozásokért való felelősségét a dologi hagyományos felelősségének minősítette. Mint Tókey Balázs rámutat, a módosítás „dogmatikai szempontból azért vitatható, mert ha a bizalmi vagyonkezelés jogosultja lenne az egyetlen örökös, akkor senki sem fog örökösként felelni a hagyatéki tartozásokért. Ha pedig több örökös van, és ezek egyike a bizalmi vagyonkezelés jogosultja, akkor a hagyatéki tartozásokért való felelősség tekintetében indokolatlan megkülönböztetést tesz az új rendelkezés az egyes örökösök között, hiszen a bizalmi vagyon-

⁴⁷ A gyakorlat egyértelműen a kötelelő rész alapjához számítandóan tekint az ilyen rendelkezés folytán megszerzett juttatásra. A kötelelő rész alapjába a haláleseti rendelkezéssel érintett összeg is beletartozik, a kedvezményezett a kötelelő rész iránti igénynek a hagyatékból ki nem elégíthető részéért felel.

⁴⁸ A Ptk. 7:25. § (2) és (3) bekezdései alapján örökös az, akinek az örökhagyó hagyatékát, annak meghatározott hányadát vagy részét juttatja. Kétség esetén örökös az is, akinek az örökhagyó az egész hagyaték értékének jelentős részét kitevő egy vagy több meghatározott vagyontárgyat juttat, ha az örökhagyó feltehető akarata szerint a részesítettnek a hagyatéki terhek viselésében is osztoznia kell. A haláleseti kedvezményezett rendelés következtében a számlaegyenleg azonban kikerül a hagyatékból, annak megszerzője nem tekinthető örökösnek.

kezelés jogosultja - mint dologi hagyományosként felelő személy - kedvezőbb helyzetbe kerül a többi örökshöz képest”.⁴⁹

További nehézséget vehet fel az a körülmény, ha a haláleseti kedvezményezett nem az örökshagyó házastársa, azonban a számlán lévő vagyon a házastársi közös vagyon részét képezi. Ez esetben a házastárs a hagyatékátadó végzés jogerőre emelkedését követően külön perben érvényesítheti tulajdonjogi igényét a haláleseti kedvezményezettel szemben.

Tovább bonyolítja a kötelesrészre jogosultak és a házastárs igényérvényesítési lehetőségét, hogy a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 2013. évi CCXXXVII. törvény szabályai szerint a banktitokra figyelemmel a pénzügyintézet a számla egyenlegéről nem ad információt, mindösszesen a közjegyző vagy a jegyző megkeresésére arról ad tájékoztatást, hogy az örökshagyó rendelkezik náluk vezetett számlaszerződéssel, amely haláleseti kedvezményezett nevezést tartalmaz, így annak egyenlege nem része a hagyatékknak.

Ahhoz, hogy az egyenleget megismerhessék, szükség van a hagyatékátadó végzés bemutatására, amely elengedhetetlenül szükséges lesz ahhoz, hogy a Pp. keresetlevéllel szemben támasztott követelményeinek megfelelően határozott kereseti kérelmet terjesszenek elő.

A haláleseti kedvezményezett rendelés kifejezetten pozitív célt szolgálhat, azonban alkalmas lehet a joggal való visszaélésre is. Fabó Tibor a kedvezményezett nevezést „kapcsán olyan szabályozást tartana kívánatosnak, amely az öröklési jog Ptk.-ban megfogalmazott szabályaival, intézményeivel összhangban van, a halál esetére szóló örökshagyói rendelkezések kógens alaki szabályai alá esik, és szem előtt tartja a hagyatéki hitelezői igényeket”.⁵⁰ Adorján Lívია a szabályozás okozta anomáliák megszüntetése érdekében a haláleseti rendelkezést végintézkedésnek minősítené.⁵¹

Meglátásom szerint a szabályozás hiánya mind a túlélő házastárs, esetlegesen a leszármazók, de még inkább a hagyatéki hitelezők szempontjából aggályos, különösen abban az esetben, ha az örökshagyó után kizárólag a pénzügyintézeti számla maradt hátra. A kötelesrészre jogosultak körén kívül a többi hitelező igényérvényesítése jelen pillanatban erőteljesen kétséges.

Nem elvitatva az örökshagyó jogát, hogy halála esetére vagyona sorsáról rendelkezzen, azonban a hitelezők védelme a bizalmi vagyonkezelésbe került vagyon kapcsán megfogalmazott módosításhoz hasonlóan e jogintézmény szabályozását is indokolttá tenné.

Kézenfekvő megoldásnak mutatkozik a haláleseti kedvezményezett hagyatéki tartozásokért való felelőssége körében a haláleseti rendelkezés folytán hozzá került vagyon tekintetében az örökös vagy legalább a dologi hagyományos felelősségeként azonosítani.

⁴⁹ TÖKEY BALÁZS: *A Ptk. bizalmi vagyonkezelési szabályainak 2017-es módosításáról*. Polgári jog (online) 2018/1.

⁵⁰ FABÓ 2014, 411.p.

⁵¹ HIDVÉGINÉ ADORJÁN LÍVIA: *A hagyatéki vagyon változásának és az özvegyi jog érvényesülésének gyakorlati problémái*. Magyar Jog 2000/6. 341. p.

2. Házastársi vagyonszövetség

Röviden említést kell tennünk a házastársi vagyonszövetségbe tartozó vagyonelemekről és azok hagyatéki vagyonszövetségbe tartozásáról.

A Ptk. kodifikációja során – figyelembe véve a jelentősen megváltozott társadalmi, gazdasági viszonyokat – a házastársak vagyoni viszonyait merőben új alapokra helyezte.

Elsődleges lehetőségként biztosítja a házastársak és a házastársak közötti vagyoni viszonyok számára a házassági életközösség időtartamára házassági vagyonszövetségi szerződéssel történő rendezés lehetőségét,⁵² amely egyben az öröklési kérdéseket is nagyban megkönnyítheti. Amennyiben a felek ezen rendelkezési jogukkal nem kívánnak élni, úgy a jogszabály rendeli alkalmazni a házassági életközösség időtartama alatt a házastársi vagyonszövetség törvényes vagyonszövetségi rendszerét.⁵³

A törvényes rendszer a házasság megkötésével *ipso iure* jön létre, ahhoz semmilyen további jogcselekmény, jognyilatkozat nem szükséges. Tipikus esete, amikor a házasság fennállása alatt megszerzett ingatlan kizárólag az egyik házastárs nevére kerül, ez esetben azonban a házastárs ingatlannyilvántartáson kívüli tulajdonosnak minősül.

Ha a házastársak között a házasság megkötését megelőzően házastársi életközösség állt fenn, az életközösség kezdetétől hatályosul a törvényes vagyonszövetségi rendszer.⁵⁴

A házastársi vagyonszövetség megosztását a házastársnak a hagyatéki eljárásban kell kezdeményeznie, megjelölve azt, hogy álláspontja szerint a hagyatékban fennálló mely vagyonelemek vonatkozásában áll fenn a házassági vagyonszövetség. Sok esetben, különösen, ha a hagyatékban ingatlan vagyonszövetség található, a közjegyző nyilatkoztatja a túlélő házastársat, hogy kíván-e vagyonszövetség megosztás iránti igényt előterjeszteni. Ennek hiányában a hagyatékot teljes hatállyal adja át.

Ha ilyen jog érvényesítésre kerül, a közjegyző nyilatkoztatja az örökösöket, elismerik-e a túlélő házastárs igényét, és amennyiben erre sor kerül, valamint egyéb öröklési vita nem áll fenn, megállapítja, hogy a hagyatékba tartozó vagyonszövetség mely tartozik házassági vagyonszövetség címén a túlélő házastárs vagyonszövetségébe és intézkedik a szükséges nyilvántartásokban történő átvezetés felől.

Abban az esetben, ha az örökösök a házastársi vagyonszövetség iránti igényt nem ismerik el, úgy a közjegyző a hagyatékot ideiglenes hatállyal adja át és felhívja a túlélő házastársat a tulajdonjog megállapítása iránti per megindítására és a perindítás tényének igazolására. Ha a túlélő házastárs a perindításra nyitva álló határidőt elmulasztja az ideiglenes hatályú hagyatékátadó végzés teljes hatályúvá válik.

⁵² Ptk. 4:34. § (1) bekezdés.

⁵³ Ptk. 4:34. § (2) bekezdés.

⁵⁴ Ptk. 4:35. § (1) bekezdés.

3. Biztosítási összeg

Talán a köztudatban leginkább ismert az a töretlen gyakorlat, amely szerint az életbiztosítási szerződés biztosítási összege kedvezményezett nevezés esetén nem tartozik a hagyatékhoz.⁵⁵ A biztosítási összeg a biztosítási szerződés alapján illeti meg a jogosultat.

El kell különítenünk öröklési jogi szempontból azt az esetet, amikor az örökgyógy életében maga vált jogosulttá a biztosítási összegre (pl.: nem kockázati életbiztosítás alapján), mert a biztosítási esemény még életében bekövetkezett, azonban a biztosító azt nem fizette ki számára. Ebben az esetben a biztosítási összeg még az örökgyógy követelése lesz, így az örökgyógy hagyatékába tartozik.⁵⁶

Más a helyzet abban az esetben, ha a biztosítási esemény a biztosított halála, ebben az esetben a biztosítási összegre a kedvezményezett lesz jogosult. A kedvezményezett a szerződésben megnevezett személy, vagy bemutatóra szóló kötvény kiállítása esetén annak birtokosa, ilyen személyek hiányában, vagy ha a kedvezményezett megnevezése nem volt érvényes a biztosítási esemény időpontjában, a biztosított vagy örököse.⁵⁷

Következetes bírói gyakorlat szerint: „[h]a az életbiztosítási szerződés kedvezményezettjének a biztosított örökösét kell tekinteni, az örökös nem az örökösi, hanem kedvezményezett minőségénél fogva - vagyis közvetlenül az életbiztosítási szerződés alapján – tarthat igényt a biztosítási összegre. Ez az összeg nem tartozik a hagyatékhoz, így a hagyatéki hitelezők arra nem támaszthatnak igényt”.⁵⁸ Mint arra Tókey Balázs rámutat: „[e]z egyébként abból is következik, hogy a biztosítási összeg sosem képezte az örökgyógy vagyonának részét, márpedig a hagyaték részét csak olyan jogosultság vagy kötelezettség képezheti, amely korábban az örökgyógy vagyonába tartozott.”⁵⁹

A balesetbiztosítási szerződés azon esetében ahol a biztosítási esemény a biztosított baleset miatt bekövetkező halála a Ptk. 6:486.§ (1) bekezdés *b*) pontja alapján alkalmazandó utaló szabály rendelkezéseire figyelemmel a balesetbiztosítási szerződés biztosítási összege ebben az esetben sem képi részét a hagyatékknak.

4. Nyugellátás

Tekintettel arra, hogy a nyugdíjjogosultság az örökgyógyot nem polgári jogi jellegű jogosultságként, hanem a társadalombiztosítási nyugellátásról szóló 1999. évi XXXI. törvény (a továbbiakban: Tny.) szabályai szerint illeti meg, így jogutódlás e körben fel sem merül.

Más a helyzet az örökgyógy halálának hónapjában esedékessé vált, azonban ki nem fizetett nyugellátás tekintetében. A Tny. biztosítja az örökgyógy halála esetén fel nem

⁵⁵ VLADÁR GÁBOR: *Alapfogalmak*. In: Szladits Károly (főszerk.): Magyar Magánjog. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Budapest, 1939. 3. p. Megjegyzést érdemel, hogy Vladár a (biztosítási) kötvényt azonban a hagyatékba tartozónak tekinti, „ha bemutatóra szól és a biztosított halálakor annak birtokában van.”

⁵⁶ SÓTH LÁSZLÓNÉ: *Öröklési jog – Általános szabályok*. In: Gellért György (szerk.): A Polgári Törvénykönyv magyarázata. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomsszolgáltató Kft. Budapest, 2007. 598. p.

⁵⁷ Ptk. 6:478. § (1) bekezdés.

⁵⁸ BH1985. 263. (P. törv. II. 20.860/1984.).

⁵⁹ TÓKEY 2021, 2324. p.

vett nyugellátás – ide értve a tizenharmadik havi nyugdíj – összegének a felvételét. A felvételre jogosultság tekintetében a jogszabály sorrendiséget állapít meg: elsődlegesen az örökgyógyóval közös háztartásban együtt élt házastárs, majd a gyermek, az unoka, a szülő, a nagyszülő és végül a testvér számára, ezek hiányában pedig az örökös számára a halál napjától vagy a hagyatéki végzés jogerőssé válása napjától számított egy éven belül.⁶⁰

Hasonlóan a biztosítási jogviszonyhoz, a felvételre alapot adó jogszabályi felhatalmazás nem azonosítható az öröklés fogalmával, a fel nem vett nyugellátás összege nem lesz a hagyaték része.

Éppen ezért vitatható az a közjegyzői gyakorlat, amely a fel nem vett nyugellátást, illetve egyéb társadalombiztosítási ellátást a hagyatékátadó végzésben részletezett hagyatéki vagyon részeként adja át az örökösnek, illetve abban az esetben, ha a hagyaték tárgyát csak a nyugdíj, illetve egyéb társadalombiztosítási ellátás képezi, ez esetben öröklési bizonyítványt állít ki az örökös részére.⁶¹

Tny. fent hivatkozott rendelkezéséből kifolyólag álláspontom szerint az utolsó havi nyugdíj vonatkozásában házastárs részéről a vagyonszövetségi igény érvényesíthetőségének kérdése⁶² azért nem bír relevanciával, mert a jogszabály erejénél fogva elsődlegesen a túlélő házastárs jogosult a fel nem vett nyugellátás összegének felvételére, aki nyilvánvalóan ilyen vagyonszövetségi igényt nem fog előterjeszteni.

Szintén egyértelmű a kép a magánnyugdíjpénztári megtakarításokkal, hiszen az ezeket szabályozó a magánnyugdíjról és a magánnyugdíjpénztárakról szóló 1997. évi LXXXII. törvény (a továbbiakban: Mnytv.) rendelkezése szerint a pénztártag felhalmozási időszakban bekövetkezett halála esetén a pénztár egyösszegű kifizetést teljesít a kedvezményezett részére.⁶³

A törvény *expressis verbis* kimondja, hogy a pénztártag halála esetén az egyéni számla a hagyatékának nem része. A tag a halála esetére természetes személy kedvezményezettet jelölhet a belépési nyilatkozaton, közokiratban vagy teljes bizonyító erejű magánokiratban (haláleseti kedvezményezett).⁶⁴

Ha a pénztártag a felhalmozási időszakban halálozik el, a kedvezményezett az egyéni számla kizárólagos tulajdonosává válik.⁶⁵

Járadékszolgáltatásra irányuló szerződés esetén a járadékos pénztártag halála következtében az egyéni számláján maradó összeg a kedvezményezettet, annak hiányában pedig az örököst illeti meg.⁶⁶

⁶⁰ Tny. 83. § (2) bekezdés.

⁶¹ ÖRKÉNYI ÉVA: *Hagyaték tárgyát képezi-e az életbiztosítási összeg, illetve a nyugdíj?* Közjegyzők Közlönye 2006/5. 16. p.

⁶² ANKA TIBOR: *Szokatlan vagyontárgyak a hagyatékban.* Közjegyzők Közlönye 2006/6. 4. p.

⁶³ Mnytv. 28. § (1) bekezdés.

⁶⁴ Mnytv. 29. § (1) bekezdés.

⁶⁵ Mnytv. 29. § (7) bekezdés.

⁶⁶ Mnytv. 30/A. § (2) bekezdés.

5. Egyéb öngondoskodó megtakarítások

Önkéntes kölcsönös biztosító pénztári tagság keretében igénybe vehető szolgáltatásoknál (nyugdíjpénztár, önszegélyező pénztár, egészségpénztár, egészség- és önszegélyező pénztár) a tag halála esetén az egyéni számla a hagyatékának szintén nem része. A tag a halála esetére az alapszabályban foglaltak szerint természetes személy kedvezményezettet jelölhet a belépési nyilatkozaton, közokiratban vagy teljes bizonyító erejű magánokiratban (haláleseti kedvezményezett).⁶⁷

Ha azonban a pénztártag kedvezményezettet nem jelölt meg, vagy a kijelölés hatályát veszítette, akkor kedvezményezettnek a tag természetes személy örökösét kell tekinteni örökrésze arányában azzal, hogy örökös hiányában az egyéni számlán lévő összeg a pénztárra száll és azt a pénztár fedezeti tartalékán a tagok egyéni számlája és szolgáltatási tartalékok javára a jóváírás időpontjában fennálló egyenlegek figyelembevételével kell elszámolni.⁶⁸

6. Lakástakarékpénztári megtakarítás

A lakás-előtakarékosági szerződés lényege szerint olyan betét- és hitelszerződés, amelyben a lakás-előtakarékoskodó arra kötelezi magát, hogy befizetésekkel meghatározott összeget a lakástakarékpénztárnál betétként leköti, illetve elhelyezi, a lakástakarékpénztár pedig kötelezettséget vállal arra, hogy lakáscélú kölcsönt (a továbbiakban: lakáskölcsön) nyújt a lakás-előtakarékoskodó, illetve a cselekvőképes kedvezményezett kérésére.⁶⁹

A szerződést megkötetheti természetes személy saját nevében, saját maga javára vagy teljesen, illetve korlátozottan cselekvőképes természetes személy az általa megnevezett, természetes személy Ptk. szerinti közeli hozzátartó, mint kedvezményezett javára; gyám, eseti gondnok, alapítvány, természetes személy, egyesület, egyházi jogi személy és helyi önkormányzat, a gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermek, mint kedvezményezett javára, életkezdésének elősegítése céljából.⁷⁰

Az előzőekben látottakhoz hasonlóan ennél a megtakarítási formánál természetes személy lakás-előtakarékoskodó halála esetén, ha a szerződésen kedvezményezetti jelölés áll fenn, a lakás-előtakarékosági szerződésen elhelyezett betét és kamatai nem tartoznak az elhunyt lakás-előtakarékoskodó hagyatékához, azok felett a szerződés folytatására a kedvezményezett a hagyatéki eljárás lefolytatásától függetlenül rendelkezhet.⁷¹ Ebben az esetben a kedvezményezett, annak szülői felügyeletét gyakorló szülője, gyámja, gondnoka, kedvezményezett hiányában az örököse a jogutóddal megszünt szerződő fél helyébe léphet.⁷²

⁶⁷ Az Önkéntes- Kölcsönös Biztosítóipénztárakról szóló 1993. évi XCVI. törvény (a továbbiakban: Öptv.) 16/A. § (1) bekezdés.

⁶⁸ Optv. 16/A. § (7) bekezdés.

⁶⁹ A lakástakarékpénztárakról szóló 1996. évi CXIII. törvény (a továbbiakban: Lptv.) 7. § (1) bekezdés.

⁷⁰ Lptv. 6. § (1) bekezdés.

⁷¹ Lptv. 9. § (6) bekezdés.

⁷² Lptv. 9. § (2) bekezdés.

7. Tartási és az életjáradéki, valamint az öröklési szerződéssel lekötött vagyon

A tartási, életjáradéki szerződéssel elidegenített vagy öröklési szerződéssel lekötött vagyontárgyak nem tartoznak az örökgyő hagyatékához. Ezekről a tartási, életjáradéki szerződés jogosultja, az öröklési szerződés örökgyőja egyoldalúan a szerződés hatálya alatt nem tud rendelkezni.

Az 1959-es Ptk., figyelemmel a szerződések visszterhes jellegére ezeket a kötelesrész alapjának számításánál figyelmen kívül hagyta. A Ptk. a szerződés megkötésétől számított két éven belül megnyílt öröklés esetén a kötelesrész alapjához hozzászámítani rendeli az öröklési, tartási, életjáradéki vagy gondozási szerződéssel elidegenített vagyon értékének a ténylegesen nyújtott tartás, életjáradék, illetve gondozás értékével nem fedezett részét,⁷³ így szüntetve meg azt az igazságtalan helyzetet, amikor a szerződések jogosultja a szerződéskötést követően rövid idővel elhalálozott.

8. Jogszabályban biztosított kárpótlás

Eseti döntésben mondta ki a Legfelsőbb Bíróság, hogy az örökgyő halála után alkotott jogszabályban biztosított kárpótlás nem tartozik az örökgyő hagyatékához.⁷⁴

A releváns ítéleti tényállás szerint az 1990-es évek elején a Német Szövetségi Köztársaságban jogszabály jelent meg, amely a nemzetiszocialista uralom alatt jogtalanul elvett vagyontárgyakért kárpótlást biztosított a sérelmet szenvedett személyeknek, illetőleg jogutódainak. E jogszabály alapján – az ott meghatározott körben – az örökgyő édesapjának a jogutódai kárpótlásra tarthatnak igényt: a nevezett ugyanis Németországban 1937-ben egy közös tulajdonban álló ingatlanon szanatóriumot üzemeltető közkereseti társaság tagja volt, és 1939-ben fosztották meg a vagyonától. Az örökgyő apai oldalági rokona 1992-ben öröklési bizonyítvány kiállítását kérte az illetékes közjegyzőnél annak tanúsítására, hogy ő az örökgyő egyedüli apai ági nagyszülői leszármazója, és így törvényes örököse, majd az öröklési bizonyítvány alapján a Német Szövetségi Köztársaságban kárpótlás iránti igénnyel lépett fel, mint az örökgyőnek a jogutóda.

A Legfelsőbb Bíróság döntésében rámutatott: minden állam maga határozza meg, hogy a korábbi történelmi korszakokban meghozott állami intézkedésekkel okozott sérelmekért milyen feltételek mellett ad kárpótlást. Az erről szóló jogszabályok szabályozzák azt is, hogy a sérelmet szenvedett személy korábban bekövetkezett halála esetére a kárpótlásra kik: meghatározott hozzátartozói kör vagy a polgári jogi jogutódlás szabályai szerint jogutódnak minősülő személyek jogosultak. Az adott esetben tehát a jogerős ítélet alapján a német bíróság dönt majd abban a kérdésben, hogy a kártérítésre vonatkozó német jogszabály rendelkezéseire képest ki jogosult az igényérvényesítésre.

⁷³ Ptk. 7:80. § (4) bekezdés.

⁷⁴ BH1999. 23. (Pfv. V. 20.834/1997.).

GERGELY TELEGDY

THOUGHTFUL COMMENTS FOR A THEORETICAL
PROBLEM – ASSETS REMOVED FROM ESTATE

(Summary)

The loss of a loved one always has a deep impact on the living relatives. After the mourning of such a loss, within a short span of time the heirs are required to give an account of the assets to be inherited. Many times, it is at this stage that the heirs are faced with the fact that the deceased had not made the necessary arrangements regarding the succession of the assets, or in some cases many of the assets will actually be removed from the inheritance by way of the law or by the discretion of the deceased. Often these assets bear substantial value resulting in the forfeiture of a right to claim the assets by the heirs or by creditors.

The study focuses on the provisions dealing with inheritance law and the succession inventory, as well as those instances where assets are removed from the inheritance, especially those cases where the death results in the appointment of a beneficiary. With regards to the latter legal institution, the study reviews the judicial practice shaped from the succinct legislation, and the positive and possible negative effects of this legal institution. The study also touches on certain other assets such as the marital community of property; insurance premiums; savings; or the financial support or life annuity received, or the inheritance of those assets that have been arranged for within the framework of a contract of inheritance.